

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

POZIȚIA INTERNAȚIONALĂ A ROMÂNIEI ÎN ANII
1938-1940

ELIZA CAMPUS

MIHNEA AL III-LEA (MIHAIL III RADU) (1658-1659)

LIA LEHR

PUNCTE DE VEDERE CU PRIVIRE LA RAPORTURILE
DINTRE COLONIȘTII GERMANI ȘI POPULAȚIA AUTOH-
TONĂ ROMÂNEASCĂ ÎN SPAȚIUL CARPATO-DANUBIAN
ÎN EVUL MEDIU TIMPURIU

ION HURDUBEȚIU

DEZVOLTAREA ORAȘULUI GALAȚI (1848-1861)

CONSTANTIN BUȘE

ATITUDINEA ANTIMONARHICĂ A LUI G. PANU REFLEC-
TATĂ ÎN ZIARUL „LUPTA”

CORNELIU MATEESCU

CREAREA SINDICATELOR UNITARE ȘI LOCUL LOR ÎN
MIȘCAREA MUNCITOREASCĂ REVOLUȚIONARĂ DIN RO-
MÂNIA ÎN ANII 1923-1929

N. NICOLAESCU

TOȚUL 26 — 1973

6

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

VASILE MACIU (*redactor responsabil*); ION APOSTOL (*redactor responsabil adjuncț*); NICHITA ADĂNILOAIE; MIRON CONSTANTINESCU; LUDOVIC DEMÉNY; GHEORGHE I. IONIȚĂ; VASILE LIVEANU; AUREL LOGHIN; TRAIAN LUNGU; DAMASCHIN MIOC; ȘTEFAN OLTEANU; ARON PETRIC; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU și POMPILIU TEODOR (*membri*).

Prețul unui abonament este de 180 lei.

În țară, abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin PUNCTUL DE DESFACERE al Editurii Academiei, București, str. Gutenberg nr. 3 bis, sectorul VI.

La revue „STUDII Revistă de istorie”, paraît 6 fois par an.

Toute commande à l'étranger sera adressée à Întreprinderea ROMPRESFILATELIA, Boîte postale 2001, telex 011631, Bucarest, Roumanie ou à ses représentants à l'étranger.

En Roumanie vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență, se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „Studii. Revistă de istorie”.

Apare de 6 ori pe an.

Începând din ianuarie 1974 „Studii. Revistă de istorie” va apare în continuare cu titlul „Revista de istorie” (de 12 ori pe an).

Adresa redacției :

Bd. Aviatorilor, nr. 1,

București, tel. 50 71 14
www.dacoromanica.ro

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOM. 26, 1973, Nr. 6

S U M A R

ELIZA CAMPUS, Poziția internațională a României în anii 1938—1940 . . . 1139

LIA LEHR, Mihnea al III-lea (Mihail III Radu) (1658—1659) 1161

ION HURDUBEȚIU, Puncte de vedere cu privire la raporturile dintre coloniștii germani și populația autohtonă românească în spațiul carpato-danubian în evul mediu timpuriu 1179

CONSTANTIN BUȘE, Dezvoltarea orașului Galați (1848—1861) 1195

CORNELIU MATEESCU, Atitudinea antimonarhică a lui G. Panu reflectată în ziarul „Lupta” 1219

50 DE ANI DE LA CREAREA SINDICATELOR UNITARE

N. NICOLAESCU, Crearea Sindicatelor unitare și locul lor în mișcarea muncitorească revoluționară din România în anii 1923—1929 1235

DOCUMENTAR

N. ISAR, Ideile social-politice ale lui Iosif Genille, profesor la Colegiul național „Sf. Sava” (1831—1852) 1251

TRAIAN IONESCU, Noi mărturii asupra începuturilor relațiilor dintre România și Brazilia 1263

FL. CONSTANTINIU, Un izvor nou despre operațiile militare din Transilvania și Ungaria în vara și toamna anului 1944 1271

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Simpozionul „Căderea Constantinopolului, antecedente și urmări” (Șerban Papacostea); A 25-a sesiune a cursurilor de vară de la Universitatea din Caen (4—24 iulie 1973) (Constantin Șerban); Cronică; Teze de doctorat . . . 1277

RECENZII

- DAMIAN HUREZEANU, C. *Dobrogeanu-Gherea. Studiu social-istoric*, București, Edit. politică, 1973, 467 p. (Vasile Maciu) 1283
- ANASTASIE IORDACHE, *Viața politică în România 1910–1914*, București, Edit. științifică, 1972, 367 p. (Mircea Iosa) 1290
- ION BABICI, *Solidaritate militantă antifascistă*, București, Edit. politică, 1972, 308 p. (Ion Iacoș) 1296
- MATEI D. VLAD, *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (secolele XV–XVIII)*, București, Edit. Acad. R.S.R., „Biblioteca istorică” XXXVII, 1973, 186 p. (Gh. Georgescu-Buzău) 1300

REVISTA REVISTELOR

- „REVUE DE L'INSTITUT DE SOCIOLOGIE”, Université libre de Bruxelles, 1972, nr. 2, 324 p. (Marian Stroia) 1309

ÎNSEMĂRI

- Istoria României.** — AL. ALEXIANU, *Acest ev mediu românesc. Însemnări de iconografie și artă veche pămînteană*, București, Edit. Meridiane, 1973, 382 p. + 79 figuri, (N. Stoicescu); DAN SIMONESCU, *Codex aureus*, București, Edit. Meridiane, 1972, 101 p. (Iacob Mârza); VASDRAVELLIS I.K., 'Ο Φιλικός και άωνσής Γράννης Φαρμακός. 'Η ήρωική άμυνα στη.Μολδαβία (Eteristul și luptătorul Ioan Farmache. Apărarea eroică în Moldova), Salonic, 1972, 63 p. (Nestor Camariano); IULIAN CĂRȚANA, ILIE SEFTIUC, *Dunărea în istoria poporului român*, București, Edit. științifică, 1972, 404 p. (Marian Stroia); **Istoria universală.** — * * * *Loi de jugement, compilation attribuée aux empereurs Constantin et Justinian*, versions slave et roumaine établies par Mihail Andreev et Gheorghe Cronț. Association internationale d'études sud-est européennes. Études et documents concernant le sud-est européen, nr. 4, Bucarest, 1971, 191 p. (Tr. Ionescu-Nișcov); WOLFGANG HILGER, *Iconographie Kaiser Ferdinands I (1503–1564)*, Wien, 1969, 214 Seiten, 124 Abbildungen auf 60 Tafeln und 1 Farbtafel (Ștefana Simionescu); R. ERNEST DUPUY și TREVOR N. DUPUY, *The Encyclopedia of Military History from 3500 B.C. to the Present*, Harper and Row Publishers, New York, 1970, 1 406 p. (I.E. Mihail); GÜNTER VOGLER, HANS VETTER, *Preussen. Von den Anfängen bis zur Reichsgründung*. Mit 52 Abbildungen und zwei Karten, Berlin, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, 328 p. (Adolf Armbruster) 1315

- INDEX ALFABETIC (Rusu Magdalena) 1329

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOME 26, 1973, N° 6

S O M M A I R E

ELIZA CAMPUS, La position internationale de la Roumanie pendant les années 1938—1940. 1139

LIA LEHR, Mihnea III (Michel III Radu) (1658—1659) 1161

ION HURDUBEȚIU, Points de vue concernant les rapports entre les colons allemands et la population autochtone roumaine dans l'espace carpato-danubien pendant le haut moyen âge 1179

CONSTANTIN BUȘE, Développement de la ville de Galatzi (1848—1861) 1195

CORNELIU MATEESCU, L'attitude antimonarchique de G. Panu reflétée dans le journal «Lupta» (Le Combat) 1219

CINQUANTE ANS DEPUIS LA CRÉATION DES SYNDICATS UNITAIRES

N. NICOLAESCU, La création des Syndicats unitaires et leur place dans le mouvement ouvrier révolutionnaire de Roumanie pendant les années 1923—1929 1235

DOCUMENTAIRE

N. ISAR, Les idées socio-politiques de Iosif Genilie, professeur au Collège National «Sf. Sava» (1831—1852) 1251

TRAIAN IONESCU, Nouveaux témoignages sur les débuts des relations entre la Roumanie et le Brésil 1263

FL. CONSTANTINIU, Une nouvelle source concernant les opérations militaires de Transylvanie et de Hongrie pendant l'été et l'automne de l'année 1944 1271

LA VIE SCIENTIFIQUE

Le symposium «La chute de Constantinople, antécédents et conséquences» (Șerban Papacostea); La 25e session des cours d'été de l'Université de Caen (4—24 juillet 1973) (Constantin Șerban); Chronique; Thèses de doctorat . . . 1277

COMPTES RENDUS

- DAMIAN HUREZEANU, C. *Dobrogeanu-Gherea. Studiu social-istoric* (C. Dobrogeanu Gherea. Etude social-historique), Bucarest, Editions Politiques, 1973, 467 p. (Vasile Maciu) 1283
- ANASTASIE IORDACHE, *Viața politică în România 1910—1914* (La vie politique en Roumanie 1910—1914), Bucarest, Editions Scientifiques, 1972, 367 p. (Mircea Iosa) 1290
- ION BABICI, *Solidaritate militantă antifascistă* (La solidarité militante antifasciste), Bucarest, Editions Politiques, 1972, 308 p. (Ion Iacoș) 1296
- MATEI D. VLAD, *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (secolele XV—XVIII)* [(La colonisation rurale en Valachie et Moldavie (XVe — XVIIIe siècles)] Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, «Biblioteca istorică» XXXVII, Bucarest, 1973, 186 p. (Gh. Georgescu-Buzău) 1300

REVUE DES REVUES

- «REVUE DE L'INSTITUT DE SOCIOLOGIE», Université libre de Bruxelles, 1972. n° 2, 324 p. (Marian Stroia) . . . . .

NOTES

- Histoire de la Roumanie.**—AL. ALEXIANU, *Acest ev mediu românesc. Însemnări de iconografie și artă veche pămîntească* (Ce moyen âge roumain. Notes d'iconographie et d'art ancien autochtone), Bucarest, Editions «Meridiane», 1973, 382 p. (N. Stoicescu); DAN SIMONESCU, *Codex Aureus*, Bucarest, Editions «Meridiane», 1972, 101 p. (Jacob Mărza); VASDRAVELLIS I.K. 'Ο Φιλικός και αγωνιτής Γιάννης Φαρμάκης. 'Η ήρωική άμυνα στη Μολδαβία (L'hétairiste et combattant Ioan Farmake. La défense héroïque en Moldavie), Salonique, 1972, 63 p. (Nestor Camariano); IULIAN CĂRȚĂNĂ, ILIE SEFTIUC, *Dunărea în istoria poporului român* (Le Danube dans l'histoire du peuple roumain), Bucarest, Editions Scientifiques, 1972, 404 p. (Marian Stroia); **Histoire universelle** — * * * *Loi de jugement, compilation attribuée aux empereurs Constantin et Justinien*, versions slave et roumaine établies par Mihail Andreev et Gheorghe Cronț. Association internationale d'études sud-est européennes. Études et documents concernant le Sud-Est européen, n° 4, Bucarest, 1971, 191 p. (Tr. Ionescu-Nișcov); WOLFGANG HILGER, *Ikongraphie Kaiser Ferdinands I (1503—1564)*, Wien, 1969, 214 Seiten, 124 Abbildungen auf 60 Taffeln und 1 Farbtafel (Ștefana Simionescu); R. ERNEST DUPUY et TREVOR N. DUPUY, *The Encyclopedia of Military History from 3500 B. C. to the Present*, Harper and Row Publishers, New York, 1970, 1406 p. (I. E. Mihail) GÜNTER VOGLER, HANS VETTER, *Preussen. Von den Anfängen bis zur Reichsgründung. Mit 52 Abbildungen und zwei Karten*, Berlin, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, 328 p. (Adolf Armbruster) 1315

INDEX ALPHABÉTIQUE (*Rusu Magdalena*) 1329

POZIȚIA INTERNAȚIONALĂ A ROMÂNIEI ÎN ANII 1938—1940*

DE

ELIZA CAMPUS

Dezmembrarea unității de stat a României, faptele ca și împrejurările deosebit de complexe care au dus la mutilarea țării în vara anului 1940 și, mai ales, al doilea dictat de la Viena, au făcut obiectul unor competente analize, constituind o preocupare evidentă a istoriografiei marxiste românești, îndeosebi, în ultimii opt ani¹.

Sîntem convinși că, situația catastrofală de la finele lunii august 1940 nu s-ar fi putut produce, dacă România nu s-ar fi găsit izolată, dacă instrumentele internaționale prin care se recunoscuse unitatea sa de stat, dacă tratatele bilaterale și multilaterale de alianță și de garanție, încheiate în perioada interbelică ar fi funcționat, dacă statele membre ale Societății Națiunilor ar fi acționat în conformitate cu Statutul forului de la Geneva.

Factorul extern, factorul internațional, a jucat, după părerea noastră, un rol precumpănitor, creînd, în fond, situația juridică și politică de izolare, care a permis desfășurarea cunoscutelor, dramaticelor evenimente, ce au culminat cu ruperea Transilvaniei de nord din trupul țării.

Existența internațională a României ca stat unitar, fusese recunoscută și garantată prin tratatele de pace, ca și prin pactul Societății Națiunilor. Menținerea statului național unitar a constituit obiectivul major,

---

* În acest articol ne propunem să prezentăm situația internațională a României în lumina tratatelor, acordurilor, pactelor, convențiilor de securitate și de garanție semnate în perioada interbelică.

¹ A. Simion, *Dictatul de la Viena*, Editura Dacia, Cluj, 1972; Traian Bunesco, *Lupta poporului român împotriva dictatului fascist de la Viena (august 1940)*, Editura politică, București, 1971; Al. Gh. Savu, *Dictatura regală*, Editura politică, București, 1970; *Din lupta antifascistă pentru independența și suveranitatea României*, Editura militară, București, 1969; Gh. Zaharia, A. Petri, *Partidul Comunist român în fruntea luptei poporului nostru pentru apărarea independenței naționale a țării împotriva fascismului*. Analele I.S.I.S.P., nr. 2—3 1966; Viorica Moisuc, *Imperativul organizării securității și păcii europene și politica externă a României în ultimele luni de pace*, în *Studii privind politica externă a României*, Editura militară, București, 1969; Gheorghe Zaharia, *Sur la politique extérieure de la Roumanie avant la deuxième guerre mondiale*, în „Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale” 1968, nr. 70. Acești autori studiază atît factorii interni, cit și cei externi răspunzători de mutilarea țării.

permanent, al politicii externe a țării, indiferent de guvernele ce s-au perindat în întreaga perioadă interbelică. Principalele tratate, acorduri, pacte bilaterale sau multilaterale semnate în aceste două decade, nu au avut alt scop decât de a impune respectarea tratatelor de pace și a oferi un plus de garanție și de securitate statutului teritorial al țării.

România și-a creat o serioasă rețea de alianțe, legându-se, mai ales, cu acele state mici și mijlocii ce aveau interese similare cu ea și a semnat acorduri și tratate bilaterale cu statele mari care-i garantau, într-o formă sau alta, integritatea sa teritorială.

Întreagă această politică de alianțe s-a manifestat continuu și consecvent sub obediența principiilor de securitate colectivă sau regională, ceea ce ducea, implicit, la acțiuni comune de apărare în fața unei agresiuni neprovocate. Ideea apărării în comun se desprinde, așadar, din toate instrumentele politico-diplomatice semnate de România, care a ținut mereu să-și păstreze securitatea și integritatea fie în cadrul juridico-politic creat de instrumente cu caracter mondial sau european, fie în cadrul făurit de organizațiile politice regionale antirevizioniste la care a participat.

O succintă trecere în revistă a acestor instrumente politico-juridice, ca și a modului cum ele au funcționat sau nu au funcționat explică, în mare măsură, situația de izolare, în care s-a găsit România în vara anului 1940.

Societatea Națiunilor, ca și tratatele de pace, principale instrumente de garanție și de recunoaștere, pe plan internațional a unității naționale, a unității de stat a României, se găseau încă din septembrie 1938 într-o situație deosebit de precară. Europa interbelică, care trăia din punct de vedere juridic și politic sub egida forului de la Geneva, care se organizează în conformitate cu principiile Pactului Societății Națiunilor, incluzând în fruntea principalelor tratate de pace tocmai aceste principii, era pe cale să-și periclitizeze în mod grav această organizare din cauza reînvierii primejdiosului directorat în patru ca și din cauza tendințelor din ce în ce mai accentuate de revizuire a Pactului Societății Națiunilor.

Incontestabil că în septembrie 1938, când criza cehoslovacă ajunsesese la apogeu, Societatea Națiunilor era, în fond, singurul for internațional, ce ar mai fi putut apăra integritatea teritorială a unui stat membru care era garantat prin statutul său, document ce constituia o parte integrantă a tratatelor de pace².

Dar la începutul lunii septembrie 1938, statele revizioniste puteau constata cu satisfacție că Societatea Națiunilor nu mai putea oferi garanții.

Unele state mici revizioniste, ca Bulgaria, erau atât de convinse de această incapacitate a forului de la Geneva, încât propuneau chiar formarea unei Societăți a micilor națiuni³, care s-ar putea apăra în comun, prin această nouă formă de organizare.

² Tratatul de pace de la Versailles conține în partea I, articolele 1–26. Pactul Societății Națiunilor și anexele sale; Tratatul de pace de la Trianon conține în partea I, articolele 1–26, Pactul Societății Națiunilor și anexele sale, în *Politica externă a României*, Cultura națională, București, 1924, p. 468 (textul Tratatului de la Versailles), p. 510 (textul tratatului de la Trianon).

³ Arhiva Ministerului de Afaceri Externe (în continuare A.M.A.E.), Fond special, dosar 302, telegrama 1722 5 septembrie 1938, de la legația din Sofia, semnată Aurelian.

Statele mici și mijlocii antirevizioniste, ca România, Turcia, Iugoslavia și Grecia, constatau la rîndul lor, că marile puteri, din diverse motive, voiau să modifice⁴ articolul 19 din Pactul Societății Națiunilor⁵ ceea ce nu putea decît să mărească „gravitatea excepțională a situației”⁶.

Ele conchideau la 16 septembrie 1938 că „Societatea Națiunilor trece printr-o criză destul de gravă, care nu-i permite să joace un rol pozitiv în situația actuală”^{6 bis}, aceasta, cu atît mai mult, cu cît Marea Britanie și alte mari puteri puneau deschis problema modificării articolului 19 din pact.

Considerînd că o atare acțiune ar fi fost cu totul neoportună⁷, România și aliatele sale din Înțelegerea balcanică se opuneau categoric⁸ acțiunii de revizuire a Statutului Societății Națiunilor, militînd pentru respectarea tratatelor, pentru respectarea statutului forului de la Geneva.

Numai că delegații Franței și ai Marii Britanii, care participau la lucrările celei de-a XIX-a sesiuni a Adunării Societății Națiunilor, se îndepărtau atunci din ce în ce mai mult de principiile pactului, punînd în circulație teze noi, referitoare fie la o nouă convenție plurilaterală, fie la o reuniune a celor patru mari puteri care „să reexamineze întreaga situație europeană și chiar cea colonială”⁹. Dealtfel, tocmai atunci, sfidînd tratatele semnate de Marea Britanie, un important ziar londonez, lansa ideea unui plebiscit în Cehoslovacia fiind în fond de acord cu dezmembrarea teritorială a unui stat recunoscut și garantat de tratate internaționale și de Societatea Națiunilor¹⁰, iar ziare franceze ca: „Le Matin”, „La République” și „Le Journal”, luau tot atunci poziții similare¹¹.

În această atmosferă, guvernul Italiei fasciste a pus deschis problema unei dezbateri în afara Societății Națiunilor, exprimînd intenția

⁴ A.M.A.E., fond Înțelegerea balcanică, dosar 5, telegrama 1665/7 septembrie 1938 de la legația din Atena, semnată Negulescu. Relatează o discuție cu subsecretarul de stat Mavrudis, îngrijorat că marile puteri vor să modifice articolul 19 din pact; fond U.R.S.S., vol. 85; telegrama 2015 8 septembrie 1938 de la legația din Moscova, semnată Dianu. Relatează o discuție cu Potemkin, care se arată favorabil modificării articolului 19 din Pactul Societății Națiunilor.

⁵ *Pacte de la Société des Nations avec annexe*. Articolul 19: „Adunarea poate, din timp în timp, să invite membrii Societății să procedeze la o nouă examinare a tratatelor devenite inaplicabile, ca și la examinarea unei situații internaționale a cărei menținere ar putea pune în pericol pacea lumii”, în *Politica externă a României*, Cultura națională, București, 1924, p. 400.

⁶ A.M.A.E., fond Înțelegerea balcanică, dosar 1, Proces-verbal de la session du Conseil Permanent de l'Entente balkanique tenue à l'occasion de la XIXe assemblée de la Société des Nations, Genève, le 16 septembre 1938.

^{6 bis} Ibidem.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem, fond Transilvania, vol. 38, telegramele 43 23 septembrie 1938, semnată N. Petrescu-Comnen (aflat la Geneva la a XIX-a sesiune a Adunării Societății Națiunilor).

⁹ Ibidem, fond Mica Înțelegere, dosar 14, telegramă 25/16 septembrie 1938, semnată N. Petrescu-Comnen, de la Geneva, unde participa la a XIX-a sesiune a Adunării Societății Națiunilor. „Amîndouă aceste concepții, arăta Comnen, sînt extrem de primejdioase pentru țările ce-și creaseră în 1918 unitatea lor de stat”.

¹⁰ Ibidem, fond special, dosar 3022 telegrama 3191/13 septembrie 1938, de la legația din Budapesta, semnată Bossy. Se referă la ziarul „Times”, care, sub influența lordului Londonderry, a lansat ideea plebiscitului.

¹¹ Ibidem, telegrama 5244/15 septembrie 1938, de la legația din Paris, semnată Cesianu. Aceste ziare arătau că: „nu admit ca o singură picătură de sînge francez să cadă pentru o altă țară decît pentru Franța”.

de a lărgi această dezbatere „către o soluționare generală a tuturor chestiunilor nevralgice create de tratatele de pace”¹².

În fond, acordurile de la Munchen, semnate de cele două puteri occidentale și de ambele state fasciste, erau departe de a se fi limitat doar la ciopîrtirea Cehoslovaciei, ele deschizînd larg porțile unei revizuii generale a organizării Europei interbelice.

Dacă nu ne-am referi decît la știrile sosite în acest sens la București, în timp ce se desfășura faimoasa conferință de la Munchen a celor patru, și încă am putea constata că Societatea Națiunilor, că tratatele garantate de acest for, încetaseră *de facto* să mai funcționeze.

Ce s-a întîmplat la Societatea Națiunilor, cum a reacționat acest for în fața acordurilor de la Munchen? Adunarea, arăta V.V. Pella, reprezentantul României pe lingă Societatea Națiunilor, s-a întrunit într-o ședință secretă, în cadrul căreia președintele Eamon de Valera a întrebat dacă după acordul de la Munchen mai este necesară prelungirea ședințelor”¹³. Delegații statelor, ce urmăreau să-și apropie părți din Cehoslovacia, utilizînd în acest scop și înțelegerea cvadripartită de la Munchen, considerau că forul de la Geneva nu mai trebuie să funcționeze, nici măcar formal. De aceea, polonezul Komarnicki și maghiarul Nikl au cerut închiderea Adunării, cel din urmă susținînd că rămînerea ei în funcțiune ar putea fi considerată ca o provocare¹⁴. Delegatul Marii Britanii, Butler, reprezentant al unei mari puteri, fondatoare a Societății Națiunilor, nu a fost de acord chiar cu închiderea, în fond cu lichidarea Adunării, propunînd în consecință formula aleatorie a amînării¹⁵. Franța și U.R.S.S. au sprijinit formula britanică, astfel încît biroul a decis cu majoritate de voturi amînarea¹⁶, ceea ce însemna, implicit, viețuirea în continuare a unui organism care nu se mai bucura de nici o autoritate. Abținerea de la vot a unor state mici și mijlocii ca Elveția și România¹⁷ releva odată în plus poziția acestor state față de ideile susținute de Butler, care invocase în sprijinul cererii sale „destinderea”¹⁸ creată prin acordurile de la Munchen.

Încă în ziua de 30 septembrie 1938, aceste state erau perfect conștiente că o serioasă mutație avusese loc în echilibrul de forțe european în favoarea statelor fasciste și revizioniste. Drept urmare, întreaga organizare europeană bazată pe Societatea Națiunilor, ca și pe tratatele de pace, ce recunoscuseră pe plan internațional unitatea națională și statală, făurită în 1918 de popoarele multor state mici și mijlocii, era grav amenin-

¹² Ibidem, vol. 303, telegrama 1614 17 septembrie 1938 de la legația din Roma, semnată Zamfirescu. Ministrul României la Roma mai arăta că: „Dacă totuși ar exista o intențiune precisă privind toate statele succesorale, interesant a se nota că în scara progresivă a țărilor celor mai amenințate, România ocupă imediat locul după Polonia și Iugoslavia”; Ibidem, fond 71, România, dosar 304, telegramă din 28 septembrie 1938, de la legația din Oslo, semnată Jurașcu. Arată că: „Colegul meu italian este de părere că chiar o soluție pacifică n-ar fi decît amînarea problemei de revizuire generală, care în viitorul cel mai apropiat ni s-ar pune și nouă”.

¹³ Ibidem, fond 71/România, dosar 304, telegrama 658/30 septembrie 1938, de la Geneva, semnată V.V. Pella.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

țată¹⁹. Dealtfel, nu puțini erau atunci aceia care, ca și președintele Stortingului norvegian, erau convinși că marile puteri „se vor menține în pace atîta vreme cît va mai exista un stat mic pe spinarea cărui să se poată înțelege”²⁰.

Deosebit de dureroasă a fost declarația făcută de guvernul francez în Camera deputaților, la începutul lunii octombrie 1938, și, mai ales, afirmația primului ministru Daladier care a arătat că „trebuie să se pună bazele unei organizări pe principii noi a Europei și a lumii”²¹. Această nouă atitudine confirma, într-o anumită măsură și știrile sosite la București de la legația din Londra, potrivit cărora Chamberlain cedase Germaniei „întreg bazinul danubian, ca zonă de influență”²². Se vehicula chiar ideea că cei patru vor alcătui „o instituție permanentă”²³, destinată să rezolve problemele Europei, substituindu-se Societății Națiunilor și tratatelor garantate de acest for. Așadar, arbitrarul, voința unor mari puteri ar fi urmat să reglementeze problemele Europei, în locul organizației internaționale la al cărei statut subscriseseră toate statele membre ale forului de la Geneva. Oricum, din noianul de știri și de presupuneri, se puteau desprinde fapte precise vădind că Societatea Națiunilor, că tratatele de pace nu mai puteau constitui o garanție din moment ce principiile de drept internațional, ce stăteau la baza lor, încetaseră să mai fie respectate.

În fond, la finele lunii septembrie 1938, în opinia publică internațională, și mai ales în cea din statele mici și mijlocii, se putea constata că nu principiile Pactului Societății Națiunilor, că nu înaltele concepte referitoare la dreptul de autodeterminare sau la dreptul deplinei suveranități a statelor erau eronate, ci modul cum ele fuseseră puse în practică.

Se crease, astfel, la sfîrșitul lui septembrie 1938 un anumit vacuum politic-juridic pe arena internațională, vacuum generator de incalculabile consecințe.

În România, evident, neliniștea creștea zi de zi, căci dacă tratatele de pace, dacă Societatea Națiunilor continuau să existe *de jure*, *de facto* ele fuseseră zgduite din temelii.

¹⁹ Ibidem, fond special, dosar 304, telegrama, 5304 30 septembrie 1938, de la legația din Paris, semnată Cesianu. Arăta: „Vom asista, cred, la revizuirii mari de politică externă”; raport 1150/6 octombrie 1938, de la legația din Oslo, semnat Jurașcu. Hambro, președintele Stortingului i-a spus ministrului României că „nu va trece mult pînă ce Germania (va voi) să-și rotunjească pretențiunile asupra regiunii Pilsen, cu uzinele Skoda, după care va veni Memel și Danzig, Eupen și Malmédy, coloniile portugheze și belgiene din Africa”.

²⁰ Ibidem, Hambro compara soarta Cehoslovaciei cu soarta Poloniei din secolul al XVIII-lea, împărțită de dușmanii săi, „Cehoslovacia secolului al XX-lea a fost măcelărită de prietenii ei cei mai buni”. În convorbirea avută cu ministrul României, Hambro a explicat astfel poziția Marii Britanii: „Neville Chamberlain, împreună cu Ascott, Londonderry și Lothian reprezintă un capital de 50 milioane de lire sterline în industria grea germană și în City, alte 80 milioane sînt interesate în Germania”.

²¹ Ibidem, telegrama 5313/4 octombrie 1938, de la legația din Paris, semnată de C. Cesianu.

²² Ibidem, telegrama 267/3 octombrie 1938, de la legația din Londra, semnată V. Grigorcea.

²³ Ibidem raport 850/3 octombrie 1938 de la legația din Lisabona, semnat Lucian Blaga.

Totul se complicase și din cauza situației în care se găsea alianța dintre România, Cehoslovacia și Iugoslavia, intitulată Mica Înțelegere. Esența, obiectivul permanent al acestei alianțe antirevizioniste, creată în 1921, era menținerea statutului teritorial, așa cum fusese prevăzut în tratatul de la Trianon.

Se știe, că în ciuda caracterului imperialist al tratatelor semnate la conferința de pace de la Paris, Tratatul de la Trianon* constituia un triumf al principiului de drept internațional privind exercitarea legitimumului drept al popoarelor la autodeterminare. Semnificația sa depășește cu mult cadrul general al tratatelor de pace din anii 1919—1920, ridicându-se în epoca noastră până la calitatea unei permanențe de interes general, căci el sancționează un înalt și nobil principiu ce a izbutit să se impună, devenind normă de conduită internațională.

Apărînd tratatul de la Trianon, cele trei state apărau, implicit, și legitimul drept al națiunilor de a dispune în mod liber de soarta lor. Alianța Mica Înțelegere²⁴, a rezultat așadar, în mod obiectiv, din interese vitale majore, reprezentînd o concretizare elocventă a unei politici proprii²⁵.

Cînd în 1933, regimul nazist se instaurase în Germania, această alianță, care oferea, evident, un plus de garanție și de securitate statelor participante, a fost reorganizată²⁶, urmărindu-se o reală organizare a păcii în Europa Centrală prin intensificarea raporturilor economice cu toate statele, îndeosebi cu cele din bazinul danubian²⁷ și prin unificarea politicii generale a celor trei părți, ce formau astfel o unitate internațională, deschisă și altor state. Principiile, conceptele de bază ale acestei reorganizări, subliniate prin articolul 10 al Pactului de organizare, defineau pe deplin politica internațională purtată de România și de aliatele sale față de nazism și de revizionismul agresiv. Se arăta astfel că cele trei state se călăuzeau „de principiile generale conținute în toate actele internaționale ale politicii de după război: Pactul Societății Națiunilor, Pactul Briand-Kellog, actul general de arbitraj, pactele de la Locarno, convențiile eventuale asupra dezarmării”²⁸. În genere, pactul era consi-

* Ca și cel de la Saint-Germain.

²⁴ *Convențiune de alianță defensivă între Regatul României și Republica Cehoslovacă*, București, 23 aprilie 1921, semnată de Take Ionescu și Ferdinand Veverka; *Convențiune de alianță defensivă între Regatul României și Regatul srbilor croaților și slovenilor*, 7 iunie 1921, semnată de Take Ionescu și Nicolas Pasić, în „Monitorul Oficial”, București, 10 iulie 1921. *Preambulul* ambelor Convenții stabilea: „Fiecare hotărîți de a menține pacea, cîștigată cu prețul atîtor sacrificii și prevăzută în Pactul Societății Națiunilor și ordinea stabilită prin tratatul încheiat la Trianon, la 4 iunie 1920, între Puterile aliate și asociate de o parte și Ungaria pe de altă parte . . .”

²⁵ A.M.A.E., fond Mica Înțelegere, dosar 2, Discursul lui N. Titulescu în fața Parlamentului, privind *Pactul de organizare a Micii Înțelegeri*, semnat la Geneva, la 15 februarie 1933. „Obîșnuit, arăta Titulescu, Mica Înțelegere este prezentată ca un instrument de politică franceză în Europa Centrală. Nu cunosc o nedreptate mai mare și din punctul de vedere al Franței și din punctul de vedere al Micii Înțelegeri. Dacă există concordanță între concepțiunile statelor Micii Înțelegeri cu privire la interesele lor și concepțiunile franceze, noi nu putem decît să ne bucurăm de sprijinul pe care noi-l dăm această concordanță pentru apărarea propriilor noastre interese naționale”.

²⁶ Ibidem, *Pact de organizare al Micii Înțelegeri*, Geneva, 16 februarie 1933, semnat de N. Titulescu, E. Beneš, B. Jevtić.

²⁷ Ibidem, *Preambulul Pactului de organizare*.

²⁸ Ibidem, articolul 10 al *Pactului de organizare*.

derat, în împrejurările unei evidente ofensive a nazismului și a revizionismului ca un instrument „de conservare a ființei de stat a tuturor membrilor săi”²⁹.

Se știe că acțiunile antirevizioniste întreprinse de Mica Înțelegere după reorganizarea sa au dat un mare prestigiu³⁰ acestei grupări nu numai în Europa ci și în Statele Unite. Nu este lipsit de interes, de pildă, faptul că în cursul anului 1933, Universitatea din Georgetown a inclus un curs special pentru candidații la doctorat privind Istoria Micii Înțelegeri³¹.

Ideea de organizare a păcii prin mijloace politice, economice și culturale, în spiritul pactului Societății Națiunilor, în spiritul pactului Briand-Kellogg, de prohibire a războiului, idee pusă în practică de statele Micii Înțelegeri, vădise, de multe ori până în anul 1938, că marile principii de drept internațional nu erau chiar literă moartă și că ele puteau acționa în folosul păcii și al securității generale.

Acordurile de la Munchen au oprit prin forță sau mai bine zis prin amenințarea cu forța funcționarea întregului mecanism juridico-politic al Micii Înțelegeri, care putuse să acționeze cu succes doar în condițiile existenței și respectării principiilor de drept internațional, incluse îndeosebi, în Pactul Societății Națiunilor.

Desigur, guvernul român era perfect conștient de întreaga situație. Cu toate acestea, nu putea fi de acord cu poziția luată de Milan Stojadinović, primul ministru al Iugoslaviei, care declarase încă la 21 septembrie 1938, lui Dan Geblescu, ministrul României la Belgrad, că din moment ce guvernul de la Praga acceptase să cedeze Ungariei o parte din teritoriul Cehoslovaciei, se putea considera *ipso facto* că acest stat ieșise din Mica Înțelegere, întreaga această alianță central-europeană, devenind caducă³².

În România însă, nici guvernul nici opinia publică nu se puteau împăca cu un atare punct de vedere, încercându-se prin diferite mijloace, de a se veni în ajutorul Cehoslovaciei mutilate, fapt recunoscut în mod permanent, atunci și mai târziu, de opinia publică, de diferite personalități politice cehoslovace. Nu este lipsit de interes faptul că în decembrie 1943, de pildă, Eduard Beneš, exprima acest punct de vedere în conversațiile purtate la Moscova cu I.V. Stalin și cu V. Molotov³³.

În septembrie și octombrie 1938, guvernul român a făcut tot ce i-a stat în putință de a salva măcar în parte unul din instrumentele juridico-politice ce stăteau la baza alianței Mica Înțelegere. În acest sens, a dus o

²⁹ Ibidem, Discursul citat al lui N. Titulescu în fața parlamentului român.

³⁰ Eliza Campus, *Mica Înțelegere*, Editura științifică, București, 1968.

³¹ A.M.A.E., fond Mica Înțelegere, dosar 18, raport 3578/7 octombrie 1933, de la legația din Washington, semnat Nano. Cursul, de două ore săptăminal, era condus de profesorul Leonid Stakhovsky, cu colaborarea lui A. Popovici.

³² Ibidem, fond Mica Înțelegere, dosar 32, referat semnat de Al. Crețzeanu, cu privire la *Valabilitatea tratatului de alianță româno-iugoslavă*. În acest spirit, însemna deci implicit că România și Iugoslavia ar fi trebuit să încheie un nou tratat de alianță și asistență mutuală împotriva unei eventuale agresiuni ungare sau bulgare.

³³ Vojtech Mastny, *The Beneš-Stalin-Molotov Conversations in December 1943: New Documents*, minuta 3, din 16 decembrie 1943, Beneš a declarat: „că românii, s-au purtat cu noi mai bine decât alții” în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, Wien, 1972, p. 392. Autorul prezintă minunile întocmite de Smutny, apropiat colaborator al lui Beneš, care a asistat la aceste discuții.

activitate diplomatică intensă pentru a impune respectarea tratatului frontierei, semnat la Sèvres, la 10 august 1920³⁴. Se știe, că acest tratat constituia un instrument de recunoaștere pe plan internațional a statutului teritorial al statelor naționale unitare din Europa Centrală³⁵, stabilind totodată și hotarele dintre România și țările prietene și aliate, care se formaseră după lichidarea imperiului habsburgic³⁶. După ce în februarie 1922, acest tratat a fost înscris în registrul de tratate al Societății Națiunilor, România și Cehoslovacia, ca și Regatul sârbilor, croaților și slovenilor, au trecut la transpunerea lui în viață, în sensul unor înțelegeri bilaterale privitoare la fixarea frontierelor dintre ele³⁷. Nepermițând decît formal autoritatea Conferinței ambasadurilor³⁸, statele prietene, grupate în Mica Înțelegere, își fixaseră în fond, prin mijloace proprii, recunoscute pe plan internațional, liniile lor de frontieră³⁹, punînd astfel în funcțiune tratatul de la Sèvres din 10 august 1920.

Mentținerea acestor frontiere constituia, așadar, un fapt de mare importanță, avînd o evidentă semnificație antirevizionistă cu un dublu caracter: regional și internațional.

După semnarea acordului cvadripartit de la München, România a trecut în mod concret la demersuri, la acțiuni diplomatice laborioase,

³⁴ A.M.A.E., fond Convenții, vol. 13, S. 2, *Traité entre les principales puissances alliées et associées et la Roumanie, l'Etat serbo-croato-slovene, l'Etat Tcheco-Slovaque et la Pologne, relatif à certaines frontières de ces Etats, signé le 10 août 1920 à Sèvres*. Textul conține 5 articole și dispoziții finale. Este semnat de Statele Unite, Marea Britanie, Franța, Italia, Japonia, România, Cehoslovacia, Regatul sârbilor, croaților și slovenilor (Polonia nu a aderat). România a aderat la 28 octombrie 1920.

³⁵ Ibidem, *Tratatul de la Sèvres, Expunere de motive*, cu mențiunea „dictat de dl. ministru Take Ionescu”, colaționat de Al. Cretzeanu. Documentul este nedatat. Reiese din text că a fost redactat în iunie 1921, după data de 6 iunie. Prezintă expunerea de motive în fața parlamentului, Take Ionescu, ministrul de Externe, a arătat că prin acest tratat, marile puteri recunoscuseră, încă odată, legitimitatea revendicărilor naționale și unitatea de stat realizată de întreaga națiune în decembrie 1918.

³⁶ Încă înainte de semnarea Tratatului de la Sèvres, Consiliul suprem al Conferinței de pace de la Paris trimisese României la 30 iunie 1919, o notă prin care i se făceau cunoscute frontierele statuate între ea și Regatul sârbilor, croaților și slovenilor iar la 8 august 1919, o altă notă similară indica frontiera dintre România și Cehoslovacia.

³⁷ Ibidem, *Tratatul de la Sèvres, Expunerea de motive* a lui Take Ionescu. În februarie 1922, România și Cehoslovacia se înțeleseseră pe deplin, cedîndu-și reciproc mici teritorii: Cehoslovacia a dat României 8 comune cu o suprafață de 175 km² și 10 800 persoane (dintre care români 7093) și România a dat Cehoslovaciei 3 comune cu o suprafață de 60 km² cu 3112 locuitori (dintre care 6 români).

³⁸ Ibidem, nota 1745/c/6 din 19 decembrie 1922, de la legația Franței, care trimite nota Conferinței ambasadurilor, semnată de Raymond Poincaré, președintele Conferinței. Se specifică că tratatul de la Sèvres va intra legal în vigoare între statele ce l-au ratificat, chiar dacă în ansamblul său el nu va putea îndeplini condițiile stipulate în clauzele finale.

³⁹ Ibidem, notă din 5 mai 1922 de la legația României la Praga, semnată C. Hiott către I.G. Duca, ministrul Afacerilor Străine. Arată că guvernul cehoslovac este de acord cu începerea lucrărilor în comisii; referat 22312/13 mai 1922 de la Direcțiunea Fruntariei, Ministerul Afacerilor Străine, semnat Constantin Ibrăileanu. În ceea ce privește frontiera româno-cehoslovacă reiese că la 15 iulie 1930, a mai fost semnat la Praga un statut descriptiv al frontierei dintre ambele state (vezi A.M.A.E., fond Convenții, vol. 13, S. 2, note-verbale 889 30 din 5 noiembrie 1930 de legația Cehoslovaciei la București către Ministerul de Externe al României și note-verbale 68650/14 noiembrie 1930 de la Ministerul de Externe al României către legația Cehoslovaciei la București. Din ambele note, apare că unele forme diplomatice-juridice, nu fuseseră îndeplinite nici de cele două state și nici de Franța, ceea ce era dăunător mai ales, într-un moment de avînt al campaniei revizioniste).

în scopul salvărdării frontierei cehoslovaco-române, în scopul salvărdării, măcar în parte a tratatului frontierei.

Chiar la începutul lunii octombrie 1938, guvernul român fusese informat că atât Franța cât și Marea Britanie dăduseră doar o garanție formală pentru statutul teritorial al Cehoslovaciei. Grăitoare în acest sens sînt lămuririle pe care V. Grigorcea, ministrul României la Londra, le-a primit de la Foreign Office. „Mi s-a răspuns, arată el, că declarația ministerială a fost inspirată de considerațiuni de politică internă, pentru a nu lăsa opoziției posibilitatea de a afirma că Anglia a lăsat Cehoslovacia ca pradă tuturor revendicărilor”⁴⁰. Aceasta însemna, implicit, că Marea Britanie nu avea cîtuși de puțin intenția să oprească mutilarea în continuare a Cehoslovaciei. Cîteva zile mai tîrziu, au început să circule cu insistență știri sosite, se pare, din surse britanice, că „Italia ar sprijini revendicările maghiare în vederea unei frontiere comune între Polonia și Ungaria”⁴¹.

Se urmărea, așadar, distrugerea frontierei comune cehoslovaco-române, Bucureștiul fiind prăsat, concomitent, sub diferite forme, de a declara că Mica Înțelegere nu mai există⁴², în timp ce guvernul român făcea tot ce putea pentru a păstra măcar unele din tratatele Miciei Înțelegeri⁴³.

Imediat, N. Petrescu-Comnen a făcut demersuri la Varșovia pentru a opri Polonia de a întreprinde „*un coup de main*”⁴⁴ în Rusia subcarpatică. A dat în acest scop indicații ministrului României la Varșovia, acesta urmînd să invoce faptul că o atare acțiune „ar fi împotriva spiritului tratatului de alianță româno-polon”⁴⁵ tocmai într-un moment cînd sprijinul apusului fiind foarte precar, alianța cu Polonia este un factor deosebit de important. Comnen mai cerea lui Franasovici să insiste pe lîngă Beck, arătîndu-i „dureoasa surprindere ce a pricinuit la noi atitudinea Poloniei care, nu numai că disprețuiește clanzele formale ale tratatelor noastre, întreprinzînd acțiuni grave fără a se fi consultat cu noi, dar dimpotrivă s-a concertat cu adversarii noștri unguri, sprijinindu-i împotriva intereselor noastre”⁴⁶.

⁴⁰ Ibidem, fond special, dosar 304, telegrama 271/5 octombrie 1938, de la legația din Londra, semnată V. Grigorcea.

⁴¹ Ibidem, fond Mica Înțelegere, dosar 28, telegrama 1014 15 octombrie 1938, de la legația din Haga, semnată Pella.

⁴² Ibidem, fond 71, dosar 304, telegramă 1705/4 octombrie 1938, de la legația din Roma, semnată Zamfirescu. Arată că Ugo Sola i-a spus „că ar fi momentul oportun pentru România de a face cunoscut tuturor că Mica Înțelegere a încetat de a mai exista”. Zamfirescu adăuga că ministrul Iugoslaviei la Roma i-a spus că: „Mica Înțelegere nu mai există nici în drept nici în fapt”; raport 1148/5 octombrie 1938 de la legația din Oslo, semnat Jurașcu. Koht, ministrul de Externe al Norvegiei, i-a declarat lui Jurașcu că „Mica Înțelegere și-a terminat existența sîre a face loc unei colaborări danubiene sub egida Germaniei a cărei forță expansionistă se manifestă în virtutea unei legi fizice”.

⁴³ Ibidem, fond Mica Înțelegere, dosar 14, notă din 9 noiembrie 1938, asupra convorbirii avute de N. Petrescu-Comnen cu Veverka, ministrul Cehoslovaciei la București. Acesta i-a comunicat că guvernul cehoslovac ar dori „să nu se denunțe tratatul Miciei Înțelegeri ci să fie lăsat „să doarmă”, în ceea ce privește partea sa politică. În ceea ce privește partea sa economică, ar fi de dorit ca ea să subsiste”. El dorea ca să subsiste Consiliul economic al Miciei Înțelegeri.

⁴⁴ Ibidem, fond 71 România, dosar anul 1938, scrisoare din 8 octombrie 1938, semnată Comnen către Franasovici, ministrul României la Varșovia.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem.

Concomitent, legația din Berlin a primit indicații confidențiale⁴⁷, urmînd să facă un demers pe lîngă guvernul celui de-al III-lea Reich. Ministrul de externe al României sublinia, în indicațiile menționate, ideea cheie ce trebuia expusă și susținută: „Socotim că este în interesul nostru și al Cehoslovaciei și chiar al Germaniei ca să păstrăm o fruntarie comună cu această țară și o posibilitate de comunicație rutieră și feroviară cu Germania și prin această țară”⁴⁸. Se încerca, așadar, să se convingă Reichul că este chiar în interesul său de a nu îngădui Ungariei să anexeze o serie întreagă de teritorii⁴⁹ și să fie de acord că o cale de comunicație cu România, prin Cehoslovacia, constituia un avantaj real pentru al III-lea Reich.

Se știe, că un nou și susținut efort de a menține frontiera româno-cehoslovacă a fost făcut și cu prilejul conferinței româno-polone⁵⁰ din 18 octombrie 1938.

Comnen a arătat deschis colonelului Beck că România are interese vitale de a păstra granița comună cu aliata sa Cehoslovacia⁵¹. În sprijinul argumentelor invocate în acest scop de ministrul de Externe al României a fost scoasă pe prim plan lupta antirevizionistă, care în 1938 se confunda și cu lupta antinazistă. Ungaria horthistă și revizionistă, arăta Comnen, folosită de naziști ca pion pentru scopurile lor anexioniste, încorporînd și Ucraina subcarpatică, ar putea deveni un factor revizionist primejdios și pentru România și pentru Polonia. Între România și Ungaria, sublinia în continuare Comnen, exista o frontieră de 400 km, care era fortificată. Dacă Ungaria ocupa Ucraina subcarpatică, atunci această frontieră, despărțind România de Cehoslovacia, prelungea cu 200 km granița româno-ungară, creîndu-se o zonă vulnerabilă pentru securitatea nu numai a României, ci și a Poloniei⁵². Se știe că Beck, dînd dovadă de miopie politică, nu a vrut să vadă ce eroare gravă se comitea, distrugîndu-se tratatul frontierei*. Dimpotrivă a cerut României să ocupe la rîndul său teritorii din trupul Cehoslovaciei, vrînd s-o asocieze la actul oneros, de împărțire a unei țări prietene ceea ce a fost însă respins în mod categoric de partea română⁵³.

⁴⁷ Ibidem, fond 71 E. 9, dosar relații româno-germane 1938, telegrama 59924/6 octombrie 1938, semnată Comnen.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Ibidem, telegrama 6487/26 octombrie 1938, semnată Comnen către Brabetzianu, legația română din Berlin.

⁵⁰ Ibidem, fond Mica Înțelegere, dosar 31, Conferința de la 18 octombrie 1938, Galați, iahtul Luceafărul. Au participat Carol al II-lea, colonelul Beck, N. Petrescu-Comnen.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Ibidem, Beck a arătat atunci că are asigurări depline din partea tuturor marilor puteri și, deosebi din partea celui de-al III-lea Reich, că problema Ucrainei subcarpatice nu-i interesează.

* Polonia nu a aderat la tratatul de la Sèvres din 10 august 1920.

⁵³ Ibidem, fond Conferința de pace, vol. 71, *Referat privind garanțiile pe care se bîzua România pentru menținerea frontierelor sale*. Textul, după conținut, pare să fie alcătuit în anul 1942 de Al. Cretzianu. Se accentuează asupra refuzului României de a participa la împărțirea Cehoslovaciei la Conferința româno-polonă, Galați, octombrie 1938.

În aceeași perioadă, guvernul român a făcut demersuri și pe lângă Marea Britanie și Franța, stăruiind ca aceste două mari puteri, semnatare ale tratatului frontierei, să nu-l distrugă cu totul⁵⁴.

După publicarea la 2 noiembrie 1938 a sentinței arbitrale de la Viena⁵⁵, care oferise lui Joachim von Ribentrop și contelui Galeazzo Ciano, prilejul de a mutila cu cinism Cehoslovacia, eforturile României de a menține frontiera comună cu acest stat⁵⁶ au continuat, în ciuda atitudinii orăcum pasive a celor două mari puteri occidentale ca și a poziției din ce în ce mai amenințătoare a celui de-al III-lea Reich⁵⁷.

Au urmat, cunoscutele vizite la Paris și la Londra ale lui Carol al II-lea, apreciate, de pildă, de ziarul sovietic „Pravda” ca „încercări de autoapărare față de agresorul nazist⁵⁸”. Se știe că atunci s-au depus susținute eforturi de a convinge Marea Britanie să oprească anexarea Ucrainei subcarpatice⁵⁹ și să protejeze astfel, implicit, granița româno-cehoslovacă, recunoscută prin tratatul frontierei din 1920. Concomitent, s-au făcut demersuri atît pentru obținerea de armament⁶⁰, cît și pentru promovarea unor legături politico-economice⁶¹ destinate, în ultimă instanță, să slujească menținerii *statu-quo*-ului teritorial.

La începutul lunii martie 1939, cînd devenise evident că toate aceste laborioase demersuri eșuaseră, guvernul român a mai făcut o încercare pentru a salva ceea ce se mai putea salva din frontiera comună ciuntită româno-cehoslovacă; pentru a menține relațiile economice reduse ce mai dăinuiau încă cu Cehoslovacia.

⁵⁴ Ibidem, telegramă f.n. din 19 octombrie 1938, semnată Comnen, către Ministerul Afacerilor Străine (de la Galați). Cerea ca miniștrii Franței, Marii Britanii și Germaniei să fie convocați și să li se arate că Beck arată că ar fi primit asigurări că aceste sate se dezinterează de problema Rusiei subcarpatice. Imediat s-au trimis instrucțiuni legațiilor din Paris și Londra, cerindu-se celor două mari puteri apusene să-și exercite influența lor la Varșovia și Budapesta pentru a opri ocuparea Ucrainei subcarpatice (telegrama 64851 26 octombrie 1938, către legațiile din Paris și Londra, semnată Comnen).

⁵⁵ Ibidem, fond 71 România, dosar 1937—1938. Sentința arbitrală de la Viena, 2 noiembrie 1938, semnată de von Ribbentrop și Ciano conținea 7 articole privitoare la teritoriile ce se cedau Ungariei.

⁵⁶ Frontiera fusese însă tăiată în 3 locuri, în urma sentinței arbitrale Ribbentrop-Ciano. Vezi în acest sens, Viorica Moisuc, *Diplomația României și problema apărării suveranității și independenței naționale în perioada martie 1938 — mai 1940*, Editura Academiei, București, 1971, p. 97—99.

⁵⁷ Ibidem, fond 71, Germania, dosar 76, notă asupra convorbirii Gh. Brătianu-Goering, Berlin 6 noiembrie 1938, ora 17,30. A asistat și Atta Constantinescu. Goering a afirmat: „Atitudinea României în timpul crizei nu a fost destul de clară; presa nu a fost favorabilă Germaniei. . . . Pentru moment nu avem nimic împotriva României, dar nu avem nimic pentru România. . . . Ultimul ceas a sunat, în maximum două luni situația României trebuie lămurită pentru a nu lăsa Ungariei această posibilitate”.

⁵⁸ Ibidem, fond 71, România, dosar 380, telegrama 2850/26 noiembrie 1938, de la legația din Moscova, semnată Dianu.

⁵⁹ Ibidem, fond 71, Franța, telegrama 1, din 20 noiembrie 1938, semnată Comnen către legația din Paris. Se arată că sînt știri, potrivit cărora, Ungaria horthystă concentrase 40 000 de soldați și două brigăzi motorizate la frontiera cu România pentru a acoperi ocuparea Ucrainei subcarpatice ce urma să se producă.

⁶⁰ Ibidem, fond Conferința de pace, vol. 101, *Bătălia pentru Ardeal*, de Valeriu Pop (manuscris de 330 p.). Referindu-se la cererile pentru armament din toamna 1938, Valeriu Pop afirmă „El (Carol al II-lea) nădăjduia să poată cumpăra armament dintr-o țară care continua să refuze a se înarma” (p. 7).

⁶¹ Ibidem, fond 71, Anglia, vol. 40, notă asupra convorbirii avute la Londra, la 15 noiembrie 1938 de N. Petrescu-Comnen cu lordul Halifax, ministrul de externe al Marii Britanii.

Călătoria la Varșovia⁶² a lui Grigore Gafencu care avea drept scop lărgirea tratatului defensiv româno-polon și împotriva Germaniei naziste, ar fi putut, evident, să servească și cauza Cehoslovaciei. Dar, se știe, că Iosef Beck a refuzat tocmai extinderea în acest sens a tratatului⁶³, astfel încât și această ultimă încercare de a veni în ajutorul Cehoslovaciei a eșuat⁶⁴.

După 15 martie 1939, când al III-lea Reich izbutise să anexeze, fără greutate, Boemia și Moravia, oferind „o protecție binevoitoare” Slovaciei, când statul național cehoslovac realizat în 1918 prin lupta poporului, încetase să mai existe, Mica Înțelegere dizolvată *de facto* prin acordul cvadripartit de la München din 29 septembrie 1939, își încheiază existența și *de jure*.

Astfel, alianța care oferise cele mai concrete mijloace de asistență mutuală, alianța care oferise României un plus de securitate real și prin existența unor frontiere comune, ca cea româno-cehoslovacă, fusese complet zdrobită prin exercitarea forței de către Germania nazistă.

Factori politici externi au distrus, așadar, o alianță, care, în ciuda unor asperități interne, în condițiile existenței și respectării efective a normelor de drept internațional, incluse în Pactul Societății Națiunilor, dăduse evidente dovezi de vitalitate, înscriindu-se în mod pozitiv în cronica istorică a luptei pentru păstrarea securității.

În martie 1939, mai ales după ce Varșovia refuzase să extindă *erga omnes* tratatul de alianță polono-român, se putea constata că instrumentele juridico-politice de garanție și de securitate pe care mai putea conta România se împușinaseră simțitor.

Se punea atunci, în mod firesc, întrebarea, câtă pondere se mai putea acorda tratatului de alianță și de amicitie cu Franța, după ce acest stat își repudiasse propria semnătură de pe tratatele ce-l legau de Cehoslovacia.

În împrejurările internaționale bine cunoscute din primăvara anului 1939, în cercurile conducătoare din România se statornicise însă convingerea că, în ciuda unor evidente și condamnabile carențe în relațiile cu aliații săi mai mici, Franța îi va onora semnătura de pe tratatul ce o lega de România.

Aceasta era cu atât mai important cu cât fermitatea Franței în respectarea menționatei alianțe aducea implicit și sprijinul Marii Britanii,

⁶² Ibidem, fond 71 România, dosar special 396, vizita oficială a lui Grigore Gafencu la Varșovia, 4, 5, 6 martie 1939 (Note personale ale lui Gafencu).

⁶³ Ibidem, din notele lui Gafencu reiese că Beck a afirmat cu privire la Adolf Hitler: „Sint declarații pe care m-am putut sprijini totdeauna de șapte ani de zile și care nu m-au înșelat niciodată”; H. Wereszycki (*Poland 1918–1939*, în *History of Poland*, Varșovia, Polish Scientific Publishers, 1968, p. 700), îl consideră pe Beck ca „pe un aliat al Germaniei naziste”. Credem, în ceea ce ne privește, că Beck s-a supraevaluat, considerînd că a înțeles țelurile Germaniei naziste cu privire la Polonia. Vanitatea sa exacerbă nu i-a îngăduit să-și recunoască erorile, iar cercurile guvernante poloneze au subevaluat chiar în 1939 pericolul nazist.

⁶⁴ Incontestabil, vizita la Varșovia a avut și unele aspecte pozitive, vezi în acest sens Eliza Campus, *Înțelegerea balcanică*, p. 274–278.

putere semnatară a tratatelor din anii 1919—1920 prin care se recunoștea pe plan internațional unitatea națională și statală a țării.

Alianța franco-română putea, așadar, să joace un rol eficient în activitatea pentru menținerea *statu-quo*-ului teritorial.

O succintă trecere în revistă a clauzelor incluse în tratatul de alianță⁶⁵ vedește că atît în preambul cit și în cele nouă articole, ambele părți urmăreau: respectarea angajamentelor internaționale, solemn confirmate în Pactul Societății Națiunilor, asigurarea, în cadrul prevederilor acestui pact, a comunității lor de opinii, în cazul că s-ar aduce vreo atingere ordinii stabilite prin tratatele anterior semnate; precum și convingerea că statele moderne au îndatorirea de a evita războaiele, prevăzînd în acest scop o reglementare pașnică a litigiilor ce pot surveni între ele⁶⁶.

Aceste principii generale se concretizau în cele nouă articole ale tratatului care stabileau diferite mijloace practice de garantare a *statu-quo*-lui teritorial pentru părțile contractante. Astfel, articolul 1 prevedea războiul de legitimă apărare sau legitimitatea războiului decurgînd din obligațiile asumate prin articolele 15 și 16 ale Pactului Societății Națiunilor⁶⁷; articolele 3, 4 și 5 stabileau examinarea în comun a măsurilor de luat în fața unei primejdii privind securitatea externă a ambelor state⁶⁸; articolul 5 mai stipula necesitatea consultării și în cazul modificării statutului politic al țărilor Europei⁶⁹. Conținutul acestui tratat ca și cel al documentului referitor la consultările dintre marile state majore, anexă secretă a tratatului, constituia așadar o bază solidă de alianță politică și militară, la care se adăugau vechile tradiții de prietenie dintre cele două popoare.

De altfel, negocierile purtate pentru prelungirea pe încă zece ani a acestui tratat⁷⁰ în ciuda curbei descendente constată pe graficul relațiilor dintre Franța și aliații săi mai mici, în momentul cînd ea acceptase, în martie 1936, ocuparea zonei demilitarizate a Rinului de către naziști, arată pe deplin raporturile amicale dintre cele două state. În acest sens,

⁶⁵ Tratatul de alianță și de amicitie dintre România și Franța semnat la 10 iunie 1926, a fost publicat în limbile română și franceză în „Monitorul Oficial” la 20 ianuarie 1927. Instrumentele de ratificare au, fost schimbate la Paris, la 8 noiembrie 1926. Franța a semnat ratificarea la 11 septembrie 1926, iar România la 30 septembrie 1926; au fost date publicității: tratatul, convenția de arbitraj, protocolul de permanentă neagresiune față de U.R.S.S. Nu a fost publicat documentul privind consultările dintre statele majore. La 22 noiembrie 1926, documentele constituind tratatul de alianță și de amicitie dintre România și Franța au fost înregistrate la Secretariatul general al Societății Națiunilor.

⁶⁶ Ibidem, *Preambul*.

⁶⁷ Articolul 1 din Tratatul de alianță și amicitie.

⁶⁸ Ibidem, „Franța și România se angajează să examineze în comun, sub rezerva unor rezoluții eventuale ale Societății Națiunilor, chestiuni de natură să le pună în primejdie securitatea exterioară”.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ A.M.A.E., fond Convenții, dosar 9/F 1, scrisoare din 6 noiembrie 1935, semnată N. Titulescu, către marchizul d'Ormesson, ministrul Franței la București. Arată că, în conformitate cu articolul 9 din tratatul semnat la 10 iunie 1926, guvernul român este decis să-l prelungească pe încă zece ani; scrisoarea din 10 noiembrie 1935, semnată d'Ormesson, ministrul Franței la București, către N. Titulescu. Arată, în numele guvernului său, că este gata să semneze actul de prelungire al tratatului pe încă 10 ani; *nota din 18 decembrie 1936*, din care reiese prelungirea pe 10 ani a tratatului româno-francez; totuși din nota 4160/4 februarie 1937, semnată Cesianu, ministrul României la Paris, reiese că nu se terminaseră încă negocierile de prelungire a tratatului ce expirase la 10 iunie 1936, căci Cesianu trimite modelul Declarației de prelungire.

oferă interes și unele proiecte comune cu caracter militar, care se negociau în iarna anului 1936. Astfel, în cadrul tratativilor politice ce se purtau, Parisul își exprimase acordul⁷¹, ca tehnicieni români și francezi să pregătească un proiect aerian de asistență mutuală, permițând punerea în vigoare a forțelor aeriene combinate⁷². Obiectivul principal era crearea unei infrastructuri destinate să primească forțe aeriene franceze sau aliate cu România, care ar opera în Europa Centrală. În acest scop, guvernul român trebuia să prevadă construirea a 15–20 platforme în Carpații Apuseni, care să fie terminate în vara anului 1937⁷³.

Pentru a ilustra în continuare, caracterul alianței româno-franceze, nu este de prisos de a menționa și faptul că în februarie 1937, Bargeton, director politic la Quai d'Orsay, îi arăta ministrului României cât de necesară era reînnoirea documentului secret și anume convenția între statele majore.

Toate aceste acțiuni diplomatice pozitive au fost întunecate, așa cum se știe, de reînvierea în anul 1938 a directoratului în patru, iar acordul de la München a zdruncinat, efectiv, încrederea în eficiența tratatului de alianță româno-francez.

Totuși, în octombrie 1938, voci ale unor oameni politici francezi de mare prestigiu, ca Edouard Herriot, s-au ridicat în favoarea acordurilor existente cu statele din Europa centrală⁷⁴, iar în noiembrie, sub presiunea opiniei publice, o delegație condusă de Alphand, directorul acordurilor comerciale, se îndreptă spre București⁷⁵. Delegația avea indicații de la Quai d'Orsay să trateze „într-un stil nou și larg, așa cum cer timpurile de azi și mai cu seamă, dat fiind ofensiva germană economico-financiară în sud-estul Europei”⁷⁶. Este etapa când Banca Națională a României trimite Ministerului de Externe dosare cuprinzând întreaga situație a relațiilor economice franco și anglo-române.

În noiembrie 1938, opinia publică franceză, ca și guvernul, deveniseră pe deplin conștienți de imperioasa necesitate de a sprijini România. „Punctul de vedere oficial”, arăta ministrul României la Paris, „este că România a rămas singurul reazim real pentru a reține descinderea Germaniei spre grurile Dunării și Bosfor”⁷⁷.

Au urmat imediat manifestări evidențiind efectiv această stare de spirit. Guvernul francez a hotărât să ridice misiunea sa de la București,

⁷¹ Ibidem, notă 674/1 decembrie 1936 de la Ministerul Aerului și Marinei către Ministerul de Externe. Se citează o notă, a colonelului Beaune, atașat cu problemele de aviație la legația Franței, trimisă Ministerului Aerului și Marinei privind *Éléments pouvant servir de base à un projet d'entraide aérienne franco-roumaine*. Proiectul conține 4 puncte și fusese elaborat la 18 noiembrie 1936, documentul poartă mențiunea *secret*.

⁷² Ibidem.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Ibidem, fond 71, Franța, dosar 68, notă din 28 octombrie 1938, de la legația română, privind întrunirea de la Marsilia a partidului radical-socialist. Herriot a evocat atunci și necesitatea acordului cu U.R.S.S., arătând că Franța nu poate renunța la securitatea colectivă.

⁷⁵ Ibidem, telegrama 5416/10 noiembrie 1938, de la legația din Paris semnată Cesianu.

⁷⁶ Ibidem, fond România, dosar 382, adresa din 8 noiembrie 1938 a Băncii Naționale României. Cabinetul guvernatorului a trimis dosare privind comerțul exterior cu Franța, Marea Britanie, Germania și Austria. Reiese, de pildă, că între 1 iulie–15 septembrie 1938 România a vândut Germaniei 12 3850 tone grâu și Angliei doar 1000 tone grâu.

⁷⁷ Ibidem, fond România, dosar 380, telegramă 5442/17 noiembrie 1938 de la legația din Paris, semnată Cesianu.

la rang de ambasadă⁷⁸; fosta misiune militară franceză în România din timpul primului război mondial a demonstrat la 9 noiembrie pentru prietenia cu România⁷⁹; Asociația „La Renaissance française” i-a înmînat ministrului României la Paris, medalia sa de onoare⁸⁰ iar în decembrie s-a semnat și un acord pentru dezvoltarea relațiilor intelectuale între România și Franța⁸¹.

S-a creat astfel o atmosferă propice pentru dezvoltarea raporturilor economice și politice franco-române. La 28 noiembrie, de pildă, guvernul francez pleda cauza României în fața guvernului britanic, anunțându-l că a hotărît să înființeze o ambasadă la București din cauza importantului loc deținut de România în acțiunea de a opri penetrația germană spre gurile Dunării și Bosfor⁸². Aceasta era, cu atît mai necesar cu cît știrile alarmante referitoare la securitatea României nu păreau a fi lipsite de temei⁸³.

O strîngere a legăturilor politice cu Franța, ca și atragerea ei spre o adîncire a relațiilor economice, începuse așadar, să se desemneze spre finele lunii decembrie 1938, căci la 24 decembrie Gheorghe Tătărașcu, ambasadorul României la Paris arăta: „Înțeleg să lucrez repede și am cerut ca luna ianuarie 1939 să fie luna noilor acorduri de colaborare financiară și economică”⁸⁴.

Oricum, la 29 decembrie, noul ministru de externe, Grigore Gafencu, în expozeul făcut la radio, a ținut să sublinieze în mod deosebit că România urmează, în mod consecvent, politica sa tradițională de alianță cu Franța și de prietenie cu Marea Britanie⁸⁵ ceea ce însemna, în fond, că, în ciuda falimentarelor acorduri de la München, alianța româno-franceză continua să joace un rol important.

⁷⁸ Ibidem, fond 71 Franța, dosar 68, raport 5462 20 noiembrie 1938, de la legația din Paris, semnat Cesianu.

⁷⁹ Ibidem, raport 3145 29 noiembrie 1938, de la legația din Paris, semnat Cesianu.

⁸⁰ Ibidem, fond Mica Înțelegere, dosar 30, *Accord pour le developpement des relations intellectuelles entre la France et la Roumanie, décembre 1938*.

⁸¹ Ibidem, fond 71/Franța, dosar 68, telegrama 5490/28 noiembrie 1938 de la legația din Paris, semnată Cesianu.

⁸² Ibidem, fond 71/Franța, dosar 68, telegrama 5490 28 noiembrie 1938 de la legația din Paris, semnată Cesianu.

⁸³ A.M.A.E., fond 71/Franța, dosar 68, telegrama din 1 20 noiembrie 1938, semnată N. Petrescu-Comnen către legația din Paris, arată că Ungaria horthistă ar fi concentrat 40 000 de soldați și două brigăzi motorizate la frontiera cu România pentru a acoperi ocuparea Ucrainei subcarpatice, ce urma să se producă; fond 71/Germania, dosar 76, raport 691/5 decembrie 1938, de la legația din Berlin, semnat consilier de presă (indescifrabil), arată că în presa germană se fac comentarii violente la adresa guvernului în legătură cu executarea lui Corneliu Zelea Codreanu; telegrama 796/13 decembrie 1938, de la legația din Geneva, semnată Crutzescu, cu mențiunea „strict confidențial”, arată că a fost informat că la 15 ianuarie 1939, va fi înființată în Germania o armată specială numită *Corpul românesc*, destinată unei eventuale acțiuni împotriva României, în unire cu armata ungară. Se mai organizează și o formație specială de propagandiști, alcătuită din agenți naziști și legionari ai Gărzii de fier, refugiați în Germania; ibidem, fond U.R.S.S., dosar 5, notă asupra convorbirii Gafencu-inginer Vasilescu, 9 ianuarie 1939, știri privind un atac german asupra României (sursă probabilă Intelligence Service).

⁸⁴ Ibidem, fond 71/Franța, dosar 68, telegrama 5544/24 decembrie 1938 de la Ambasada din Paris, semnată Gh. Tătărașcu.

⁸⁵ Ibidem, fond 71/Anglia, dosar 40, Expozeul d-lui Grigore Gafencu la radio București, 29 decembrie 1938.

În ianuarie 1939, la Paris se formase, de altfel, convingerea că Germania pregătea noi acțiuni de intimidare față de România⁸⁶, generalul Gamelin semnând ambasadorului Gheorghe Tătărăscu existența unui plan nazist contra României⁸⁷. Spre sfârșitul lunii, acesta informa Bucureștiul arătând: „Sîntem în ajunul unei noi acțiuni de mare anvergură, care va fi pornită de Germania și Italia, pentru ca România și Iugoslavia să se înfeudeze axei Roma-Berlin”⁸⁸, iar pe plan general, devine din ce în ce mai evident că acordurile de la München „nu au soluționat nici unul din marile diferende, care azi, mai adînc decît ieri, separă cele două axe europene”⁸⁹.

În fața unor împrejurări internaționale atît de complexe, atît de primejdioase, în opinia publică din ambele state aveau loc manifestări de reciprocă simpatie⁹⁰, iar guvernul român era hotărît să reziste presiunilor germane⁹¹, bizuindu-se, în continuare, pe sprijinul Franței.

Franța se știe că privea atunci cu multă simpatie eforturile guvernului român, în scopul unei eficiente apropieri de Varșovia. Se spera⁹², așa cum declara Gafencu, să se ajungă la crearea unei zone pașnice, „de care — arăta ministrul de externe al României — toți vecinii lor (ai României și Poloniei), mari și mici, nu pot decît să profite (n.a.)”⁹³.

Au urmat însă în martie 1939 cunoscutele acte de violență ale Germaniei naziste. În Franța, ca și în alte state, s-a statornicit convingerea că „acor-

⁸⁶ Ibidem, fond 71 Franța, dosar 69, telegrama 32 23 ianuarie 1939, de la ambasada din Paris, semnată Gh. Tătărăscu. Relatează convorbiri cu primul ministru Daladier, cu ministrul de externe Georges Bonnet, cu Léger, secretar general la Quai d'Orsay, și cu generalul Gamelin.

⁸⁷ Ibidem, planul, după Gamelin, era îndreptat și împotriva Poloniei „avînd deja avangarde în aceste direcțiuni”.

⁸⁸ Ibidem, fond 71/România, dosar 76 bis, telegrama 39033 19 ianuarie 1939, de la legăția din Berlin, semnată Brabețianu. Relatează o convorbire cu Woerman, care declarase că „Germania crede că statele mici din sud-estul european nu pot face o politică de neutralitate. Ele trebuie să-și sincronizeze politica lor externă cu aceea a Reichului”.

⁸⁹ Ibidem, fond 71/Franța, dosar 69, raport 35/27 ianuarie 1939, de la ambasada din Paris, semnat Gh. Tătărăscu.

⁹⁰ Arhiva Ministerului de Externe din Roma, fond România/1939, telespresso 238. III 20 ianuarie 1939 de la legăția Italiei la București către Ministerul de Externe, Roma. Oggetto: Notiziario Romano Politica Estere semnat G. Costa. Arată, între altele, că presa română susține mai mult cauza Parisului decît a Romei în conflictul franco-italian pentru Mediterana.

⁹¹ Ibidem, dosar special 398, instrucțiuni date de Grigore Gafencu, ministrul de externe al României, către miniștrii subsecretari de stat Cretzeanu, Crutzescu și Christu la Conferința din 23 ianuarie 1939.

⁹² Ibidem, fond 71/Franța, telegrama 102/6 martie 1939, de la ambasada din Paris, semnată Gheorghiu. Arată că în editorialele lor, ziarele „L'Europe”, „Le Journal”. „Le Petit Parisien” subliniau că România caută să ridice un baraj contra expansiunii Reichului la est; raport 494 7 martie 1939, de la ambasada din Paris, semnat indescifrabil. Se arată că în „Journal des Débats” din 8 martie 1939, Albert Mousset, semna articolul *L'entente polono-roumain et les suites de Munich* vorbind despre faptul că între Marea Baltică și Marea Neagră se încearcă crearea „unui front antiideologic” a unor state care nu vor să fie nici cu Berlinul, nici cu Moscova”.

⁹³ Ibidem, dosar special 396, declarațiile lui Grigore Gafencu, agenția Rador, Informațiuni telegrafice de presă, 3 martie 1939.

dul de la München nu constituise, în fond, pentru conducătorii naziști, decît un mijloc de a dezarma Cehoslovacia”⁹⁴.

Mutația de forțe intervenită după acordurile de la München evolua, așadar, uluitor de rapid, în favoarea Germaniei hitleriste⁹⁵. Neliniștea în România creștea zi de zi, cu atît mai mult cu cît prin încorporarea la Ungaria a întregii Ucraine subcarpatice, se creaseră reale carențe în dispozitivul de apărare defensivă vestică al țării⁹⁶, în timp ce al III-lea Reich exercita cunoscutele sale presiuni ultimative asupra României pentru obținerea unui înrobitor tratat economic⁹⁷.

În aceste momente, de grea tensiune internațională și de grave consecințe pentru România, alianța cu Franța a avut un evident rol, îndeosebi pe plan moral. Chiar dacă această alianță nu s-a manifestat prin acțiuni militare de apărare a României, totuși poziția Franței a avut o anumită importanță, mai ales în atragerea Marii Britanii spre o linie mai activă în relațiile acestei mari puteri cu România.

În orice caz, dacă aprecierile lui Gh. Tătărăscu par exagerat de optimiste atunci cînd el afirma la 19 martie 1939 că: „Franța și Anglia trag toate consecințele ultimei violențe internaționale, fiind hotărîte la rezistență și la reacțiune împotriva oricărui act nou de agresiune a Axei”⁹⁸, totuși o schimbare se produsese. Se poate afirma că tratatul de alianță franco-român a căpătat noi dimensiuni în lumina, mai ales, a necesității efective a Franței de a avea un aliat de nădejde în Europa centrală și sud-estică.

În acest sens, garanțiile unilaterale⁹⁹ franco-britanice¹⁰⁰ acordate României la 13 aprilie constituiau nu numai o reafirmare a principiilor

⁹⁴ *Le livre jaune français, 1938—1939*, Imprimerie Nationale, Paris, 1939, p. 93. Coulondre, ambasadorul Franței la Berlin, îi mai arăta lui Georges Bonnet, ministrul de Externe al Franței, că „În numele principiului etnografic a obținut Reichul în septembrie 13 500 000 germani. În disprețul aceluiași principiu, anexează astăzi 8 000 000 cehi”.

⁹⁵ A.M.A.E., fond 71/Anglia, dosar 40, telegrama 17180/16 martie 1939, semnată Gafencu către legația din Londra, arată că Germania nazistă pare să fie „singurul arbitru în Europa”, hotărînd de „siguranța și neatinerea națiunilor”.

⁹⁶ Arhiva Ministerului de Externe din Roma, fond România, telexpresso 1002 449, St. 1, 17 martie 1939 de la legația Italiei la București semnat G. Costa către Ministerul de Externe Roma, arată că în România se constată o „accentuată stare de neliniște”; vezi și *Foreign Relations of the United States Papers*, United States Government Printing Office, Washington, 1956, vol. I, p. 72. Kennedy, ambasadorul Statelor Unite la Londra, relatează la 17 martie 1939, secretarului de Stat o convorbire cu V.V. Tilea, ministrul României. Acesta îi arătase că nu se mai putea conta pe armele comandate în Cehoslovacia și că România ceruse Marii Britanii să-i vîndă arme, chiar dacă erau vechi.

⁹⁷ „Monitorul Oficial” nr. 66/18 martie 1939, comunicat oficial nr. 17 privind Consiliul de Coroană din 17 martie. S-au aprobat măsuri militare pentru apărarea intereselor naționale; Viorica Moisuc, *Diplomația României și problema apărării suveranității și independenței naționale martie 1938-mai 1940*, Editura Academiei, București 1971, Capitolul III. Tratat economic; Eliza Campus, *Înfelegerea balcanică*, p. 278—295.

⁹⁸ A.M.A.E., fond 71/Germania, dosar 76 bis, telegramă 147/19 martie 1939, de la ambasada din Paris, semnată Gh. Tătărăscu.

⁹⁹ Ibidem, fond 71/România, dosar 503 comunicare verbală făcută ministrului Franței în seara de 20 martie 1939 și ministrului Angliei în dimineața de 21 martie de Grigore Gafencu, ministrul de externe al României. Cerea „ca marile puteri occidentale din proprie inițiativă să facă cunoscut în formă precisă că nu vor mai admite schimbări de frontieră și de situație în Europa, fiind decise să sprijine cu toată forța militară orice state ce-și va apăra independența și frontierele sale; ibidem, fond Conferința de pace, dosar 101, p. 8. Valer Pop, *Bătălia pentru Ardeal*, consideră că cererea României a constituit „cel mai revoluționar și neliniștit act din

incluse în tratatul dintre România și Franța, ci, așa cum apreciau juriștii de la Haga, și „o reafirmare, însoțită de promisiunea unei imediate asistențe a unor obligații preexistente ale Franței și Angliei, înscrise în prima parte a articolului 10 din Pactul Societății Națiunilor”¹⁰¹. Este în același timp etapa când Franța reia contactele și pe plan militar¹⁰², generalul Weygand urmînd să sosească în România¹⁰³, cînd în ziarele franceze se sublinia că poziția României este „un factor capital pentru menținerea păcii și că România este una dintre piesele esențiale ale sistemului defensiv care trebuie stabilit în contra oricărei politici de expansiune prin violență, în contra oricărei presiuni brutale a puterilor totalitare spre sud-estul continentului, în scopul de a modifica profund *statu-quo*-ul din Balcani”¹⁰⁴. Incontenstabil că în alianța franco-română se putea constata o linie ascendentă în ciuda faptului că măsurile practice erau mult sub nivelul declarațiilor politice¹⁰⁵.

După izbucnirea celui de-al doilea război mondial, în ciuda declarației de neutralitate, în România continua să se pună mare preț pe alianța cu Franța și prietenia cu Marea Britanie. Un exemplu elocvent îl constituie convorbirile de la 11 și 12 septembrie 1939 dintre primul ministru Armand Călinescu, Adrien Thierry, ambasadorul Franței la București și sir Reginald Hoare, ministrul Angliei¹⁰⁶.

Se stabilise atunci, în principiu, că în caz de agresiune străină, industria petrolieră să fie distrusă, întocmindu-se în acest scop un plan¹⁰⁷. În octombrie și noiembrie 1939, convorbirile în această capitală problemă au continuat vîdînd, odată mai mult, că legăturile cu Franța și Marea Britanie erau, evident, deosebit de intime. Chiar atunci, cînd Marele Stat Major francez renunțase, din multiple motive, să mai organizeze frontul

---

toată istoria noastră diplomatică”. Desigur, aprecierea este exagerată, dar, considerăm angajarea Franței și Angliei față de România ca deosebit de importantă.

¹⁰¹ *Documents on International Affairs*, Oxford University Press, London, 1951, vol. I, p. 201–202. *Extracts from Declaration by the French President of the Council, 13 April 1939, on Guarantees to Greece, Rumania and Poland: Extracts from Statement by the British Prime Minister, 13 April 1939, on the guarantee to Greece and Rumania.*

¹⁰² A.M.A.E., fond 71 România, dosar special 398, memoriu redactat de Gr. Gafencu, 15 aprilie 1939, care citează informațiile date de Pella, ministrul României la Haga.

¹⁰³ Ibidem, telegrama 291/29 aprilie 1939, de la Paris, semnată Gafencu și Tătărăscu.

¹⁰⁴ Ibidem, dosar 503, telegrama 27482/30 aprilie 1939, semnată Armand Călinescu.

¹⁰⁵ Ibidem, dosar special 399, comunicare telefonică de la Serviciul de presă al ambasadei din Paris, 30 aprilie 1939. Ziarul „Le Temps” a publicat articolul *După vizita d-lui Gafencu*; vezi și *Memoriul* semnat de Gh. Tătărăscu, p. 3. Arată că „Actul de garanție constituia o manifestare de importanță istorică prin care Marea Britanie recunoștea atât însemnătatea poziției României, cît și constanța și loialismul politicii sale”; vezi și Rador, Informații telegrafice de presă din 11 aprilie 1939, se arată că în ziarul „L'Epoque”, Kerilis semnează articolul *Insfr-sil, lumea și-a dat seama că frontierele trebuiesc apărate*; și în „Le Figaro” se ia o poziție similară.

¹⁰⁶ Arhiva Institutului de Istorie „N. Iorga”, text de Al. Cretzeanu, după informațiile date de Economu, Ankara 1945, p. 66, 72. Arată că „preocupate de propria lor înarmare. cele două puteri occidentale au dat urmări cu totul neglijabile, cererilor de reînarmare ale României”.

¹⁰⁷ A.M.A.E., fond 71 Anglia, Notă asupra convorbirii avute de Gr. Gafencu cu Adrien Thierry și sir Reginald Hoare, la 3 noiembrie 1939, la domiciliul lui Grigore Gafencu.

¹⁰⁸ Ibidem, vezi și *Documente secrete ale Marelui Stat Major francez (găsite în gara orașului La Charité)*, publicate de Ministerul german al Afacerilor Străine. Traducere în lb. română f. an., p. 36, 37, document nr. 9, Raport din 1 octombrie 1939, semnat Leon Wenger, specialist însărcinat de guvernul francez cu distrugerea industriei petroliere românești.

Oriental¹⁰⁸; chiar atunci cînd atît Franța cît și Anglia nu voiau să-și ia obligația de a extinde garanțiile lor *erga omnes*¹⁰⁹, chiar și în această situație, alianța cu Franța și prietenia cu Anglia au continuat să ocupe un loc major, în politica externă a României¹¹⁰.

În iarna și primăvara anului 1940 s-a păstrat aceeași linie politică, în ciuda presiunilor economice și politice exercitate de Germania nazistă. La sfîrșitul lunii mai, cînd catastrofa de pe frontul de vest era iminentă, cînd înfringerea Franței devenea o tristă realitate, în mod obiectiv, alianța româno-franceză a încetat să mai funcționeze *de facto*, deși *de jure*, ea continua să existe¹¹¹.

În această dramatică etapă din istoria mondială, se știe că România își trăia propria sa dramă.

Izbucnirea conflagrației mondiale dovedise pe deplin că tratatul multilateral de prohibire a războiului (pactul Briand-Kellogg)¹¹² ca și protocolul de la Moscova,¹¹³ parte integrantă a acestui tratat, nu izbutiseră să pună în vigoare mecanismul de stăvilire a războiului. Rămînea în picioare doar doctrina Hoover-Stimson¹¹⁴, conform căreia anexiunile teritoriale sau tratatele obținute sub presiunea violenței erau considerate nule și neavenite¹¹⁵. Dar aceasta constituia atunci, doar o rază de nădejde, în lumina căreia victimele agresiunii găseau o slabă consolare, într-un moment cînd violența, cînd forța și amenințarea cu forța se substituiseră forței dreptului.

România constata în vara anului 1940 că din întreaga sa rețea de alianțe defensive nu mai exista decît Înțelegerea balcanică. Așa cum am arătat pe larg, în monografia *Înțelegerea balcanică*¹¹⁶, în ciuda faptului că la ultima sesiune a acestei organizații antirevizioniste, din 2—4 februarie 1940, se luase importanta hotărîre de a se extinde angajamentele

¹⁰⁸ A.M.A.E., fond 71/România, dosar 503, raport 920 24 decembrie 1939, de la ambasada din Paris, semnat Franasovici arată că planurile pentru frontul oriental se modificaseră urmînd să joace doar pentru îndeplinirea obligațiilor asumate de Franța și Anglia pentru statele din sud-estul Europei.

¹⁰⁹ Ibidem, telegrama 912/22 decembrie 1939, de la ambasada din Paris, semnată Franasovici, relatează o convorbire cu Alexis Léger despre garanții.

¹¹⁰ Ibidem, fond U.R.S.S., dos. nr. 88, nota din 30 decembrie 1939, de la ambasada română din Paris, privind Consiliul interaliat de la Paris, vezi și *Memoriul* citat semnat Gh. Tătăreanu p. 10, 11.

¹¹¹ La 28 mai 1940, la cunoscutul Consiliu de Coroană, se renunțase la politica de neutralitate și se hotărîse apropierea de Germania. Nu se denunțase însă tratatul româno-francez. Nici renunțarea, la 3 iulie 1940, la garanțiile anglo-franceze nu însemna *de jure*, anularea acestui tratat.

¹¹² Le Pacte de Paris. Le pacte général de renonciation à la guerre. (Pactul Briand-Kellogg), 27 august 1928. A avut adeziunea a 62 state. Unele dintre ele, ca U.R.S.S. și Statele Unite, nu erau membre ale Societății Națiunilor, care număra 57 state membre; vezi *Treaty for renunciation of War, Text of the Treaty, Notes, Instruments of ratification and of adherence and other Papers*, United States Printing Office, Washington 1933.

¹¹³ A.M.A.E., fond Convenții, dosar R. 4, *Protocolul de la Moscova*, 9 februarie 1929.

¹¹⁴ Ibidem, The Department of State. *The Pact of Paris. Three years of development, address by the Honorable Henry. S. Stimson secretary of State*, before the Council on Foreign Relations, New York City, august 8, 1932. United States Government Printing Office, Washington 1932.

¹¹⁵ Ibidem. Se arată că: răsplata războiului adică, teritoriile sau tratatele obținute printr-un război de agresiune, „va fi ca și roadele Mării Moarte”.

¹¹⁶ Eliza Campus, *Înțelegerea balcanică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1972, p. 345—367.

contractuale, în scopul apărării în comun a regiunii de orice fel de agresiune¹¹⁷, în vara anului 1940, nici unul dintre statele aliate cu România nu a putut, mai ales din motive obiective, să pună în vigoare această hotărâre¹¹⁸.

Izolarea juridico-politică a României pe plan internațional, lichidarea ultimelor libertăți democratice și instaurarea dictaturii militaro-fasciste, au dus, așa cum precizează tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român, președintele Consiliului de Stat al R.S. România, la situația ca țara să fie „aruncată în brațele imperialismului german și atrasă în războiul împotriva Uniunii Sovietice”¹¹⁹.

Analiza situației internaționale a României, în lumina instrumentelor de securitate bilaterale și multilaterale pe care le-a încheiat, vădește că izolarea României s-a datorit în mare măsură faptului că aceste instrumente de securitate nu au funcționat, tocmai în momentul când ele trebuiau să-și dovedească eficiența.

Rezultă în mod firesc concluzia că deficiențele s-au produs nu din cauza principiilor incluse în aceste instrumente de securitate, ci din cauza poziției formale, adoptată de marile puteri, care se angajaseră să apere securitatea împreună cu statele mici și mijlocii. Forța sau amenințarea cu forța nu puteau fi stăvilite prin declarații și hotărâri solemne ci prin punerea în practică a acestor declarații, a acestor hotărâri.

Întreaga perioadă interbelică poate fi înscrisă, așadar, în cronica istoriei universale, ca perioada când multe țări mici sau mijlocii au luptat pentru instituționalizarea și pentru punerea în vigoare a principiilor de securitate; ca perioada când marile puteri occidentale, acceptând formal principiile de securitate și instituționalizarea lor, tolerau, concomitent, încălcările comise în numele forței, încălcări ce au dus pas cu pas la slăbirea și apoi la anularea temporară a principiilor de securitate internațională.

Forța brutală nu a putut ucidă însă valoarea intrinsecă a acestor înalte principii care, în perioada actuală, capătă noi dimensiuni, tinzând să devină în mod real, în mod practic, norme de conduită internațională.

LA POSITION INTERNATIONALE DE LA ROUMANIE PENDANT LES ANNÉES 1939—1940

RÉSUMÉ

La situation catastrophique de la fin du mois d'août 1940 ne serait pas intervenue si la Roumanie ne s'était pas trouvée isolée, si les traités internationaux par lesquels on reconnaissait son unité étatique et les

¹¹⁷ Ibidem, p. 349—351.

¹¹⁸ Ibidem. Nici chiar Turcia, despre care Gh. Tătăreanu în *Memoriul* citat, p. 16, susține că a declarat că-și va respecta angajamentele. Declarația a existat, dar ea nu a fost pusă în vigoare.

¹¹⁹ Nicolae Ceaușescu, *Raportul C.C. al P.C.R. cu privire la activitatea P.C.R. în perioada dintre Congresul al IX-lea și Congresul al X-lea și sarcinile de viitor ale Partidului*, în *Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român*, București, Editura politică, 1969, p. 20.

traités bilatéraux et multilatéraux d'alliance et de garantie conclus pendant la période de l'entre-deux-guerres avaient fonctionné, si les Etats membres de la Société des Nations avaient agi conformément aux statuts du forum de Genève. Le facteur extérieur, voire international, y a joué un rôle prépondérant, créant la situation juridico-politique d'isolement qui favorisa le déroulement des événements lesquels culminèrent par l'arrachement de la Transylvanie du Nord au corps du pays.

L'analyse des principaux instruments de garantie et de sécurité — traités, pactes, accords bilatéraux et multilatéraux — signés par la Roumanie durant la période de l'entre-deux-guerres, révèle que l'Etat a fourni des efforts soutenus et persévérants pour l'établissement et l'institutionnalisation des normes de conduite internationale à même de promouvoir non seulement le respect de l'indépendance et de la souveraineté nationale, mais aussi la garantie et le maintien du *statu-quo* territorial.

Le manque d'efficience de ces instruments n'a pas été due à la valeur intrinsèque des principes de garantie et de sécurité sur lesquels ils reposaient, mais à la position formale adoptée par les grandes puissances, qui s'étaient engagées à les défendre aux côtés de certains Etats petits et moyens.

Mais l'histoire de la période de l'entre-deux-guerre atteste que seulement ces deux dernières catégories d'Etats ont lutté dans un esprit de suite pour l'application des principes de sécurité, alors que les grandes puissances ont toléré constamment la violation de ces principes qui ont conduit, peu à peu, à l'affaiblissement et à l'annulation temporaire de la force du droit par le droit de la force.

MIHNEA AL III-LEA (MIHAIL III RADU) (1658—1659)

DE

LIA LEHR

Mihnea al III-lea ajunge domn în Țara Românească, fiind impus de către Poartă. Cu toate acestea, el va încerca să se ridice împotriva dominației otomane, urmînd, în această privință, politica lui Mihai Viteazul, al cărui continuator se credea. Pentru a-și atinge scopul, Mihnea a inițiat o serie de măsuri pe plan intern, măsuri ce își vor găsi ecoul în numeroase mărturii documentare din a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Faptul că a încercat să se răscoale împotriva turcilor sprijinindu-se, nu pe marea boierime ce era preocupată în primul rînd de propriile ei interese, ci pe acele elemente noi care se ridicaseră și în 1655, i-a făcut pe cronicari să-l prezinte ca pe un om „fără nice un temei, tiran dreptu fantastic”¹, care „multe reale au făcut”, fiind îndemnat la aceasta și de dorobanții, care își găsiseră un domn „după inima lor”. Cronicarii vremii au considerat că multe din acțiunile lui se datorau nebuniei, această părere fiind împărtășită și de unii istorici ca A.D. Xenopol și N. Iorga². Studiind în mod amănunțit documentele vremii — și mai ales pe cele externe — căutînd să se desprindă de influența aprecierilor rămase de la cronicari, Al. Ciorănescu a scris o monografie asupra domniei lui Mihnea al III-lea, în care a prezentat evenimentele din anii 1658—1659 într-o lumină cu totul nouă³. Încercînd să restabilească adevărul în privința domniei lui Mihnea, Al. Ciorănescu se ocupă mai mult de politica sa externă, de relațiile pe care le-a avut cu Transilvania și cu alte țări și, în mai mică măsură de politica internă. De aceea, în articolul de față vom insista asupra acelor aspecte din domnia lui Mihnea al III-lea mai puțin studiate pînă acum.

¹ Miron Costin, *Letopiseșul țării Moldovei de la Aron vodă încoace*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1958, p. 186.

² A.D. Xenopol, *Istoria Românilor*, vol. VII; N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. VI.

³ Al. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III (Mihail Radu), 1658—1659*, în „Bul. Com. Inst. a României”, vol. XIV, București, 1935.

Exploatarea feudală și mai ales fiscalitatea excesivă de la mijlocul secolului al XVII-lea, îmbinată cu asuprirea otomană, au stat la baza mișcării din 1655, dînd acestei răscoale un dublu caracter: social și de eliberare de sub jugul străin⁴. Înăbușirea răscoalei nu a pus însă capăt luptei maselor populare împotriva asupririi feudale și a jugului otoman; de aceea — după cum vom vedea — mulți dintre cei ce au luat parte la răscoala din 1655 vor sprijini politica dusă de Mihnea.

Și pe plan politic situația este încordată. În Transilvania, Gh. Rákóczi al II-lea pornește un lung război în Polonia pentru cucerirea coroanei. Uitînd să ceară asentimentul Porții, acest lucru va constitui începutul conflictului între el și turci, conflict în care vor fi implicate și Moldova și Țara Românească — și care va determina pe energicul vizir Ahmed Küprülü să ia o serie de măsuri concrete. El trimite poruncă nobilimii transilvănene să aleagă un nou principe în locul lui Gh. Rákóczi. Poarta hotărî, totodată, mazilirea lui Gh. Ștefan și a lui Constantin Șerban; în locul lor fiind numiți: Gh. Ghica, fost mare vornic și capuchehaja, în Moldova, iar în Țara Românească — Mihnea al III-lea sau Givan-bei, om credincios al Porții, un grec constantinopolitan, care se pretindea fiul lui Radu Mihnea⁵. Numirea noilor domni s-a făcut la începutul lunii ianuarie 1658⁶.

Cine era noul domn al Țării Românești? Mihnea sau Givan-bei cum îl mai numesc contemporanii, era un grec crescut la Constantinopol, la curtea lui Kenan-pașa, al cărui om de încredere era. Foarte cult, cunoștea mai multe limbi, vorbea frumos și a reușit să-și cîștige la Constantinopol, mulți adepți puternici, care să-l sprijine pentru atingerea scopurilor sale⁷. Sprijinul dat se va concretiza în 1658 prin acordarea unui împrumut în bani și oameni⁸.

Numit domn — după cum am arătat — la începutul lunii ianuarie, Mihnea primește din mare sultanului caftanul domnesc abia la 29 ianuarie, după care pleacă cu mare pompă spre țară⁹, fiind însoțit, în afară de oamenii recrutați de el, de un corp de armată ture și de un număr destul de mare de tătari. Acestora li se vor alătura pe parcurs o parte din seimenii, dorobanții și țărani fugiți peste Dunăre după înăbușirea răscoalei din

⁴ Lidia Demeny, L. Demeny, N. Stoicescu, *Răscoala seimenilor sau răscoală populară?*, București, 1968, p. 183—190.

⁵ Hurmuzaki, vol. V₂, p. 42; Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. C. Grecescu, București, 1963, p. 119.

⁶ La 6 ianuarie 1658 Mihnea este socotit domn — cînd „au adus . . . pre Mihail vv. la scaun la București, mers-am noi toți la București” — (Arh. Ist. Centr. M-reă Cîmpulung, LXII/32, textul documentelor folosite în acest art. se află în arhiva Sectorului de istorie medie a Institutului de istorie „N. Iorga”). Primul act pe care îl dă, însă, în calitate de domn, datează din 26 martie 1658 (Arh. Ist. Centr., M-reă Brîncoveni, XXI/2). Se pare că Mihnea a încercat încă din 1655 să devină domn al Țării Românești, pentru aceasta intrînd în tratative cu imperialii și cu Veneția, prin reprezentanții lor la Constantinopol (cf. Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, vol. III, București, 1884, p. 237—238; Hurmuzaki, vol. V₂, p. 22—27).

⁷ Despre originea lui ca și despre viața sa la Constantinopol amintesc atît cronicile nun-tene, cit și informațiile tucești; *Istoria Țării Românești 1290—1690* (Letopiseșul Cantacuzinesc), ed. C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 111; *Călătoria lui Evlia Celebi prin Moldova în 1659*, în „Bul. Com. Ist.” vol. XII, 1933, p. 29).

⁸ G. Kraus, *Cronica Transilvaniei. 1608—1665*, traducere și studiu introductiv de G. Duzinchevici și E. Reus-Mirza, București, 1965, p. 291; Evlia Celebi, *op. cit.*

⁹ Hurmuzaki, vol. V₂, p. 42.

1655. În drum, noul domn se oprește la Silistra unde primește și ajutorul pașei de acolo. La 17 februarie 1658 trece Dunărea, îndreptându-se spre București. În acest timp, Constantin Șerban, împreună cu boierii, care nu doreau schimbarea lui din motive lesne de înțeles și cu o parte a armatei ce îi rămăsese credincioasă, pregătește apărarea țării, pentru a împiedica instalarea lui Mihnea ca domn.

Neputînd opri înaintarea turcilor și tătarilor veniți cu noul domn, Constantin Șerban își trimite soția, împreună cu toată visteria țării la Rucăr, de unde se putea ușor trece în Transilvania. Odată cu ea pleacă și soțiile marilor boieri. După aceea, își organizează și el retragerea pe la Cîmpulung și Rucăr, dînd ordin oamenilor săi să dea foc orașului București, astfel ca Mihnea să nu mai găsească nimic la intrarea în oraș și să nu poată să se instaleze acolo. Curtea domnească și bisericile au fost arse. Oastea lăsată în București, sub conducerea lui Pană Filipescu mare spătar, opune, la început, o slabă rezistență, apoi refuză să mai lupte. Seimenii și dorobanții trec de partea noului domn și îi arată o serie de drumuri ascunse pentru a putea ataca pe la spate pe Constantin Șerban. Fiind părăsit de oaste, Constantin Șerban pleacă și din Tirgoviște, trece munții și se refugiază în Transilvania cu un mic număr de oameni și o parte a marii boierimi, mai ales că nici ajutorul așteptat de la Gh. Rákóczi nu mai venea. Cei cîțiva oameni lăsați în Tirgoviște să apere orașul de tătari începură să prade casele părăsite și se îmbătară, astfel că au fost luați prin surprindere și omorîți, în cea mai mare parte. Orașul a fost ars și mulți locuitori au fost luați în robie. Jafurile și robirile turcilor și tătarilor veniți în Țara Românească împreună cu Mihnea sînt atît de mari, încît au impresionat și pe contemporani¹⁰. Dealtfel, mijlocul secolului al XVII-lea constituie perioada cu populația cea mai scăzută din tot cursul secolului.

După plecarea lui Constantin Șerban și distrugerea orașului Tirgoviște, Mihnea se reîntoarce în București și se instalează la mănăstirea Radu-Vodă, pe care o fortifică cu ziduri și întărituri de lemn și pămînt, înconjurată cu șanțuri.

Domnia lui Mihnea al III-lea începe în condiții grele, țara era pus-tiită și sărăcită în urma luptelor ce au avut loc și a jafurilor și robirilor turcilor și tătarilor, veniți împreună cu el. De aceea, se impuneau o serie de măsuri pe plan administrativ și economic pe care domnul le va lua de îndată. Cum cei mai mulți dintre boieri plecaseră în pribegie în Transilvania, împreună cu Constantin Șerban, divanul domnesc va fi descompletat¹¹. Pentru a readuce în țară pe boierii fugiți domnul le scrie să se

¹⁰ Cu toate că cifrele date de contemporani sînt exagerate, totuși ele arată că numărul robilor cași al celor omorîți este destul de mare pentru a-i impresiona și să-i facă să dea astfel de cifre (cf. I. Nistor, *Contribuții la relațiunile dintre Moldova și Ucraina*, în „Mem. Sect. Inst.”. Seria III, t. XIII, 1932–1933, p. 213; Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la domnia lui Mihail Radu Vodă*, în „Bul. Com. Ist.”, vol. XIII, 1934, p. 130; Hurmuzaki, vol. V₂, p. 49.

¹¹ În primul act dat de Mihnea și în care apare divanul — din 22 aprilie 1658 — dintre vechii boieri ai divanului lui Constantin Șerban apare numai Iliriu Vlădescu mare vistier; în dreptul marelui logofăt, marelui spătar și marelui paharnic avem loc alb. În schimb, apar nume noi ca: Manu mare vornic, Barbu mare stolnic și Iordachi Trufanda mare paharnic. Ca isprav-

întoarce, promițându-le că le va reda vechile lor slujbe în divan și le va înapoia toată averea¹². Unii se vor reîntoarce imediat, iar alții mai târziu, la sfârșitul anului 1658 sau chiar în 1659, dar numai puțini din cei ce au făcut parte din divanul lui Constantin Șerban vor reapare în divanul lui Mihnea și nu întotdeauna în aceleași funcții. De pildă, Gh. Băleanu mare vornic rămîne în Transilvania pînă în vara lui 1659 și numai în iulie reapare în divan ca mare vornic al Țării de Jos¹³. Un alt boier, Radu Mihalcea, apare în divan, în iulie 1658, ca mare clucer, iar din decembrie 1658 și pînă la sfârșitul domniei lui Mihnea este mare vornic de Țara de Jos. Diicu Buicescu — mare clucer în timpul domniei lui Constantin Șerban — reapare în divan, cu același titlu, din decembrie 1658. În luna mai 1658 se reîntoarce în Țara Românească Preda Brîncoveanu, care apare de la acea dată în divan ca mare ban al Craiovei, iar din iunie, același an, îl găsim în divan și pe Constantin Cantacuzino. În schimb, ginerele său, Pană Filipescu, nu mai apare în divan decît în 1660, în timpul domniei lui Gheorghe Ghica. În afară de aceștia, în divan vor apare boieri apropiați vederilor lui Mihnea. Printre oamenii lui de încredere trebuie să-i socotim pe Manu — care va fi mai întîi mare vornic și apoi, după omorîrea lui Preda Brîncoveanu, mare ban — și pe Dumitru Sîrbu, mare spătar în 1659.

Din mai — iunie 1658, divanul lui Mihnea al III-lea se prezintă astfel: Preda Brîncoveanu, mare ban al Craiovei; Barbu Poenaru, mare vornic de Țara de Sus; Manu mare, vornic de Țara de Jos; Costandin Cantacuzino, mare logofăt; Pîrvu Vlădescu, mare vistier; Eustratie Leurdeanu, mare clucer; Badea, mare stolnic; Iordache Trufanda, mare postelnic; Manta, mare comis; Gheorghe Ghețea, mare paharnic; Mihai, mare sluger; Vladislav din Belcini, mare pitar; Udriște Năsturel al doilea logofăt, ispravnic. Acest divan rămîne pînă în decembrie, cînd, în urma trădării boierilor și uciderii unora dintre ei, divanul va suferi unele modificări. Atunci vor fi numiți în funcții de încredere oameni de ai lui, ceea ce îi va face pe cronicari să spună că „și alese den neamul dorobăntesc de puse capete mari preste toți . . .”¹⁴ — dorobanții fiind socotiți de marii boieri oamenii lui Mihnea.

În luna iunie 1658, Mihnea va cere patriarhului Macarie de Antiohia, care se afla în Țara Românească, să-l încoroneze ca domn al țării, după obiceiul împărătesc bizantin. Patriarhul acceptă și ceremonia se va desfășura cu mare pompă — după cum o descrie Paul de Alep, care îl însoțea pe patriarhul Macarie în această călătorie și a asistat deci la ceremonie¹⁵. Tot acum, el cere patriarhului să-i schimbe numele în acel de Mihai — ca semn de prețuire pentru înaintașul său, Mihai Viteazul, al cărui urmaș se socotea, sperînd să-i urmeze politica și să o ducă mai departe.

nic este menționat Udriște Năsturel al doilea logofăt (Muzeul Olteniei, Craiova nr. 87). În următoarele divanuri vor surveni unele schimbări, în sensul că apar nume și funcții noi, iar unii boieri nu mai apar deloc.

¹² *Istoria Țării Românești* . . . , p. 132, R. Popescu, *Istoriile* . . . , p. 119.

¹³ Mihnea, reorganizînd divanul, adăugă în iunie 1658 și două noi dregătorii în divan, dregătorii ce vor dispărea după 1660. Acestea sînt: marele vornic de Țara de Jos și marele vornic de Țara de Sus.

¹⁴ *Istoria Țării Românești* . . . , p. 139.

¹⁵ Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie* . . . , ed. Em. Cioran, București, 1900, p. 241.

De aceea, toate actele emise începînd din iunie 1658 vor fi emise sub numele de Mihai Radu „îghemon al Ungrovlahiei, fruntaș și arhiduce al părților din jur”¹⁶ — înțelegînd prin acestea vechile stăpîniri ale Țării Românești în Amlaș și Făgăraș. De acum înainte atît sigiliul, cît și steagul său vor avea ca emblemă vulturul cu două capete. Toate acestea dovedesc năzuințele spre care aspira și pentru care va lupta cu toată tăria pînă la sfîrșitul domniei, neabătîndu-se nici un moment de la planurile concepute încă înainte de a fi căpătat scaunul domnesc.

Imediat după întregirea divanului, cancelaria domnească va emite o serie de acte care întăresc proprietatea feudală a unor boieri și mănăstiri, acordîndu-le în continuare privilegiile și obligînd pe oamenii de pe moșiile lor să se supună¹⁷. Domnul nu uită nici promisiunile făcute boierilor fugiți în Transilvania dacă se vor întoarce acasă și, încă din primele luni, le întărește unele din satele pentru a căror stăpînire au avut mai multe procese, încă în timpul domniei predecesorilor lui. Printre cei cărora le întărește sate se află Preda Brîncoveanu¹⁸, Danciu Părăianu fost mare postelnic și Vlad Bărsescu, mare agă¹⁹.

Dacă în timpul domniei lui Mihnea asistăm la un proces de răscumpărare în număr mare al rumânilor din satele boierești — mai ales a acelor de pe moșiile boierilor trădători — totodată sînt și cazuri în care asistăm la fenomenul invers, de vînzări de rumâni²⁰ sau chiar la întăriri de rumâni, după ce aceștia pierd procesul în fața divanului domnesc, domnul dînd cîștig de cauză proprietarului-feudal. Prin aceste întăriri de sate, Mihnea va urmări să-și apropie pe marii boieri de care avea nevoie, acum, la început, pentru a-și consolida domnia și a-și crea în interiorul țării condițiile necesare în vederea pregătirilor militare și a întăririi poziției sale și pe plan extern. Om politic, cu o minte clarvăzătoare, Mihnea și-a dat seama, totuși, că marea boierime nu constituie un sprijin sigur și că ea nu va merge niciodată alături de el împotriva turcilor, deoarece aceasta nu era în interesul ei. De aceea, pe parcurs, își va schimba complet politica față de marii boieri, căutînd să-și formeze o armată a sa proprie, puternică, la care se vor alătura țărani de pe moșiile boierilor trădători și care vor fi printre primii ce se vor răscumpăra.

Organizarea armatei va fi una din preocupările principale ale lui Mihnea, pentru a fi gata la momentul oportun. Sub pretextul că trebuie să se apere împotriva lui Constantin Șerban care, refugiat în Transilvania, nu pierduse speranța să-și recapete, cu ajutorul lui Rákóczi, domnia și pentru a fi gata de a merge alături de turci în Transilvania să înăbușe răscoala de acolo condusă de fostul voievod, domnul „gătire mare făcia:

¹⁶ Arh. Ist. Centr., Ep. Rîmnic, LXXXVII/4.

¹⁷ „cum ați ascultat și mai denainte vreme, ce v-am dat dumnia mea să fiți iar rumâni ca și mai naenti vreame, să-i arați, să-i cosiți, să-i secerați, să-i lucrați, tut lucrul de ce o va da învățatur și o va porunci. Că de no viț asculta. . . și va mai jălui a door nainte dumnii mele, bine să știi că mari urgii și scandal veț avea di la dumnii mea” (Bibl. Academiei R.S.R., CCV 171).

¹⁸ 31 iunie 1658 (Muz. de ist. Buc., inv. nr. 28574).

¹⁹ Lui Danciu și Vlad le întărește satul Baia, jud. Gorj, care le-a fost luat de Matei Basarab, cînd a constatat că acolo se află fier, „de au făcut Bae de Fier” — această precizare se face într-un act din 12 iunie 1661 — (Arh. Ist. Centr., M-reă Hurez, XIX 13 și XIX 8).

²⁰ Bibl. Academiei R.S.R., ms. 5728, f. 32; Arh. Ist. Centrală, M-reă Radu-vodă ms. 256, f. 661, nr. 965.

steaguri de slujitori, tunuri, erbării și dorobanții, seimenii cei stricați de Costandin vodă, pentru răutatea lor, îi îndrepta pe la steaguri, făcând căutări tuturor slujitorilor țării²¹. În același timp comandă la Sibiu arme²² și obține — cu aprobarea turcilor — înapoierea tunurilor, pe care Constantin Șerban le luase cu el în momentul retragerii în Transilvania. La baza armatei sale au stat seimenii și dorobanții, în fruntea cărora a pus căpitani, oameni de ai lui, pe care să se poată bizui în momentul în care ar fi pornit împotriva turcilor²³. Toate aceste pregătiri erau camuflate printr-o supunere totală față de turci. Cronicile vremii l-au caracterizat destul de bine în această privință: „Și foarte se arăta credincios turcilor. Și ca de la inima lor l-au ales . . . înșelindu-i că să va turci și el. Și gura făgăduia lor acestea, iar den inimă gindea deaca va apuca domnia să să scoale cu armă asupra turcilor, să-i bată și să fie el împărat”²⁴.

O altă preocupare a lui Mihnea va fi refacerea economică a țării. Pentru aceasta, în primul rând, va încuraja dezvoltarea comerțului, intensificarea schimbului pe piața internă, prin atragerea a numeroși negustori străini, care să vină cu mărfurile lor spre a le desface aci și eventual să se stabilească definitiv în Țara Românească. Domnul acordă celor ce fac „în țeara domniei mele” negoț brașovenesc scutirea „de-nprumut neguțătoresc și de schimbul banilor, de cai de olac și de alte dăjdii câte vor fi preste an în țeara domnii mele”²⁵. Evlia Celebi arată că „sosind la București — Mihnea — a rînduit printr-o hotărîre prețurile bunurilor . . . poruncind să se vînză și să se cumpere cu prețuri ieftine”²⁶. Mai ales negustorilor turci le-a făcut domnul numeroase promisiuni, pentru a-i atrage în țară; numai că, față de ei, intențiile lui erau altele decît față de ceilalți negustori străini. Venind în țară, negustorii turci aduceau mărfuri multe și scumpe, contribuind la dezvoltarea comerțului și în același timp la mărirea veniturilor obținute de domnie din comerț; pe de altă parte, Mihnea își făcea socoteala ca, atunci cînd va porni răscoala împotriva turcilor, să-i strîngă pe toți acești negustori și să-i omoare, confiscîndu-le toată averea în folosul său²⁷. Domnul va mai lua și alte măsuri pe plan economic menite să refacă țara și să umple visteria secătuită.

După cum știm, înainte de a veni în țară, Mihnea a fost nevoit să împrumute anumite sume de bani de la diferiți negustori și cămătari din Constantinopol — în afară de banii pe care îi căpătase de la sultana validée și de la soția lui Kenan-pașa și pentru a le da posibilitatea unora dintre cei care îl împrumutaseră să-și recupereze mai repede banii avansați, îi va chema în Țara Românească și le va ceda veniturile domniei de la ocele de sare și de la vaduri. Pe lângă cămătarii turci, de aceste

²¹ R. Popescu, *Istoriile*. . . , p. 119; *Istoria Țării Românești*. . . , p. 132.

²² T. Bulat, *Trei scrisori de la Mihnea vodă Radu (1658)*, în „Rev. ist.”, an. XII, 1926, nr. 10—12, p. 309.

²³ „Și să strînsesă tot neamul dorobăntesc, de-i tocmea și-i așăza cineși la steagul lui și la ceata-și. Și începură ei toți a-l lăuda, zicînd că domn ca acesta n-au mai venit în Țara Românească, înțelept și vrednic” (*Istoria Țării Românești*. . . , p. 132).

²⁴ *Ibidem*, p. 131.

²⁵ Privilegiul va fi dat la 18 martie 1659 (N. Iorga, *Socotelile Brașovului*, p. 104 (extras).

²⁶ „Bul. Com. Ist.”, vol. XII (1933), p. 30.

²⁷ Un astfel de ordin va da în 1659 organelor administrative orășenești în ale căror orase se aflau negustorii turci: „omorîți pe toți musulmanii de supt stăpînirea voastră, iar mărfurile și comorile lor să le trimiteți la mine” (Evlia Celebi, *op. cit.*, p. 31).

venituri vor profita și unii boieri. Documentele de mai târziu reflectă abuzurile săvârșite de boierii munteni în aceste împrejurări și îndelungatele procese ce au avut loc din această cauză în fața divanului domnesc²⁸. Mihnea va căuta — și va găsi — și alte mijloace de a-și procura banii de care avea nevoie pentru realizarea planurilor sale, cum vom vedea mai târziu.

Întreaga politică dusă de Mihnea al III-lea, atît pe plan intern, cit și pe plan extern, era coordonată în vederea atingerii principalului său țel: eliberarea de sub dominația otomană în cadrul unei mari mișcări de eliberare a popoarelor din Peninsula Balcanică. Pentru aceasta, va căuta să se alieze cu toți cei ce ar fi putut să-i dea un ajutor efectiv.

Pentru a-și camufla pregătirile de război și activitatea sa diplomatică, domnul muntean va însoți expediția întreprinsă de marele vizir în Transilvania, împotriva lui Gh. Rákóczi, care revenise și crease o stare de tulburare în aceste părți. Cu toate că pe față era aliat cu turcii, Mihnea va face totul ca să întîrzie înaintarea lor și să pricinuiască cît mai puține pagube transilvănenilor; iar, pe ascuns va căuta să intre în legătură cu voievodul transilvănean, asigurîndu-l de tot sprijinul. Scrisorile trimise în Transilvania relevă intențiile sale și explică necesitatea de a-i însoți pe turci²⁹. Totodată, el pune și pe boieri — mai ales pe cei ce s-au reîntors din Transilvania, printre care pe Constantin Cantacuzino — să scrie lui Gh. Rákóczi și să-l asigure de bunele intenții ale domnului muntean. Privind, la început, cu neîncredere aceste încercări, Rákóczi își dă seama, pînă la urmă, că dacă vrea să lupte cu adevărat împotriva turcilor are nevoie de un sprijin efectiv și acesta nu-l poate avea decît de la Mihnea. De aceea, va accepta alianța cu el, sperînd ca astfel să refacă și vechea unitate a celor trei țări românești, sub conducerea sa. Pentru a pecetlui înțelegerea, Gh. Rákóczi îi trimite lui Mihnea — în luna august — patru tunuri și îi mai promite alte două³⁰.

În afară de Transilvania, Mihnea ar fi dorit să-și apropie și Moldova, fiind sigur că unite cele trei țări românești ar fi putut mai bine face față primejdiei și ar fi putut alunga mai ușor pe turci și tătari. Numai că acest lucru nu era posibil deoarece Gh. Ghica, domnul Moldovei, era un prieten personal al marelui vizir Köprülü și deci nu putea fi atras în coaliția împotriva turcilor.

Paralel cu tratativele duse cu Gh. Rákóczi, Mihnea își va îndrepta atenția și spre alți aliați. Astfel, a avut o lungă convorbire cu un ambasad

²⁸ În general, multe dintre evenimentele și frământările ce au avut loc în scurta domnie a lui Mihnea al III-lea se vor reflecta în documentele interne din deceniul al șaptelea și al optulea al secolului al XVII-lea. Pentru a avea o imagine a sumelor încasate din venitul ocnelor și vadurilor — 14 176 tal. — ca și a unei părți din sumele mari împrumutate de Mihnea la Constantinopol — 17 500 tal. — vom aminti numai documentele din 5 august 1660, 25 ianuarie 1662 și 8 februarie 1666 care relatează abuzurile săvârșite de Ghinea al doilea visticier în timpul domniei lui Mihnea și profiturile pe care le-a avut de pe urma acestor abuzuri (Arh. Ist. Centr., M-reă Hurez, ms. 719, f. 331—332 și ms. 448, f. 372—372^v; Bibl. Academiei R.S.R., LXVI/119).

²⁹ T. Bulat, *op. cit.*, p. 309—310.

³⁰ Al. Ciorănescu, *Documente*. . . , p. 134.

du-i atenția asupra intențiilor turcilor și pericolul pe care l-ar prezenta ocuparea Transilvaniei, atât pentru Polonia, cât și pentru ceilalți vecini. Mihnea mai întreține o corespondență continuă și cu cazacii, cu ajutorul cărora spera să oprească înaintarea tătarilor, în cazul în care aceștia ar fi venit în ajutorul turcilor. De asemenea, continuă relațiile cu popoarele creștine din Peninsula Balcanică și din Asia Mică aflate sub dominația otomană și care așteptau și ele prilejul să se răscoale împotriva turcilor. Dealtfel, domnul Țării Românești caută să intre în relații și cu imperialii, cu Venetia și cu Papa în speranța de a obține un ajutor în bani și armament ca să poată începe lupta, urmînd ca apoi să se orienteze și să se organizeze prin mijloace proprii, cu sprijinul populației. Ca trimis personal al lui Mihnea pentru a duce tratative la Viena, Venetia și Roma este trimis, în vara anului 1658, călugărul franciscan Gabriel Thomassy, avînd și scrisori de recomandare din partea arhiepiscopului de Strigoniu și a lui Gh. Rákóczi³¹. Această misiune trebuia însă să se desfășoare cu cea mai mare discreție, pentru a nu trezi bănuielele Porții și a periclita astfel planurile domnului muntean. Dar, Viena nu era dispusă să strice pacea cu turcii și să acorde vreun ajutor lui Rákóczi și implicit lui Mihnea, deoarece împăratul nu era dornic să aibă vecini puternici în aceste părți pentru a putea mai ușor să supună Transilvania. Prin politica sa va determina și celelalte puteri să nu acorde un sprijin efectiv domnilor români, care se mulțumesc — ca de obicei — să facă numai promisiuni. Așa se termină misiunea lui Gh. Thomassy la Viena, Venetia și Roma.

Mihnea nu a așteptat însă rezultatul negocierilor întreprinse de trimisul său, ci a căutat să-și organizeze singur planurile de atac, fiind convins că acum — cînd turcii începeau ofensiva împotriva lui Gh. Rákóczi și aveau și greutate în Asia Mică — este momentul să pornească și el lupta, luîndu-i pe turci prin surprindere. De aceea, întîrzie un timp la Tirgoviște ca să-și facă pregătirile necesare și trimise vorbă la Rákóczi să fie gata, deoarece are de gînd ca în momentul în care va ajunge pe cîmpul de luptă și Rákóczi se va întîlni cu armatele turcești, el să atace pe la spate și împreună să-i nimicească pe turci. Înainte de a porni spre tabăra turcească, domnul strînse pe toți boierii și căpitani de legegii și le desvîlui intențiile sale — adică să-i însoțească pe turci pînă s-ar fi întîlnit cu ardelenii, iar apoi să-i atace împreună. Boierii s-au opus acestui plan, pretextînd că turcii sînt mai puternici, iar țara este săracă și pustiită și imediat ce se vor răscula, ea va fi cucerită și trecută prin foc și sabie. Mihnea, supărat de lașitatea lor, dîndu-și seama că nu va avea nici un ajutor de la ei, ci, din contră, amenință să-i pericliteze toate planurile, le cere un singur lucru, să meargă cu el pînă la Teleajen, pentru a nu trezi bănuiala turcilor, iar apoi se pot duce la casele lor. Cînd ajunseră însă în tabăra turcească, în loc să plece la casele lor, boierii au dezvăluit pașei toate planurile lui Mihnea, trădîndu-l și împiedicînd astfel răscoala anti-otomană³².

³¹ Toate aceste informații despre încercările lui Mihnea de a-și găsi aliați le găsim în relatările soliilor muntene la Venetia și Roma ca și în rapoartele ambasadorilor venețieni (cf. Al. Ciorănescu, *Documente*. . . , *passim*).

³² R. Popescu, *Istoriile*. . . , p. 122; *Istoria Țării Românești*. . . , p. 133—134.

Mihnea și-a dat seama de situație și a acționat pe moment. Cunos-cînd bine mentalitatea turcilor, ca unul ce a crescut printre ei — și pentru a contracara acțiunile boierilor — s-a dus el la pașă și s-a plîns de trădarea boierilor, care au fugit ca niște oameni răi și haini. Pentru a fi mai convingător, pe lingă vorbe, Mihnea își însoți declarația cu 60 de pungi, reușind să-l îmbuneze pe Kadir-pașa și să-l convingă de adevărul spuselor sale. Întorcîndu-se în tabără, domnul înțelege că va fi cu mîinile legate atît timp cît va avea în preajma sa boieri potrivnici planurilor sale și se pregăti să scape de ei. Sub pretext că trebuie să rezolve anumite chestiuni bănești și plîngerile lui Paul de Alep împotriva visteriei, cheamă la el în cort pe Pîrvu Vlădescu, mare vistier — cel mai înverșunat dușman al său și omul de încredere al marelui vizir, care putea oricînd să-l pîrască la Poartă — și poruncii gîrzii să-l omoare. În aceeași noapte au fost omorîți Preda Bîrsescu mare agă, Vintilă căpitan de roșii, Badea vâtaf de pușcași, Eustratie Leurdeanu, mare postelnic. De asemenea — pentru a scăpa de toți boierii pe care îi bănuia că sînt împotriva lui — trimise pe Dinea mare armaș la Tîrgoviște unde se afla Preda Brîncoveanu mare ban și îl omorî chiar în casele domnești. Trimise și după Constantin Cantacuzino, care era la moșie împreună cu ginerele său, Pană Filipescu fost mare spătar; dar aceștia aflînd cele întîmplate în tabără, reușesc să fugă, întîi la Brașov, iar apoi în Moldova, la curtea lui Gh. Ghica.

Imediat după omorîrea boierilor, domnul le confiscă toată averea, care trece în stăpînirea domniei și va aștepta momentul potrivit pentru a-și pune planul în aplicare. Toată politica sa de mai tîrziu ne dovedește că Mihnea a tras învățăminte din cele întîmplate acum.

Neavînd altă soluție momentan și pentru a dovedi turcilor că este un supus credincios, iar acuzațiile aduse de boieri sînt neîntemeiate, Mihnea continuă campania întreprinsă în Transilvania, alături de turci. Turcii hotărîți să termine odată cu Rákóczi și cu cei doi domni refugiați în Transilvania — Gh. Ștefan și Constantin Șerban — vor să aibă acolo un om al lor, care să-i extrădeze pe cei trei. De aceea, îl numesc principe pe Acațiu Barcsai, fost căpitan al lui Rákóczi și îl obligă pe Mihnea să rămînă pe lingă el și să-i dea și oameni pentru pază. Acest lucru nu este pe placul domnului muntean, care voia să se înapoieze cît mai repede în țară să-și reorganizeze armata și să pornească împotriva turcilor, deoarece hotărîrea sa de a se elibera de sub dominația otomană a rămas neclintită. Sub pretext că se teme de o nouă incursiune a lui Constantin Șerban în Țara Românească, îl convinge pe Acațiu Barcsai de necesitatea de a se înapoia acasă și plecă spre țară.

În toamna anului 1658, Mihnea va încheia un tratat de alianță cu domnul Moldovei, Gh. Ghica, pentru coordonarea politicii lor externe și mai ales acțiunile lor la Poartă. Domnul Țării Românești încheie acest tratat pentru două motive: pe de o parte, pentru a convinge, încă o dată, pe turci de loialitatea sa, aliindu-se numai cu acei ce sînt devotați intereselor turcești, pe de altă parte, încheind acest tratat, urmărea și un gînd ascuns, acela de a obține extrădarea lui Constantin Cantacuzino, care se refugiasse în Moldova, la curtea domnească și care reprezenta un obstacol în calea sa, deoarece avea prieteni influenți la Constantinopol și putea oricînd unelti împotriva lui, aducîndu-i chiar mazilirea. Văzînd că nu reu-

șește să obțină acest lucru, câteva luni mai târziu, în 1659, recurge la vechea sa tactică și începe el o campanie la curtea sultanului împotriva lui Constantin Cantacuzino, arătând că este hain intereselor împărăției, căutând să obțină — cu ajutorul turcilor — extrădarea lui. Dar nici acest plan nu-i reușește, căci, prin prietenii săi, Constantin Cantacuzino obține să fie trimis în fața sultanului, unde arată cauzele care l-au determinat să fugă, împreună cu toată familia, în Moldova și câștigă procesul. Acum, poziția lui Mihnea la Constantinopol începe să se clatine, Köprülü gândindu-se, tot mai serios, să-l înlocuiască, cu toate că domnul se arată în continuare supus turcilor, trimițând cu regularitate haraciul.

După uciderea boierilor, Mihnea a făcut o serie de schimbări în componența divanului: au fost numiți noi boieri, unora le dădu demnități mai înalte, iar dintre cei vechi puțini au mai rămas ³³. În afară de schimbările din divan, domnul caută să se înconjoare cu oameni credincioși, care să fie alături de el și să aprobe politica dusă de el. Pe unii îi dăruie cu sate, confiscate de la boierii trădători. Astfel, lui Balogh Matei „credinciosul prietenul domnii mele” îi dăruiește, la 9 decembrie 1658, satul Stăncesti, fost al lui Preda Brîncoveanu ³⁴. În actul de întărire se relatează despre trădarea boierilor și pedepsirea lor ³⁵. Cele relatate în document confirmă și știrile din cronică, dovedind, o dată mai mult, că boierii au fost împotriva luptei de eliberare de sub jugul otoman. De aceea și măsurile luate de domn, de a se înconjura cu oameni credincioși lui, de a-și organiza o armată a sa, pe care să se poată bizui, apar ca o necesitate dictată de situația existentă în acel moment în Țara Românească.

Tot în acest sens trebuie văzută și larga acțiune întreprinsă de Mihnea de răscumpărare în masă a satelor — în special a satelor confiscate de la boierii trădători — acțiune ce va avea un mare răsunet pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea, după cum reiese din numeroase acte emise în acea perioadă. În multe cazuri, rumânii sînt obligați să spună că au fost eliberați fără voia lor, „în silă”, deoarece „Mihnea vodă au zis că loi nu-i treboe sate, ce o mănăat la noi la rumâni niște oameni domnești și au apucat cu mare strănsă să dem bani și i-am dat”; și astfel o parte din cei eliberați au fost rumâniți din nou. Într-un document din 20 februarie 1660 — dat mănăstirii Dintrunlemn pentru satul Frîncești — se precizează mecanis-

³³ Iată cum se prezenta divanul lui Mihnea la începutul anului 1659; Manu, mare ban al Craiovei; Barbu Poenariu, mare vornic de Țara de Sus; Radu Mihalcea, mare vornic de Țara de Jos; Radu, mare logofăt; Stroe Leurdeanu, mare vistier; Udriște Năsturel, mare spătar; Diicu Buicescu, mare clucer; Vasile, mare stolnic; Manta, mare comis; Gheorghe Ghețea, mare paharnic; Danciu Părăianul, mare postelnic; Drăgoi, mare sluger. Dintre aceștia, numai Manu, Barbu Poenariu, Udriște Năsturel, Manta și Gheorghe Ghețea au fost și înainte în divan; Manu apare, însă, acum, ca mare ban în locul lui Preda, iar Udriște Năsturel, care înainte a fost al doilea logofăt și apărea în calitate de ispravnic în actele domnești, apare în calitate de mare spătar. Pînă la sfîrșitul domniei lui Mihnea, divanul va mai suferi unele schimbări.

³⁴ Bibl. Academiei R.S.R., CLXXXIV/15.

³⁵ „pre vreme ce am fost la Teleajen, mergător, în slujba cinstului și puternicului împărat, în Țara Ungurească, dimpreună cu măriia sa hanul și cu toată tătărăme și cu cazacii și cu pașa de Silistra, cu turcii și Ghica vodă cu moldovenii, iar Preda vornicul, el s-au sculat dimpreună cu Pirul vistiărarul și cu Istratie postelnicul asupra domniei mele și a țării cu rea hiclenie, ca să facă răutate domnii mele și țării: Într-aceia vîzînd domnia mea și toată țara hiclenia lor, ajunsu-i-au legea și judecata să piară după lucrurile și vina lor și s-au luat plata ca nește oameni răi și călcători de jurămîntu și au rămas toate moșăile lor pre seama domnească”.

mul folosit în divan pentru răscumpărare ³⁶. Imediat după plecarea lui Mihnea satul reintră în stăpânirea mănăstirii, deoarece răscumpărarea satelor este socotită de ceilalți domni ca un act nedrept, făcut „fără judecată domnească”, adică fără consimțământul boierilor, chiar când este vorba de sate domnești. Iar dacă rumânii vor aduce la proces — indiferent de ce fel de sat este vorba — cărți de răscumpărare de la Mihnea, ele „să nu să crează că s-au călcat toate și s-au pus jos”.

Măsurile luate de Mihnea împotriva marii boierimi, ca și răscumpărările de sate direct de la domnie n-au putut fi bine văzute de domnii de după el — care au făcut totul să le anuleze — tocmai prin faptul că acești domni nu erau altceva decât exponenții acestei mari boierimi. Felul cum priveau ei măsurile luate se reflectă foarte bine în actul din 28 martie 1679 dat de Șerban Cantacuzino lui Constantin mare agă, nepotul lui Preda Brîncoveanu, prin care i se întăresc toate satele, rumânii și țiganii, foste ale lui Danciu vornic Brîncoveanu, tatăl lui Matei Basarab, care își lăsase toată averea lui Preda ³⁷. În act nu numai că se condamnă politica lui Mihnea, dar se apreciază ca foarte justă acțiunea lui Ghica de a-i reabilita pe toți acei boieri potrivnici lui Mihnea și a le restitui averile luate. De aceea și cronicile vremii — exponenți ale marii boierimi — l-au prezentat ca pe un domn hain, care mult rău a făcut țării — adică boierilor.

Prin răscumpărarea satelor de rumâni, Mihnea obținea două lucruri. Pe de o parte, prin eliberarea unui număr mare de țărani, aceștia se puteau înscrie la dorobanți sau alte categorii de slujitori, formînd oastea de bază a domnului cu care putea lupta împotriva turcilor. Masele populare erau de partea lui Mihnea în această luptă, prezența turcilor însemnînd o șimă mare înrobire a lor. Înscrierea rumânilor eliberați la diferite categorii de slujitori va fi, de asemenea, condamnată de domnii de mai târziu ³⁸.

³⁶ Arh. Ist. Centr., M-rea Dintrunlemn, XV/6. Alte două documente de la Grigore Ghica date mănăstirii Sadova — unul din 11 ianuarie 1661 și celălalt din 9 mai 1663 — relatează și ele procedeul folosit de domnie pentru răscumpărarea satelor de rumâni (Ibidem, cond. M-rii Sadova, ms. 715, f. 1006—1007^V; Muz. de Ist. Buc., inv. nr. 30525). De pildă, în actul din 9 mai 1663 se spune că satul Nedeia a fost al mănăstirii Sadova „până în zilele Mihniei vodă. Iară după aceea, Mihnea vodă răscumpărat-au multe sate boierești și ale sfintelor mănăstiri și au răscumpărat și acest sat”. În urma plîngerii egumenului, divanul cercetează cazul, împreună cu domnul și, bineînțeles, stabilește că „nu s-au căzut Mihniei vodă a răscumpăra satul... ci le-au fost răscumpărat fără de nici o dreptate”.

³⁷ „omorînd Mihnea vodă pre Preda vornicul — de fapt Preda Brîncoveanu a fost mare ban al Craiovei în divanul lui Mihnea și nu vornic cum se spune în document — și pre mulți boiari ai țării, fără nici o vină, au trimis atunci și cu urgie mare asupra caselor acelor boiari de le-au luat satele și moșiile și au fost luat atunci și acele sate... de le-au scumpărat și le-au răsipit pren voia lui cca pizmașă, cu mare strămbătate. Iar, apoi, în urmă fiind domn Ghica vodă aceștia țări și înțelegînd de atîta răutate și nevoie mare ce au fost făcut acel domn năpraznic Mihnea vodă, el au căutat ale lui judecăți toate și le-au pus jos și acea mare strămbătate ce au fost făcut neamul boeresc de le-au și scumpărat moșiile, unele ca acelea le-au pus toate să fie nescotite și întru nimic în seamă pomenite. Și le-au dat tuturor jupneselor celor sărace să și le ia satele și moșiile iară îndărit să le fie iară de moștenire” (Bibl. Academiei R.S.R., CLIX/3). La fel va fi fost privită și restituirea către Badea, mare postelnic la 17 aprilie 1660 a satelor aparținînd fratelui său, Pîrvu vistier (Arh. Ist. Centr., XCIV/16).

³⁸ Astfel, la 8 aprilie 1662 Grigore Ghica întărește mănăstirii Cotmeana satul Ciocănești. În timpul domniei lui Mihnea al III-lea „fostu-s-au sculat o samă din rumâni de s-au fost scris dorobanți și s-au rădicat cu pără zicînd că nu sînt rumâni” mănăstirii, egumenul nefîind de față la judecată. Domnul le-a făcut, „drese ca să fie în pace de rumânie și ei fiind rumâni încă mai denainte vreme” (Arh. Ist. Centr., cond. m-rii Cotmeana, ms. 357, f. 33—34). La 10 iunie 1679, Șerban Cantacuzino întărește lui Constantin Brîncoveanu mare agă satul Băilești, fost al lui Preda

Organizarea cetelor de slujitori ca și echiparea lor cu îmbrăcăminte și armament vor sta permanent în preocuparea domniei. Paul de Alep ne informează că după răscoala slujitorilor din 1655 dorobanții au fost desființați de domn din cauza participării lor la răscoală, în care mulți au și fost uciși, dar că, în 1658, în fața primejdiei invaziei tătarilor s-a făcut o nouă înrolare a lor ³⁹. Această afirmație este confirmată și de cronică, arătând că Mihnea a strins „tot neamul dorobințesc, de-i tocmea și-i așăza cinești la steagul lui și la ceată-și” ⁴⁰. Un rol important îl vor juca dorobanții în acțiunea de lichidare a boierilor, precum și a negustorilor și slujitorilor turci, înainte de începerea răscoalei antiotomane din 1659, cum vom vedea mai jos. După scurta domnie a lui Mihnea, numărul dorobanților a scăzut din nou ⁴¹.

Pe de altă parte, prin răscumpărarea satelor direct de la domnie, Mihnea își mărea veniturile și așa destul de scăzute din cauza situației grele din țară, lipsurile existente răsfringându-se și în visteria țării. Cu toate acestea, veniturile încasate de Mihnea sînt insuficiente pentru a face față nevoilor sale în vederea pregătirii răscoalei antiotomane — mai ales că, la venirea sa în țară găsește visteria golită de fostul domn, care a fugit cu toți banii în Transilvania — și este nevoit, în continuare, să împrumute sume mari de la negustorii și cămătarii turci din cetățile de la margine sau de la Constantinopol, chemîndu-i apoi în Țara Românească cu promisiunea că își vor recupera banii și vor beneficia și de alte avantagii ⁴².

Continuîndu-și pregătirile, Mihnea voia să știe în ce măsură se poate bizui — de data aceasta — pe marea boierime, avînd experiența de anul trecut. De aceea, a căutat să afle care este părerea boierilor despre reușita unei atari încercări de ridicare împotriva turcilor. Boierii îi atraseră atenția că ar fi mai bine să stea liniștit, deoarece și așa țara este sărăcită și va avea și mai mult de suferit în caz de război. Domnul, dîndu-și seama că vor constitui și acum o piedică în calea planurilor sale, hotărî să termine o dată pentru totdeauna cu boierii filoturci și într-o seară din vara anului 1659 — probabil la sfîrșitul lunii iunie sau în prima jumătate a lunii iulie — îi invită pe toți la un mare ospăț, la palat. În timpul mesei — cum Mihnea îi îndemna mereu să bea — boierii caută să se eschiveze și unul cite unul părăseau sala. Afară îi așteptau dorobanții, care îi prindeau și îi omorau într-o încăpere alăturată. În acea noapte au fost omorîți: Radu, mare vornic cu cei doi frați ai săi, Udriște Năsturel, mare spătar, Diicu Buicescu, mare clucer, Radu Fărcășanu, fost mare stolnic, Danciu Părăianu, mare postelnic cu fiul său Preda și alți boieri. După această dată numai șase boieri din vechiul divan vor rămîne în funcție. Apar nume noi, dintre cei mai apropiați de vederile domnului, de aceea în Letopisețul

Brincoveanu. Mihnea cînd a omorît pe Preda și pe ceilalți boieri „au început a răscumpăra satele și a lua bani după la rumâni, făcîndu-le cărți de slobozire și dajdie și să fie în pace de rumânie. Deci au fost trimis și la acest sat Băileștii de le-au luat mulți bani ungurești 5000 și le-au făcut carte de slobozire de rumânie și scriîndu-le cartea și cu moșie și i-au scris la slujbă : unii păharnici, alții la alte bresle, care unde au pofțit” (Bibl. Academiei R.S.R., CCCCLXXXVI/6).

³⁹ Paul de Alep, *op. cit.*, p. 223.

⁴⁰ *Istoria Țării Românești...*, p. 132.

⁴¹ Cf. N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, București, 1968.

⁴² R. Popescu, *Istoriile...*, p. 123; *Istoria Țării Românești...*, p. 136.

cantacuzinesc se spune : „Și alese din neamul dorobăntesc de puse capete mari preste tot”. Pentru prima dată, nu numai marea boierime este aceea care ia parte la conducerea țării⁴³. Ecoul acțiunii întreprinse de Mihnea se reflectă și în alte mărturii ale vremii, din afara hotarelor Țării Românești⁴⁴.

După ce îi omorî pe boierii potrivnici — ca și cu un an înainte — la confiscă toată averea ; parte din satele confiscate rămîn în stăpînirea domniei, iar altele se vor răscumpăra direct de la domn. Poarta nu a avut nimic împotriva măsurilor luate pentru pedepsirea boierilor — mai ales că Mihnea a avut grijă să-i prezinte ca pe niște dușmani ai turcilor, ca să nu trezească bănuiele la Constantinopol. Chiar, mai mult, marele-vizir îi aduse la cunoștință că Poarta, în calitatea ei de putere suzerană, se socotește stăpîna averilor confiscate de la boierii haini și îi cere lui Mihnea să trimită la Constantinopol toată averea confiscată de la cei uciși⁴⁵. Domnul va amîna însă, sub diferite pretexte, trimiterea banilor pînă în momentul răscoalei, ceea ce va prilejui nemulțumiri la Constantinopol.

În tot acest timp — vara și toamna anului 1659 — Mihnea își continuă și activitatea diplomatică în vederea realizării planului său. Astfel, în a doua jumătate a anului 1659 trimite o nouă solie la Veneția în persoana călugărului Grigore din Chiprovăț. Această solie nu face decît să o continue pe cea din anul trecut, obiectivele urmărite fiind aceleași : obținerea unor ajutoare în bani și arme pentru a se putea continua lupta împotriva turcilor. Solia lui Mihnea a poposit — ca și prima dată — la Viena, Veneția și Roma. Călugărul Grigore a ajuns la Veneția, probabil, la sfîrșitul lunii septembrie, începutul lunii octombrie, în momentul în care domnul Țării Românești făcea ultimele pregătiri pentru începerea răscoalei, dar a întîrziat atîta în aceste părți — și fără nici un rezultat — încît, între timp, a avut loc și răscoala și fuga domnului în Transilvania, după înfrîngerea suferită. Atît imperialii, cît și venețienii, cu toate că se temeau de turci și știau ce ar însemna instaurarea puterii turcești în țărilor române, totuși, pentru a nu întări prea mult puterea domnilor români, tergiversează acordarea unor ajutoare efective. O luptă continuă, comună, a tuturor acestor puteri ar fi dus cu siguranță la o înfrîngere a Porții, mai ales că, atunci, și popoarele asuprite din Peninsula Balcanică s-ar fi ridicat, la primul semnal, pentru a scutura jugul otoman.

Rezerva Veneției se datorește și informațiilor pe care le primea de la ambasadorii ei din Viena și Constantinopol și care o sfătuiau să stea în expectativă. Toate aceste sfaturi sînt date, de unul sub influența imperialilor — ale căror intenții le cunoaștem — iar de cel de al doilea și din teamă să nu sufere

⁴³ Ultimul divan, așa cum apare în documentele emise de cancelaria domnească în perioada iulie—septembrie 1659, cuprinde pe : Manu, mare ban al Craiovei ; Gh. Băleanu, mare vornic de Țara de Jos, Barbu Poenaru, mare vornic de Țara de Sus ; Radu, mare logofăt, Stroe Leurdeanu, mare vistier ; Dumitru Sirbu, mare spătar ; Mihai, mare clucer, Gheorghe, mare stolnic ; Manta, mare comis ; Iane, mare paharnic ; Neagoe, mare postelnic ; Vladislav din Belcini, mare sluger. Cei mai mulți dintre ei nu vor mai apare în divanul lui Gheorghe Ghica.

⁴⁴ M. Costin, *op. cit.*, p. 186 ; G. Kraus, *op. cit.*, p. 293 ; Nekesch-Schuller, *Chronik von Daniel Nekesch-Schuller (1421—1664)*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso*, vol. IV, p. 252 ; raportul ambasadorului venețian la Constantinopol (H., vol. V₂, p. 61).

⁴⁵ Informație dată de ambasadorul venețian la Constantinopol la 29 iulie 1659 (Al. Ciorănescu, *Documente...*, p. 144).

consecințele unei politici ostile Porții — căci se știe că turcii nu se sfiau să închidă chiar și pe ambasadorii străini atunci când aceștia nu le erau pe plac. Mai mult, ambasadorul din Viena scrie venețienilor că Mihnea și Rákóczi nu sînt atît de uniți cum sînt turcii și tătarii⁴⁶. Adevărul este că între Rákóczi și Mihnea nu a existat o unitate deplină, pe de o parte datorită faptului că mult timp Rákóczi s-a îndoit de sinceritatea lui Mihnea, fiind convins că este omul turcilor — la aceasta a contribuit, în mare măsură și influența lui Constantin Șerban, fostul său aliat — iar, pe de altă parte, pentru că fiecare din cei doi ar fi dorit ca el să fie conducătorul luptei și să unească celelalte două țări românești sub ascultarea lui. Atunci cînd au pornit amîndoi efectiv la luptă și s-au înțeles în toate privințele, nu au mai putut să se ajute reciproc — cînd aveau cea mai mare nevoie — fiecare fiind singur ocupat să facă față înaintării turcilor și tătarilor.

În continua lui căutare de a-și găsi aliați, Mihnea se gîndi la un moment dat că poate ar fi bine să atragă în coaliție și pe Acațiu Barcsai, ținînd seamă de faptul că acesta se arătase a fi rămas credincios lui Gh. Rákóczi, gata oricînd să-i cedeze locul. Legătura cu Barcsai o ținea prin prietenul său credincios, Matei Balogh. Fire șovăielnică, neștiind cum să ia propunerile făcute de Mihnea, Barcsai trimise la Constantinopol o solie cu o parte din suma ce o datora turcilor ca despăgubire de război, pîrindu-l, în același timp, pe Mihnea marelui vizir, dînd în vileag legăturile ce existau între acesta și Rákóczi și planurile lor ascunse de a se ridica împotriva turcilor. Plîngerile lui Barcsai găsiră ecou la Constantinopol, unde dușmanii lui Mihnea, în frunte cu marele dragoman Panaiotaki, căutau să exploateze orice plîngere împotriva lui, făcînd legătura cu cele întîmplate toamna trecută în Țara Românească. Marele vizir, care nu-și pierduse încă toată încrederea în domnul muntean îi cere acestuia lămuriri.

Mihnea, furios de felul în care Barcsai a înțeles să profite de încrederea ce i-a arătat-o, folosește aceeași tactică ca în cazul boierilor trădători și, în loc să se dezvinovățească, acuză el pe voievodul Transilvaniei de „hiclenie”⁴⁷. Prin aceste acuzații, ca și prin numeroase daruri trimise la Constantinopol, Mihnea reușește să recîștige, pentru un timp, încrederea turcilor. Acum el se gîndește serios la o înlocuire a lui Barcsai și cum situația lui Rákóczi este în continuare tulbure, domnul muntean speră să pună ca voievod pe Ioan Kemény, care se afla în captivitate la tătari. Mihnea ia legătura cu hanul tătar și îi propune să plătească el despăgubirea cerută și în schimb Kemény să fie trimis la Tîrgoviște, ceea ce se și întîmplă, fostul căpitan al lui Rákóczi reîntorcîndu-se după o captivitate de trei ani, împreună cu Fr. Kornis, un alt căpitan, care va rămîne la curtea domnului muntean. Propunerea de a-l înlocui pe Barcsai se lovește, însă, de refuzul lui Kemény de a-i lua locul. În schimb, el propune să plece în Transilvania și să încerce să restabilească buna înțelegere între Mihnea și Barcsai. Ajungînd la curtea voievodului transilvănean, îl convinge pe acesta de necesitatea împăcării cu Mihnea și se încheie chiar o pace, dar fără urmări,

⁴⁶ Hurmuzaki, vol. IX₁, p. 156—157.

⁴⁷ Al. Ciorănescu, *Documente...*, p. 142—143; Hurmuzaki, *Fragmente...*, p. 247; cf. Al. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III*, care analizează pe larg relațiile între Barcsai și Mihnea și între Barcsai și Rákóczi, p. 157—172.

deoarece Rákóczy — convins acum de sinceritatea lui Mihnea — coborî din nordul Transilvaniei și îl sili pe Barcsai să fugă la Timișoara, în tabăra turcească.

Aceasta era situația în tcamna anului 1659 cînd domnul Țării Românești se hotărî să facă cea de a doua încercare de a se ridica împotriva turcilor. Semnalul răscoalei a fost același cu al lui Mihai Viteazul. La fel cum făcuse și înaintașul său, Mihnea a strîns, în septembrie 1659, la un mare ospăț la curtea domnească pe toți turcii aflați în țară. În acea vreme se găseau în Țara Românească, pe lîngă negustori și cămătari turci și un număr însemnat de slujitori trimiși de marele vizir, chipurile ca să-l ajute pe Mihnea, dar care, de fapt, aveau misiunea de a urmări toate mișcările domnului muntean, ce începuse să devină suspect la Constantinopol. Căpeteniile turcești au fost așezate la masă împreună cu domnul, iar ceilalți turci au luat loc la mese în alte încăperi. Domnul aranjase cu oamenii lui în așa fel ca, în timp ce stăteau la masă, să fie adus un țăran, care să se plîngă de pagubele suferite din pricina turcilor. Auzind aceste plîngerii, Mihnea și-a scos spada și a tăiat capul turcului de lîngă el. Imediat, la acest semnal, seimenii și dorobanții, ce roiau în jurul palatului, au început măcelărirea tuturor turcilor aflați acolo. Cei care au reușit să fugă — profitînd de întuneric și de învîlmășeala produsă — și s-au ascuns la mănăstirea Stelea, au fost și ei omoriți chiar la mănăstire. În aceeași noapte au fost prinși și omoriți toți turcii aflați în București, Tîrgoviște și alte orașe ⁴⁸, confiscîndu-li-se averea.

Acum, răscoala începuse efectiv și Mihnea a trimis imediat o solie la Rákóczi să-l înștiințeze de cele întîmplate și îi propune încheierea unei alianțe de colaborare strînsă împotriva turcilor. Pentru a fi sigur că prezența lui Constantin Șerban nu va constitui o piedică, el propune ca acesta să fie pus domn în Moldova, în locul lui Gh. Ghica, promițînd și ajutor în acest sens, după cum reiese din scrisoarea trimisă la 29 septembrie 1659 ⁴⁹. În felul acesta, ar fi avut și în Moldova un aliat și prin unirea forțelor celor trei țări românești, Mihnea era sigur că va putea să înlăture stăpînirea otomană și opri năvălirea tătarilor.

Gh. Rákóczi, de acord cu propunerile făcute de Mihnea, îi trimite vorbă să se întîlnească la granița dintre cele două țări. Întîlnirea este fixată la Rucăr, unde Rákóczi vine însoțit de cei doi aliați ai săi, Constantin Șerban și Gh. Ștefan. În cadrul convorbirilor s-a ajuns la un acord în ceea ce privește atribuțiile fiecăruia : Rákóczi urma să conducă și să coordoneze uniunea creată între cele trei țări românești, Mihnea rămînea domn al Țării Românești, lui Constantin Șerban i se dădea domnia Moldovei, iar Gh. Ștefan, în compensație pentru domnia pierdută, era numit comandantul oastei ⁵⁰. La 15 octombrie 1659, Mihnea încheie cu Rákóczi tratatul de alianță propriu-zis, care cuprinde nouă puncte, stabilind relațiile viitoare între cei doi ⁵¹. Tratatul este încheiat separat cu boierii munteni,

⁴⁸ G. Kraus, *op. cit.*, p. 292 ; R. Popescu, *Istoriile...*, p. 124.

⁴⁹ N. Iorga, *Studii și Documente*, vol. IV, p. 58.

⁵⁰ Al. Ciorănescu, *Documente...*, p. 148. Despre această înțelegere — cu toate că este încă secretă — Veneția va fi imediat informată prin ambasadorul ei la Constantinopol (Hurmuzaki, vol. V₂, p. 66). Dacă ambasadorul venețian a aflat despre tratat, cu atât mai mult va fi aflat și Poarta, direct interesată, care urmărea fiecare pas al lui Mihnea.

⁵¹ *Monumenta Comitatus regni Transylvaniae*, vol. XII, p. 413—415.

astfel încît Rákóczi să aibă garanția că Mihnea nu este singur, ci are consimțămîntul întregii țări; iar, pe de altă parte, domnul, prin acest tratat, îi avea la mînă și putea să-i constrîngă să meargă cu el. Boierii — chiar acei care, poate, s-ar fi împotrivit — au semnat de frică, avînd experiența celor întîmplate cu cei ce nu au fost de acord cu politica domnului și nu doreau să aibă aceeași soartă.

După încheierea alianței, Mihnea se întoarce la Tîrgoviște și se pregătește de luptă. Face unele incursiuni încununate de succes în sudul Dunării; în cursul uneia dintre ele îl surprinde pe pașa din Silistra cu cca 2 000 de turci, care luați pe neașteptate sînt puși pe fugă⁵². Dacă marele vizir Küprüly mai avea unele rezerve în ceea ce privește lipsa lui de loialitate, acum s-a lămurit pe deplin asupra adevăratelor lui intenții, mai ales că, între timp sosise vestea la Constantinopol și despre cele întîmplate în Țara Românească cu turcii aflați acolo. Küprüly luă imediat toate măsurile pentru înlocuirea lui Mihnea. În locul lui a fost numit domn Gh. Ghica, fostul domn al Moldovei, iar acolo urma să fie pus fiul lui Vasile Lupu, Ștefăniță. Pașii de Rumelia și Silistra, ca și hanul tătarilor, primiră poruncă să se pregătească să intre în țările române pentru a înăbuși răscoala ce amenința să se întindă și să restabilească ordinea în acele părți.

Cei doi pași, împreună cu un corp de tătari, au pornit în cel mai scurt timp și după ce au construit un pod peste Dunăre au trecut dincolo, reocupînd Giurgiu, unde s-au întărit, înconjurînd cetatea cu șanțuri adînci. De aci, au încercat mai multe ieșiri spre București. Prima ciocnire a avut loc lângă Călugăreni. Mihnea, care nu avea încă curajul unei lupte deschise — așteptînd ajutor de la Rákóczi — ducea mai mult o luptă de hărțuire. În fața numărului mare de turci, domnul este nevoit să se retragă spre Tîrgoviște, unde primește ajutor un corp de armată de 500 de oameni, sub conducerea căpitanului neamț Gaud și a lui M. Kélemen. Împreună au pornit lupta și la Frătești au reușit să-i pună pe turci pe fugă. Această victorie poate că ar fi avut urmări, dacă cei doi aliați ai lui Mihnea — Rákóczi și Constantin Șerban — ar fi fost și ei victorioși și cu cele trei armate reunite ar fi pornit ofensiva împotriva turcilor și tătarilor. Dar, chiar a doua zi după victorie Mihnea a primit concomitent vestea înfrîngerii celor doi aliați ai săi. Domnul Țării Românești se afla acum într-o situație critică și își dădu seama că, în fața forțelor reunite ale turcilor, tătarilor și moldovenilor lui Gh. Ghica, nu poate face nimic singur. De aceea, se retrage la Tîrgoviște, sperînd ca acolo să poată să se refacă și să reziste mai bine numai cu oastea sa. Aci a fost trădat de însăși oamenii săi, care se gîndiră să-l predea turcilor. Aflînd la timp de planul lor, reuși să cumpere pe cîțiva dintre ei și a putut astfel să plece noaptea din oraș, însoțit de un număr mic de oșteni. Trece în Transilvania pe la Rucăr. „Și au domnit Mihnea vodă 1 an și 9 luni”⁵³. În raportul său din 3 octombrie 1659 ambasadorul venețian A. Molin face un scurt istoric al domniei lui Mihnea, pe baza convorbirilor pe care le-a avut cu trimisul domnului, călugărul

⁵² La 24 octombrie 1659, ambasadorul venețian la Viena relatează într-o scrisoare către Senet despre această biruință a lui Mihnea (Al. Ciorănescu, *Documente...*, p. 147).

⁵³ *Istoria Țării Românești...*, p. 141.

Grigorie, prezentînd situația din aceste părți⁵⁴. Este interesantă această relatare, prin faptul că ne arată cum era privită de un diplomat străin, contemporan, situația din Țara Românească în aceste zile furtunoase ale domniei viteazului domn muntean. Cu toate că și ambasadorul venețian și-a dat seama de importanța luptei duse de țările române împotriva turcilor și de necesitatea ca ele să fie ajutate, situația a rămas neschimbată, ajutorul mult așteptat și promis nu a venit și țările române au fost nevoite să facă singure față amatorilor turcești și tătărăști.

După ce fuge în Transilvania, în decembrie 1659, Mihnea vrea să se stabilească întii la Brașov, dar cum orașul nu este de acord, deoarece se teme de incursiunile turcilor și mai ales că, înainte, suferise multe stricăciuni din partea oamenilor lui Mihnea, acesta este nevoit să plece mai departe. În primăvara anului 1660 îl găsim pe Mihnea la Satu Mare, unde, a doua zi după ce asistasese la un ospăț dat de Constantin Șerban, este găsit mort⁵⁵. Despre moartea lui s-a vorbit mult, unii au emis ipoteza că ar fi fost otrăvit de Constantin, care voia să pună mîna pe averea lui Mihnea, căci, între timp, sărăcise, iar domnul muntean reușise să-și facă o avere destul de frumoasă. O parte din banii rămași au fost luați de Gh.Rákóczi, care avea nevoie de sume mari pentru îndeplinirea visurilor lui. Constantin Șerban voia — pe de altă parte — să scape de un rival, deoarece nu renunțase încă la ideea de a reveni în Țara Românească și într-adevăr, în 1660, el va mai face o ultimă încercare — nereușită — de a relua domnia.

Astfel se încheie o domnie scurtă dar bogată în evenimente, atît pe plan intern, cît și pe plan extern. Marea răscoală condusă de Mihnea pentru eliberarea țării de sub dominația turcească s-a bucurat de sprijinul maselor populare. Mihnea — figură politică, cu o minte ageră și un larg orizont a încercat să reinvie și să continue mărețul plan al predecesorului său, Mihai Viteazul, — al cărui urmaș se considera — de unire a celor trei țări românești și chiar se gîndea la o unire mai largă, a tuturor popoarelor asuprite din Peninsula Balcanică sub conducerea sa și, împreună cu toate țările Europei, să organizeze o mare cruciadă împotriva Imperiului otoman.

Acțiunea militară de sub conducerea lui Mihnea al III-lea trebuie considerată ca un moment aparte al luptei antiotomane; o încercare de ridicare a forțelor populare pentru eliberarea Țării Românești de sub jugul turcesc. Dar, în condițiile existente atunci și cu forțele de care dispunea domnul muntean — care în momentele cele mai grele a fost singur în fața dușmanului, cu un mic număr de oameni — marea răscoală antiotomană nu putea avea un alt sfîrșit. Chiar în caz de victorie, ea ar fi fost de scurtă durată.

De un puternic econ s-a bucurat și cealaltă mare acțiune a lui Mihnea — care era strîns legată de planul său de luptă antiotomană — de înlesnire a răscumpărării în masă a țăranilor rumâni direct de la domnie, peste capul boierilor. Pînă tîrziu se va reflecta în documente acest act îndrăzneț al domnului, calificat ca „nedrept” de domnii de după el. Prin aceste răscum-

⁵⁴ Hurmuzaki, vol. IX₁, p. 147—151.

⁵⁵ Al. Ciorănescu, *Documente...*, p. 156.

părări, Mihnea a dat posibilitatea unui număr însemnat de țărani să se înscrie la slujitori. Multe dregătorii au fost date unor țărani militari. Toți aceștia au format baza forțelor pe care s-a bizuit viteazul domn care a fost Mihnea al III-lea sau Mihail Radu.

MIHNEA III (MICHEL III RADU)

(1658—1659)

RÉSUMÉ

Le prince Mihnea III, bien qu'imposé par les Turcs au trône de Valachie, se lèvera contre eux, cherchant à faire revivre et à continuer le grandiose plan de Michel le Brave — dont il se considérait le descendant. La révolte contre l'Empire ottoman — qui suscita un profond écho parmi les contemporains — a joui de l'appui des masses populaires, mais dans les conditions existant à l'époque et vu l'insuffisance des forces dont disposait le prince valaque elle n'aurait pu qu'échouer.

Un puissant écho eut aussi l'autre action d'envergure du prince Mihnea III — étroitement liée à la lutte contre la domination ottomane — le rachat en masse des paysans asservis. Jusque vers la fin de la huitième décennie du XVIIe siècle, les documents refléteront cette action qualifiée d'injuste par certains successeurs de Mihnea III qui annuleront même la majeure partie des rachats, restituant les villages aux anciens propriétaires. Par suite de ces rachats, un grand nombre de paysans eurent la possibilité de passer aux rangs des « slujitori » (gens de cour et d'armes). Cette action sera également condamnée par les successeurs de Mihnea III.

Les « dorobanți » aussi bien que d'autres catégories de « slujitori » ont formé la base de l'armée que le prince essaya d'organiser, sachant bien que sans une armée bien organisée et équipée il lui était impossible d'affronter les Turcs. Après son règne, le nombre et l'importance des « dorobanți » déclineront à nouveau.

PUNCTE DE VEDERE CU PRIVIRE LA RAPORTURILE DINTRE COLONIȘTII GERMANI ȘI POPULAȚIA AUTOH- TONĂ ROMÂNEASCĂ ÎN SPAȚIUL CARPATO-DANUBIAN ÎN EVUL MEDIU TIMPURIU

DE

ION HURDUBEȚIU

Tema relațiilor dintre poporul român și naționalitățile conlocuitoare din țara noastră a constituit și în trecut obiect de studiu al istoriografiei românești și străine. Cercetarea istoriei acestor raporturi între români, unguri, germani ș.a., care de veacuri trăiesc și muncesc pe aceste meleaguri, reluată pe un plan superior cu o documentație mai bogată avînd la bază o nouă concepție, poate aduce noi elemente care să contribuie la lămurirea științifică a temei respective.

Arheologii ¹ și filologii ² generației noastre, cercetînd vestigiile evului mediu, toponimia și în general influențele germanice asupra lexicului nostru în spațiul carpato-danubian au putut conchide că poporul român este autohton pe teritoriul în care din totdeauna a format majoritatea populației.

Pe acest teritoriu național, strămoșii noștri s-au numit întotdeauna români ³ și au avut sădită în inima lor convingerea că sînt băștinași încît pînă azi românii bănățeni se mîndresc spunînd: „noi nis acasă!” ⁴

Teritoriul strămoșilor noștri cuprins în arcul carpatic, a fost cucerit în mai multe etape de către unguri ⁵: între 900—1000 ating linia Mureșului între 1000—1100 cea a Tîrnavei Mari, 1100—1150 linia Oltului, iar între 1150—1200 linia Carpaților.

Pentru a sfărîma unitatea românilor, Ladislau cel Sfînt (1077—1095) colonizează văileroditoare ale marilor rîuri cu populație maghiară, iar pe secuii din Bihor ⁶ îi așază la izvoarele celor două Tîrnave și în depre-

¹ E. Condurachi, *Vingt années de recherches archéologiques en Roumanie* în „Revue roumaine d'histoire”, 3, 1964; C. Daicoviciu, *Dovezile arheologice ale continuității*, Sibiu, 1943.

² I. I. Russu, *Elemente autohtone în limba română*, București, 1970.

³ Miron Costin, *Opere* (ed. P. P. Panaitescu), București, 1958, p. 269.

⁴ D. Onciul, *Opere complete*, tomul I, București, 1946, p. 344.

⁵ K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei, sec. IV—XIII*, „Biblioteca istorică”, VII, București, 1958, p. 113.

⁶ C. C. Giurescu — D. G. Giurescu, *Istoria românilor*, București, 1971, p. 194.

siunea Mureș — Olt, pentru a păzi trecătorile ce leagă Moldova meridională de Transilvania.

Geza al II-lea a continuat această politică de colonizare și catolicizare, dirijată de Curia papală, care s-a folosit de Ungaria vasală spre a întinde frontul catolic spre est în paguba schismaticilor români și a păgînilor cumani, pe care, pînă la urmă, îi va converti ⁷.

La începutul domniei sale, 1142, Geza al II-lea a invitat oaspeți — *hospites* — germani din Flandra ⁸, dintre Mosela și Rin ⁹, din Nassau ¹⁰, Luxemburg și Saxonia ¹¹, din motive strategice și pentru a ridica potențialul economic și a mări astfel veniturile coroanei ¹² în ținutul dintre Tînaș și Olt, denumit de sași : *das alte Land* (Țara veche) ¹³.

În primul document, care le menționează prezența aici, ei sînt denumiți „*f l a n d r e n z i*” ¹⁴ (1195); după 9 ani (1204), în documentul 46 din aceeași colecție, ei sînt denumiți „*t e u t o n i*” ¹⁵, iar peste 2 ani, în 1206, ei sînt amintiți ca „*s a x o n i*” ¹⁶. De aici, putem trage concluzia că nici cancelaria maghiară nu era bine edificată de unde proveneau și abia în ultimul veac, filologii sași au adus, în privința aceasta, o oarecare lămurire ¹⁷.

Istoriografiei române îi revine însă de lămurit o altă problemă și anume, dacă primele sate săsești *C r i c ă u*, *I g h i u* și *R o m o s* ¹⁸, precum și celelalte de pe așa-zisul Pămînt Crăiesc au fost întemeiate într-o regiune pustie, într-o *terra deserta* et *inhabitata*, așa cum afirmau cei mai mulți istorici unguri și sași, sau nu.

Episcopul și istoricul consacrat al sașilor, G. D. Teutsch, în opera sa mult citată, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen* afirmă categoric : „în sud țara n-avea deloc o populație statornică și era un pustiu — *d e s e r - t u m* — acoperit de păduri și neatins de plug și sapă, o posesiune nesigură a coroanei maghiare” ¹⁹.

De o părere diametral opusă este însă Ștefan Pascu, care afirmă că sașii au găsit, la venirea lor în Ardeal, „o veche populație românească”,

⁷ Documente privind istoria României. C. Transilvania, vol. I (1075—1250), doc. 185, p. 228 : „...și un principe, cu numele Bortz, din țara lor, împreună cu toți supușii săi, dorește să primească, prin mijlocirea ta, credința creștină”...

⁸ E. Csuday, *Die Geschichte der Ungarn*, Wien, 1900, p. 194 : „Belus a adus în țară familii de *f l a n d r e n z i* și saxoni spre a promova agricultura, industria și comerțul”.

⁹ G. Kisch, *Germanische Kontinuität in Siebenbürgen*, Jena, 1936, p. 13.

¹⁰ C. C. Giurescu — D. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 195.

¹¹ *Ibidem*.

¹² N. Iorga, *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, București, 1915, p. 51.

¹³ G. D. Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, vol. I, Sibiu, 1925, p. 12.

¹⁴ Documente privind Istoria României. Veacul XI, XII și XIII. C. Transilvania, vol. I (1075—1250), p. 12.

¹⁵ *Ibidem*, p. 28.

¹⁶ *Ibidem*, p. 32, doc. 53; cf. Scheiner Andreas, *Die Entstehung des Namens der Siebenbürger Sachsen*, în „Siebenbürgische Vierteljahrsschrift”, 1973, p. 104 : „în documentul din 1206 apare prima dată denumirea de „*Sachsen*”.

¹⁷ Fr. Müller, *Lehrbuch der Geschichte Rumäniens*, Sibiu, 1922, p. 39 : „Die Masse der deutschen Ansiedler in Siebenbürgen kam im 12. Jahr. zur Zeit des Arpaden Geisa II (1141—1161) wie die Mundart bezeugt, vor allem aus den Gegenden der Mosel, der Eifel und Luxemburgs.”

¹⁸ Documente privind Istoria României. Veacul XI, XII și XIII. C. Transilvania, vol. I (1075—1250), p. 31, doc. 53, din 1206 și doc. 177 din 1225, p. 222 : „Andrei..., regele Ungariei,... poruncim cu tărie tuturor ca, de la vînzarea și cumpărarea vinului celor *dintîi oaspeți ai noștri sași*, adică a celor din *Cricău* și *Ighiu*, nimeni să nu cuteze a lua vreo vamă...”

¹⁹ G. D. Teutsch, *op. cit.*, p. 10.

iar noțiunea de „*d e s e r t u m*” trebuie înțeleasă în sensul că ținuturile donate lor de regele Geza al II-lea, „nu erau încă organizate din punct de vedere administrativ și politic”²⁰.

Preexistența unei populații românești, cu rol de străjeră a graniței o afirmă cu convingere și N. Iorga, care susține nu numai că sașii — *h o s p i t e s r e g i s* — ne-au găsit aici, ba chiar că aceștia au adoptat și unele instituții românești ca de pildă organizarea lor în sedes (scaune)²¹.

În sensul autohtoniei românilor se pronunță și doi filologi sași: Rudolf Bergner și Gustav Kisch. Primul afirmă că aceia care stăruie în a susține teza existenței pe pământul crăiesc a unui *d e s e r t u m* nu fac altceva decât să „înmulțească numărul minciunilor tendențioase ale istoriei”²², iar al doilea crede că sașii, la venirea lor în Ardeal, n-au mai luat contact direct cu slavii, deja asimilați de români, și că toate slavismele din dialectul săsesc provin prin mijlocirea limbii române”²³.

Comuna *P r o ș t e a*, azi Stejerișul din județul Sibiu, pînă în 1223, cînd a fost cedată de regele Andrei al II-lea Stareției catolice din Sibiu (*Hermannstädter Probstei*) în schimbul Cîsnădioarei, se numea *B o r o t h n i k*, căci numai după aceea avea sens să se numească *Villa Praepositi* (Probstorf, Prepostfalva). Încă într-un document din 1359 se menționează că numele său *ab antiquo* era acela de *P r o d n i k*²⁴.

Afirmațiile istoricilor noștri și a celor doi filologi sași, în sensul autohtoniei românești pe „Pămîntul Crăiesc”, sînt azi confirmate de cercetările tînărului istoric sibian Thomas Năgler. În două din ele se pronunță pentru autohtonía noastră pe „Pămîntul Crăiesc” (*Fundus regius*) dăruit de regele Geza al II-lea acelor *hospites Flandrenses*. Astfel, în studiul *Populația românească în sudul Transilvaniei și caracterul colonizării săsești în secolele XII—XIII*, afirmă categoric că între Tîrnava Mare și Carpați nu poate fi admisă o altă populație decît cea românească²⁵, iar în articolul *Silva Blacorum et Bissenorum*: „la venirea lor (sașii) au întîlnit în această zonă o străveche populație românească”²⁶.

Ca și G. Kisch, Th. Năgler este de părere că la data colonizării sașilor în Transilvania, slavii erau demult asimilați de către români, cuvintele slave fiind deja parte integrantă a limbii române. Denumirile de munți și riuri — majoritatea slave — au fost deci preluate de către sași, direct, de la românii autohtoni.

Adolf Armbruster, în lucrarea sa de doctorat *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, se declară categoric pentru autohtonía românilor în

²⁰ *Istoria României*, II, București, 1962, p. 78 și *Istoria medie a României*, sec. X—XVI, București, 1966, p. 57.

²¹ N. Iorga, *Histoire des Roumains*, vol. III, București, 1937, p. 100.

²² R. Bergner, *Topographie und Ethnologie Siebenbürgens*, Separatabdruck aus „Ausland”, 1892, numerele 21—23, p. 1—13.

²³ G. Kisch, *Erlöschenes Slawentum in Siebenbürgen*, „Korrespondenzblatt”, XLVII, 1924, nr. 1—2, p. 2.

²⁴ Kurt Horedt, *op. cit.*, p. 149; *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Sibiu, 1897, vol. II, nr. doc. 755, p. 170; cf. Ion Hurdubețiu, *Contribuții la un istoric al comunei Proștea*, Agnita, 1933, p. 8 și 14.

²⁵ „Studii și articole de istorie”, XIII, 1969, p. 184.

²⁶ „Tribuna Sibiului”, I, XI, (1969), nr. 531, p. 3.

Dacia ²⁷ și subliniază în același timp că revendicările lor politice formulate în *Supplex Libellus Valachorum* (1791) se bazează tocmai pe vechimea și originea lor romană ²⁸.

În concluzie, elementele germane au fost colonizate de către regii Ungariei : Ștefan cel Sfânt, Geza al II-lea și Andrei al II-lea. În prima etapă s-a întemeiat Satu-Mare partea germană, în a doua s-au colonizat regiunea Bistriței și Provincia Cibiniensis, dintre Tîrnave și Olt, iar în a treia, Țara Bîrsei ²⁹.

În toate aceste ținuturi cedate oaspeților, aceștia au găsit pe români ca populație autohtonă care, „din cele mai vechi timpuri, a format totdeauna majoritatea relativă a tuturor locuitorilor” ³⁰. Numai așa se explică de ce limba română s-a impus de timpuriu în Transilvania ca o *Landessprache* (limbă a țării) ³¹, care se vorbește azi exclusiv și acolo unde au fost altădată sate săsești ca de pildă Bungard, Apoldul de Jos și în Topîrcea în care în 1643 sașii dispar definitiv, la fel în satele din Scaunul Nocrich : Ilimbav, Fofeldea și Tichindeal unde după 1674 nu mai găsim sași ³².

Aceasta este o realitate istorică care infirmă și ea, la rîndul ei, netemeinicia teoriei imigraționiste a neamului nostru nu numai pe Pămîntul Crăiesc, ci și în întreaga Transilvanie, fiindcă niște păstori săraci și fără drepturi, pripășiți de aiurea, n-ar fi putut domina prin graiul lor în teritoriul Daciei antice, dacă toți ar fi venit numai din sudul Dunării, cum susțin adversarii continuității.

Românii erau prezenți în Ardeal la venirea sașilor nu numai ca o grupare etnică majoritară, ci și ca o realitate juridică fiindcă în formațiunile lor politice autonome ca de pildă Țara Făgărașului și a Maramureșului ei se bucurau de egale drepturi cu oaspeții regali ³³.

Discuțiile în jurul acestei probleme au fost provocate de lucrarea lui Georg Müller : *Die ursprüngliche Rechtslage der Rumänen im Siebenbürger Sachsenlande* în care afirma : „Nu poate fi vorba de egale drepturi între români și sași, nici pe Pămîntul Crăiesc și nici pe moșiile feudale” ³⁴. Această poziție antiromânească și antiștiințifică a stîrnit, cum era de așteptat, o serie întreagă de proteste din partea istoricilor români de dincolo și de dincoace de Carpați.

²⁷ A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972, p. 31 și 245 : „Românii sînt pentru sașii transilvăni urmașii direcți ai coloniștilor romani aduși de Traian în Dacia învinsă.”

²⁸ D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1967, p. 12 : „Națiunea română este azi cea mai veche dintre toate națiunile Transilvaniei. Ea se trage din coloniștii lui Traian, care de atunci trăiesc aici fără întrerupere” . . . , iar la p. 19 : „Nu venetică, ci veche și cu mult mai veche decît toate celelalte este națiunea românilor din Transilvania”.

²⁹ F. Müller-Langenthal, *Die Geschichte unseres Volkes*, Sibiu (fără an) p. 6, 11 și 14 ; cf. Th. Năgler, *Populația românească în sudul Transilvaniei și caracterul colonizării săsești în sec. XII și XIII*, în „Studii și articole de istorie”, XIII, 1969, p. 186.

³⁰ I. Pușcariu, I. Preda, L. Borcea, I. Lupaș, I. Mateiu, S. Dragomir, *Contribuții istorice privitoare la trecutul românilor de pe Pămîntul Crăiesc*, Sibiu, 1913, p. XX.

³¹ Șt. L. Roth, *Der Sprachkampf in Siebenbürgen*, Sibiu, 1896, p. 45.

³² G. Müller, *Die ursprüngliche Rechtslage der Rumänen im Siebenbürger Sachsenlande*, Sibiu, 1912, p. 140, 146 și 148.

³³ A. Bunea, *Încercare de istoria românilor pînă la 1382*, București, 1913, p. 127 și 159.

³⁴ G. Müller, *op. cit.*, p. 38.

Cel mai temeinic studiu critic, ca răspuns la lucrarea lui G. Müller este rezultatul unei munci colective (I. Pușcariu, I. Preda, L. Borcea, I. Lupaș, I. Mateiu, S. Dragomir) și este intitulat *Contribuții istorice privitoare la trecutul românilor pe Pământul Crăiesc*³⁵. În seria lucrărilor protestare mai cităm apoi: *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie* de N. Iorga³⁶; ale lui Iosif Șchiopol³⁷, Aurel Decei³⁸, Ion Moga³⁹ și Ion Lupaș⁴⁰.

G. Müller în lucrarea sa se demască cu tărie ca „un dușman neîmpăcat al drepturilor noastre”⁴¹. Astfel, el ține să sublinieze că românii de pe Pământul Crăiesc nu sînt un rest etnic din epoca romană, fiindcă „toponimia este slavă și dacă”⁴², nesocotind faptul că limba română este o limbă romanică, cu elemente de substrat dacic, și cu influențe slave mai ales în vocabular. Nu uită să menționeze că teritoriul donat sașilor (1142) de către Geza al II-lea era un *d e s e r t u m* la fel ca și Țara Birsei, donată de regele Andrei al II-lea (1211) teutonilor. Ține însă să remarce că prin „desertum” nu înțelege o regiune lipsită de orice suflare omenească, ci cu oameni care, din punct de vedere juridic, nu sînt recunoscuți cu drepturi egale. El evită să amintească de detașamentul românilor din Provincia Cibiniensis care în 1210 au luptat sub conducerea comitelui Sibiului, Ioachim⁴³, și care sînt trecuți pe locul doi imediat după sași. Menționează însă scrisoarea adresată în vara anului 1288 de către Lodomer, arhiepiscop de Strigoni (Gran) către „nobilibus Ungarorum, Saxonibus, Syculis et Valachis de Cybiniensis et de Burcia comitatibus Transylvaniae”, spre a nu mai da ascultare excomunicatului rege Ladislau al V-lea Cumanul (1272 – 1290). Nu uita însă să remarce că acești români „n-au jucat un mare rol, fiind amintiți la urmă”⁴⁴; reiese deci că românii, amintiți în 1210 pe locul doi au jucat un rol deosebit și tocmai de aceea, intenționat, i-a trecut cu vederea în lucrarea sa.

Prezența românilor pe Pământul Crăiesc reiese și din documentul din 16 decembrie 1256, prin care regele Bela al IV-lea încuviința arhiepiscopului de Strigoni „să aibă dreptul de a strînge dijmele din veniturile regale din partea secuilor și a românilor, dijme în vite mari, mici și orice fel de animale, afară de darea pe pămînt a sașilor, dar să aibă dreptul de a lua de

³⁵ Sibiu, 1913.

³⁶ București, 1915.

³⁷ *Diploma andreiană din 1224*, Cluj, 1934 și *Țările Române înainte de secolul al XIV-lea*, București, 1945.

³⁸ *Contribution à l'étude de la situation politique des Roumains de Transylvanie au XIIIe et au XIVe siècle*, Bucarest, 1940.

³⁹ *Les Roumains de Transylvanie au Moyen-Âge*, Sibiu, 1944 și *Românii în Transilvania medievală*, în „Transilvania”, anul 72 (1941), nr. 3 p. 192–200.

⁴⁰ *Zur Geschichte der Rumänen*, Sibiu, 1943, p. 9.

⁴¹ *Contribuții istorice privitoare la trecutul românilor de pe Pământul Crăiesc*, Sibiu, 1913, p. VII.

⁴² G. Müller, *op. cit.*, p. 10–11.

⁴³ *Istoria României*, II, p. 69 și 112; *Documente privind istoria României. Veac: XI, XII, XIII. C. Transilvania*, documentul 292 din 23 iunie 1250, p. 338: „pe comitele Ioachim, cap al oștirii l-a trimis în ajutorul lui Asan Burul (ginelele său – n.n.), iar comitele Ioachim și-a adunat sași, români, secu și pecenegi”.

⁴⁴ G. Müller, *op. cit.*, p. 18.

la *românii de oriunde* și de la oricare dintre ei dijmele obișnuite a se plăti în regatul Ungariei”⁴⁵.

G. Müller nu neagă că printre sași au locuit și români, însă se grăbește să adauge că pe aceștia sașii i-au considerat drept coloni „*wohnende Untertanen*”⁴⁶ și, ca să-și argumenteze afirmația, se referă la stipulația din *Approbatæ* că românii din Ardeal erau considerați ca locuitori tolerați.

R. Briebrercher, în articolul său *Sachsen und Rumänen*⁴⁷, infirmă cele susținute de G. Müller astfel: „despre o apăsare a românilor de către sași în vremurile trecute nu poate fi vorba, fiindcă aceștia, afară de cazuri izolate, n-aveau bunuri nobiliare și ca atare nu posedau iobagi”.

G. Müller recunoaște că în sudul provinciei sibiene locuiau la 13 ianuarie 1383 „*walachi nobis circumsedentes*”, între Tâlmaciu și Săliște și care aveau atribuții militare de străjeri ai graniței, „servitia custodiendas alpes”⁴⁸.

În lucrarea sa, G. Müller analizează raporturile juridice dintre români și sași pînă în secolul al XIX-lea, dînd pentru 1804 întinderea Pămîntului Crăiesc din cele 9 scaune și două districte: 1) Orăștie cu 14 sate, 2) Sibiu cu 27 sate, 3) Nocrich cu 12 sate 4) Mediaș — Șeica Mare cu 27 sate, 5) Sebeș cu 11 sate, 6) Rupea cu 18 sate, 7) Miercurea Sibiului cu 11 sate, 8) Sighișoara cu 17 sate, 9) Cineul cu 23 sate, precum și districtele Bistrița și Brașovul⁴⁹.

Istoricii ardeleni Ilarion Pușcariu, Ion de Preda, Lucian Borcea, Ion Lupaș, Ion Mateiu și Silviu Dragomir în anul următor dau replica cuvenită lucrării lui G. Müller⁵⁰. Ei constată că intelectualii sași (excepție lăudabilă făcînd Ștefan L. Roth⁵¹) s-au arătat „dușmani neîmpăcați ai drepturilor noastre” și că în dieta din Cluj deputații sași au susținut că românii trăitori „pe Pămîntul Crăiesc sînt ori imigranți din țările învecinate, ori iobagi fugari de la domnii lor și că ei n-au avut drepturi de cetățeni decît începînd cu anul 1781 cînd i-a înzestrat cu acest drept împăratul Iosif al II-lea⁵². Abia în 1848 românii vor obține egala îndreptățire cu celelalte națiuni ale Transilvaniei și dreptul de c o n c i v i l i t a t e cu sașii⁵³.

Situația lor juridică în evul mediu a fost însă cu totul alta. Ei se bucurau de drepturi egale, ca dovadă că în 1210 regele Andrei al II-lea trimite pe contele Ioachim al Sibiului în ajutorul țarului Asan Burul din Vidin cu o oaste formată din sași, *români*, secui și pecenegi.⁵⁴ Prin urmare,

⁴⁵ *Ibidem*, p. 14; *Urkundenbuch*, I, Sibiu, 1892, doc. 88, p. 80; La fel *Documente privind istoria României. Veacul XIII. C. Transilvania*, vol. II (1251—1300), doc. 19 din 16 XII 1256, p. 19.

⁴⁶ G. Müller, *op. cit.*, p. 34.

⁴⁷ Publicat în „*Landwirtschaftliche Blätter*”, an. 49 (1931), nr. 31, p. 280.

⁴⁸ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. II, 1342—1390, Sibiu, 1897, doc. 1170, p. 565.

⁴⁹ G. Müller, *op. cit.*, p. 14.

⁵⁰ *Contribuții istorice privitoare la trecutul Românilor de pe Pămîntul Crăiesc*, Sibiu, 1913.

⁵¹ I. Hurdubețiu, *Părerile unui istoric sas despre Românii din Ardeal în „Athenaeum”*, an. IV (1938), nr. 1, p. 81 și urm.

⁵² *Contribuții istorice...*, p. VIII.

⁵³ *Ibidem*, p. X.

⁵⁴ *Documente privind istoria României. Veacul XI, XII, XIII, C. Transilvania*, vol. I, (1075—1250), doc. 292 din 23 iunie 1250, p. 338.

în Comitatus Cybiniensis n-a fost o populație omogenă, ci inclusiv români și pecenegi. „Românii nu erau în raport de supuși față de comunele sau cercurile săsești, ci erau *egal îndreptățiți cu sașii*”⁵⁵. În conscrierea din 1500—1521 se vorbește atât de „*h o s p i t e s s a x o n e s*” cât și de „*h o s p i t e s v a l a c h i*”, căci la începutul secolului al XVIII-lea comitele Nicolae Bethlen scria următoarele : „se știe că la națiunea săsească sau pe Pământul Crăiesc domn de pământ și pământ nemeșesc nu există *de loc*, ci ca domn de pământ se socotește regele, iar hotarul întreg este Pământ Crăiesc. Locuitorii sînt toți de o potrivă semirustici privilegiați, *dar nu iobagi*, fiindcă ei pot să plece cînd vor”. Același lucru îl afirmă și Samuel Brukenthal în memoriul său din 26 decembrie 1776, arătînd că românii se bucură de aceleași drepturi cu sașii în satele mixte : pământ, pădure, apă, case și vite⁵⁶.

În 1792 consilierul imperial Izdenczy dispunea că românii aflați în scaunele și districtele românești în ce privește libertatea, sînt egali cu sașii și aceștia să nu-i trateze pe români ca pe supușii lor⁵⁷.

P.P. Panaitescu greșește deci, afirmînd că românii autohtoni au avut o situație de șerbie față de sași,⁵⁸ fiindcă însuși Müller recunoaște că numai cei veniți în satele săsești din altă parte trebuiau să facă pentru funcționarii sătești sași, pînă la 23 mai 1800, o zi de seceră și o zi de coasă⁵⁹. Tot el afirmă că în scaunul Miercurea-Sibiului românii din Apoldul Mic, Ludoș și Topîrcea, participau la alegerea funcționarilor superiori ai scaunului⁶⁰; dovadă că în aceste sate avem de-a face cu români băștinași, aflați aici la venirea sașilor.

N. Iorga arată că sașii, găsind aici pe români, au adoptat de la ei instituția „*Grăfilor*”, un fel de cnezi sau juzi, fiindcă „instituția aceasta nu era în Flandra”⁶¹. De asemenea organizarea administrativă în „*s c a u n e*” corespunde județelor românești.

Actul de confirmare regală din 1223 a unui ținut „*terram exemptam de Blaccis*”⁶², indică, după N. Iorga, „o autonomie patriarhală tolerată de rege”⁶³.

Din delimitarea făcută în 1252 a ținuturilor românilor din Cîrța, a sașilor din Brașov și a secuilor din Sebus, reiese o egalitate între țărani români, sași și secui în privința posesării de pământ⁶⁴.

Românii mai erau egali cu sașii și în ce privește paza granițelor ; în 1383 castelul Salgo era apărat de un Fladmerus, care după Iorga ar fi un român, Vladimir ; cum tot român era și cneazul Cîdea⁶⁵.

⁵⁵ *Contribuții istorice...*, p. XXV.

⁵⁶ *Ibidem*, p. XXVI.

⁵⁷ *Ibidem*, p. XXVIII.

⁵⁸ P.P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 110.

⁵⁹ G. Müller, *op. cit.*, p. 211 : „Iobagii români crunt exploatați de nobilimea maghiară și-au căutat un refugiu pe pământul crăiesc”.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 142.

⁶¹ N. Iorga, *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, București, 1915, cap. II : Saxons et Roumains en Transylvanie.

⁶² *Documente privind istoria României. C. Transilvania, vol. I (1075—1250)*, documentul din 30 noiembrie 1223, nr. 145, p. 200 : „De asemenea mai întărim prin privilegiu de față ținutul luat de la Ballacis” (*terram...exemptam de Balaccis*).

⁶³ N. Iorga, *op. cit.*, p. 68.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 77.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 100.

Cea mai bună dovadă de egalitate juridică cu sașii, Iorga o vede în participarea nobililor români la prima dietă prezidată de regele Andrei al II-lea, la 11 martie 1291, la Alba Iulia, în care s-a redat nobilului român Ugrinus moșile sale Fogoroș (Făgăraș) și Zumbóthel (Sîmbăta)⁶⁶. Această dovedește că, abia mai târziu, în Transilvania *natio valahica* a devenit o *plebs valahica*, lipsită de drepturi⁶⁷.

Iosif Schiopul consacră acestei probleme două studii: *Diploma andreiană din 1224*⁶⁸ și *Țările Române înainte de secolul al XIV-lea*⁶⁹.

După părerea lui I. Schiopul, Diploma andreiană din 1224 este un fals istoric determinat de procesul din 1308 între episcopatul catolic de Alba Iulia și decanatele săsești din Sebeș și dintre Țirnave și Olt. Pentru ca națiunea săsească să-și poată apăra mai bine interesele ei, trebuia ca de la Orăștie și pînă la Draos „să fie un popor și să se socotească sub un jude, desființîndu-se din rădăcină toate comitele afară de cel din Sibiu”⁷⁰.

Regalitatea, în conflict cu nobilimea, avea nevoie de un aliat devotat și l-a găsit în comunitatea oaspeților saxoni cărora le-a acordat o serie întreagă de privilegii, indirect, în dauna românilor.

Diploma andreiană din 1224, deși este un fals, nu infirmă prezența românilor în Transilvania în secolul al XIII-lea, ci o confirmă. Dacă sașii n-ar fi fost convinși că i-au găsit pe români ca autohtoni, desigur, în această diplomă nu s-ar fi fișit să-i arate ca „uzurpatori, veniți după coloniștii sași”; în tăcere, ei au recunoscut însă prioritatea românilor.

Aurel Decei, într-un studiu foarte documentat apărut în limba franceză *Contribution à l'étude de la situation politique des Roumains de Transylvanie au XIIIe et au XIVe siècle*⁷¹, se referă la afirmația lui G. Müller din *Die ursprüngliche Rechtslage der Rumänen im Siebenbürger Sachsenlande*, „que les Roumains, depourvus de toute organisation politique, n'ont possédé aucun droit, du moins sur le «Sachsenboden»”⁷². Autorul sprijinindu-se pe analiza atentă a documentelor și pe lucrarea lui Augustin Bunea, *Stăpînii țării Oltului* (1910), arată și subliniază că în 1222 amintirea unei *terra Blacorum*, iar în 1223 o *terram exemptam de Blaccis* sînt o dovadă certă a existenței, în prima jumătate a secolului al XIII-lea, a unor țări românești autonome și cu o jurisdicție proprie (*jus valahicum*)⁷³. A. Decei face un succint istoric al celor 51 de diete transilvănene din perioada 1291 — 1540 și constată că numai trei au fost prezidate de regi: cea din 1291 de la Alba Iulia, la care au participat și nobili români, cea din 1247 de la Feldioara și din 1467 de la Turda. Prezența românilor la o dietă așa

⁶⁶ *Ibidem*, p. 83; *Doc. priv. istoria României. Veac. XIII*, vol. II, C. *Transilvania (1251 — 1300)*, doc. 403, p. 369.

⁶⁷ D. Prodan, *op. cit.*, p. 14: „Soarta aceasta prielnică a neamului românesc s-a schimbat (în rău n.n.) abia în secolul al XVII-lea”.

⁶⁸ Cluj, 1934.

⁶⁹ București, Biblioteca istorică „Universul”, 1945.

⁷⁰ *Documente privind istoria României. Veac XI, XII, XIII. vol. I. C. Transilvania*, doc. 157 din 1224, p. 208.

⁷¹ București, 1940.

⁷² A. Decei, *Contribution à l'étude de la situation politique des Roumains de Transylvanie - au XIIIe et au XIVe - siècle*, București, 1940, p. 19.

⁷³ *Ibidem*, p. 10 — 11.

de importanță ca cea din 1291 arată că ei se bucurau atunci încă de „*p r i s t i n a j u r a*” în măsură egală, din punct de vedere juridic, cu sașii, ungurii și secuii ⁷⁴; ei apar „*comme une nation distincte, une preuve que les Roumains possédaient à cette époque des droits politiques égaux à des autres nations de la Transylvanie*” ⁷⁵.

Aceste drepturi ei și le mențin, căci participă la 6 mai 1355, în condiții egale și la o *congregatio generalis*, prezidată de voievodul Transilvaniei, N. Kenth ⁷⁶.

Teza românească a existenței unei „*ț ă r i*” (*terra*) româneștia autonome pe versantul nordic al Carpaților, la venirea sașilor este admisă astăzi și de istoriografia vest-germană. Astfel, Otto Mittelstrass, citind documentele din 1222, 1223 și 1224 în care sînt amintite *terrae Blacorum*, crede că locuitorii lor, „pînă la un anumit grad, se bucurau de autonomie politică” ⁷⁷.

Cînd, în zona aceasta, regii Ungariei ridică cetăți de graniță în regiunea Bran și Tălmăciu, locuitorii ocoalelor lor sînt scutiți de a da dijme bise-ricești, singura lor obligație fiscală fiind *quingagesima* datorată regelui ⁷⁸.

Ion Moga, originar din Săliște, ia și el atitudine față de istoricii G.D. Teutsch și G. Müller, care ne arătau ca imigranți, posteriori sașilor și fără drepturi pe Pămîntul Crăiesc.

Potrivit opiniilor lui Moga, Anonymus, care a redat în cronica sa evenimentele din timpul său, a fost cronicarul regelui Bela al II-lea (1131 — 1141), căci el nu amintește de sași. Ca atare, românii, înainte de venirea sașilor, aveau o organizație politică: voievodatele. Documentar, ei apar odată cu sașii și secuii în 1210, iar menționrea unei *silva Blacorum et Bis-senorum* este o dovadă a prezenței lor în nordul Carpaților, din Țara Birsei și pînă în Munții Sebeșului ⁷⁹.

Documentele ne arată că românii de pe *Fundus regius* plătesc impozitele în aceleași condiții de egalitate cu secuii, că-și îndeplinesc obligațiile militare de pază a granițelor la fel cu sașii și că la dietele provinciale din 1291 și 1355 sînt prezenți alături de nobilii maghiari, sași și secu ⁸⁰.

Toponimia, de pildă menținerea denumirilor de Tîrnave și Bălgrad, este o dovadă peremptorie a autohtoniei românilor în centrul Transilvaniei, fiindcă numai ei au preluat-o direct de la slavi în timpul conviețuirii cu aceștia „înainte de apariția elementului maghiar” ⁸¹.

Analiza documentelor, făcută *sine ira et studio*, îl îndreptățesc pe Moga să tragă concluzia: „această participare masivă a românilor la viața socială și politică a Transilvaniei în secolele XIII și XIV constituie dovada cea mai simplă că noi ne găsim în fața unui popor autohton avînd legături

⁷⁴ Documente privind istoria României. Veacul XIII. C. Transilvania, vol. II (1251 — 1300), doc. 403 din 11 martie 1291, p. 369.

⁷⁶ A. Decei, *op. cit.*, p. 26.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 37.

⁷⁷ Otto Mittelstrass, *Beiträge zur Siedlungsgeschichte Siebenbürgens im Mittelalter*, München, 1961, p. 25; cf. D. Amzăr, recenzia făcută acestei lucrări în „Südost-Forschungen”, vol. XXI (1962), p. 482 și urm. în care arată că pînă în 1437 românii formau și ei o *natio*, cu egale drepturi, conduși de cnezii și voievozii lor care aveau scaune de judecată, preluate apoi de secu și sași.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 26.

⁷⁹ I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie au Moyen-Âge*, Sibiu, 1944, p. 125.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 45 și 149.

⁸¹ *Ibidem*, p. 145.

ancestrale cu pământul Transilvaniei”⁸². De problema aceasta Moga se mai ocupase și în 1941 într-un studiu apărut în revista „Transilvania” : *Românii în Transilvania medievală*⁸³. Istoricul clujan, un vajnic apărător al continuității noastre, subliniază că Anonymus, Simion de Keza și Ión Turoczi au arătat destul de clar că ungurii au cucerit Transilvania de la români și slavi și că secuii, în momentul așezării lor în cotul carpatin, au găsit acolo pe români⁸⁴. Bazându-se pe cercetările istoricului maghiar, N. Asztalos, Moga arată că cele mai vechi așezări secuiești au fost în Bihor. Acolo au ajuns, așadar, întâia oară secuii în atingere cu românii⁸⁵.

În ce privește conținutul documentului din 1224, I. Moga crede că este vorba de o recunoaștere a situației din vremea regelui Geza al II-lea, când sașii se foloseau în egală măsură de „Pădurea românilor și pecenegilor”⁸⁶. Din menționarea în 1210 a românilor, pe locul al doilea după sași, trage concluzia că românii sînt autohtoni și că în teritoriile nobiliare din comitate avem în secolul al XIII-lea o populație „aproape în întregime românească”. Prezența românilor la dietele din 1291 și 1355 este un indiciu asupra prestigiului și drepturilor ce le aveau atunci românii⁸⁷.

Istoricul Ion Lupaș, care luase atitudine și în colectivul redacțional al cărții din 1913, *Contribuții istorice privitoare la trecutul românilor de pe Pământul Crăiesc*, își menține opiniile în această problemă și în opera sa, *Zur Geschichte der Rumänen*, apărută, după 30 de ani, tot la Sibiu⁸⁸. Autorul împărtășește părerea lui N. Iorga că sașii veniți în Transilvania au găsit aici pe români și au copiat instituțiile acestora⁸⁹. Detașamentul de luptători români din armata comitelui sibian Ioachim era recrutat în 1210 numai din Provincia Cibiniensis, deci românii coabitau atunci pe pământul crăiesc în condiții egale cu sașii. La fel, prezența lor, la dieta din 11 martie 1291 arată că erau o națiune ce se bucura de aceleași drepturi juridice pe care le aveau și celelalte trei națiuni.

Recent, în privința aceasta s-a pronunțat și D. Prodan în studiul său : *La lutte de Inochentie Micu pour le relèvement politique des Roumains de Transilvanie*, trăgînd concluzia că : „țărani de pe pământul regesc au fost liberi”⁹⁰.

Apariția elementelor germane la est și sud de Carpați este strîns legată, fie de expansiunea politică directă sau indirectă a Ungariei, fie de răspîndirea catolicismului în această zonă extracarpatină⁹¹.

După alungarea teutonilor (1225), Andrei al II-lea pune stăpînire pe Cîmpulungul vechii obști satești cu rol de tîrg și prin care trece apa, a cărei denumire este legată de rolul economic avut de această veche așezare românească : Riul Tirguhui.

⁸² *Ibidem*, p. 149.

⁸³ An. 72 (1941), p. 192—200.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 193.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 195.

⁸⁶ *Documente privind istoria României. C. Transilvania, sec. XI, XII, XIII*, vol. I, doc. 157, p. 209.

⁸⁷ I. Moga, *Românii în Transilvania medievală*, „Transilvania”, an. 72 (1941), p. 196—199.

⁸⁸ Sibiu, 1943.

⁸⁹ I. Lupaș, *Zur Geschichte der Rumänen*, Sibiu, 1943, p. 71.

⁹⁰ „Revue roumaine d'histoire”, 1965, nr. 3, p. 483.

⁹¹ Fr. Müller, *Lehrbuch der Geschichte Rumäniens*, Sibiu, 1922, p. 40.

Timp de un secol, de la începutul veacului al XIII-lea și pînă la începutul secolului al XIV-lea, Cîmpulungul a fost oraș al coroanei feudale maghiare⁹². În acest răstimp s-au așezat aici mulți meseriași și negustori sași. Aceștia s-au menținut pînă în secolul al XVIII-lea, ca dovadă că în tot acest interval de timp pe baza unei vechi tradiții, *j u d e ț u l* (primarul) orașului se alegea într-un an dintre români și în celălalt an dintre sașii catolici⁹³.

Prezența sașilor în Muscel ne-o confirmă și toponimia, această amprentă a elementelor etnice care au trăit și trăiesc încă pe teritoriul nostru național, ca de pildă denumirile de „Cetatea Sasului” și „Dealul Sasului”, după cum muntele „Pecenegu” ne amintește de pecenegi, iar munții „Tamașul” și „Baratul” de unguri, care poate i-au și stăpînit în evul mediu timpuriu⁹⁴.

În Milcovia, la vest de Siret, din studierea atentă a documentelor din 31 iulie 1227 și a celor trei documente din 21 martie 1228 reiese că mai întîi s-a extins aici catolicismul, prin rîvna călugărilor dominicani și apoi cei convertiți, dorind a-și clădi sate și orașe, aveau nevoie de zidari și dulgheri⁹⁵. În primul rînd, sarcina aceasta au îndeplinit-o meseriașii sași pe care-i va folosi și Ștefan cel Mare la construcțiile sale de cetăți.

În episcopatul cumanilor, înființat în 1228 de către Robert, arhi-episcop de Strigoni, documentul din 14 noiembrie 1234 arată că locuiau și *w a l a t i* (români) de rit grec și că mulți teutoni (sași) veniți ca meseriași și negustori la ei, cu alți unguri, au alcătuit „un singur popor cu pomeniții *w a l a t i*”, nesocotindu-l pe Teodoric, episcopul cumanilor, numit de papă la Milcovia⁹⁶.

Ce se desprinde din cele de mai sus? În primul rînd, sîntem înclinați a crede că dacă în 6 ani noii veniți au putut face un singur popor cu valahii moldoveni, asta presupune că acei sași și secui care au venit cunoșteau deja limba română din Transilvania, unde conviețuiseră cu românii de acolo și, în primul rînd, numai cunoașterea „limbii țării” — cum îi va spune Șt. L. Roth limbii române — le-a dat curaj și imbold a se aventura în răsăritul Carpaților, fiindcă pentru ei românii nu mai erau străini; îi cunoșteau de acasă. Această colaborare frățească o constatăm, documentar, la Cîmpulung, menținîndu-se sute de ani și tot ei i se datorează asimilarea cu timpul a oaspeților sași de către băștinașii majoritari, atît în tîrgurile și orașele Țării Românești, cît și ale Moldovei.

Privitor la felul cum au fost întemeiate, părerile diferă; astfel, după ipoteza lui P. P. Panaitescu⁹⁷, „în jurul unor mici centre fiscale, militare și administrative, care erau curțile voievozilor și cnezilor *dinainte de întemeiere*, s-au strîns negustori veniți în special dintre sași și ardeleni” și că

⁹² I. Hurdubețiu și Fl. Mirțu, *Cîmpulungul Muscel medieval*, în *Studii și articole de istorie*, vol. XI (1968) p. 29.

⁹³ I. Răuțescu, *Cîmpulung Muscel*, Cîmpulung, 1943, p. 143.

⁹⁴ I. Hurdubețiu și Fl. Mirțu, *op. cit.*, p. 28.

⁹⁵ *Documente privind istoria României. C. Transilvania*, vol. I. (1075 — 1250), doc. 185, 188, 189, 190.

⁹⁶ *Ibidem*, doc. 230, p. 275; cf. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 260 și 329.

⁹⁷ P. P. Panaitescu, *Comunele medievale în Principatele Române*, București, 1947, p. 161 — 218.

„cele mai vechi târguri românești sînt rezultatul expansiunii sașilor dincoace de munți”.

C. Racoviță, a rămas la vechea părere a lui Miron Costin, atribuind întemeierea orașelor moldovene exclusiv *sașilor*⁹⁸, în schimb Nicolae Grigoraș crede că „primele centre municipale au fost românești⁹⁹”.

Dacă istoricii noștri sînt de acord că au venit din Transilvania sau Galiția (Halici) elemente germane — meseriași și negustori —, contribuind la urbanizarea satelor românești: Siret, Suceava, Baia, Tîrgul Neamț, Cotnari și Roman, în schimb, se poartă discuții asupra numărului și importanței coloniștilor sași în acest proces și cînd anume a avut el loc.

Privitor la stabilirea datei constituirii acestor centre urbane, N. Grigoraș își exprimă părerea că ele au putut lua ființă încă în secolele XII și XIII, negustorii ardeleni găsindu-și în acea epocă „siguranța avutului și vieții lor”¹⁰⁰. Tot pentru o perioadă timpurie se pronunță și I. Nistor¹⁰¹, C. Auner¹⁰², N. Iorga¹⁰³ și P. P. Panaitescu¹⁰⁴.

Vorbind de data întemeierii orașului Baia, Ștefan Ștefănescu afirmă că ea a fost întemeiată anterior anului 1339 cînd este menționată pe portulanul lui A. Dulcert folosit de negustorii care treceau de la Marea Neagră spre Liov prin Moldova¹⁰⁵.

Sub protecția cavalerilor teutoni (1211 — 1225), încă în secolul al XIII-lea meseriași și negustori sași s-au stabilit la Cîmpulung și Rîmnicu-Vîlcea¹⁰⁶. Prezența sașilor și relațiilor lor de strînsă colaborare cu băștinașii sînt atestate și în orașele Adjud, Troțuș, Tîrgu-Neamț, Baia, Siret, Suceava, Bacău, Cotnari și altele. În afară de relațiile lor economice, felul de administrare al acestor orașe oglindește, în cea mai mare măsură, raporturi amicale de concivilitate. O influență germană mai pronunțată, sub raportul administrativ, o constatăm în Moldova. În timp ce în Țara Românească conducătorul orașului și-a menținut titlul strămoșesc de *județ* (*judex*), în schimb, în Moldova, unde elementul german pe plan administrativ era mai activ, locul județului l-a luat *soltuzul* sau *votul* din denumirile nemțești de Schultheiss și Vogt¹⁰⁷.

Dacă județii și soltuzii alternau, în schimb între cei 12 pîrgari puteau fi, în fiecare an, atît români cît și sași sau, cum e cazul la Hîrlău și Huși, chiar unguri.

Dacă din punct de vedere al graiului, Carpații n-au fost niciodată un zid despărțitor, ei n-au constituit un astfel de zid nici din punct de vedere

⁹⁸ C. Racoviță, *Începuturile suveranității polone asupra Moldovei* (1387—1432) în „Revista istorică română”, X, 1940, p. 322.

⁹⁹ N. Grigoraș, *Dregătorii Țîrgurilor moldovenești și atribuțiile lor pînă la Regulamentul Organic*, Iași, 1942, p. 13.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 13.

¹⁰¹ I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV—XVI Jhr.*, Gotha, 1911, p. 89—90.

¹⁰² C. Auner, *Episcopia de Baia*, „Revista catolică”, IV, 1915, p. 91.

¹⁰³ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, București, 1937, p. 206.

¹⁰⁴ P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 262, 277.

¹⁰⁵ Ștefan Ștefănescu, *Formarea statului feudal Moldova în Istoria României*, II, 1962, p. 164.

¹⁰⁶ C. C. Giurescu—D. C. Giurescu, *Istoria românilor*, București, 1971, p. 200.

¹⁰⁷ P. P. Panaitescu, V. Costăchel, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, cap. „Orașele”, București, 1957, p. 427.

administrativ și juridic, căci în toate cele trei țări românești se constată în orașele autonome și un reprezentant al puterii centrale: la Sibiu și Cîmpulung-Muscel a unui *comes* regal¹⁰⁸, în restul Țării Românești a unui pîrcălab (*Burggraf*)¹⁰⁹, iar în Moldova a unui vornic domnesc¹¹⁰.

Cu rare excepții, între acești reprezentanți ai puterii centrale, care se bucura de privilegiul de „a avea stăpînirea supremă asupra pămîntului întreg al țării (*dominium eminens*)”¹¹¹ și între concetățenii sași, unguri sau armeni, documentele arată că a existat o strînsă și rodnică colaborare prin care s-a promovat atît viața economică cît și culturală a regiunii carpato-dunărene și a făcut din această zonă un bastion al civilizației europene împotriva turco-tătarilor jefuitori.

Din atenta studiere a toponimiei din zona Pămîntului Crăiesc (*Fundus regius*) și analiza documentelor și a folclorului săsesc reiese că h o s p i t e s F l a n d r e n s e s nu s-au așezat într-o regiune cu totul pustie și nelocuită, ci unde erau doar „locuri pustii” așa cum documentele noastre amintesc și în principatele române¹¹².

Deși documentele pînă la 1241 au fost distruse din cauza năvălirii mongolilor tătari, totuși din singura mărturie scrisă și păstrată, cea din 1223, privitor la mănăstirea Cîrța, căreia i se dăruia o „t e r r a e x e m p t a d e B l a c c i s” și din componența armatei comitelui Ioachim din 1210 precum și din menționarea participării nobililor români la dietele din 1291 și 1355 sîntem îndreptățiți a conchide că strămoșii noștri au fost cei mai vechi locuitori ai Transilvaniei și s-au bucurat de egale drepturi în evul mediu timpuriu cu sașii și secuii, vecinii lor de frățească coabitare pînă cînd nobilimea n-a început a abuza de privilegiile ei, năpăstuind pe cei mulți, trăitori în obști, fie sași, fie români.

Însăși diploma regelui Andrei al II-lea (Andreanum) din 30 noiembrie 1224, cuprinzînd privilegiile sașilor de la Orăștie pînă la Draos este o dovadă că masele erau atunci oprite¹¹³ și că „regele, plecîndu-și urechile spre plîngerile lor cele drepte”, a hotărît ca în viitor toți, fără deosebire de rang și avere, „să fie un singur popor”, bucurîndu-se în egală măsură de vechile libertăți.

Dacă obștea sașilor apare protejată de regalitate, din contră, satele românești, din an în an, sînt dăruite de regi fie nobililor, fie orașelor săsești, cum se întîmplă cu satul F e l e a c care în anul 1377 a fost donat de regele Ludovic cel Mare orașului săsesc Cluj¹¹⁴.

Regele Matei Corvin, deși de origine română, i-a privit pe sași ca pe poporul ales și iubit al coroanei¹¹⁵ dăruindu-le bistrițenilor satele româ-

¹⁰⁸ G. D. Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, vol. I, Sibiu, 1925, p. 15 și 19.

¹⁰⁹ P. P. Panaitescu, V. Costăchel, A. Cazacu, *op. cit.*, p. 426: „Pîrcălabul este în Țara Românească reprezentantul domnului în oraș, cel ce strînge vama și dările pentru domn”.

¹¹⁰ C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene*, București, 1967, p. 174: „Domnia era reprezentată în tîrg de către vornic”.

¹¹¹ P. P. Panaitescu, V. Costăchel, A. Cazacu, *op. cit.*, p. 287.

¹¹² C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 71: „La 12 mai 1425, Alexandru cel Bun dăruia slugii sale credincioase pan Stroici două sate... și două „p u s t i i”.

¹¹³ G. D. Teutsch, *op. cit.*, p. 15: „Cei puternici mereu le-au micșorat comunelor libertatea”.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 37.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 166: „Der ungarischen Könige einziges und vorzügliches Volk”.

nești din Valea Rodnei¹¹⁶, brașovenilor patru sate locuite de români în districtul Făgărașului, iar Sibiului domeniul Amlașului cu cinci sate și al Tâlmaciului cu alte șase, toate românești¹¹⁷; adică toată zona care în 1224 apărea sub denumirea de *silva Blacorum et Bissenorum* și de care până atunci sașilor li s-a îngăduit a se folosi, în proporții egale, cu românii băștinași. Așa s-a născut în secolul al XV-lea *Universitas Saxonum* cu averile ei uriașe luate românilor de regele de origine română, Matei Corvin și donate în 1468 sașilor¹¹⁸.

Ținând seama că nobilimea română, prin catolicizare, s-a maghiarizat¹¹⁹, ca și cea săsească¹²⁰, că pe români nu-i proteja nici legalitatea și nici biserica catolică, fiind „schismatici ortodocși”, românii, privați de căpeteniile lor, decăd la treapta de șerbi sau iobagi, „*glebae adstricti*” și condamnați până la 1848 la o „*mera et perpetua servitute*”¹²¹.

O serie întreagă de legi votate de opresorii și jefuitoarii lor, începând cu *Tripartitum*-ul lui Werböczy, din 1517, continuat cu *Approbatae constitutiones regni Transilvaniae* din perioada 1540 — 1653 și apoi cu *Compilatae constitutiones regni Transilvaniae* din etapa 1653—1669 despoaie pe românii transilvăneni de orice libertate, transformându-i dintr-o nație egală în drepturi până la 1355, într-o „*misera plebs valachica*”.

Cînd reprezentanții ei, începînd cu Inocențiu Micu-Clain și cu autorii lui *Supplex Libellus Valachorum* din 1791 își vor cere strămoșeștile drepturi, „*p r i s t i n a i u r a*”, cei interesați în a-și păstra privilegiile, ne vor eticheta ca nebăștinași și de aici toate consecințele: ca neamintirea românilor în cronici și documente și în fine inadvertența istorică potrivit căreia sud-estul Transilvaniei, în secolul al XII-lea ar fi fost *desertum* și toate acestea numai din dorința de a nega rolul jucat de strămoșii noștri care prin vechimea și numărul lor mare au impus limba lor ca „un grai al țării” (*Landessprache*), fapt care-i va îndreptăți a-și făuri unirea de la 1 decembrie 1918 într-un singur stat național unitar.

La îndreptățita noastră unire au aderat apoi și sașii prin hotărîrea lor de la Mediaș din 8 ianuarie 1919 din care reproducem: „Poporul săsesc, care a avut secole de-a rîndul autonomiei administrative și constituționale, se alătură la hotărîrea adunării naționale din Alba Iulia și trimite poporului român salutărilor sale frățești împreună cu urări cordiale la îndeplinirea idealurilor sale naționale”¹²².

După o conviețuire multiseclară în spațiul carpato-danubian în care raporturile dintre masele românești și săsești s-au desfășurat sub semnul unei colaborări constructive nici nu ne puteam aștepta la o altă rezoluție căci „tot ceea ce s-a înfăptuit pe aceste meleaguri este rodul muncii comune”, iar „viața dusă împreună, atît la bine cît și la rău, a

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 37 și 167.

¹¹⁷ *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 480 și 482.

¹¹⁸ G. D. Teutsch, *op. cit.*, p. 166.

¹¹⁹ D. Prodan, *op. cit.* la p. 502 citează familiile românești maghiarizate, iar la p. 19 ține să sublinieze că: „privilegiul fundamental al națiunii săsești arăta lămurit că românii pe Pămintul Crăiesc trebuie să se bucure de aceleași drepturi și libertăți ca și ea”.

¹²⁰ Fr. Müller-Langenthal, *op. cit.*, p. 19.

¹²¹ Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, Ștefan Pascu ș.a., *Istoria României. Compendium*, București, 1969, p. 177.

¹²² Ion Lupaș, *Izvoarele istoriei române*, Cluj, 1928, p. 290.

sudat trainic legăturile dintre oamenii muncii români și cei de alte naționalități, a creat condițiile ca în 1918 și 1919, populația de naționalitate germană de pe aceste meleaguri să-și spună cuvîntul, arătînd că locul ei este în România, că dorește să trăiască și să muncească în România”¹²³.

POINTS DE VUE CONCERNANT LES RAPPORTS ENTRE LES COLONS ALLEMANDS ET LA POPULATION AUTOCHTONE ROUMAINE DANS L'ESPACE CARPATO-DANUBIEN PENDANT LE HAUT MOYEN-ÂGE

RÉSUMÉ

Se proposant d'examiner la position des historiens saxons dans la question controversée touchant l'existence de la population roumaine au moment de l'établissement des colons allemands en Transylvanie, l'étude présente les divergences d'opinions enregistrées sur ce plan dans les ouvrages des historiens ci-dessus.

L'auteur remarque le fait que les historiens G. D. Teutsch et Georg Müller nient la continuité de la population roumaine dans l'espace situé entre les Carpates et en dehors des montagnes, soulignant que leurs thèses se fondent sur une interprétation erronée des sources historiques.

On relève que ces thèses ont été combattues également par l'historien allemand Bergner qui les a considérées des théories dépourvues de fondement scientifique.

En conclusion, les recherches des historiens de Transylvanie, dont l'activité porte sur une longue période, ont démontré que les colons saxons ont trouvé tant dans les villages et villes de Transylvanie que dans ceux de l'Est et du Sud des Carpates où ils se sont établis, une population roumaine avec laquelle ils ont cohabité jusqu'aux environs de l'an 1400, dans des relations juridiques d'égalité.

---

¹²³ Nicolae Ceaușescu, *Expunere la plenara Consiliului oamenilor muncii de naționalitate germană*, „Scinteia”, an. XL, nr. 8 704 din 21 februarie 1971.

DEZVOLTAREA ORAȘULUI GALAȚI (1848—1861)

DE

CONSTANTIN BUȘE

I. INDUSTRIE. CASE COMERCIALE. CREDIT

Orașul port Galați a cunoscut o puternică dezvoltare după introducerea, în iunie 1837, a regimului de port franc și ca urmare a măsurilor adoptate de Administrația centrală și de Pircălabie, unica schelă a Moldovei devenind în decurs de numai un deceniu un puternic centru de viață economică, cu precădere comercială. Astfel, au apărut aici numeroase și însemnate întreprinderi industriale, s-au introdus și modernizat instalații portuare, s-au construit drumuri, a fost creat un serviciu poștal, s-a ridicat un oraș nou, a crescut numărul locuitorilor, au apărut numeroase case comerciale etc.

Importantul rol comercial ce revine portului liber în perioada 1837—1847 reiese și din faptul că numeroase state, care realizează cea mai mare parte din schimburile lor economice cu Principatele române prin intermediul Galaților, au înființat aici consulate, viceconsulate sau agenții consulare, precum și unele agenții de navigație.

Galații au continuat să se dezvolte în acești ani din toate punctele de vedere, industrial, urbanistic, și-au extins instalațiile portuare în conformitate cu nevoile sporite ale traficului de mărfuri, și-au creat instituțiile adecvate tranzacțiilor comerciale și și-au lărgit legăturile de afaceri cu marile centre economice europene.

Spunem astfel că grija pentru portul franc a continuat să se manifeste și după 1848, ca și mai înainte.

La începutul lui august 1849, domnitorul Grigore Ghica hotără printr-un Ofis, adresat celor mai de seamă negustori gălățeni, înființarea Comitetului comercial care „se va îndeletnici cu interesele negoțului”¹, în locul fostei Comisii orășenești desființate. Se pare că acest Comitet avea în supraveghere tot felul de lucrări ce trebuiau întreprinse în port. Fapt este că tot ce s-a făcut în acest timp a aparținut atât inițiativei ne-

¹ Arh. St. Galați, Fond Primăria orașului, dos. 16/1849, fila 1.

gustorimii locale, cît și sprijinului primit din partea proaspătului Departament al lucrărilor publice — idee aplicată a mișcării de la 1848 — al cărui conducător de început a fost Mihail Kogălniceanu.

În anul 1850 în portul franc „s-au făcut... o probă de cheu de marmură de 8 stânjani, după care să se pue în lucrare prelungirea lui”².

În anul următor, printre alte lucrări „s-au făcut îmbunătățirea cu șosé a tuturor uliților de comunicație principale, un pod mare de piatră peste râpa căsăpiilor, două căsuți cantonicești pe șosea Bratișului și alte trei poduri pe la bariere”³. La sfîrșitul anului erau terminate studiile pregătitoare pentru construirea de noi cheiuri, problema care se punea era aceea a finanțării lucrărilor⁴.

„O cazarmă pentru marinari la Portul Galați”, fusese concepută, pregătită și realizată în 1852, ea reprezentînd „încă o lucrare ce au costat însemnătoare cheltuială și stăruință”. Concomitent „s-au pregătit cheul de marmură la malul Dunării pe o întindere de 125 stânjani”⁵.

Greutățile provocate de războiul Crimeii prin ocuparea țării de armatele ruse la început, apoi de cele austriace, au dezorganizat și anulat programul de construcții început, nu numai la Galați ci în tot Principatul. Lucrarea drumurilor a fost abandonată, „greutățile... au paralizat puțința de a se înainta mai departe...”⁶. În schimb, pentru nevoile militare „s-au făcut drumul de comunicație între Galați și Reni”⁷.

În 1855 era terminată o lucrare deosebit de importantă pentru întreaga țară, dar cu deosebire pentru marea schelă dunăreană. Este vorba de „statornicirea telegrafului electric pe linia de la Iași până la granița Bucovinei și, de la Iași în gios la Galați, Focșani și Bădeni pe o întindere de 244 427 stânjini, cu un birou Central în Iași și patru intermediare în Bărlad, Tecuci, Focșani și Galați...”⁸.

Deși obținuse în mai 1853 privilegiul exclusiv al înființării unei mori mecanice, cu „vapori”, la Galați, precum și monopolul măcinării grînelor pentru 20 de ani, negustorul Panait Frangopoulo, din cauza războiului, nu a reușit să-și realizeze proiectele. Acestea vor fi preluate de comerciantul francez Prosper Durand, în 1855⁹, însă abia din martie 1858 moara mecanică ridicată de el va intra în funcțiune¹⁰.

În iulie 1857 a avut loc o încercare din partea a cinci negustori englezi stabiliți la Galați de a ridica o fabrică de prelucrare a buștenilor aduși pe apa Siretului, dar fără succes¹¹. Englezii izbîndiseră însă într-o altă întreprindere la Galați, prin fabrica de carne conservată a lui Goldner, creată în 1844 și aflată încă în producție la 1856. La această dată aflăm că

² *Memoar despre lucrările săvîrșite de Departamentul Lucrărilor Publice în cursul vremii de la anul 1850 pînă la sfîrșitul anului 1855*, Iassi, 1856 p. 10.

³ *Ibidem*, p. 13.

⁴ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al Franței, Correspondance Commerciale, Iassy, 1849—1857, Tome 5, Depeșa nr. 69, din 3 noiembrie 1851, f. 240. În continuare: Correspondance Commerciale.

⁵ *Memoar despre lucrările săvîrșite de Departamentul Lucrărilor Publice...*, p. 23.

⁶ *Ibidem*, p. 24, 26.

⁷ *Ibidem*, p. 24.

⁸ *Ibidem*, p. 27.

⁹ *Dezvoltarea economiei Moldovei, 1848—1864*, Editura Academiei R.P.R., București, 1963, p. 214—215.

¹⁰ *Ibidem*, p. 215.

¹¹ *Ibidem*, p. 245.

în portul franc exista deja o altă fabrică de conserve, a lui Powell și fiii „transmutată aici din Irlanda, unde prețul vitelor este prea ridicat”...¹². În timpul războiului abia terminat, fabrica gălățeană a lui Powell „a făcut câteva furnituri Intendenței militare franceze”, furnituri reluate în 1857 și continuate de atunci în anii următori „pe o scară și mai mare”, livrind prin contract conserve Administrației portului Toulon¹³. Alături de Franța, ca principal cumpărător al acestui produs se afla Anglia, conservele achiziționate de englezi fiind folosite „fie de marina militară, fie de marina comercială pentru călătoriile transatlantice”¹⁴. Concurență la cumpărarea conservelor fabricii Powell făcea englezilor și francezilor, Austria care, „în loc să le consume la bordul vaselor sale de război sau de comerț, le destina folosirii de către armata de uscat”¹⁵. În 1859, „cantități foarte importante din aceste conserve au fost transportate la Viena cu vapoare ale Companiei Dunării”¹⁶, iar în 1860, vapoarele Lloyd-ului au fost cele care s-au angajat cu transportul la Triest a nu mai puțin de 240 000 kg carne de bou conservată¹⁷. Consulul Austriei în portul liber s-a îngrijit personal de cumpărarea, încărcarea și expedierea conservelor spre Viena și Triest¹⁸.

Între Powell și guvernul austriac se ajunsese la încheierea unui angajament scris, prin care fabricantul garanta perfectă conservare a cărnii. O verificare făcută în acest sens a dus la constatarea că din cele 100 de cutii de conserve supuse expertizei, una singură era alterată¹⁹.

La începutul anului 1861 exista la Galați o măcelărie care folosea mașini cu aburi. Fusese înființată de o companie din Lyon, intrase în funcțiune și producția ei progrese din zi în zi²⁰. Tot în acest an își începea activitatea la Galați o fabrică de stearină, creația unei societăți franceze. Era cea mai mare întreprindere industrială din Moldova, folosea forța aburului, dispunea de 102 muncitori și dădea o producție anuală în valoare de 2 740 000 lei²¹.

Existau și întreprinderi a căror înființare la Galați era interzisă de autorități. Într-o notă a Municipality de Galați către Ministerul de Interne, din 3 octombrie 1861, se spunea că „berăriile considerându-se tot într-o categorie cu velnițele . . . sint oprite în oraș”. Din aceste considerente, autoritatea gălățeană arăta că „nu va putea îngădui nici pe D. Avgust Vaigand (August Weingant — *n.n.*) mai ales că, chiar de la acea berărie s-au iscat incendii . . .”²². Proprietarul, într-o plîngere către Ministerul de Interne, motiva că „fabrica” lui exista de 25 de ani,

¹² Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al Franței, Correspondance Diplomatique, Turquie, Galatz, 1860—1868, Tome 2, Depeșa nr. 1, din 26 august 1860, f. 9.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem, f. 10.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem, f. 11.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Correspondance Commerciale, Galatz, 1837—1863, Tome 2, Depeșa nr. 4, din 11 martie 1861, f. 305.

²¹ *Dezvoltarea economiei Moldovei*, p. 243.

²² Arh. Ist. Centr., Fond Ministerul de Interne, Moldova I, Dosar 358 1861, f. 1.

că ea aducea în fiecare an un venit de 15 000 lei Municipalității, dar că, interzicându-i-o, i s-ar face „o păgubire de 5 000 taleri”²³.

În portul franc, de un real folos pentru efectuarea tranzacțiilor comerciale era bursa deschisă de marele negustor Gioani (Ioan) Inglesi, supus britanic, cu aprobarea lui Mihail Sturdza, din 1846²⁴, pe locul ce i l-a acordat Eforia, în martie 1848²⁵, bursă despre care documentele afirmă că funcționa în 1853²⁶, în iunie 1856²⁷, ca și în martie 1859²⁸ și care se bucura de sprijinul total al comercianților locali.

La Galați, încă din ianuarie 1858 se tipăreau liste cu cursul obligațiilor statului la Viena, cu cursul polițelor la Viena și la bursa din port.

În lista bursei gălățene se treceau cursul cambiilor în bani (nu în hirtie), cursul monezilor (la cursul bursei și nu al pieții) și prețul produselor²⁹. Era vorba de o cu totul altă Bursă decît a lui Inglesi, de una în adevăratul înțeles al cuvîntului³⁰.

În 1850, cînd se făceau demersuri pentru înființarea unei Bănci în Moldova, unul din capitaliștii străini care își oferiseră serviciile, baronul Sina, interesat să ia „o parte activă la această întreprindere” își exprimase dorința „să creeze și la Galați și Brăila bănci sucursale, care nu pot decît să fie de folos relațiilor comerciale ale Moldovei cu străinătatea”³¹.

În 1856 își începea activitatea la Galați sucursala Băncii Otomane ce-și avea sediul la Londra, prima reprezentanță oficială în Principat a unei importante instituții bancare străine. Această instituție de credit sub forma unei societăți anonime pe acțiuni, cu un capital de 12 500 000 franci aur (cam 37 500 000), pare să fi avut ca principal obiectiv al activității ei finanțarea exporturilor și în primul rînd a cerealelor³². Sucursala era condusă de englezii A.L. Powell (proprietarul fabricii de conserve — *n.n*) și M.H. Jackson. A funcționat în portul franc pînă în 1866³³.

Banca Națională a Moldovei, ale cărei porți s-au deschis la 24 martie 1857, a dispus și ea de o filială la Galați, care s-a ocupat cu acordarea de împrumuturi numai pînă la 23 martie 1858, după care a fost închisă pînă în 1861, cînd a fost reorganizată³⁴.

Creditul continuă încă să se sprijine pe diferiți bancheri, în general străini, stabiliți cu ani în urmă în portul liber.

²³ Ibidem, f. 2.

²⁴ Arh. St. Galați, Fond Primăria orașului, dos. 24/1853, f. 33.

²⁵ Ibidem, f. 61.

²⁶ Ibidem, f. 6.

²⁷ Ibidem, f. 5.

²⁸ Ibidem, f. 29.

²⁹ Arh. Ist. Centr., Vistieria Moldovei, dos. 213/1858, f. 20.

³⁰ Călătorul german Wilhelm Hamm, trecînd prin Galați, în 1859, spune că aici, „dacă vrei să citești „Wiener Zeitung”, trebuie să mergi la Bursă, clădire frumoasă, cea mai frumoasă pe lângă a pompierilor” (Cf. N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, Ed. II, vol. IV, București, 1929, p. 59).

³¹ N. Iorga, *Mărturiile istorice privilegiate la viața și domnia lui Știrbei-Vodă, publicate prin îngrijirea și cu cheltuiala lui...*, București, 1905, p. 402.

³² *Dezvoltarea economiei Moldovei*, p. 390.

³³ Ibidem, p. 391.

³⁴ Ibidem, p. 395.

Așa erau frații Aramovitz, supuși ai Austriei, foarte bogați, avînd relații în special la Constantinopol și Viena³⁵.

Un bancher foarte cunoscut era Marco Thal, israelit care înainte de 1847 trecuse drept cel mai de seamă la Galați, cu mare trecere la băncile din Viena, dar pe care criza din 1847 l-a lovit serios, făcîndu-l să-și restrîngă operațiunile de bancă. Era considerat, totuși, destul de bogat.

Un al treilea bancher era Rothenberg, agent al unei case de bancă din Brody, în Galiția, unde trimetea toate polițele pe care le obținea la Galați și Brăila³⁶.

Consulul francez din Galați spunea că aici „se află capitalurile, sediul caselor comerciale și masa populației . . .”³⁷.

Spre sfîrșitul deceniului al șaselea populația portului franc era de 26 050³⁸, din care 5 294 supuși străini³⁹, din rîndul lor recrutîndu-se cei mai mulți comercianți. Ca și în perioada anterioară, aceștia erau supuși sarzi, austriaci, englezi francezi⁴⁰, ruși, turci și bineînțeles români, numele unora, întîlnite în deceniile 4 și 5, fiind prezente și în acești ani în registrele de import și export ale portului.

Este cazul marilor negustori șefi de case comerciale, V. Fanciotti, A. și L. Argenti, Z. Vlasto, E. Pana, Al. Petrocochino, P.H. Gheorghiu, C. Sacomano, Fr. Biga Sala, P. Marasi, I. Mendel, S. Topali, S. Roidi, P. Climi etc., alături de care se impun ca mari exportatori de cereale și chereștea alții mai tineri, precum Bogos Navarsat, I. Hamburger, G. Gerbolini, P. Emanoil, frații Schlinger, I. Braun, Z. Romalo, O. Negroponti, H. Sipman, N. Notara, St. Ciuntu⁴¹ etc.

Printre cele mai puternice case comerciale străne cu participare foarte activă la comerțul românesc cu restul Europei era „Sechiari, Argenti et Schilizzi”, cu sediul la Marsilia, socotită pe la 1851 ca fiind „de prim ordin și dintre cele mai bogate din Levant”⁴². Ea avea „sucursale la Londra și Manchester, numeroase comptuare în Levant și tot atîtea în Principatele Moldo-Valahe, la Galați, Brăila, București și Iași”⁴³. Filiale românești ale acestei case comerciale primeau „tot ce se importă aici din manufacturile engleze, zahăr și fier englez și majoritatea zahărului francez”⁴⁴, în schimbul cărora „casa din Marsilia primește grîu, porumb, orz, cite

³⁵ Correspondance Commerciale, Iassy, 1849—1857, Tome 5, anexă la depeșa nr. 93, din 25 martie 1852, f. 331.

³⁶ Ibidem f. 335.

³⁷ Ibidem, Galatz, 1837—1863, Tome 2, depeșa nr. 21, din 9 iunie 1856, f. 153. Numărul populației Galaților s-ar fi ridicat la 60 000 locuitori, pe cîtă vreme Brăila n-ar fi avut decît 20 000 locuitori!! (Ibidem).

³⁸ *Lucrări statistice făcute în anii 1859—1860*, Iassy, 1861—1862, p. 113.

³⁹ Ibidem, p. 76—77.

⁴⁰ La începutul anului 1856, numărul supușilor francezi din portul Galați era de 30 (Correspondance Commerciale, Galatz, 1837—1863, Tome 2, depeșa nr. 13, din 17 ianuarie 1856, f. 124).

⁴¹ Arh. Ist. Centr., Ministerul de Interne, Moldova I, dosar 28/1858; ibidem, Direcția Generală a Statisticii, dos. 290/1860, 429/1861.

⁴² Correspondance Commerciale, Iassy, 1849—1857, Tome 5, anexă la depeșa nr. 93, din 25 martie 1852, f. 317.

⁴³ Ibidem, f. 317—318.

⁴⁴ Ibidem, f. 318.

ceva din sămînța de in, seu și lînă”⁴⁵. Aproximativ aceeași era situația în ce privește casa comercială „Epaminonda Pana” care, în 1851, a reușit să-și creeze o sucursală la Londra⁴⁶.

O altă casă comercială ale cărei afaceri prosperau în acești ani era „Parembli et Climi”, care își asumase realizarea unei părți a importului francez de zahăr la Galați⁴⁷. Era o sucursală a casei cu același nume stabilite la Constantinopol, în relații strînse cu Marsilia și „bucurîndu-se aici (Galați — *n.n.*) de o bună reputație de soliditate”. Nu avea totuși „forța să lupte cu casa „Sechiari, Argenti et Schilizzi”, ceea ce o făcea să-și restrîngă sfera de activitate „la un cerc de afaceri limitate”⁴⁸.

Se aprecia că „numeroase alte case grecești din Galați sînt în raporturi directe cu Marsilia, unde ele trimit grîn și orz . . .”⁴⁹.

Alte case comerciale erau „case de comision”, dintre care unele, „comanditate de negustori bogați din Londra”, realizau afaceri importante la exporturi. Printre aceste case de comision, francezii dispuneau de două, mai însemnată fiind cea a fraților Schlienger „care conlucrează numa cu Anglia” . . .⁵⁰.

Cu deplin temei s-a apreciat că împrejurările în care se dezvoltă comerțul românesc au făcut posibilă așezarea în porturile Brăila și Galați în deceniul al șaselea a unor comercianți străini „care vor face . . . gloria comerțului dunărean cu cereale”⁵¹.

Era cazul fraților Mendel sau Mendl, originari din Tabor-Moravia, „comercianți la Trieste, doi dintre ei stabiliți apoi la Brăila și Galați, un altul la Londra, dar reprezentînd toți aceleași interese în cadrul firmei „Mendel et Co.”⁵².

Comerțul cu cereale pe care îl va realiza, mai ales după 1860, această casă de comerț, va fi atît de amplu încît, în aceeași branșă, ea putea concura cu oricare altă firmă din lume, proprietarii ei fiind „negustori de anvergură mondială”⁵³.

Scurta trecere în revistă a condițiilor economice pe care Moldova, ca și starea în care se aflau Galații în această perioadă, le ofereau comerțului exterior, ne duc la concluzia că se făcuseră și se făceau în continuare pași însemnați, progrese evidente pe linia favorizării dezvoltării acestui comerț.

Cadrul istoric în care se realizau schimburile internaționale ale Principatului prin portul franc ar fi incomplet însă, dacă nu ar fi luată în considerație puterea de influență asupra acestor schimburi a altor factori, unii dintre ei de natură exterioară — așa ar apărea cel puțin la prima vedere — dar, indiscutabil legați de comerțul Europei la gurile Dunării.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem, f. 333.

⁴⁷ Ibidem, f. 318.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem, f. 333.

⁵¹ E. Patin, *Le commerce des céréales dans le Bassin du Bas-Danube*, Paris, 1933, p. 350.

⁵² Ibidem.

⁵³ Ibidem.

II. ALȚI FACTORI DE INFLUENȚĂ ASUPRA VIETII COMERCIALE GĂLĂȚENE

Am socoti, în ordine cronologică, revoluția din 1848, care a dus la scăderea tranzacțiilor comerciale, scădere, de altfel, manifestată chiar înainte de începutul frământărilor politice interne și condiționată de dezorganizarea comerțului în țările parteneri comerciali ai Moldovei, cuprinse deja de flăcările revoluției, cum erau Franța, statele italiene, statele germane.

La puține zile după deschiderea navigației pe Dunăre, ziarul comercial „Dunărea”, scria că „n-avem cuvinte să ne putem țingui în destul despre starea atât de ne lucrătoare în care zace piața noastră acum...”⁵⁴, săptămânile treceau „fără să se facă vreo operație...”⁵⁵.

Cîtva timp după aceea, la 5 aprilie 1848, consulul Franței la Iași, într-o corespondență către Lamartine, spunea că „afacerile sunt mereu într-o stare de ruină completă; nu se găsește nici hirtie (polițe, cambii — *n.n.*), nici de luat nici de primit asupra vreunui oraș al Europei”. Conchidea că „este o perioadă pierdută pentru comerț”⁵⁶. Altădată, în aceeași perioadă a anului — aprilie —, operațiunile comerciale la Galați atingeau o intensitate maximă. Situația nu se îmbunătățise la începutul verii lui 1848, dimpotrivă, apăruse holera cu cortegiul ei obișnuit de victime și nenorociri⁵⁷. Drept urmare, măsurile la intrarea și ieșirea vaselor comerciale din carantina Galaților vor fi înăsprite⁵⁸.

Fără îndoială că la aceste neajunsuri s-a adăugat și falimentul a numeroase case comerciale gălățene, unele dintre ele filiale ale celor din Anglia, lovite puternic de criza comercială din anul precedent. De asemenea, din cauza aceleiași crize, exporturile de cereale ale Galaților se orientaseră la sfîrșitul lui 1846 și în 1847 spre insulele britanice; în 1848, aici rezolvîndu-se în parte lipsa de produse alimentare, cererea la Galați și Brăila a scăzut, a avut loc o mare diminuare în comenzile pe care Anglia „le făcea în aceste două porturi”⁵⁹.

Se poate omite apoi faptul că trupele de ocupație rusești și turcești au înlăturat de la destinația lor, firească, o parte a produselor alimentare și în primul rînd grînele?

Dar același lucru se va petrece cîtiva ani mai tîrziu, de astădată avînd o ocupație rusă și una austriacă, evenimente care au inaugurat sau au însoțit războiul Crimeii. Totuși, pe lîngă sau în ciuda neajunsurilor pe care aceste ocupații străine le-au provocat Principatelor, economiei lor, războiul Crimeii a însemnat mult mai mult pentru Principate, în anii desfășurării lui — pentru comerțul lor exterior cu cereale, prin și după înche-

⁵⁴ „Dunărea, Jurnal de comerț, agricultură și navigație”, II, nr. 11, din 23 martie 1848, p. 44.

⁵⁵ *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și Documente*, Tomul I, București, 1902, p. 290.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Arh. Ist. Centr., Administrative, Țara Românească, Comitetul carantinelor, dos. 621/1848, f. 8.

⁵⁸ *Ibidem*; „Albina Românească”, XX, nr. 44, din 3 iunie 1848, p. 188 și nr. 45, din 6 iunie 1848, p. 182.

... ⁵⁹ *Correspondance Commerciale, Iassy, 1849—1857*, Tome 5, anexă la depeșa nr. 2, din 2 noiembrie 1849, f. 31.

ierea păcii — pentru destinul politic al celor două țări. Contemporanii au socotit că războiul Crimeii, văzut prin consecințele lui asupra comerțului românesc, a generat „evenimente economice extraordinarii...“⁶⁰.

Dintre toate țările Europei — scria Xenopol — „Anglia și Franța sînt cele ce fac un comerț mai întins cu țerile turcești“⁶¹; interesele celor două țări față de Imperiul otoman fiind apropiate, politica lor a coincis în momentul cînd devenise evidentă primejdia atacării lui de către Rusia, ceea ce ar fi însemnat nimicirea „prin o singură lovitură” a comerțului anglo-francez în aceste regiuni. În același timp — adăuga Xenopol — „era să fie nimic și comerțul cel însemnat al Austriei cu această împărăție...“⁶².

Printr-o depeșă adresată Ministerului Afacerilor Străine din Paris, consulul francez la Galați anunța măsura pe care Rusia o luase privind prohibirea exportului de cereale în porturile ei de la Marea Neagră, măsură care, însă, „va fi extinsă și asupra schelelor Principatelor Moldo-Valahe“⁶³.

Consecința politicii Rusiei? „Va rezulta în mod necesar — adăuga consulul francez — pierderi considerabile pentru comerțul străin și, poate, ruina unora dintre negustorii din Galați“⁶⁴.

Într-adevăr, cu începere de la 19 martie 1854, exportul cerealelor prin Brăila și Galați a fost interzis de către Rusia⁶⁴. Urmarea a fost că „numeroase vase... , deja încărcate, se găsesc reținute în cele două porturi...“⁶⁵, iar „un mare vas englez, încărcat aici (Galați — *n.n.*), a fost scufundat de bateriile rusă și turcă, între Isaccea și Tulcea“⁶⁶.

Pentru mai multă siguranță, rușii au pus să patruleze la Sulina un vas de război, iar „gurile Dunării au fost declarate în stare de blocus“⁶⁷.

Riposta anglo-francezilor nu a întârziat, aliații, copleșind cu flota pe ruși, îi vor obliga pe aceștia să continue războiul pe propriul lor teritoriu, în Crimeea.

Starea de război a făcut ca porturile ruse să fie scoase complet din circuitul comercial internațional. Mai mult, în anul 1855, însăși Rusia a cunoscut o lipsă acută de grâu, ceea ce a determinat guvernul țarist să cumpere „tot grâul aparținînd străinilor“⁶⁸ din Odesa. „Anularea comerțului Odesei — scria consulul francez de la Galați — determină printre negustorii acestei piețe o mișcare de emigrație la Galați. Numeroși au venit să se stabilească aici“⁶⁹.

Pe de altă parte, în anul 1855, în toate provinciile Imperiului otoman s-a făcut simțită o mare lipsă a grînelor, prețul lor a crescut la Constantinopol foarte mult⁷⁰. S-a ajuns chiar să se importe asemenea produse. Din

⁶⁰ „Analele Statistice și Economice”, II, nr. 5—8, 1861, p. 1.

⁶¹ A. D. Xenopol, *Resboaiele dintre Ruși și Turci, și înfrîngerea lor asupra țărilor române*, vol. II, Iassy, 1880, p. 207.

⁶² *Ibidem*, p. 208.

⁶³ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al Franței, Correspondance Diplomatique, Turquie, Galatz, depeșă nr. 15, din 13 martie 1854, f. 17.

⁶⁴ *Ibidem*, depeșă nr. 16, din 27 martie 1854, f. 20—21.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 21.

⁶⁷ Ed. Engelhard, *Etudes sur les Embouchures du Danube*, par... Galatz, 1862, p. 51.

⁶⁸ Correspondance Commerciale, Galatz, 1837—1863, Tome 2, depeșă nr. 8 din 1. nov. 1855, f. 108.

⁶⁹ *Ibidem*, depeșă nr. 12 din 10 ianuarie 1856, f. 122.

⁷⁰ *Ibidem*, Constantinople, 1853—1856, Tome 91, Memorandumul Porții din 6 noiembrie 1855, f. 411—412.

această cauză, guvernul turc a hotărât interzicerea exportului de grâne din toate părțile imperiului, cu excepția cantităților necesare armatelor și flotelor aliate.⁷¹

Fără îndoială că, de greutățile prin care treceau Rusia și Turcia au profitat din plin Principatele, exportatorii de cereale, Galații și Brăila. Aceasta pentru că „pe de o parte libertatea guilor Dunării, iar pe de alta o consumație neobișnuită în apropierea noastră a mărit cifra cantității și a valorii obiectelor de exportare”⁷².

Cum, din cauza războiului, carantina de la Galați nu mai funcționa de la începutul anului 1854, la începutul anului următor, domnitorul Ghica a suprimat-o, act care nu însemna decât „a da o consacrare legală a ceea ce exista deja în fapt”⁷³.

Vinzările de cereale pentru străinătate, cu deosebire pentru satisfacerea nevoilor de consum ale armatelor aliate care operau în Marea Neagră și în Crimeea, luaseră o asemenea amploare încât încetarea ostilităților nu a fost pe placul negustorinii gălățene. Așa cum raporta consulul Franței în portul franc, „acest important eveniment... este în general primit de comerțul din Galați cu o mare răceală...”⁷⁴.

Tratatul de pace de la Paris statornicea libertatea navigației pe Dunăre, îndepărta Rusia de guile acesteia, hotărâ crearea Comisiei europene care trebuia să se îngrijească de realizarea lucrărilor necesare îmbunătățirii navigației⁷⁵.

Brațul navigabil Sulina ajunsese în 1853 să nu aibă mai mult de 7,5 picioare adâncime (2,18 m)⁷⁶, situație ce nemulțumea atât comercianții porturilor Brăila și Galați, cât și capitaliștii occidentali.

La sfârșitul anului 1856, Comisia europeană și-a început lucrările, mai întâi prin numirea unui căpitan de port, la Sulina, pentru supravegherea intrării și ieșirii navelor, prin organizarea unui serviciu medical, cu două spitale, la Sulina și la Tulcea, prin fixarea unor taxe de pilotaj provizorii ce urmau să fie percepute la intrarea vaselor din mare pe fluviu⁷⁷; la Galați s-au înființat o cancelarie, o casă centrală, o tipografie, un atelier litografic, „un serviciu de măsurători, desenatori, conductori și interpreți...”⁷⁸.

În 1861, Comisia europeană a creat Inspecția generală a întregii navigații fluviale de la Isaccea la Sulina⁷⁸.

În același timp, specialiștii Comisiei s-au angajat în executarea lucrărilor de degajare a gurilor Dunării de obstacolele existente, de ame-

⁷¹ Ibidem.

⁷² „Analele statistice și economice”, II, nr. 5—8, 1861, p. 1.

⁷³ Correspondance Commerciale, Iassy, 1849—1857, Tome 5, depeșa nr. 2 din 11 feb. 1855, f. 420.

⁷⁴ Ibidem, Galatz, 1837—1863, Tome 2, depeșa nr. 19 din 7 aprilie 1856, f. 145. Același consul scria încă din ianuarie 1856, despre răceala cu care era primită la Galați încetarea războiului, deoarece, „Galații s-au lansat în mari operațiuni favorizate de criza de subzistență” (Correspondance Diplomatique, Turquie, Galatz, depeșa nr. 21 din 31 ianuarie 1856, f. 108).

⁷⁵ Vezi articolele 15—19 ale Tratatului, în Dimitrie A. Sturdza, *Însemnările lucrărilor Comisiunii Europene de la gurile Dunării*, în „Memoriile Secțiunii istorice”, nr. 8, 1913, pp. 1—2.

⁷⁶ La Commission Européenne du Danube et son oeuvre de 1856 à 1931, Paris, MCM XXXI, p. 4.

⁷⁷ Ibidem, p. 14—15.

⁷⁸ D. A. Sturdza, *op. cit.*, p. 14—15.

liorare a navigabilității brațului Sulina. Deja, în mai 1860, se aprecia că lucrările întreprinse pînă atunci „începuseră a da rezultate... ”⁷⁹.

Aceste lucrări, între care trebuie menționate mai întîi digurile provizorii, au fost terminate și inaugurate solemn la 3 septembrie 1861, de față fiind guvernatorul general al gurilor Dunării, delegatul special al Turciei, ministrul de Externe al Țării Românești și reprezentanții comerțului de la Galați și Brăila⁸⁰. Digul de nord avea o lungime de 4 650 picioare engleze și se termina cu un far, digul de sud avea 3 000 picioare, la ridicarea lor utilizîndu-se 12 000 piloți și 68 000 m.c. pietre, iar costul întreprinderii însumînd 2 100 000 franci. Lucrările terminate aduseseră adîncimea gurii Sulina la 17 picioare, adîncime care va fi menținută în anii următori prin noi lucrări succesive⁸¹.

Delegatul Austriei în Comisia europeană, prezidînd adunarea solemnă de inaugurare a lucrărilor de la 3 septembrie 1861, a scos în evidență avantajele ce se creau comerțului și navigației în comparație cu situația din trecut.

„Vasele comerciale, cărora rada Sulinei nu le oferea pînă azi decît un cimitir amenințător — spunea delegatul austriac — vor găsi în fluviul eliberat diguri protectoare..., un port foarte sigur unde ele vor putea efectua fără grijă operațiunile de încărcare; primele de asigurare se vor diminua, ...nolisul va deveni mai mic și prețul produselor va scădea în consecință; cererea marilor piețe ale Europei va crește în aceeași proporție, producția agricolă se va afla astfel încurajată... ”⁸². Același arăta că, dacă în 1857 nu intrau pe Dunăre decît 2 500 de vase cu un tonaj de 350 000 tone, în 1860 au intrat în gura Sulina 3 500 vase cu un tonaj de 558 000 tone⁸³. Într-adevăr, aceste lucrări, precum și cele care s-au desfășurat paralel de-a lungul brațului Sulina, au reușit să amelioreze din ce în ce mai mult navigația la Dunărea de Jos⁸⁴.

Amiralitatea portului Genova, interesată de starea lucrărilor Comisiei europene, a evaluat cheltuielile de navigație la gurile Dunării înainte de 1858 pentru un vas de 200 tone la suma de 1 237 franci. După tariful din 1860, cu 2,55 franci la tonă, taxa se ridica la 510 franci⁸⁵.

Nu lipsit de semnificație ni se pare a fi și faptul că naufragiile în rada Sulinei s-au ridicat în 1855 la 0,61% din totalul vaselor ieșite din Dunăre, pe cită vreme în 1864 acestea nu mai reprezentau decît 0,02%⁸⁶.

În discursul rostit la 3 septembrie 1861, reprezentantul domnitorului Cuza la solemnități, ministrul de externe al Țării Românești, Arsachi socotea necesar să sublinieze aportul țării sale la aceste lucrări, spunînd că „oricît de limitat a trebuit să fie concursul său, națiunea română este mîndră de-a fi contribuit și dînsa în măsura modestelor sale mijloace”⁸⁷.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 6.

⁸⁰ *La Commission Européenne...*, p. 15–16.

⁸¹ D. A. Sturdza, *op. cit.*, p. 7.

⁸² *La Commission Européenne...*, p. 16.

⁸³ *Ibidem*, p. 17.

⁸⁴ „Annales du Commerce Extérieur”, Principautés Danubiennes, 3-c Série, Paris, 1847–1863, Faits no. 12, p. 10.

⁸⁵ D. A. Sturdza, *op. cit.*, p. 11.

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ „Analele statistice și economice”, II, nr. 5–8, 1861, p. 129.

Și mai departe : „Ea prețuiește precum se cuvine importanța lucrărilor, al căror efect a fost de a curăța acea mare cale mișcătoare care încinge Principatele Unite de la o margine pînă la cealaltă...”⁸⁸.

Acoperirea cheltuielilor întreprinse de Comisie în acești ani a fost asigurată de Turcia, ca putere teritorială, prin avansarea sumei de 3 740 000 franci (11 220 000 lei)⁸⁹. Trebuind să înapoieze banii, Comisia Europeană a înființat, conform art. 16 al Tratatului de la Paris, în iulie 1860, un tarif provizoriu cu taxe ce urmau să fie percepute și care intra în vigoare la gura Sulinei de la 1 septembrie același an⁹⁰. Taxele se plăteau pentru dreptul de far, pentru pilotajul la gura Sulinei și pentru întreținerea spitalului de marină. Pentru aceleași nevoi, Comisia a fost obligată să contracteze numeroase împrumuturi la diferite instituții financiare europene⁹¹.

Rezultat al prevederilor Tratatului de pace care a consfințit răsturnările din această regiune a Europei ca urmare a războiului Crimeii, Comisia europeană a Dunării a jucat și va juca în deceniile următoare un rol, în general, pozitiv prin opera ce va întreprinde în vederea permanentizării unor condiții prielnice navigației pe marele fluviu.

Mai mult decît înainte, în urma războiului Crimeii și prin rostul ce a îndeplinit Comisia Europeană, țările române „intraseră deabinelea în «sfera de interese» a capitalismului apusean...”⁹². Libertatea navigației pe Dunăre și neutralizarea Mării Negre au deschis Principatelor „porțile Occidentului”, au contribuit și mai mult la transformarea țării noastre, cel puțin în anumite momente, în „gîinara Europei civilizate”. Efectele asupra agriculturii vor fi favorabile, aceasta fiind „un avînt considerabil”.

Un alt factor care a influențat, e adevărat temporar, comerțul Moldovei și în special cel ce se realiza prin portul franc, de astă dată, însă, în mod negativ, a fost criza economică care a cuprins Europa în anii 1857—1859 și s-a extins și asupra Principatelor. Efectele nefavorabile ale acesteia puseseră pe gînduri lumea comercială, iar economiștii încercau să-i descifreze cauzele și să explice măsura în care comerțul românesc fusese atras în circuitul haotic declanșat. Dionisie Pop Marțian spunea în acest sens că „în anii 1857 și mai cu seamă în 1858 avurăm o scădere cauzată... din două împrejurări ponderoase: din depărtarea oștirilor aliate din Crimeia și din criza financiară ivită cu atîta violență către finitul anului 1857”. Cele două „împrejurări ponderoase”, la origină, adăuga Marțian, au fost „streine de noi”. Rezultatul a fost că „noi încă am trebuit să împărtășim soarta celorlalte națiuni. Criza, cuprinzînd și economia românească, „din diferite cauze s-a mîntînit”⁹³.

Goana după cîștiguri, dezlănțuită cu și mai mare furie după experiența reușită din anii războiului, făcuse pe proprietari să pompeze la Galați mari cantități de cereale care, însă, „stau în magazie” deoarece „lipsește o companie pentru exportul lor și așteptau — sublinia cu ironie Marțian — un alt rezel ca să le caute alții”⁹⁴.

⁸⁸ Ibidem.

⁸⁹ D. A. Sturdza, *op. cit.*, p. 10.

⁹⁰ Ibidem.

⁹¹ *La Commission Européenne...*, p. 18.

⁹² Șt. Zeletin, *Burghesia română. Originea și rolul ei istoric*, București, 1925, p. 43.

⁹³ „Analele Statistice și Economice”, II, nr. 5—8, 1861, p. 1.

⁹⁴ Ibidem, I, nr. 1, 1860, p. 7.

Pe linia operațiunilor de schimb reduse, „o mulțime de comercianți protegiați de jurisdicții străine au făcut și fac falimente frauduloase”⁹⁵. Totodată, „unele din falimentele cele mari ale indigenilor... nu sunt declarate și țin în suspensiune o mulțime de lume de a-și încheia socotelile între sine”⁹⁶.

Ce a mai putut să influențeze schimburile externe ale Moldovei? Fără îndoială starea recoltelor de cereale, prețul produselor agricole, al cărui nivel depindea de aceste recolte, calitatea produselor, calamitățile naturale, posibilitățile de transport.

Recoltele de cereale au fost aproape în permanență satisfăcătoare, disponibilitățile pentru a fi comercializate pe piața Galaților fiind suficiente chiar și în epocile de maximă căutare.

Știm, spre exemplu, că în toamna anului 1851 „cantități considerabile de grâne... au rămas în magazine...”⁹⁷.

Cu toate acestea, în aceeași vreme se făcea simțită tendința „creșterii neîncetate a depozitărilor de grâne pe piață...”⁹⁸.

Un călător francez, trecând prin portul franc, a remarcat, la sfârșitul anului 1853, prezența „a mai mult de 1 milion de hectolitri de grâu înmagazinată”⁹⁹, acestora adăugându-li-se noi cantități care nu conțineau să sosească¹⁰⁰.

Peste alți doi ani însă recolta s-a dovedit a fi sub nivelul anilor anteriori, cererea era foarte mare, din care cauză „guvernul Moldovei, temându-se să vadă epuizându-se rezerva necesară consumului țării, a interzis țăranilor vânzarea din recoltele lor”¹⁰¹.

Se întâmpla, nu odată, ca cerealele trimise comercianților din Galați să nu fie primite de aceștia din cauza calității lor necorespunzătoare. Așa s-au petrecut lucrurile în vara anului 1861. Într-o depeșă a Prefecturii Covurlui către Ministerul de Interne al Moldovei, din 24 iulie, se arată că „venind transporturi de produse din țară, în adresa unui sau mai mulți neguțitori, aceștia se refuză a le primi sub pretext că sânt ude sau de ră calitate”¹⁰².

Prefectura civa, într-o scrisoare către Ministerul de Interne, ca exemplu de negustori care refuzau asemenea produse, pe A. și L. Argenti¹⁰³.

În iulie 1861, cantitatea de grâu trimisă de un Vasile Obreja din Bacău la Galați a fost refuzată de negustorul Iancu Gheorghiade „sub cuvânt că ar fi de proastă calitate”¹⁰⁴.

⁹⁵ Ibidem, p. 9.

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ Correspondance Commerciale, Iassy, 1849—1857, Tome 5, anexă la depeșă nr. 93, din 25 martie 1852, f. 316.

⁹⁸ Ibidem.

⁹⁹ Ibidem, Memoires et Documents, Turquie, 1853—1855, Tome 113, f. 204.

¹⁰⁰ Ibidem.

¹⁰¹ Ibidem, Correspondance Commerciale, Galatz, 1837—1863, Tome 2, depeșă nr. 8 din 1 noiembrie 1855, f. 108, „Recolta în acest an în Moldova de Jos — spunea consulul Franței la Galați, — este mediocră, cerealele suferind în mare măsură de pe urma mării sece” (Ibidem, depeșă nr. 3 din 6 septembrie 1855, f. 96).

¹⁰² Arh. Ist. Centr., Ministerul de Interne, Moldova, I, dos. 489/1861, f. 1.

¹⁰³ Ibidem, f. 6 7, 10.

¹⁰⁴ Ibidem, f. 21.

Galații au cunoscut mari dificultăți și de altă natură în acest ultim an al perioadei. Viscoalele din ianuarie și februarie împinseseră sloiurile de gheață „de pe Dunărea de Sus înainte de a se bucăți ghiața pe la gurile Dunării”¹⁰⁵, cea ce a avut drept rezultat inundarea părții de jos „a emporiului nostru comercial”¹⁰⁶, au avut loc distrugerii materiale; apoi au năvălit lăcustele, „ne cercetă epizootia și avurăm o secetă așa de îndelungată, cît însăși Dunărea a secat mai mult decît altădată”¹⁰⁷.

De pe urma inundațiilor din 27 februarie 1861, ar fi avut de suferit 4 071 persoane, iar pierderile, în total, s-ar fi ridicat la valoarea de 8 982 706 lei¹⁰⁸.

Consulul francez în portul franc aprecia că „marele negoț a fost, fără îndoială, cel mai aspru lovit”¹⁰⁹, dar — adăugă el — acest negoț „a rezistat și rezistă”¹¹⁰.

În anii 1861 piața Galaților nu se refăcuse încă de pe urma inundațiilor, „tranzacțiile erau penibile”¹¹¹. Autoritățile locale, în eforturile ce depuneau pentru ajutorarea populației rămasă fără locuințe și alimente, au fost ajutate din plin de reprezentanțele consulare ce-și aveau sediul aici, care considerau cele petrecute drept o „catastrofă”¹¹² și că „orașul Galați nu este singurul angajat în această problemă, negoțul străin are dreptul să se preocupe de ea în aceeași măsură”¹¹³.

Și acum, ca și în perioada precedentă, s-a înregistrat o creștere simțitoare a prețului cerealelor, creștere strîns legată de ceilalți factori amintiți mai înainte, în special de cerere și recoltă.

Astfel, în mai 1848, în plin sezon, pe piața Galaților grîul de calitate I și a II-a se vindea cu 26 pînă la 31 lei/hl, porumbul cu 16—17 lei/hl, secara cu 15—17 lei/hl¹¹⁴.

La începutul lunii octombrie 1849, „grîul de frunte” se vindea cu 37 lei/hl, cel mai prost cu 34 lei/hl, iar porumbul cu 25 lei/hl¹¹⁵; peste doi ani,

¹⁰⁵ D. P. Marțian, *Opere economice*, Edit. științifică, București, 1961, pp. 334—335.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁰⁸ din care :	obiecte de gospodărie	=	369 398 lei;
	cereale	=	7 916 946 lei;
	mobile	=	394 452 lei;
	lemn de construcție	=	120 000 lei;
	articole diverse	=	82 000 lei;

(Correspondance Commerciale, Galatz, 1837—1863, Tome, 2, depeșa nr. 6, din 11 aprilie 1861, f. 318).

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ „Annales du Commerce Extérieur..., Faits nr. 13, Paris, 1862, p. 5.

¹¹² *Ibidem*.

¹¹³ Pentru ajutorarea sinistraților s-au deschis subscripții publice: Administrația portului franc a oferit 3000 de ducați, „Adunarea Reprezentativă a Moldovei a votat alți 3000 ducați. Se aștepta din Țara Românească „o subvenție la fel de importantă”; „s-au primit mai mult de 1000 lire sterline din Anglia” (Correspondance Commerciale, Galatz, 1837—1863, Tome 2, depeșa nr. 6 din 11 aprilie 1861, f. 318).

¹¹⁴ „Dunărea”, II, nr. 17, 4 mai 1848, p. 64. Este vorba de lei vechi (2,27 l. v. = 1 l.n.).

¹¹⁵ „Jurnalul de Galatz, politicu, comercialu și literaru”, I, nr. 1, 6 octombrie 1849, p. 4.

prețul grîului va fi de 36 lei hl, al porumbului de 19 lei hl, al secarei de 15 lei hl, deci, oarecum, o revenire la situația din 1848 ¹¹⁶.

În anii 1853—1854, prețurile la care s-au făcut vânzările în portul liber fuseseră de 33 lei /hl de grîu, de 22 lei/hl de porumb și de 18 lei/hl de secară ¹¹⁷.

Cererea de cereale ajunsese atît de mare, în 1855, încît „afacerile în această bransă” deveniseră „foarte animate” ¹¹⁸, avînd loc și o creștere corespunzătoare a prețurilor, „așa de mare — raporta consulul francez la Galați — încît aproape egalează pe cele din Franța, dacă nu le-au și depășit” ¹¹⁹.

Grîul dur sau tare ajunsese să se vîndă, în toamna lui 1855, cu 95—96 lei/hl, grîul moale, „de prima calitate”, cu 88 lei/hl ¹²⁰.

Sînt prețurile cele mai mari pe care le-a înregistrat vînzarea cerealelor în portul Galați de-a lungul acestei perioade. În cursul anului 1856, prețurile s-au menținut relativ ridicate, totuși, sub nivelul celor atinse în anul precedent.

Grîul s-a vîndut cu 58 pînă la 74 lei/hl, porumbul cu 30 pînă la 38 lei/hl, iar orzul cu 20 lei/hl ¹²¹.

Dispariția condițiilor excepționale din anii 1855—1856, cum și criza economică din 1857—1859, au dus la scăderea prețurilor cerealelor pe piața Galaților, hectolitru de grîu vînzîndu-se cu 34 pînă la 51 lei, cel de porumb cu 17 lei și cel de orz cu 8 lei, în august 1857 ¹²².

Va avea loc o oarecare stabilizare, în 1858 și în prima parte a anului 1859, în jurul acestor cifre, pentru ca din a doua jumătate a acestui din urmă an prețul grîului să se ridice la 54—55 lei/hl, cel al porumbului la 29/hl ¹²³.

În sfîrșit, în aprilie-mai 1861, după inundațiile care făcuseră dificile sau aproape imposibile tranzacțiile în portul franc, prețurile au înregistrat o nouă scădere, hectolitru de grîu fiind cumpărat de străini în medie cu 40 lei, porumbul în medie cu 34 lei, secara cu 23 lei, orzul cu aproape 20 de lei ¹²⁴. Comparînd situația, sub acest aspect, din 1848 cu cea din 1861 constatăm că, în ciuda oscilațiilor foarte mari, prețurile ultimului an al perioadei erau mîi mari cu circa 30 % la hectolitru de grîu, cu 100% la hectolitru de porumb și cu 60 % la hectolitru de secară ¹²⁵.

¹¹⁶ Correspondance Commerciale, Iassy, 1849—1857, Tome 5, depeșa nr. 39 din 22 martie 1851, f. 153.

¹¹⁷ Ibidem, Galatz, 1857—1863, Tome 2, depeșa nr. 17 din 28 martie 1856, f. 139.

¹¹⁸ Ibidem, depeșa nr. 3 din 6 septembrie 1855, f. 95.

¹¹⁹ Ibidem, depeșa nr. 8, din 1 noiembrie 1855, f. 107.

¹²⁰ Ibidem.

¹²¹ Arh. Ist. Centr., Vistieria Moldovei, dos. 171/1856, f. 26.

¹²² Ibidem, dos. 345/1857, f. 66.

¹²³ Ibidem, dos. 94/1859, f. 35—36.

¹²⁴ „Annales du Commerce Extérieur...”, Faits... nr. 13, p. 5.

¹²⁵ Profesorul Louis Girard de la Sorbona, pe baza statisticilor oficiale franceze, a întocmit un tablou al evoluției prețului mediu al grîului între 1820 și 1867. Domnia sa a avut bunăvoința a ne pune la dispoziție o copie a acestui tablou, din care aflăm că în 1848 un hectolitru de grîu se vîndea în Franța cu 16,65 franci (circa 50 lei, socotit un franc = 3 lei), în 1855 cu 29,32 franci (circa 112 lei, socotit 1 franc = 3 lei, 30 parale) și cu 24,55 franci în 1861 (aproximativ 90 lei).

Pentru a încheia cu factorii care influențau viața economică românească și în primul rînd comerțul, interior și exterior, mai trebuie amintite transportul și căile de comunicație pe uscat, aflate încă într-o stare precară, lipsa căilor ferate, în ciuda strădaniilor și planurilor întocmite ani de-a rîndul.

Atîta vreme cît „transportul grîului din interiorul țării pînă la Galați — cum spunea N. Suțu, — costă mai scump decît transportul de la Galați în Anglia”¹²⁶, era de neconceput desfășurarea întîi totu normală, pe măsura posibilităților de care dispunea, a schimburilor economice ale Moldovei.

Scurta prezentare sau numai enumerarea factorilor de influență a urmărit să înfățișeze condițiile, cadrul istoric în care s-au desfășurat cele două fenomene interdependente în acțiunea lor, navigația și comerțul exterior prin Galați, în intervalul de timp 1848—1861. Avem speranța că, procedînd astfel, se va înțelege mai bine evoluția mișcării navigației, cît și structura și tendințele schimburilor comerciale externe ale Principatului Moldovei pe calea apei, prin și cu ajutorul portului liber.

III. NAVIGAȚIA

Anul 1848 a fost cu totul nefavorabil navigației la Galați, și cu deplin temei s-a apreciat că ea „nu poate fi asimilată decît aceleia din primii ani ai stabilirii de relații între acest port și schelele din Europa”¹²⁷.

Într-adevăr, în 1836 numărul vaselor intrate în portul Galați fusese de 369¹²⁸, în 1848 nu sosiseră în portul franc mai mult de 398 vase¹²⁹, adică, mai puțin față de 1846 cu 409¹³⁰. Situația s-a repetat în 1850 și 1854.

Să vedem însă cum se prezintă mișcarea navigației la Galați de-a lungul întregii perioade, documentele de arhivă permițîndu-ne să întocmim tabloul de mai jos. Este vorba de vase cu pînze :

Anii	Vase intrate și ieșite din portul franc	Tonajul	Media tonajului
1848 ¹³¹	794	118 564 tone	150
1849 ¹³²	1 172	211 166 "	180

¹²⁶ N. Suțu, *Opere economice*, Edit. științifică, București, 1957, p. 334.

¹²⁷ Correspondance Commerciale, Iassy, 1849—1857, Tome 5, anexă la depeșa nr. 2, din 2 noiembrie 1849, f. 32.

¹²⁸ Arh. Ist. Centr. Administrative Țara Românească, Comitetul carantinelor, dos. 442/1836.

¹²⁹ Correspondance Commerciale, Iassy, 1849—1857, Tome 5, anexă la depeșa nr. 2, din 2 noiembrie 1849, f. 32.

¹³⁰ Ibidem. De altfel se pare că, în 1848 și pînă la începutul lunii septembrie 1849, marina fluvială austriacă a lipsit în întregime din navigația de la Galați. („Albina Românească”, XXI, nr. 72, 11 septembrie 1850, f. 112).

¹³¹ „Annales du Commerce Extérieur...” Faits... Nr. 3, p. 12; Correspondance Commerciale, Iassy, 1849—1857, Tome 5, depeșa nr. 20, din 21 octombrie 1850, f. 112.

¹³² „Annales du Commerce...” Faits... Nr. 3, p. 12.

Anii	Vase intrate și ieșite din portul franc	Tonajul	Media tonajului
1850 ¹³³	791	124 268 tone	157
1851 ¹³⁴	1 250	210 162 "	168
1852 ¹³⁵	1 274	221 734 "	174
1853 ¹³⁶	1 792	222 233 "	124
1854 ¹³⁷	760	115 960 "	152
1855 ¹³⁸	1 698	417 584 "	233
1856 ¹³⁹	1 542	231 786 "	143
1857 ¹⁴⁰	1 256	199 570 "	158
1858 ¹ ¹	1 008	164 704 „	163
1859 ¹⁴²	1 067	178 461 "	167
1860 ¹⁴³	1 296	223 440 "	172
1861 ¹⁴⁴	1 596	261 189 "	170

Prima remarcă ce se impune a fi făcută este că, în comparație cu perioada precedentă, navigația la Galați a vaselor cu pînze, din punctul de vedere al numărului, a înregistrat un progres destul de slab, exceptînd poate, anii 1853, 1855, 1856 și 1861. Pentru cei 14 ani media vaselor intrate și ieșite a fost de 1193, cu un tonaj mediu de 196 845 tone. Tocmai în acest ultim element trebuie văzut progresul cunoscut de mișcarea navigației în portul franc și anume, de la un tonaj mediu de vas de 150 tone, cît s-a înregistrat în ultimii ani ai perioadei 1837—1847, s-a ajuns la un tonaj mediu de vas, pentru întreg intervalul de 14 ani, de 165 tone. Dar, după cum se poate constata, nu au fost puțini anii cînd media tonajului a depășit 170 tone, iar în 1855, anul marilor tranzacții în portul liber, s-a atins media record de 233 tone.

¹³³ Correspondance Commerciale, Iassy, 1849—1857, Tome 5, depeșa nr. 94, din 5 aprilie 1852, f. 339 și ibidem, anexă la depeșa nr. 93, din 25 martie 1852, f. 324.

¹³⁴ Ibidem, Galatz, 1864—1870, Tome 3, depeșa nr. 48, din 20 iunie 1870, f. 270; ibidem, Iassy, 1849—1857, Tome 5, anexă la depeșa nr. 93, din 25 martie 1852, f. 324.

¹³⁵ Ibidem, Galatz, 1837—1863, Tome 2, depeșa nr. 8, din 12 aprilie 1853, f. 21.

¹³⁶ Ibidem, depeșa nr. 15, din 10 aprilie 1854, f. 47.

¹³⁷ Ibidem, Galatz, 1864—1870, Tome 3, depeșa nr. 48, din 20 iunie 1870, f. 272.

¹³⁸ Ibidem: Thomas Forester, *The Danube and the Black Sea*, by..., London, 1857, p. 124.

¹³⁹ Correspondance Commerciale, Galatz, 1864—1870, Tome 3, depeșa nr. 48, din 20 iunie 1870, f. 273.

¹⁴⁰ Ibidem, f. 277.

¹⁴¹ Ibidem, f. 278.

¹⁴² Ibidem, f. 280.

¹⁴³ Ibidem, f. 281.

¹⁴⁴ Ibidem, f. 282.

Cu alte cuvinte, progresul aproape imperceptibil cunoscut de numărul vaselor, — deși nu se poate trece cu vederea constanta relativ ridicată a acestui număr pentru un șir de ani — a fost completat, și era normal să se întâmple așa, de creșterea capacității de transport a vaselor comerciale. De altfel, în 1853, cu toate că s-a semnalat prezența unui număr record de vase la Galați, media tonajului acestora nu a depășit 124 tone, cu peste 40 de tone deci, sub media întregii perioade¹⁴⁵.

Ar mai fi de semnalat faptul că, după declararea libertății de navigație pe Dunăre și o dată cu începutul lucrărilor Comisiunii europene a Dunării, creșterea tonajului vaselor devine și mai evidentă. Astfel, urmărind situația pe care ne-o oferă subperioada 1857—1861, constatăm că media tonajului era de 174 tone.

Un aspect interesant al navigației în portul franc îl prezintă proveniența vaselor cu pinze și pavilioanele sub care navigau aceste vase.

În toți acești ani a sporit numărul țărilor al căror pavilion și-a făcut cunoscută prezența la Galați, ceea ce a însemnat, desigur, extinderea legăturilor comerciale ale Moldovei cu alte regiuni, mai apropiate sau mai îndepărtate din Europa. Astfel, s-a ajuns că încă din 1856 portul liber să fie frecventat de vase cu pinze, purtătoare a nu mai puțin de 26 pavilioane¹⁴⁶, fără a socoti pe cele moldo-muntene, așa dar de două ori mai multe pavilioane decît în 1840¹⁴⁷.

Pe de altă parte, Galații reușiseră să se afle în legături directe cu 56 porturi străine în 1858, printre care Cardiff, Newcastle, Sunderland, Swansea, Bremen, Nantes, Le Hâvre, Alicante, Barcelona, Alexandria etc. etc.¹⁴⁸.

La începutul perioadei, pavilionul grec continua să dețină înțietatea, el frecventa cel mai des portul Galați, deoarece „cea mai mare parte a vaselor grecești... nu vin mai departe de Constantinopol”¹⁴⁹ și, deci, aveau posibilitatea să parcurgă traseul Bosfor — Dunăre de trei ori pe an¹⁵⁰.

În același timp, vasele grecești se închiriau foarte ieftin, mai ușor decît oricare altele¹⁵¹.

În 1848 și în 1850, cînd numărul total al vaselor intrate în portul Galați a fost foarte mic, pavilionul grec a fost prezent cu 114 vase și, respectiv, 121, acestea din urmă însumînd un tonaj de 21 744 tone¹⁵².

Pe timpul războiului Crimeii, dispariția totală de pe Dunăre a pavilioanelor puterilor beligerante s-a soldat cu afluența unui număr sporit de vase grecești, la intrare și ieșire figurînd, în 1853, 400 vase cu 48 360

¹⁴⁵ Consulul francez din portul franc, încercînd să-și explice această disproporție, găsea cauza în starea necorespunzătoare în care ajunsese gura Sulinei care, din primele zile ale verii și pînă spre sfîrșitul sezonului de navigație, nu a avut o adîncime mai mare de 7—8 1/2 picioare ceea ce a împiedicat intrarea vaselor cu o capacitate mai mare de 150 tone. „Cele venite la Galați — arată el — nu au depășit 140 tone...” (Correspondance Commerciale, Galatz, 1837—1863, Tome 2, depeșa nr. 15, din 10 aprilie 1854, f. 47).

¹⁴⁶ Arh. Ist. Centr., Vistieria Moldovei, dos. 170/1856, f. 17—18.

¹⁴⁷ Ibidem, Administrative, Țara Românească, Comitetul carantinelor, dos. 377 1840.

¹⁴⁸ Ibidem, Ministerul de Interne, Moldova I, dos. 27/1858.

¹⁴⁹ Correspondance Commerciale, Iassy, 1849—1857, Tome 5, anexă la depeșa nr. 2, din 2 decembrie 1849, f. 32.

¹⁵⁰ Ibidem.

¹⁵¹ Ibidem.

¹⁵² Ibidem, anexă la depeșa nr. 93, din 25 martie 1852, f. 325.

tone, iar în 1855, 699 vase cu 158 155 tone¹⁵³. Deși se va menține în permanență pe primul loc în ce privește numărul de vase, pavilionului grec i se va disputa și i se va smulge pînă la urmă prioritatea în domeniul tonajului de către pavilionul englez, datorită însă vaselor cu aburi. Totuși, încă din 1851 intraseră în portul Galați 180 de vase engleze cu pinze, dintre care 173 venite direct din Anglia, tonajul total ridicîndu-se la 30284 tone¹⁵⁴. Peste doi ani pavilionul englez era prezent la Galați cu 142 vase¹⁵⁵.

Urmau, în ordinea numărului de vase, pavilioanele turc, austriac, sard, rus. Pe o poziție inferioară se afla pavilionul francez, prezent la Galați în 1848 cu numai 8 vase¹⁵⁶, în 1851 cu 4¹⁵⁷, în 1852 din nou cu 8¹⁵⁸, pentru a cunoaște un ușor reviriment după războiul Crimeii. „Este foarte regretabil — se plîngea consulul francez, Gardera — pentru comerțul nostru că pavilionul marinei comerciale franceze se arată atît de rar pe Dunăre pe cîtă vreme vasele tuturor națiunilor maritime sînt prezente aici în mare număr”¹⁵⁹.

În aprilie 1853, același consul atrăgea atenția că pavilionul francez „nu pare să vrea a ieși din inferioritatea în care se află în Marea Neagră în general și pe Dunăre în special”¹⁶⁰. Consulul remarcase un fapt important și anume, toamna, spre închiderea sezonului de navigație „comerțul Galaților... se găsește de multe ori contrariat în expedițiile sale prin insuficiența vaselor sau *absența pavilioanelor cărora el le acordă preferința: englez, sard sau francez și altor cîtorva pavilioane din nord*”¹⁶¹. Era și aceasta o încercare de a determina pe compatrioții săi să-și trimită mai des și în număr mai mare vasele la Galați. Dacă aceștia s-au dovedit a fi în continuare îndărătnici, „alte cîteva pavilioane din nord” au devenit vizitatori permanenți și interesați în navigația și, implicit, în comerțul portului liber. Era cazul Norvegiei și Suediei, care „au furnizat în 1851 un contingent nou de vase navigației pe Dunăre”¹⁶². Apoi Olanda, Hanovra, Prusia, Mecklemburg, Oldenburg, Bremen¹⁶³. În 1853, 46 de vase cu 5 612 tone sub pavilion olandez au intrat în portul Galați, de aproape trei ori mai multe ca în 1852¹⁶⁴.

În același an, Suedia și Norvegia participaseră cu 19 vase, Oldenburg cu 10 vase, Hanovra cu opt vase, Danemarca și Prusia cu cîte patru, Belgia și Hamburg cu cîte două, Bremen cu un vas¹⁶⁵.

Prezența unor pavilioane cu un număr mai mare sau mai mic de vase în portul Galați nu înseamnă că operațiunile de schimb se realizau neapărat și întotdeauna între statele al căror pavilion purtau aceste vase și

¹⁵³ Ibidem, Galatz, 1837—1863, Tome 2, depeșa nr. 17, din 28 martie 1856, f. 136.

¹⁵⁴ Ibidem, Iassy, 1849—1857, Tome 5, depeșa nr. 94, din 5 aprilie 1852, f. 339.

¹⁵⁵ Ibidem, Galatz, 1837—1863, Tome 2, depeșa nr. 15, din 10 aprilie 1854, f. 47.

¹⁵⁶ Ibidem, Iassy, 1849—1857, Tome 5, anexă la depeșa nr. 2 din 2 noiembrie 1849,

f. 32.

¹⁵⁷ Ibidem, Galatz, 1837—1863, Tome 2, depeșa nr. 8, din 13 IV 1853, f. 23.

¹⁵⁸ Ibidem.

¹⁵⁹ Ibidem, depeșa din 1 oct. 1852, f. 8.

¹⁶⁰ Ibidem, depeșa nr. 8, din 13 aprilie 1853, f. 23.

¹⁶¹ Ibidem.

¹⁶² Ibidem, Iassy, 1849—1857, Tome 5, anexă la depeșa nr. 93, din 25 martie 1852, f. 325.

¹⁶³ Ibidem.

¹⁶⁴ Ibidem, Galatz, 1837—1863, Tome 2, depeșa nr. 15, din 10 aprilie 1854, f. 48.

¹⁶⁵ Ibidem.

Moldova. Spre exemplu, Franța nu participase în navigația de la Brăila și Galați în 1850 decât cu cinci vase sub pavilion propriu. Totuși, mărfuri franceze au sosit din Franța la Galați pe 53 de vase sub diferite pavilioane : două moldave, 11 austriace, șase ruse, 10 sarde, 17 grecești, trei turcești, trei muntene, unul napolitan ¹⁶⁶.

În anii 1854 și 1855, vase franceze și engleze nu au fost înregistrate în portul Galați, cu toate acestea, prin portul liber s-au executat tranzacții considerabile cu cele două țări. A fost momentul cînd pavilioanele țărilor neafiate în conflict „au profitat de o mare parte a expedițiilor pentru Franța, Anglia și Sardinia... ¹⁶⁷. Era cazul Greciei. Poate că nu era străin de acest lucru nici pavilionul olandez care, în 1855, apăruse la intrarea și la ieșirea din Galați, prin 109 vase cu 24 749 tone ¹⁶⁸.

În 1852, veniseră sau plecaseră spre Anglia un număr de 522 vase cu 100 115 tone, ceea ce reprezentase aproape jumătate din totalul vaselor și tonajului prezente în portul franc ¹⁶⁹.

Pentru ultimii doi ani ai perioadei dispunem de următoarea situație privind cursele directe, dus-întors și care ne dezvăluie cel mai bine adevăratul rost îndeplinit de navigația vaselor cu pînze la Galați :

Vase venite din și plecate spre :	în 1860 ¹⁷⁰	în 1861 ¹⁷¹
Franța	169 cu 31 602 tone	246 cu 43 676 tone
Turcia	463 " 80 888 "	409 " 61 735 "
Italia	109 " 17 904 "	148 " 28 618 "
Anglia	224 " 42 646 "	246 " 45 887 "
Austria	50 " 9 738 "	85 " 14 947 "
Alte țări	281 " 40 662 "	402 " 66 317 "
Total :	1 296 " 223 440 "	1 596 " 261 180 "

Fără îndoială trebuie subliniată și participarea la aceste curse, pe distanțe mai mari sau mai mici, a vaselor comerciale românești. Astfel, numai pentru intervalul 1857—1860, Moldova participase cu un număr de 165 de vase, totalizînd 15 287 tone ¹⁷². La traficul de mărfuri dincolo de grilele Dunării situația se prezentase mult mai bine pentru Muntenia ¹⁷³.

În afară, însă, de vasele cu pînze care realizau, cel puțin pînă în acești ani încă, cea mai mare parte a transportului de mărfuri la sau de la Galați, a devenit un fenomen obișnuit prezența tot mai numeroasă a vaselor cu aburi, austriace și franceze, engleze și rusești, turcești și sarde.

¹⁶⁶ Ibidem, Iassy, 1849—1857, Tome 5, depeșa nr. 94 din 5 aprilie 1852, f. 339.

¹⁶⁷ Ibidem, Galatz, 1837—1863, Tome 2, depeșa nr. 17 din 28 martie 1856, f. 136—137.

¹⁶⁸ Ibidem, f. 137.

¹⁶⁹ Ibidem, depeșa nr. 8 din 13 aprilie 1853, f. 24.

¹⁷⁰ Ibidem, 1864—1870, Tome 3, depeșa nr. 48, din 20 iunie, 1870, f. 281.

¹⁷¹ Ibidem, f. 282.

¹⁷² *La Commission Européenne du Danube*, Annexe au Protocole nr. 139, Première Partie, Galatz, 1861, Tabel 1.

¹⁷³ Ibidem.

Își stabiliseră la Galați agenții două companii de navigație austriace, apoi Compania rusă de piroscafe și Compania orientală anglo-grecescă¹⁷⁴.

Cu începere de la 1 mai 1853, un nou serviciu rapid de pacheboturi cu aburi al Companiei dunărene a fost stabilit între Viena și Galați¹⁷⁵, deservit de trei vapoare construite la Pesta¹⁷⁶. Traseul Viena—Galați era parcurs, fără transbordare, în aproximativ 100 ore¹⁷⁷. Pasagerii și mărfurile ce trebuiau să-și continue drumul spre Constantinopol erau reîmbarcate la Galați, pe vapoarele Loyd-ului¹⁷⁸, pentru Odesa — pe piroscafele ruse¹⁷⁹. Francezii își manifestau temerea că „Viena va putea devansa, cu ajutorul serviciului rapid al Companiei dunărene, toate celelalte linii poștale care duc la Constantinopol”¹⁸⁰.

Un pas mai departe în dezvoltarea navigației cu vapoare la Galați l-a constituit stabilirea, din 1856, a unui serviciu regulat între portul franc și Constantinopol și prin acesta cu Marsilia, prin intermediul Companiei mesageriilor imperiale. Era vorba de realizarea unui proiect care a preocupat în mod constant Compania Serviciilor maritime ale mesageriilor imperiale¹⁸¹. Operațiunile armatei franceze în zona Mării Negre și la gurile Dunării au împins vapoarele Companiei pînă la Varna, apoi pînă la Sevastopol¹⁸², realizîndu-se astfel pe timpul asediului un serviciu săptămînal între Crimeia și Marsilia¹⁸³, impus însă de nevoile ducerii războiului¹⁸⁴. Experiența fusese totuși făcută. „Necesitatea de a face din zi în zi mai frecvente, mai rapide relațiile noastre cu Principatele dunărene unde Franța are ațiția geimeni de fecundat, — scria ambasadorul Franței la Constantinopol, în iunie 1856 — ... impun crearea de linii de navigație ... trebuind să asigure țării noastre partea sa la ocuparea comercială a Mării Negre”¹⁸⁵. Ambasadorul folosea ca argumente rapoartele consulilor francezi de la Galați și Trebizonda, care vorbeau de „importanța crescîndă a eforturilor făcute de Austria și de Anglia pentru extinderea sferei operațiunilor lor în aceste două regiuni”¹⁸⁶. La fel, Rusia se pregătea activ să le urmeze exemplul. Dacă Compania mesageriilor imperiale nu-și reia activitatea, de astădată în scopuri comerciale, dacă se așteptă, — continua ambasadorul francez — „riscăm să sosim prea tîrziu”¹⁸⁷.

Nu s-a așteptat și, în luna august, Pierre Brenier, secretarul Agenției Companiei mesageriilor imperiale din Constantinopol, a fost trimis în misiune în Principate „cu scopul de a studia resursele pe care aceste țări le-ar prezenta pentru cazul că această societate ar stabili un serviciu regulat

¹⁷⁴ „Analele Statistice și Economice”, III, nr. 9—12, 1862, p. 155.

¹⁷⁵ Correspondance Commerciale, Galatz, 1837—1863, Tome 2, depeșa nr. 9, din 15 mai 1853, fila 29.

¹⁷⁶ Ibidem.

¹⁷⁷ Ibidem.

¹⁷⁸ Ibidem, f. 30.

¹⁷⁹ Ibidem.

¹⁸⁰ Ibidem, f. 31.

¹⁸¹ Ibidem, Constantinople, 1853—1856, Tome 94, depeșa nr. 18, din 9 decembrie 1855, f. 422.

¹⁸² Ibidem.

¹⁸³ Ibidem.

¹⁸⁴ Ibidem.

¹⁸⁵ Ibidem, 1856—1858, Tome 95, depeșa nr. 53, din 29 iunie 1856, f. 48.

¹⁸⁶ Ibidem, f. 49.

¹⁸⁷ Ibidem.

între Constantinopol, Galatz, și Brăila și ar pune astfel aceste ultime orașe în legătură directă cu Marsilia”¹⁸⁸.

De un real folos în misiunea lui Brenier au fost informațiile consulului francez din Iași¹⁸⁹. Încă din vremea cînd Brenier se afla în principate, cite un vapor francez a început să sosească săptămînal la Galați¹⁹⁰.

Stabilirea unei asemenea linii de navigație — spunea consulul francez din Iași — era de „imensă utilitate pentru comerțul nostru în Moldova”¹⁹¹. De fapt această linie s-a realizat în a doua jumătate a anului 1856, pentru că din 1857 participarea franceză la navigația cu vase cu aburi în portul Galați a devenit remarcabilă, ceea ce a determinat nașterea proiectului de creare a unei Companii franco-dunărene de navigație pe marele fluviu și pe afluenții lui principali, tot cu vapoare¹⁹². Dar, din cauza concurenței, piedicilor și persecuției „din partea guvernului austriac și a Societății sale dunărene”, „descurajat și scîrbit de atîtea intrigi”, sufletul acestei frumoase inițiative, căpitanul Magnan, a trebuit să renunțe și — spunea Dionisie Pop Marțian — „noi remăseam iarăși la discreția Companiei austriece”¹⁹³, iar „pavilionul casei habsburgice este plantat chiar în pămîntul litoralului României”¹⁹⁴.

Progrese în navigația cu vapoare s-au realizat cu deosebire după statornicirea libertății de navigație pe Dunăre și mai ales în urma lucrărilor întreprinse pe brațul Sulina, care au permis pătrunderea spre Galați și Brăila a vaselor cu tonaje din ce în ce mai mari. Datele de care dispunem pentru această ultimă parte a perioadei sînt cît se poate de sugestive.

În 1856 a tras la cheiurile portului Galați pentru a descărca mărfuri sau, îndeosebi, pentru a depune pasageri, un număr de 210 vapoare, din care majoritatea austriace¹⁹⁵, în 1857, numărul vapoarelor sosite aici s-a ridicat la 258¹⁹⁶, între care 220 austriace, 35 franceze, 7 engleze, 3 ruse, 2 turcești și unul sard¹⁹⁷.

Peste trei ani, în 1860, s-a consemnat prezența în portul liber a 384 vapoare, dintre care 341 veniseră să descarce mărfuri și pasageri¹⁹⁸. După pavilioane, 239 erau vapoare austriace, 61 engleze, 44 franceze, 40 ruse și unul turcesc¹⁹⁹.

¹⁸⁸ Ibidem, Iassy, 1849—1857, Tome 5, depeșa nr. 4, din 4 decembrie, 1856 f. 464.

¹⁸⁹ Ibidem.

¹⁹⁰ Ibidem.

¹⁹¹ Ibidem, f. 465.

¹⁹² Arhiva Camerei de Comerț din Marsilia, dos. Roumanie, scrisoarea lui Mathiss, Magnan și Dumont către președintele Camerei de Comerț din Marsilia, Paris, 9 septembrie 1857. La această inițiativă a cercurilor comerciale franceze au participat numeroși reprezentanți de frunte ai țărilor române, printre care fostul domnitor al Moldovei Grigore Ghica, principii Alexandru Moruzi și Alexandru Cantacuzino, marii boieri Petre Rosetti Bălănescu, Ștefan Catargiu, Emanoil Manu, Paul Balș, Jean-Nicolae Cantacuzino, Al. C. Sturdza, Petre Mavrogheni, Nicolae Catargiu, Lascăr Catargiu, George Rosetti Roznovanu, Emanoil Băleanu, Ștefan și Nicolae Golescu, apoi Vasile Boerescu, generalul Magheru, Vasile Alexandrescu, Ștefan Borănescu etc. (Ibidem). Scopul întreprinderii trebuia să-l constituie „deschiderea industriei franceze, accesul pe lingă 25 milioane de consumatori” (din Moldova, Țara Românească, Bulgaria și Serbia) (Ibidem).

¹⁹³ „Analele Statistice și Economice”, III, nr. 9—12, 1862, p. 151.

¹⁹⁴ Ibidem, p. 154.

¹⁹⁵ Arh. Ist. Centr., Vistieria Moldovei, dos. nr. 170/1856, f. 17—18; dos. nr. 169/1856.

¹⁹⁶ Ibidem, dos. nr. 349/1857.

¹⁹⁷ Ibidem.

¹⁹⁸ Ibidem, Direcția Generală a Statisticii, dos. nr. 290/1860, f. 237.

¹⁹⁹ Ibidem, dos. nr. 429/1861, f. 453.

În sfârșit, în 1861, aruncaseră ancora în rada portului Galați nu mai puțin de 401 vapoare, din care 244 ale Austriei, 88 ale Angliei, 38 ale Franței și 31 ale Rusiei ²⁰⁰.

Aceste câteva exemple ne indică de fiecare dată pe primul loc vapoarele companiilor austriace de navigație al căror număr copleşte, însă, se poate observa progresul pe care-l înregistrează în navigația cu vapoare la Galați celelalte state, Franța și Rusia, dar mai ales Anglia.

Privită în ansamblu, vase cu pinză și vapoare, navigația la Galați de la 1848 la 1861 a cunoscut o dezvoltare continuă, la ea participând vase sub tot mai multe pavilioane aparținând unor zone tot mai depărtate. Nu încapе îndoială că tocmai de posibilitățile pe care le-a oferit mișcarea navigației în portul Galați a depins volumul și valoarea comerțului exterior al Moldovei înfăptuit pe calea apei.

Toate lucrările de modernizare a orașului — port, apariția de noi întreprinderi cu caracter industrial, a unor instituții de credit și comerciale, creșterea numărului de negustori, români și străini, îmbunătățirile aduse navigației la gurile Dunării, accentuarea caracterului comercial al agriculturii românești în această perioadă au determinat o intensificare a traficului comercial și transformarea Galaților într-unul din principalele centre ale schimbului internațional în această parte a Europei.

DÉVELOPPEMENT DE LA VILLE DE GALATZI (1848—1861)

RÉSUMÉ

S'appuyant sur un matériel documentaire, partiellement inédit, l'auteur étudie le processus de développement économique de la ville-port franc durant la période allant du moment de l'entrée en vigueur de la convention commerciale entre la Moldavie et la Valachie à celui de la transformation de Galatzi de port de Moldavie, en port de Roumanie. On examine les aspects économiques concernant l'industrie, le crédit, les maisons de commerce, les voies de transport, etc., imposés par l'extension des échanges commerciaux par le port franc.

Pour faire mieux comprendre aux lecteurs l'activité commerciale déployée dans le port de Galatzi, l'auteur fait état de l'influence de facteurs et d'événements enregistrés pendant la période examinée.

Dans la partie finale de l'étude on fait une brève description de la navigation dans le port de Galatzi, étant souligné le bond qualitatif marqué, par rapport à la période précédente, la navigation de bateaux à vapeur commençant à jouer un rôle de plus en plus important.

²⁰⁰ Ibidem. Pentru anul 1861, aflăm că au sosit la Galați 395 vapoare cu 97 462 tone, din care 236 austriace, 85 engleze, 38 franceze, 33 ruse, unul bavarez, unul moldav și unul muntean („Monitorul, Jurnal oficial al Principatelor Unite”, nr. 72, 30 martie 1862).

Le nombre des Etats qui envoient leurs navires à Galatzi s'accroît à 26, le port franc entretenant des rapports commerciaux avec 56 ports étrangers – britanniques, français, allemands, scandinaves, espagnols, italiens, grecs, nord-africains, russes, tuces, etc.

On rappelle la création à Galatzi d'agences de navigation russe, anglo-grecque et française près les deux agences de navigation autrichiennes existantes, qui ont fourni un réel apport à l'extension des opérations commerciales de la Moldavie avec l'étranger par voie maritime.

ATITUDINEA ANTIMONARHICĂ A LUI G. PANU REFLECTATĂ ÎN ZIARUL „LUPTA”

DE

CORNELIU MATEESCU

În a doua jumătate a veacului trecut, trei au fost principalii animatori ai luptei împotriva dinastiei prusace aduse pe tronul României, contra voinței poporului, împotriva ideii de regim monarhic în general: mișcarea socialistă, cea mai consecventă și hotărâtă forță antimonarhică și republicană, gruparea din jurul ziarului „Adevărul” condusă de Al.V. Beldiman și partidul democrat-radical în frunte cu G. Panu. Prin acțiuni comune sau independent realizate, în coloanele unor prestigioase organe de presă — publicațiile socialiste „Drepturile omului”, „Munca” și „Lumea nouă”, ziarul democrat republican „Adevărul” și organul de presă al radicalismului român „Lupta” —, la întruniri și demonstrații, prin broșuri de propagandă sau în parlament, socialiștii, republicanii și radicalii s-au integrat în curentul de adversitate față de monarhie care cuprindea masele de oameni ai muncii, au contribuit la demascarea adevăratului caracter al acestei instituții, de exploatare a muncitorilor și a țăranilor, de frână în calea progresului social-economic și politic al țării, de susținătoare a regimului burghezo-moșieresc.

Acțiunea antimonarhică a lui G. Panu, desfășurată de el în numele grupării radicale pe care o conducea și manifesta îndeosebi prin paginile ziarului „Lupta”, a fost menționată în câteva opere istorice dar nu a fost tratată în întregul său.

O succintă referire la campania antimonarhică întreprinsă de G. Panu cu prinde lucrarea *Histoire de la Roumanie contemporaine* de Fr. Damé în care se spune: „Un om politic dintre cei mai remarcabili, polemist de primul rang, Dl. G. Panu atacă coroana și aruncă asupra sa responsabilitatea situației”¹.

Tratînd fapte din istoria României, din ultimii ani ai secolului al XIX-lea, T. Maiorescu, în lucrarea sa *Istoria contemporană a României*, amintește, cu vădită intenție de a trece cu vederea curentul antimonarhic

---

¹ Fr. Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine*, Paris, 1900, p. 370—371.

în general, că în anii 1892—1894, „însemnătatea reală” a acțiunilor împotriva regelui dispăruse prin schimbarea de atitudine, în acest domeniu, a lui N. Blaremburg și G. Panu². Dacă însă, după cum recunoaște autorul însuși, atacurile împotriva regelui avuseseră o „reală importanță” în perioada anterioară anilor 1892—1894, ar fi fost firească integrarea lor în capitolul lucrării lui Titu Maiorescu referitor la anii 1884—1888. Dimpotrivă însă acțiunea antimonarhică a lui G. Panu este învăluită în tăcere de T. Maiorescu, recunoscut pentru sentimentele sale prodinastice.

În lucrarea *Viața politică din România la sfârșitul secolului al XIX-lea*, Tr. Lungu dedică un capitol (p. 169—181) grupării politice conduse de G. Panu, amintind și de campania antimonarhică a fruntașului radical³.

De asemenea P. Cincea în articolul *Încercarea detronării lui Carol de Hohenzollern în martie 1888* punctează câteva momente ale campaniei antimonarhice conduse de G. Panu⁴.

Proclamarea regatului în 1881, deși a contribuit la creșterea prestigiului statului român în rîndul statelor monarhice europene, pe plan intern ea a stîrnit proteste din partea grupărilor politice democratice, republicane și a provocat unele disensiuni între partidele de guvernămînt și chiar în sinul aceluiași partid.

Încoronarea lui Carol I a dus la mărirea listei civile regale și formarea în 1884 a domeniului coroanei. Astfel dacă la urcarea pe tron în 1866 a regelui Carol I i s-a fixat prin constituție lista civilă la 100 000 de galbeni anual, la 1884 se ajunsese la considerabila sumă de 1 941 000 lei anual ceea ce reprezenta 1,5% din bugetul statului⁵. Pentru ca în anul 1892 să se cheltuiască pentru întreținerea casei regale 6 724 185 de lei. Într-un articol din ziarul „Adevărul” se conchidea „Bogată și prosperă trebuie să fie țara românească ! Dar oricît de bogată și prosperă, majestatea sa regele — sacul acela fără fund n-o să se mai sature ?”⁶.

Numai în primii 28 de ani de domnie ai regelui Carol I s-au cheltuit pentru rege 175 000 000 lei aur ceea ce reprezenta bugetul statului pe 1 an de zile⁷.

Pentru a spori puterea economică a monarhiei, primul ministru liberal I.C. Brătianu a prezentat Adunării deputaților un proiect de lege în care se prevedea crearea domeniului coroanei.

Astfel, în mai puțin de 3 săptămîni, a fost votată legea prin care regele Carol devenea proprietarul a 12 din cele mai roditoare moșii ale țării însumînd 132 112 ha terenuri arabile, păduri, islazuri etc.

Acțiunea de constituire a domeniului coroanei a atras o vie reacție din partea opoziției și chiar a fracțiunii radicale din partidul liberal, aflat la putere, în frunte cu C.A. Rosetti, care împreună cu partizanii săi a demisionat din Cameră în semn de protest. Astfel că Rosetti nu a parti-

² T. Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, București, 1925, p. 320.

³ Tr. Lungu, *Viața politică din România la sfârșitul secolului al XIX-lea*, București, Edit. științifică, 1967, p. 178.

⁴ P. Cincea, *Încercarea detronării lui Carol de Hohenzollern în martie 1888*, în „Revista arhivelor”, nr. 2/1962, p. 214.

⁵ *Dotațiunea coroanei*, București, 1884, p. 6.

⁶ „Adevărul” din 24 decembrie 1892.

⁷ Ibidem, 11 mai 1894.

cipat la dezbateră proiectului de lege în Parlament. Dar nici chiar unii deputați liberali rămași în Parlament după părăsirea acestuia de către rosettisti, n-au acceptat proiectul de lege decât sub presiunea primului ministru care a încuiat sala de ședințe și i-a determinat să-și dea consimțămîntul⁸.

Constituirea domeniului coroanei a avut ca urmare activizarea opoziției împotriva guvernului precum și a regalității.

La 19 iunie 1884, T. Maiorescu însuși, cunoscut adept al ideii monarhice, sublinia consecințele negative ale acțiunii de constituire ale domeniului coroanei: „Dotația coroanei a împins agitația împotriva regelui, la culme . . . studenții universitari s-au unit cu lucrătorii; din toate părțile se ațîța zi cu zi, oră cu oră, iar în rîndurile opoziției parlamentare domnește un antidinasticism pronunțat”⁹.

În aceste condiții de înfruntări pe plan politic de intensificare a agitațiilor politice interne, apare ziarul „Lupta” intitulat „Ziar liberal opoziționist”, avînd ca scop declarat susținerea programului, în curs de conțurare, al noii grupări radicale și critica acțiunilor retrograde ale guvernului și regelui neconforme unei conduceri constituționale a țării.

G. Panu, cunoscut fruntaș politic și ideolog al radicalismului burghez a reluat, pe un plan mai larg, vechile idei ale luptei antidinastice, atît pe plan general teoretic, cît și pe acela al acțiunilor practice. Astfel, încă din primele numere ale ziarului său, Panu se ridică împotriva constituirii domeniului coroanei.

Într-un articol din 21 iulie 1884 el ataca politica guvernului liberal și îndeosebi pe primul ministru I.C. Brătianu: „Pînă sub guvernul acestui *liberal*, aveam un domn constituțional, cu o listă civilă determinată și cu caracterul democratic, de cel întîi magistrat al țării. Domnul Brătianu nu a avut somn, nici astîmpăr pînă nu a prefăcut țara din domnie în regat și pe domn în rege”. Panu sublinia urgența cu care a fost votat proiectul de lege apoi adăuga: „Domnul Brătianu, prin acest act a dat o lovitură de moarte instituțiilor noastre democratice, a schimbat caracterul regalității; din o regalitate modernă, cum este aceea a Belgiei, în o regalitate feudală și aristocratică ca a regelui Prusiei și a imperatorului Austriei! Deșigur că putea să vie cu o propunere ca să mărească lista civilă a M.S. dar asemenea lucru ar fi fost prea burghez, prea puțin nobil, pentru un liberal de 48”¹⁰. Pe bună dreptate G. Panu făcea cunoscut caracterul retrograd al acțiunii de constituire a domeniului coroanei. În țările capitaliste avansate din apusul Europei — arăta el — nu mai era posibilă o revenire la practicile medievale. De altminteri însăși constituția din 1866 luată după modelul belgian nu a fost niciodată aplicată în totalitatea sa, dovedind incapacitatea de adaptare la principiile moderne de guvernare a unui regim politic grevat încă de servituțiile vechilor orînduiri, consecință directă a existenței puternicelor rămășițe feudale din economia României.

⁸ *Dotațiunea coroanei*, p. 36—38.

⁹ T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, vol. 2, București, 1973, p. 75. și 248.

¹⁰ „Lupta”, I (1884), nr. 2 din 22 iulie.

G. Panu considera cu temei că prin constituirea domeniului coroanei s-a acordat o nouă prerogativă regelui. „Noi credem — sublinia el — că prin înființarea domeniului coroanei s-a violat spiritul general și textul instituțiilor noastre anume: s-a recunoscut regelui o prerogativă mai mult, pe lângă cele ce le avea, căci i s-a recunoscut un drept asupra unei părți din pământul țării, drept pe care până acum nu-l avea, nici nu putea să-l aibă după constituția noastră . . . Guvernul și camerele actuale au violat constituția în litera și spiritul ei, au schimbat caracterul regalității noastre, i-au adăugat regelui o nouă prerogativă, pe calea ordinară : au nesocotit spiritul democratic al țării”. G. Panu susține apoi că regele trebuia să aibă, în conformitate cu principiile constituționale moderne, o listă civilă care putea fi mărită, dar în nici un caz o dotațiune cu moșii, care constituie „monopolul pe viață asupra unei părți din țară”¹¹.

Ca și alți oameni politici cu vederi democratice din vremea sa, G. Panu constata numeroasele racile ale regimului politic instituit după 1866. După constituție puterea trebuia să aparțină poporului care-și exercita drepturile sale prin reprezentanți aleși. În realitate sistemul electoral cenzitar, stabilit prin convenția de la Paris din 1858 și perpetuat până după primul război mondial, permitea regelui și partidelor de guvernământ, săvârșirea a numeroase abuzuri și ilegalități. Deși teoretic prerogativele regale erau limitate, în fapt regele avea o putere destul de mare și se amesteca direct atît în problemele de politică internă de maximă importanță cît, mai ales, în problemele de politică externă. Astfel, schimbarea guvernelor se efectua prin încălcarea atribuțiilor parlamentului. Regele proceda la dizolvarea parlamentului, la numirea primului ministru, care constituia guvernul și organiza alegerile, al căror rezultat era întotdeauna în favoarea acestuia. Procedîndu-se astfel, în mod practic puterea legislativă (Adunarea deputaților și Senatul) era subordonată celei executive (guvernul) și ambele supuse voinței regelui, fapt ce determina caracterul de clasă al legislației adoptate, care nu putea fi decît emanația concretă a concepțiilor politice și a intereselor de clasă ale partidelor de guvernământ și ale monarhiei.

În aceste imperfecțiuni ale regimului politic existent, G. Panu vedea germenii instituirii, în mod treptat, a unei domnii autoritare a regelui Carol I. Panu insista îndelung asupra iresponsabilității regelui față de actele de guvernare. Astfel el susținea că neresponsabilitatea regelui însemna abdicarea acestuia de la menirea de arbitru între partide : „Neresponsabilitatea este pusă în Constituție în vedere aplicăției legilor iar nu a călcării lor. Ei bine ! M.S. regele nu știe oare ce fiecare din noi știe ? Nu știe că alegerile se falsifică, că deputații și senatorii sînt instrumente, că întrunirile se sparg de bătauși, că legile se calcă, că totul este artificial în sistemul nostru constituțional?”. În concluzie Panu se pronunța pentru ca regele să devină responsabil spre a-și îndeplini menirea sa de rege : „Să fie din nou înjghebat sistemul în puterea căruia este rege al României”¹². El se pronunța cu vehemență împotriva extinderii prerogativelor regale care și așa erau destul de mari.

¹¹ Ibidem, I (1884), nr. 10, 12 din 9 și 14 august.

¹² Ibidem, I (1884), nr. 3 din 24 iulie.

Constituția oprea, formal, inițiativa regelui în probleme de politică externă care trebuiau să fie în mîna Parlamentului și a țării. G. Panu constata că în România se păsea pe calea unui „pronunțat regim personal”. Călătoria lui Carol I din 1883 la curțile din Viena și Berlin constituia un indiciu că „regele ia în mod fățiș în mînă conducerea afacerilor noastre externe — lucru ce pînă atunci făcu-se pe tăcute fără ostentație . . . Noi o declarăm, încheind, nu vom ca coroana să capete mai multe drepturi decît are, sunt destul de exorbitante chiar cele ce le prescrie constituția; nu simțim nevoia unei mîne de fer sau a unui rege în felul cel al Prusiei”¹³.

Spre a nu lăsa nici un dubiu asupra adevăratelor mobiluri ale acțiunilor sale antimonarhice, G. Panu a răspuns celor ce s-au indignat din cauza criticilor adresate regelui pe care le considerau atacuri la adresa suveranului, precizînd că de fapt este vorba de apărarea legalității: „A voi ca regele să nu alunece pe povînișul regimului personal, nu însemnă a fi contra regalității din contra însemnă a o apăra; dușmanii regalității sunt acei ce îl înconjură în acest moment, care îl fac să părăsească bariera constituțională — singura lui apărare — și care îl expune astfel la loviturile îndreptate regimului d-lui Brătianu.

Dușmanul regalității este însuși regele care voinde să o transforme tot mai în avantajul său personal nu observă că sapă singur temelia legală, fără să fie sigur că va putea să puie o alta după placu-i”¹⁴.

În timpul campaniei electorale începută la jumătatea lunii octombrie 1884, Panu n-a mai îndreptat atacuri împotriva regelui; le-a reluat însă după alegeri, cînd guvernul Brătianu a ieșit din nou învingător. Într-un articol din „Lupta” fruntașul radical afirma că situația politică a continuat să rămînă aceeași de mai înainte. „Toți ne-am convins de un lucru: că regele este hotărît să tolereze toate călcările de lege, că este decis să facă, din instituțiile pe care a jurat simple simulacre în dosul cărora să-și poată dezbrăca haina regimului personal, haina favorită a casei Hohenzollern”¹⁵. După alegerile din toamna anului 1884, Panu a îndreptat atacuri numai împotriva guvernului și a primului ministru, dar indirect ele vizau și persoana regelui. Astfel, într-un articol în care critica regimul politic instaurat de liberali, afirma cu privire la monarh: „Asemenea regim poate dispărea mîne, poate dura încă ani. Disprețul public nu-l ucide, scandalul existenței lui nu mișcă pe nimeni, Regele vede, știe, aude fără ca pentru asta să se emoționeze. . . Unde nu mai este responsabilitate pe de o parte, nici control pe de altă parte, acolo nu să încapă prevedere, acolo nu se poate ști cînd sacul e plin pînă la gură”¹⁶.

În fond, G. Panu se pronunța constant împotriva lipsei de responsabilitate a regelui, care îi permitea să se eschiveze de la îndeplinirea prerogativelor acordate de constituție. În concepția sa, ca și a altor oameni politici cu vederi democratice, aplicarea acestor prerogative trebuia concretizată în acțiunea de schimbare a guvernului liberal prezidat de I.C. Brătianu, mobilul esențial al acțiunilor și agitațiilor politice interne de

¹³ Ibidem, I (1884), nr. 5 din 21 august.

¹⁴ Ibidem, I (1884), nr. 35 din 10 octombrie.

¹⁵ Ibidem, I (1884), nr. 49 din 14 noiembrie.

¹⁶ Ibidem, II (1885), nr. 14 din 6 februarie.

dinaintea căderii guvernului. În acest sens, G. Panu se pronunța pentru o reformă constituțională cu scopul de a face responsabil pe rege. El propunea să-i fie retrase în întregime sau limitate de drept prerogativele de care regele nu uza de fapt sau să i se retragă iresponsabilitatea spre a nu se mai eschiva de la îndeplinirea atribuțiilor pe care le avea în calitate de suveran. „Regele s-a suprimat singur — considera Panu — de vreme ce nu voinște a interveni cu nici un preț și nici o ocazie oricât de legitim”. În concluzie el spunea: „O reformă a constituției se impune: restrângerea, desființarea chiar a prerogativelor regale ori suprimarea inviolabilității și a iresponsabilității; aceste sunt necesități de prima ordine. Ceea ce avem astăzi este o curată înșălătorie”¹⁷.

În concepția sa, creșterea puterii regelui se datora, printre altele și servilismului oamenilor politici. El constata în mod firesc că puterea regelui creștea neconținut pe calea extra-legală și semnală că acest lucru trebuia să dea de gândit, întrucât regalitatea sub forma în care se manifesta devenea un pericol, neexistând o forță eficace care să-i opună rezistență.

Precum se știe, îndelungata guvernare liberală (1876—1888) a iritat la maximum opoziția. De la atacuri împotriva guvernului se trece la atacuri împotriva regelui pentru a determina demisia lui I.C. Brătianu. G. Panu, fiind în fruntea unui partid fără șanse de a ajunge la putere — partidul radical — ataca cu multă vehemență. Într-un articol intitulat „Un discurs de ținut regelui” el spunea, printre altele: „Vom să facem ceva trainic și serios? Vom să schimbăm sistemul de guvernare întrebuintat pînă acum de toate regimurile? Voiam ca de altă dată să nu se mai repete scena scandalooasă d-a vedea pe un rege cumpărat d-un fost demagog cu cîteva moșii și alte foloase, făcîndu-se complicele celui mai uricios regim?”. Pentru a pune capăt acestei stări de lucruri fruntașul radical își propunea să aducă la cunoștința regelui că un regim detestabil ca cel instaurat de I.C. Brătianu nu mai poate fi suportat menținîndu-se doar prin complicitatea monarhului. El avea în vedere faptul că, în ultimii ani de guvernare (1884—1888) I.C. Brătianu instaurase un fel de conducere autoritar-personală, care a rămas în istorie sub denumirea de „vizirat”. Totuși s-au adoptat și unele legiuri cu caracter înaintat, cum a fost, de pildă, legea din 1887 pentru încurajarea industriei naționale, fapt cu totul remarcabil, dar de multe ori neglijat de adversarii săi politici.

Panu atrăgea atenția asupra faptului că dacă opoziția s-ar fi organizat și ar fi trecut la acțiune pentru a stăvilii abuzurile de putere ale guvernului, dacă ar promite mai mult decît liberalii (mărirea domeniului coroanei—*n.n.*), ar veni în mod sigur la putere, însă nu era dispus a merge pe această cale: „Noi îți declarăm că cum vom veni la putere îți vom lua apanagele, căci ele sînt o rușine pentru Măria ta, și o pierdere pentru țară, noi îți vom lua din mină conducerea politicei exterioare, fiindcă nu ai dreptul, după constituție, să conduci nimic, noi te vom mărgini în rolul ce un rege constituțional trebuie să-l păstreze și vom guverna astfel încît ceea ce vom face să nu fie în vederea palatului ci a țării. Știm că făcîndu-ți aceste declarații bărbătești și reale noi ne înstrăinăm sim-

¹⁷ Ibidem, II (1885), nr. 33 din 22 martie.

patiei Măriei tale, știm că chiar de-a-i fi fost dispus a schimba ministerul, acum mai mult ca oricând te vei îndepărta de noi, opoziția”¹⁸.

Opoziția era decisă a lua puterea pe altă cale decât pe aceea a liniștirii suveranului și în acest scop Panu în numele opoziției îi adresează un ultimatum.

În esență el declara că dacă nu se va schimba guvernul se va începe o campanie violentă nu împotriva guvernului ci „în contra Măriei tale în contra acestui tron care s-a făcut ocrotitorul tuturor abuzurilor. Vom căuta deci a agita și a ridica țara în contra Măriei tale, te vom arăta ca adevăratul vinovat și te vom declara ca nedemn de a mai ocupa tronul pe care te-ai suit nu pentru a te face complicele unui sinistru bătrîn ci reprezentantul legilor unui întreg popor”¹⁹.

În finalul articolului său conchide că ori de câte ori în trecutul istoric al țării s-a încălcat „ordinea legală” cercurile conducătoare au procedat la schimbarea domnitorilor abuzivi. Între rege și opoziție s-a produs o ruptură, monarhul fiind considerat dușmanul țării.

Critica făcută de Panu monarhiei era în concordanță cu evoluția societății românești; elementele cele mai înaintate ale burgheziei militau pentru schimbări politice și sociale mai profunde, menite a duce la dezvoltarea mai accentuată a orînduirii capitaliste în România.

Evident, criticile aduse de Panu monarhiei erau îndreptățite și vizau esența problemelor, el fiind unul din oamenii politici competenți, bun cunoscător al stărilor de lucruri din țară. Dar concepția sa politică și ideologică avea limite de clasă, caracteristice în genere tuturor oamenilor politici ai vremii. El se situa pe pozițiile politice de stînga ale burgheziei liberale, interesată în cucerirea puterii politice spre a promova principiile economice și politice ale păturilor sociale pe care le reprezenta.

Desigur, ca în toate cazurile de acest fel, se comit și unele exagerări intenționate în criticarea stărilor de lucruri existente, întrucît chiar guvernul Brătianu reprezenta de fapt interesele de clasă ale unei mari părți a burgheziei românești, în special cea ocupată în sfera industriei și comerțului.

Spre deosebire de alți oameni politici care criticau pe rege, Panu merge mai departe și atacă monarhia ca instituție, susținînd că nu este cea mai ideală formă de stat. Astfel, dînd explicații celor care îl acuzau de antidinasticism, afirma că „regalitatea în cele mai multe cazuri face mai mult rău decît bine” dar el ar fi dispus s-o accepte dacă s-ar limita la prerogativele acordate de constituție. Regele se face vinovat nu atît de menținerea la putere a guvernului Brătianu — afirma Panu în 1885 — ci mai ales de tendința de a-l perpetua, atrăgînd atenția că dacă nu va schimba guvernul, aceasta se va face pe calea luptei violente²⁰. El considera că, în condițiile din acel timp, singura soluție pentru înlăturarea guvernării liberale consta în aceea de a produce o scindare în înseși rîndurile acesteia: „Este trist ca să avem unica speranță că vom scăpa de acest regim numai în disoluția adusă de însuși corupțiunea adusă din sînul lui; din

¹⁸ Ibidem, IV (1887), nr. 171 din 3—4 februarie.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem, II (1885), nr. 106 din 2 oct. p. 1.

norocire lucrul este așa. Regele nu există, în locul lui avem un bancher și un exploatator la palat”²¹.

Într-un articol intitulat „Regele deficit”, G. Panu ataca politica financiară a statului care se soldase cu un deficit de câteva milioane. Un singur om rămânea în afara crizelor financiare și acesta era regele : „Regele de când este în țara românească — scria Panu — habar n-are de e vremea rea ori bună, de e belșug ori calicie, de e lumea fericită ori în suferință. Regulat din trei în trei luni înainte, Majestatea sa-și primește lefușoara în aur, întreagă și neatinsă de impozitul de 5 % care lovește orice salariu care trece de 100 lei lunar. Afară de aceasta regele Carol I este chiar autorul deficitului actual”²².

În anul 1887 opoziția, alcătuită din elemente eterogene provenite din toate partidele politice (conservatorii lui Lascăr Catargiu, liberalii ostili regimului brătienist, radicalii), inițiază o campanie decisivă pentru răsturnarea guvernului liberal. Astfel constituită, opoziția avea serioase lipsuri în organizarea acțiunilor întreprinse. Regele și primul ministru se foloseau de divergențele existente în rândurile adversarilor politici, căutând să o scindeze pentru a-i anihila acțiunile. În articolul „Regele intrighează” din februarie 1887, G. Panu considera că regele unelțește împotriva unirii tuturor elementelor opoziției. Demersuri de acest fel se făcuseră atît pe lîngă conservatorii junimiști cît și printre elementele răzlețe opoziționale, dînd de înțeles acestora că-i va aduce la putere dacă nu vor participa la manifestările organizate de opoziție.

Unirea tuturor opoziționiștilor nu convenea regelui din două motive : 1) prin unire opoziția devenea puternică și regele nu mai putea invoca lipsa de unitate a acesteia, motiv pentru care — susținea el — menținea la putere guvernul I.C. Brătianu și 2) regele cunoștea atitudinea unei părți a opoziției, cea extraparlamentară, de a-i retrace domeniile coroanei, constituind așadar un pericol pentru moșiile sale. Pe de altă parte, o opoziție unită și puternică era capabilă să impună regelui condițiile pe care le considera necesare, făcînd inutile intrigile palatului. În finalul articolului său, fruntașul radical afirma : „Adevăratul stîrnitor și ațîțător de intrigă este regele. Să o știe aceasta fiecare pentru a-l judeca cum se cuvine.

Colectivitatea (adică liberalii brătieniști — *n.n.*) stă doar la putere prin rege care să scoboară pînă a face pe intrigantul numai să nu să separe de d. Brătianu”²³.

Pentru aceste motive G. Panu în articolul „Oameni cu iubire de țară” face apel la opoziție să lupte contra regelui. Este necesar, susținea el, ca toți să se convingă că nu trebuie să se ajungă la putere prin sprijinul regelui. Atît liberalii, cît și o parte a opoziției linguşesc pe rege pentru a veni la putere. De aceea au votat dotațiunea coroanei cu moșii. Apoi se întreabă și răspunde : „Pentru ce opoziția nu agită țara, nu ia hotărîri energice, nu face pe rege responsabil? Pentru că ea sporează tot prin rege să ajungă la putere. Regele, iată factorul principal al întregii politici a țării, a politicii de linguşire din partea guvernamentalilor și a politicii de menagere și anemie a opoziționiștilor. Trebuie rupt odată pentru

²¹ Ibidem, II (1885), nr. 88 din 14 august.

²² Ibidem, V (1887), nr. 182 din 16—17 februarie.

²³ Ibidem, IV (1887), nr. 181 din 3—4 februarie.

totdeauna cu acest păcătos sistem . . . Partidele existente cu apucăturile lor sunt demne de regele pe care îl linguesc și regele are la rîndul lui partidele care îi convin. Cît despre țară ea este străină de aceste tripotage”²⁴. Prin critica făcută rotativei guvernamentale, Panu demasca sistemul politic în totalitatea lui, întrucît contravenea principiilor democratice înscrise în constituție, prin limitarea dreptului de guvernare la numai 2 partide politice recunoscute ca atare. Așa se face că într-un alt articol „Să ia seama regele” Panu îl face direct răspunzător de actele politice întreprinse de la venirea sa la putere: „Adevăratul culpabil, singurul culpabil este regele. A fost pentru noi o nenorocire suirea acestui om pe tron . . . După 21 de ani ce am ciștigat în această privință? Scăpatam de regimul personal?”. . . „regele este un despot deghizat; el conduce politica externă; prin urmare el ne-a aruncat în încurcăturile politice în care ne aflăm; el face ce vrea în țară servindu-se de sinistrul bătrîn I.C. Brătianu . . . Egoist și calculat el s-a lipit de un singur om ca de singurul care-i poate realiza idealul de regim personal care-l hrănește . . . În tradiția regelui stă despotismul și arbitrarul; în familia sa nu să știe ce este constituționalism”²⁵. Pentru motivele arătate nu este de mirare că a devenit evidentă impopularitatea regelui.

În articolul „Ce trebuie să fie un rege” se condamnă practicile unor politicieni care se comportă față de rege „cu toate aparențele unei regalități de drept divin”. Dar, în epoca modernă, acesta nu este decît un simplu cetățean, un funcționar. Singura bază solidă pentru regalitate ar fi, după părerea sa, popularitatea: „un rege care nu e popular e un rege pierdut; înainte un rege putea să fie neîubit, el era temut, astăzi îndată ce nu este iubit s-a mintuit, nimic nu-l poate scăpa de dezastru”. Apoi afirma că regele este pentru poporul român „O prescripție constituțională, nimic mai mult, nimic mai puțin... Un singur lucru l-ar putea scăpa de critica aspră și dreaptă a opiniei publice, popularitatea și el nu o are”²⁶. În condițiile existente ale epocii, G. Panu nu vedea decît două mijloace care să ducă la răsturnarea guvernului liberal. Unul din aceste mijloace stă în puterea regelui, după Panu, iar al doilea este complotul, revoluția, agitarea violentă, deci mișcarea extralegală. El crede că opoziția se va decide greu pentru această cale pentru că așteaptă de la rege ca de la un moment la altul să schimbe guvernul. Dar astfel se așteaptă de 5 ani, prin urmare prima cale, de schimbare a guvernului prin voința regelui era închisă, singura cale rămînînd aceea a complotului și a revoluției, „cale pe care apucă un popor în disperare”²⁷.

La sfîrșitul lui martie 1887 s-a votat autorizarea prin care guvernul putea să încheie convenția provizorie cu Austro-Ungaria. Cu această ocazie G. Panu îndreaptă unul din cele mai violente atacuri împotriva regelui considerat autorul principal al acestei acțiuni contrare intereselor țării. Astfel la 1 aprilie 1887 el publică cunoscutul articol „Omul periculos” prin care regele Carol era acuzat de trădarea intereselor naționale: „Ieri

²⁴ Ibidem, IV (1887), nr. 172 din 5 februarie.

²⁵ Ibidem, IV (1887), nr. 178 din 12 februarie.

²⁶ Ibidem, IV (1887), nr. 181 din 15 februarie.

²⁷ Ibidem, IV (1887), nr. 213 din 25 martie.

seară o nelegiuire și o trădare a intereselor țării s-a comis de guvern și de cameră în condițiile cele mai nedemne...

Instigatorul acestei manoperi, omul care a impus voința sa străină ministerului și camerei, este acea ființă care la noi este instrumentul străin, este acel personagiu egoist și neubitor de țară care se numește rege și care în realitate nu este decât cînd o *catană nemțească*, cînd un *ulan prusian*". Referindu-se la numeroase acțiuni inițiate de Carol I care s-au dovedit a fi contrare intereselor țării, Panu scria : „Culpabilul cel mai mare este el... el trebuie lovit fără cruțare, el trebuie arătat cu degetul. Pericolul cel mare este acest om, trebuie deci pus la rezon. Trebuie ca țara în picioare să-i zică cuvintele care s-ar părea că pentru dînsul au fost inventate. Il faut se soumettre ou se démettre (trebuie să te pleci sau să pleci). A mai tolera în condițiile actuale influența sa nefastă este a voi a vedea țara *subjugată și politicește și economicește* ²⁸". În final Panu îndeamnă opoziția spre a se organiza și a acționa cu energie pentru înlăturarea guvernului, considerat unealta voinței regelui. Pentru a explica mai pe larg motivele criticilor vehemente adresate regelui, Panu a publicat un lung articol în mai multe numere ale ziarului „Lupta” intitulat „Pentru ce critic pe rege”, cu atît mai mult cu cît la mijlocul lui aprilie 1887, guvernul a intentat un proces de presă autorului articolului „Omul periculos”.

În articolul amintit, Panu declara de la început că nu este susținătorul vreunui pretendent la tronul României și atacurile îndreptate împotriva regelui nu le-a însoțit de laude la adresa unei alte persoane care ar merita acest tron. Concomitent a apărut articolul „Procesul nostru de presă în fața judecătorului” în care directorul „Luptei” afirma că este inutilă o lungă anchetă a cazului. „Articolul «Omul periculos» — spunea el — precum și alte articole le-am scris împins de un singur mobil : mie mi se pare că *regele a ieșit din sfera sa constituțională*, iată explicația articolelor mele. Aceasta mă însărcinez a o dovedi înaintea tribunalelor” ²⁹.

În continuarea articolului său „Pentru ce critic pe rege” Panu demonstrează că regele a depășit sfera prerogativelor sale constituționale, a închis ochii înaintea celor mai mari încălcări de legi care viciau voința unei țări. În acest sens el scria : „Cînd un rege ajunge a invoca iresponsabilitatea și inviolabilitatea pentru a se apăra în contra atacurilor cetățenilor, acel rege este deja vinovat” ³⁰. Autorul articolului precizează că a criticat pe rege în limitele legale, constituționale : „Îl critic cum aş critica pe orice funcționar public. Îl critic ca pe orice călcător de lege. Îl critic că sînt cetățean român, și în această calitate am drept de a controla și a-mi da ideea atît prin grai cît și prin scris asupra tuturor puterilor publice, asupra tuturor factorilor însemnați din stat” ³¹.

Ca urmare a publicării articolului „Omul periculos”, lui Panu i-a fost intentat un proces de presă în urma căruia acesta a fost condamnat la 2 ani închisoare și la plata unei amenzi de 5 000 lei. Într-un articol din ziarul „Lupta”, apărut după comunicarea sentinței, se declara că această condamnare nedreaptă nu va afecta cu nimic campania împotriva abuzuri-

²⁸ Ibidem, IV (1887), nr. 218 din 1 aprilie.

²⁹ Ibidem, IV (1887), nr. 223 din 8 aprilie.

³⁰ Ibidem, IV (1887), nr. 224 din 10 aprilie.

³¹ Ibidem, IV (1887), nr. 225 din 11 aprilie.

lor săvârșite de rege și guvernul său : „Pînă cînd regele nu se va hotări să fie rege constituțional, dar strict constituțional, îi vom spune mereu și iarăși mereu, că nu este regele țării ci complicele unui om și al unei coterii politice, că este agentul principal și nedemn al menținerii la putere a unui om și a unui regim odios, că este protectorul d-lui Ion Brătianu, iar nu regele României”. De asemenea se accentua asupra faptului că „pe cită vreme același om va urma ca să nu facă decît pe negustorul sau pe bancherul sau să mărească sărăcia generală a țării, mărindu-și avuția personală a sa, îi vom spune, îi vom striga neîncetat... că este un om de afaceri, un speculant, un negustor, dar regele României nu poate să fie”. În încheie rea articolului, autorul afirma că „dacă este cineva care va suferi mai mult urmările acestei condamnățiuni nu este nici d. Panu, nici «Lupta», acela este regele. Căci fiecare brutalitate, fiecare act de nedreptate și de despotism care se săvârșește de către un tiran sau în numele unui tiran, se întoarce în contra tiranului”³². G. Panu însuși a publicat un articol în „Lupta” referitor la procesul de presă ce i-a fost intentat de guvern. El declara că procesul este neîntemeiat și că singurul judecător competent este opinia publică : „Voi rămîne convins că mi-am făcut datoria cetățenească, și în loc de a fi descurajat, din contra, voi căpăta noi puteri pentru a continua înaintea a-mi face datoria”³³.

În ultimele zile ale lunii aprilie 1887 a fost respins recursul lui Panu, sentința rămînînd definitivă. A doua zi G. Panu declara în „Lupta” că s-a comis o mare nedreptate, o infamie : „Procesul meu înaintea instanțelor judecătorești a arătat că pericolul, corupțiunea și decăderea moravurilor, și infamia guvernului este mult mai mare decît și-a putut închipui cineva. Mai mult decît oricînd este de datoria fiecărui cetățean a lupta, a denunța, a înfiera infamiile și a spune adevărul crud și implacabil”³⁴.

După sentința tribunalului de Ilfov, secția a II-a, în procesul lui Panu, acesta a adresat un protest publicat în „Lupta” arătînd reaua credință a tribunalului care se făcea instrumentul guvernului „decis cu orice preț a condamna”. Dar, susține Panu, „altceva este a ataca persoana regelui și altceva a ataca pe rege ca șeful statului ; că altceva este a aduce ofensă persoanei, vieții private a regelui și a familiei regale și altceva a critica, a lovi chiar pe rege ca primul funcționar și pentru motive curat politice”. Atacul la persoana regelui, după părerea lui Panu, însemna a-i face caricatura, a vorbi despre avariția lui, a-i arăta defecte fizice sau psihice, pe cînd a ataca pe rege ca șef al statului, înseamnă a-i reproșa actele politice, a-l lovi fiindcă vinde țara la străini, a-l critica violent fiindcă este complice cu primul ministru, a-l face cu un cuvînt pe dînsul responsabil de întreaga situație”³⁵. El considera că numai atacuri de acest fel a îndreptat împotriva regelui, ceea ce nu putea duce la condamnarea sa.

Om politic burghez cu vederi radicale, G. Panu nu depășea în atacurile sale îndreptate împotriva regelui și a guvernului său, limitele ideologiei burgheze în general. Așa se explică de ce el nu critica sistemul politic

³² Ibidem, IV (1887) nr. 230 din 17 aprilie.

³³ Ibidem, IV (1887) nr. 238 din 27—28 aprilie.

³⁴ Ibidem, IV (1887), nr. 240 din 30 aprilie.

³⁵ Ibidem, IV (1887), nr. 241 din 1 mai.

burghez instaurat după 1866, ci numai excesele și abuzurile săvârșite, care, după părerea sa, încălcău prevederile constituției și legile țării.

Prin urmare, radicalii burghezi, printre care și G. Panu, militau pentru intrarea în legalitate și perfecționarea sistemului politic burghez și nu pentru înlăturarea lui, așa cum își propuneau elementele cele mai avansate ale clasei muncitoare.

Deși limitată de interese de clasă, critica îndreptată de Panu împotriva regelui și guvernului liberal era complexă, vizînd toate laturile politicii oficiale. Astfel, concomitent cu atacurile contra politicii interne, se avea în vedere, în mod constant, politica externă promovată de Carol I după războiul de independență, orientată deliberat către Puterile centrale.

După condamnarea sa, G. Panu a îndreptat noi atacuri împotriva politicii externe a regelui. În articolul „Sucursala Germaniei”, Panu demonstra că în acțiunile sale Carol I era puternic influențat de sistemul politic existent în Germania, căutînd a transforma țara într-o sucursală a acestui imperiu. Unul din primele simptome a fost falsificarea regimului parlamentar. La fel ca la Berlin, arăta Panu, regimul parlamentar e aproape inexistent; la fel ca acolo nu mai există luptă între partide, guvernul fiind al suveranului. Referindu-se la această situație el scria: „În România d. Ioan Brătianu a căpătat de asemenea această poziție excepțională. Bătîndu-și joc cu mult cinism de principii și de parlamentarism... odată camerele alese, le conducea cu porunci și bățai din picior întocmai ca în Germania... îi crește inima lui Carol Hohenzollern cînd vede că ne germanizăm, cînd vede că șubredele noastre moravuri politice iau direcția bismarckiană”. Această situație, susținea Panu, nu poate dura însă întrucît pentru parlamentarism s-au dat lupte intense în trecut ³⁶.

După comunicarea sentinței definitive, G. Panu a părăsit țara. În articolul „Pentru ce am părăsit țara”, el declara că a săvîrșit acest act pentru că nu mai are nici o speranță în justiția guvernamentală, pentru că el nu a fost judecat și condamnat ci a suferit o condamnare ordonată de guvern.

Panu considera că nu l-a insultat pe rege, ci l-a criticat ca șef al statului, ca pe primul funcționar. De aceea nu se putea supune condamnării, neluînd în considerație sentința „unor păcătoși, numiți judecători”. Plecarea din țară era considerată de Panu ca un exil și nu o fugă. De peste hotare, G. Panu, prin articolele trimise ziarului „Lupta”, a continuat să-și îndrepte atacurile sale violente împotriva abuzurilor guvernului. „Cît despre regele inviolabil și neresponsabil — scria el — pe acela nu-l voi slăbi un moment. Îl voi designa, cum și este, ca cel mai mare pericol pentru instituțiile țării și ca cel mai culpabil din toate cîte vedem ³⁷”.

În astfel de articole îndeamnă la acțiuni politice energice și deschise pentru a determina pe rege să înlăture guvernul liberal dînd ca exemplu răscoalele din republicile latino-americane. Astfel, într-un articol intitulat „Rolul armatei în situația actuală” scria: „Această idee, ca armata să ia parte la răsturnarea acestui guvern, este neînlăturabilă în starea în care am ajuns... la forța brutală altă forță brutală, la tunuri, tunurila puști, puști ³⁸.

³⁶ Ibidem, IV (1887), nr. 245 din 6 mai.

³⁷ Ibidem, IV (1887), nr. 257 din 28 mai.

³⁸ Ibidem, IV (1887), nr. 261 din 31 mai.

Într-o serie de articole ulterioare, Panu face o analiză regalității și rolului ei într-un stat modern. În țări constituționale din apusul Europei, scria el, ca Anglia sau Belgia de pildă, rolul regelui e șters fiind doar un simbol istoric. El susține că în România nu există rațiuni istorice pentru menținerea regalității : „noi am adăugat la corpul nostru social, am lipit la el un organ nou, regalitatea ; sutura nu e încă făcută ; grefagiul nu a reușit pot zice... Deși este un corp străin în organismul nostru social, regele nu înțelege măcar că misiunea lui este a tinde ca să aducă un bine țării ce l-a adpotat, ci el umblă cu pretenții despotice și intră în complicitatea guvernelor rele”³⁹.

Într-un alt articol pe aceeași temă, directorul „Luptei” arată că în trecutul nostru istoric domnitorii care erau răi și ticăloși își pierdeau domnia și tronul. Domnia era considerată ca o funcție pe care putea să o ocupe oricine, scria el. Așa s-a procedat și în primii ani de domnie ai lui Carol I, însă oamenii politici lingușitori au căutat să fetișizeze regalitatea : „În contra acestei școale de curtezani trebuie să se scoale toată lumea demnă și să pună lucrurile și pe oameni la locul fixat atît de constituție cît și de istoria țării”⁴⁰. Referindu-se la această atitudine de lingușire, Panu ataca excesele făcute în acest sens de către Dimitrie Sturza care asemuia pe regele Carol cu Împăratul Traian. Indignat, Panu protesta împotriva acestei scoborîri a figurii marelui împărat „pînă la figurina banală a unui locotenent prusian, preocupat mai mult aș mări proprietățile sale”⁴¹.

În alte articole trimise din străinătate, Panu reia problema înlăturării monarhiei ca instituție, susținînd că dacă va fi înlocuit Carol I cu alt rege nu se va schimba nimic : „fiindcă în fond nu e de vină omul ci instituția ; fiindcă regalitatea constituțională este astfel încît împinge fatal pe oricine, în o țară ca a noastră, a să purta cum să poartă regele Carol”. În concepția fruntașului radical, monarhia era o fază trecătoare spre forma cea mai avansată a democrației burghize — republica”⁴². După căderea guvernului liberal, G. Panu continuă atacurile la adresa instituției regalității susținînd că el nu lupta numai pentru îndepărtarea de la tron a regelui Carol „ci pentru a suprima pe toți Carolii și toate dinastiile străine și pămîntene din Țara Românească”. Căci altfel, spune el, „lumea va presupune cu drept cuvînt că nici combați un principiu, nici servești un altul, ci combați o persoană și servești o alta”⁴³. În lumina acestor considerente, Panu critică pe cei care susțin că un domn pămîntean ar putea înlătura relele din țară : „... Domnul pămîntean sau străin — spune el — odată suit pe tron, urmează politica care convine intereselor sale și prin urmare o politică care nu este a țării”⁴⁴.

În anii următori, G. Panu își lărgește sfera criticilor îndreptate împotriva regelui, atacînd nu numai regalitatea ca atare, ci și dinastia care începea a se institui prin aducerea în țară a principelui moștenitor

³⁹ Ibidem, IV (1887), nr. 292 din 5 iulie.

⁴⁰ Ibidem, IV (1887), nr. 329 din 21 august.

⁴¹ Ibidem, IV (1887), nr. 336 din 29 august.

⁴² Ibidem, V (1887), nr. 409 din 28 noiembrie.

⁴³ Ibidem, V (1888), nr. 619 din 18 august.

⁴⁴ Ibidem, V (1888), nr. 620 din 19 august.

Ferdinand. Referindu-se la proiectul de căsătorie al acestuia și la împiedicarea unei alianțe cu o principesă română, Panu preciza că totul a fost făcut pentru a se consolida dinastia și în acest scop nu s-a permis amestecul ei cu familiile autohtone.

Radicalii s-au pronunțat contra regalității și cu atât mai mult contra dinastiei : „Noi nu voim să împlintăm în țara românească ideea monarhică fie cu rege străin fie cu rege român. Noi considerăm ca trecătoare această fază monarhică... noi vom începe propaganda pentru forma de guvernământ care ne este scumpă nouă, pentru Republică și pentru suprimarea regalității”⁴⁵. Ca și cu alte prilejuri, G. Panu s-a ridicat cu energie împotriva sărbătoririi zilei de 10 mai. În 1891, când se pregătea jubileul a 25 de ani de domnie al regelui Carol I, el protesta împotriva acestor pregătiri susținând ideea republicană : „Noi sîntem republicani de convingere și de idei și dușmanii formei monarhice, care ni se pare că nu mai convine ideilor largi și democratice și stăpînirii poporului”. Apoi precizează că dacă radicalii nu atacă zilnic monarhia n-o fac pentru a linguși pe monarh, ci din necesitatea preocupărilor luptei pentru cele mai arzătoare probleme economice și sociale, care sînt mult mai urgente. În continuare Panu conchide că regele nu este animat de idei democratice : „el caută a da un fel de aureolă divină monarhiei, el tinde a face din tron ceva sfînt, iar din dinastie o moștenire cu caracter nediscutabil”. Iată prin urmare care era caracterul ce se dădea serbărilor jubileului⁴⁶.

Aceeași idee e reluată într-un articol publicat în ziua de 10 mai 1891 intitulat „25 ani de domnie !”, în care arăta că „noi, democrații, nu putem decît să considerăm acești 25 de ani ca perduți pentru reformele economice și politice și ca cîștigați pentru monarhismul dinastic și pentru întărirea partidelor naționale”⁴⁷.

Într-o serie de articole publicate după serbările jubileului, în coloanele, ziarului „Lupta” s-au adresat proteste vehemente împotriva acestora considerîndu-le a fi „o mascaradă politică”. Într-unul din ele se aprecia : „Jubileul a fost o ocazie mai mult ca partidele și coteriele care sînt dinastice din calcul și interes să-și arate și cu această ocazie platitudinea lor lucru care de altmîntrelea, nu a mirat pe nimeni. Încolo nimic, absolut nimic”⁴⁸.

În ultima perioadă a campaniei de presă întreprinsă împotriva regalității, G. Panu s-a oprit îndelung într-o serie de articole publicate în „Lupta” asupra politicii externe promovată de regele Carol I. Regele era considerat vasalul curților imperiale din Viena și Berlin, iar acțiunile sale favorabile celor două puteri centrale „acte de înaltă trădare națională” care trebuiau stigmatizate și respinse cu energie de întregul popor român⁴⁹. Într-un articol pe această temă intitulat „Politica nemțească și politica națională” Panu afirma că regele Carol „de 10 ani aproape... a subordonat politica țării intereselor austro-ungare” ceea ce contravine politicii naționale. G. Panu considera că „alianța servilă cu Austro-Ungaria, alianță implicînd dezistarea noastră de la orice interes pentru populațiile românești din

⁴⁵ Ibidem, VIII (1891), nr. 1444 din 22 iunie.

⁴⁶ Ibidem, VIII (1891), nr. 1409 din 9 mai.

⁴⁷ Ibidem, VIII (1891), nr. 1410 din 10 mai 1891.

⁴⁸ Ibidem, VIII (1891), nr. 1413 din 13 și 14 mai 1891 ; vezi și nr. 1412 din 12 mai 1891.

⁴⁹ Ibidem, VIII (1891), nr. 1529 din 4 octombrie.

acel imperiu a fost și este o crimă... regele Carol, cu colectivisti (liberalii brătienști — *n.n.*) în frunte, au servit românilor de dincolo nu de apărători ci de apăsători, iar pe teritoriul liber de giandarmi și de spioni ⁵⁰". G. Panu considera că pentru acel timp era posibilă o politică de neutralitate care ar fi asigurat țării existența și independența. După ce arăta pericolele ce decurgeau fie dintr-o alianță cu o grupare de mari puteri, fie cu cealaltă grupare, el susținea că viitorul României consta în politica de neutralitate: „Pentru a trăi și a ne dezvolta nu avem nevoie a ne înhăma la carul nimănui, este destul ca să nu ne amestecăm în intrigele dintre marile puteri. Stricta neutralitate este cea mai bună pavăză independenței noastre” ⁵¹. El se pronunța cu energie și făcea apel la opinia publică spre a organiza o întrunire sau un congres pentru a stabili orientarea în politica externă, susținând că regele nu avea acest drept. În apelul făcut spunea printre altele: „Să ne punem în mișcare să căutăm a schimba această situație penibilă. Politica țării trebuie să fie în mâinile țării, iar nu a politicianilor” ⁵².

Lunga campanie de presă antimonarhică dusă de Panu în coloanele ziarului „Lupta” a luat sfârșit la finele anului 1891 în vederea depunerii candidaturii sale în alegerile ce urmau să aibă loc la începutul anului 1892. Cu începere de la 16 ianuarie 1892 ziarul „Lupta” nu mai apare cu antetul „director politic G. Panu”, ci „organ democrat radical”. Pe prima pagină cititorii erau anunțați că: „d. G. Panu se retrage de la dirijarea zilnică a ziarului «Lupta»”, dar în același timp se preciza că, în calitate de proprietar și ca șef al partidului democrat radical, el va continua să aibă „o înaltă și decisivă privighere asupra gazetei” ⁵³. După această dată majoritatea articolelor de fond au fost semnate de C.C. Bacalbașa, prieten și partizan de idei al lui G. Panu. La 7 februarie 1892, G. Panu a fost ales senator la Colegiul II Iași. Acesta era așadar motivul retragerii de la direcția ziarului „Lupta” ⁵⁴.

Începînd cu această perioadă, din rațiuni politice personale, G. Panu care formulase critici vehemente și îndreptățite împotriva regelui, a monarhiei și a dinastiei, a sfârșit prin a-și trăda convingerile sale în favoarea unei cariere politice. Ca și în cazul altor oameni politici burghezi din vremea sa, G. Panu a acordat prioritate intereselor personale, raliindu-se cercurilor politice conducătoare.

Redusă numericeste, gruparea radicală nu avea șanse de guvernare altfel decît prin colaborarea cu liberalii sau conservatorii. După nereușita unor încercări de alianță cu liberalii, Panu s-a apropiat treptat de conservatori cu scopul de a-și deschide, pe această cale, perspectiva unei funcții guvernamentale; această nouă orientare nu a fost însă o apropiere temporară, cu menținerea integrală a programului fiecărei formații politice, ci a avut ca efect părăsirea, de către radicali, a unor principii politice progresiste, pentru care militaseră în trecut ⁵⁵.

⁵⁰ Ibidem, VIII (1891), nr. 1533 din 9 octombrie.

⁵¹ Ibidem, VIII (1891), nr. 1546 din 24 octombrie.

⁵² Ibidem, VIII (1892), nr. 1548 din 25 octombrie 1891.

⁵³ Ibidem, IX (1892), nr. 1610 din 16 ianuarie 1892.

⁵⁴ Vezi în acest sens „Lupta” IX (1892) din 8 februarie.

⁵⁵ Tr. Lungu, *Viața politică în România la sfîrșitul secolului al XIX-lea (1888—1899)*, București, Edit. științifică, 1967, p. 178—179.

Atitudinea sa antimonarhică a constituit totuși o acțiune de răsunet pe plan intern cu unele repercusiuni pozitive.

Însumându-se unui șir de acțiuni antimonarhice, desfășurate de masele populare, de elementele democratice de la sfârșitul veacului trecut și mai ales de clasa muncitoare și partidul ei politic P.S.D.M.R. campania lui Panu dovedea opiniei publice imperfecțiunile sistemului politic, menținute și favorizate de instituția monarhică. Asemenea lui C.A. Rosetti, G. Panu critica întemeiat anacronismul acestei instituții și se opunea cu energie perpetuării ei sub forma dinastiei. Om politic burghez cu vederi progresiste, Panu s-a pronunțat fără echivoc în timpul campaniei antimonarhice în favoarea republicii ca formă de stat ideală pentru evoluția principiilor politice burgheze.

Critic acerb dar inconsecvent al instituției monarhice, G. Panu a urmat calea sinuoasă a multora din oamenii politici burghezi, care și-au început activitatea politică militând de pe pozițiile radicalismului liberal și sfârșind prin a trece de partea elementelor conservatoare, în scopul vădit de a-și forma și consolida o carieră politică. Astfel în istoria modernă a României G. Panu nu constituia o excepție, ci confirmă de fapt o evoluție politică firească, caracteristică majorității politicianilor burghezi din vremea sa.

L'ATTITUDE ANTIMONARCHIQUE DE G. PANU REFLÉTÉE DANS LE JOURNAL «LUPTA» (LE COMBAT)

RÉSUMÉ

Personnalité marquante de la vie politique et culturelle roumaine de la fin du XIXe siècle, G. Panu s'est manifesté sur de multiples plans, s'affirmant comme un orateur et juriste distingué et non pas moins comme publiciste, mémorialiste, historien et homme politique.

Malheureusement, cette personnalité a été trop rarement présentée sous son vrai jour, avec ses mérites et ses déficiences, incontestables, mais de beaucoup exagérés par les ennemis que son esprit polémique inné s'était créé.

L'article présente l'un des aspects de l'activité politique — peut-être la plus importante — du leader radical démocrate que fut G. Panu, notamment la longue campagne de presse dirigée contre le roi Charles Ier et la monarchie en tant qu'institution en général.

Déployée au long d'une décennie environ dans les pages du journal «Lupta» (Le Combat), dont il fut le directeur, la campagne antimonarchique de G. Panu démontrait à l'opinion publique les imperfections du système politique, maintenues et favorisées par la monarchie.

Homme politique bourgeois professant des opinions progressistes, G. Panu s'est déclaré l'adepte de la république en tant que forme d'Etat idéale pour l'évolution des principes politiques bourgeois.

Suivant la voie sinueuse d'un grand nombre d'hommes politiques bourgeois, G. Panu, qui a commencé son activité politique en tant que militant du radicalisme démocrate, a fini par adhérer au parti conservateur.

50 DE ANI DE LA CREAREA SINDICATELOR UNITARE

CREAREA SINDICATELOR UNITARE ȘI LOCUL LOR ÎN MIȘCAREA MUNCITOREASCĂ REVOLUȚIONARĂ DIN ROMÂNIA ÎN ANII 1923—1929

DE

N. NICOLAESCU

Apărute la sfârșitul secolului trecut ca organizații de masă ale clasei muncitoare, având drept trăsături definitorii tendința spre unitate, conducere centralizată, strinsă legătură și subordonare față de organizațiile politice ale proletariatului, sindicatele din România s-au dezvoltat într-o măsură nemaiîntâlnită în anii avântului revoluționar care au urmat primului război mondial, ajungând, sub raport numeric, să înregimenteze circa 300 000 de membri. Acționând sub înrîurirea politică a militanților revoluționari din partidul socialist, sindicatele au desfășurat o intensă activitate în timpul marilor lupte sociale care au culminat cu greva generală din octombrie 1920.

Congresul din mai 1921, care a dus la transformarea partidului socialist în partid comunist, a avut o covârșitoare importanță pentru destinele clasei noastre muncitoare, exercitând o influență dintre cele mai profunde și asupra activității sindicatelor. „Prin aceasta — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — se ridică pe o treaptă superioară activitatea detașamentului de avangardă, revoluționar, al clasei muncitoare din România. Partidul comunist, continuatorul direct al mișcării revoluționare socialiste, al partidului clasei muncitoare făurit în 1893, a dus mai departe și a ridicat pe un plan superior, în noile condiții ale dezvoltării României lupta de eliberare socială și națională”¹.

Activitatea sindicatelor cunoaște două momente de importanță majoră, în octombrie 1921 și iunie 1922 când la Brașov și, respectiv, Sibiu, s-au desfășurat două dintre cele mai importante congrese sindicale.

Principala sarcină a congresului de la Brașov consta în a pune bazele organizatorice ale sindicatelor centralizate, care să înglobeze organizațiile

---

¹ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la adunarea festivă consacrată aniversării a 80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România*, Editura politică, București, 1973, p. 38.

din toate regiunile și provinciile țării². Pe lângă aceasta, una dintre problemele care s-a pus cu deosebită acuitate la congres a fost cea cu privire la atitudinea pe care mișcarea sindicală urma să o adopte față de legea reacționară din mai 1921 a Asociațiilor profesionale, cunoscută sub numele de legea Trancu-Iași. Potrivit acestei legi, urmau să fie recunoscute persoane juridice numai sindicatele care își limitau activitatea la interese strict profesionale, nu adoptau principiul luptei de clasă și se declarau autonome față de partidele politice proletare. Pentru a înfrunța această lege și a putea activa, sindicatele au trebuit să adopte tactica „autonomiei sindicale”³. Documentele elaborate de congres au fost aprobate de militanții comuniști și de centristi care au cerut prin presă, ori în întrunirile publice să se păsească cu și mai mare hotărâre la organizarea de noi sindicate și la consolidarea celor existente.

Intrucât și după acest congres, sindicatele rămăseseră grupate în jurul a două centrale: Comisia generală (București) și Consiliul general (Cluj), partidele muncitorești, trecând peste deosebirile de principii și tactică, au stăruit să se alcătuiască o platformă comună, să se pregătească și să se țină un congres general sindical care să consfințească realizarea unității pe plan național. Făcându-se eco-ul acestei stări de spirit, ziarul „Socialismul”, într-un articol publicat în chiar ziua deschiderii congresului arăta că: „De hotărârile care se vor lua acum la Sibiu depinde mai mult decât forma viitoare a organizării, depinde însăși existența sindicatelor...”⁴.

Lucrările congresului sindical, întrunit între 4—7 iunie 1922, la Sibiu, au fost animate de dorința înfăptuirii unității sindicale⁵. Documentele cele mai semnificative adoptate — statutul și rezoluția anexă a acestuia asupra autonomiei — au avut atunci, și în perspectiva anilor care au urmat, o mare importanță⁶.

Realizarea unificării sindicale a demonstrat că se făcuseră pași importanți pe linia clarificării locului și rolului ce revin sindicatelor în lupta dusă de către clasa muncitoare pentru apărarea intereselor sale majore. Unificarea sindicală a dus la consolidarea forțelor proletare, la întărirea rolului sindicatelor în lupta pentru păstrarea cuceririlor politice și economice dobândite de clasa muncitoare în anii avântului revoluționar, a creat condițiile coordonării acțiunilor greviste pe plan național.

Partidul comunist a salutat înfăptuirea unificării sindicale și a cerut membrilor săi și tuturor muncitorilor să intre și să activeze în cadrul sindicatelor unificate pentru drepturile lor.

Activitatea sindicatelor după congresul de la Sibiu a cunoscut o linie ascendentă. Sub conducerea lor au avut loc numeroase acțiuni greviste

² Vezi mai pe larg despre congresul sindical de la Brașov la Fl. Dragne și N. G. Munteanu, *File din istoria luptei pentru făurirea unității mișcării noastre muncitorești*, în „Scnteia” din 27 noiembrie 1971.

³ *Documente din istoria partidului comunist și a mișcării muncitorești revoluționare din România (1921—1924)*, Editura politică, București, 1970, p. 57—69.

⁴ „Socialismul” din 4 iunie 1922.

⁵ Vezi mai pe larg despre lucrările acestui congres la M. C. Stănescu, *Mișcarea muncitorească din România în anii 1921—1924*, Editura politică, București, 1971, p. 142—147 și Ion Spălățelu, *Un moment de seamă în lupta pentru făurirea unității mișcării muncitorești din România*, în „Scnteia” din 4 iunie 1972.

⁶ *Documente din istoria partidului comunist și a mișcării muncitorești revoluționare din România (1921—1924)*, Editura politică, București, 1970, p. 235—240.

cu caracter economic și politic într-o serie de orașe printre care București, Arad, Brașov, Galați, Timișoara, Oradea și pe Valea Mureșului. Procesul de organizare a muncitorimii în sindicate s-a intensificat. Acțiunile greviste desfășurate sub conducerea P.C.R., demonstrau creșterea influenței acestuia în rîndul muncitorilor organizați. Cucerind încrederea maselor, comuniștii au fost aleși în conducerea sindicatelor cu prilejul a numeroase conferințe ale diferitelor sindicate, uniuni sau regionale sindicale care au avut loc la sfîrșitul anului 1922 și începutul anului 1923.

Creșterea influenței politice a comuniștilor în sindicate ca urmare a poziției lor consecvent revoluționare pe linia luptei pentru apărarea drepturilor muncitorilor, nu convenea conducătorilor social-democrați din conducerea sindicatelor. Această situație, coroborată cu tot mai evidentă orientare a muncitorimii spre acele sindicate care desfășurau o activitate mai intensă și cu un mai pronunțat caracter de clasă, au determinat elementele oportuniste din mișcarea sindicală, care doreau înlăturarea comuniștilor din conducerea sindicatelor, să treacă în mod deschis la spargerea unității sindicale. Congresul general care urma să se țină la Cluj în vara anului 1923 le-a oferit prilejul de a trece la fapte. Ei au inclus în ordinea de zi discutarea afilierii la Internaționala oportunistă de la Amsterdam, afiliere nedorită de majoritatea covârșitoare a muncitorimii întrucît ar fi dus la dezbinare și sciziune.

Partidul comunist a pornit o puternică campanie împotriva sciziunii, pentru salvagardarea unității sindicale. În acest scop, s-a renunțat la teza din rezoluția adoptată de Congresul al II-lea al P.C.R. de la Ploiești, care cerea afilierea sindicatelor din România la Internaționala Sindicală Roșie. În instrucțiunile trimise organizațiilor de către Biroul sindical al C.C. al P.C.R., la 10 iulie 1923, se preciza că: „Obiectivul nostru de atins în acest congres trebuie să fie: *Unificarea Mișcării Sindicale cu orice preț, bineînțeles fără sacrificarea principiilor noastre*”⁷.

Într-un articol de larg răsunet, publicat în chiar ziua congresului, în organul său de presă, ziarul „Socialismul”, P.C.R. arăta: „Din toate chestiunile de viață ce se ridică azi cu o putere drăcească la ordinea de zi a vieții muncitorești, nici una nu o vedem pe ordinea de zi a congresului.

Lock-outuri și concedieri, lucru în acord și salarii de scumpete și impozite, mizerie și boală, iată ordinea de zi a vieții muncitorului...”

Precizînd tactica pe care delegații muncitorimii urmau să o adopte la congres, P.C.R. îndemna: „La Cluj să mergem să clădim, iar nu să dărim. Burghezia ne va zdrobi între degetele, între baionetele și lanțurile, între mașinile și uzinele ei dacă lăsăm pe spărgători să-și facă treaba. Unitatea sindicală, front unic muncitoresc, luptă dîră, iată drumul spre dezrobire”⁸.

Ca rezultat al campaniei desfășurate de P.C.R. pentru menținerea unității și evitarea sciziunii, sindicate, uniuni și muncitori din București, Iași, Cluj, Cernăuți, Arad, Baia Mare, Constanța, Brașov, Oradea, Timișoara, Tîrgu-Mureș, Valea Mureșului, Ploiești și din alte multe localități țin nitinguri și întruniri unde adoptă hotărîri și moțiuni în care se

⁷ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 95, dosar nr. 1193, fila 19.

⁸ „Socialismul” din 16 septembrie 1923.

pronunță pentru păstrarea unității sindicale și scoaterea de pe ordinea de zi a problemei afilierei la Amsterdam⁹.

Cu tot valul protestelor care veneau din întreaga țară, în ziua de 16 septembrie 1923, la Cluj, se deschid lucrările congresului cu ordinea de zi anunțată.

Orașul Cluj nu fusese ales întâmplător drept loc de desfășurare a congresului. El se afla în zona cuprinsă sub regimul stării de asediu și deci guvernul putea interveni în orice moment pentru a interzice ținerea congresului. Dealtfel, Ministerul de Interne a recomandat autorităților din Cluj să urmărească îndeaproape dezbaterile, iar „în cazul când aveți ferma convingere că rezultatul congresului ar fi aderarea la principiile comuniste (Internaționala a III-a), să sesizați de îndată autoritățile militare pentru a suspenda congresul.”¹⁰

Elementele oportuniste, I. Flueraș, I. Jumanca, I. Moscovici, R. Gaidosch, E. Gherman, aveau, așadar, asigurat la congres sprijinul direct al organelor administrative locale care se aflau tot timpul în sala congresului. De asemenea la congres participau I. Sassenbach, secretarul Biroului Internaționalei sindicale de la Amsterdam, și reprezentanți ai sindicatelor din Cehoslovacia și Ungaria.

Conducătorii social-democrați din fruntea sindicatelor au făcut totul pentru a-și asigura majoritatea la congres: au invalidat un important număr de mandate pe care le dețineau partizanii unității sindicale și ai excluderii de pe ordinea de zi a afilierei la Amsterdam, au împiedicat discutarea deschisă a acestei probleme în congres și, în cele din urmă, cu ajutorul poliției, au exclus pur și simplu din congres și au expulzat din oraș majoritatea delegaților, reușind astfel, în a treia zi a congresului, să obțină votul prin care o parte a sindicatelor din România erau declarate afiliate la Internaționala de la Amsterdam.

Prin adoptarea acestei măsuri s-a provocat, de fapt, scindarea mișcării sindicale din România, care a durat timp de 13 ani și a adus mari prejudicii luptei clasei muncitoare împotriva exploatarei capitaliste, pentru drepturi și libertăți democratice.

Imediat după congres, autoritățile au dezlănțuit o aprigă teroare împotriva delegaților excluși. După ce la congres nesocotiseră voința majorității muncitorimii organizate, elementele reformiste au pornit, la rîndul lor, o campanie de presiuni asupra acelor organizații care se declaraseră pentru păstrarea unității sindicale, trimițîndu-le adrese prin care le somau să aprobe hotărârile congresului și să recunoască Consiliul general. Mergînd mai departe pe panta trădării, ei au denunțat ca fiind periculoase siguranței statului acele organizații care nu le împărtășeau concepțiile.

În fața acestor acțiuni, a luat naștere o puternică mișcare de protest în rîndul muncitorimii din întreaga țară. Cu prilejul a nenumărate întruniri, muncitorii adoptau moțiuni de protest în care cereau să fie anulate hotărî-

⁹ *Documente din istoria partidului comunist și a mișcării muncitorești revoluționare din România (1921—1924)*, Editura politică, București, 1970, p. 502—506; 511; 515—517.

¹⁰ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 5, dosar nr. 877, fila 144.

rile luate de Congresul de la Cluj. Protestele împotriva abuzurilor săvârșite au început chiar în timpul congresului, când un număr de delegați au înfierat procedeele prin care se încerca să se falsifice voința delegaților și au cerut respectarea democrației muncitorești în desfășurarea lucrărilor¹¹. Într-un articol publicat chiar în acele zile, Gh. Cristescu, secretarul general al partidului comunist, apreciază că „Oricare ar fi sfârșitul congresului care lucrează sub controlul baionetelor, acest sfârșit nu va putea să înșele pe nimeni: voința muncitorimii pentru unitatea sindicală s-a afirmat, respingerea afilierii la Amsterdam de asemenea.”¹² „Socialismul” îndemna ca împotriva spărgătorilor și peste capul lor, muncitorimea să păsească la refacerea unității, să se înlăture haosul, să nu fie recunoscute hotărârile adoptate la Cluj. În editorialul publicat de acesta se cerea: „*Să reclădim unitatea! Să păstrăm uniunile întregi! Să refacem legăturile cu ele!* Să încordăm forțele pentru a crea și susține un centru care să conducă sforțările noastre spre oprirea isprăvilor spărgătorilor și reîntemeierea unității sindicale.”¹³ Muncitorii sindicatului metalurgist din București, membrii sindicatelor din Iași, Brașov, Tîrgu Mureș, Mediaș, Federația muncitorilor în îmbrăcăminte, sindicatul „Arte grafice” al tipografilor bucureșteni și multe alte organizații profesionale muncitorești, protestau împotriva hotărârilor luate la Cluj și-și exprimau dorința de unitate.¹⁴ Astfel, în moțiunea adoptată de sindicatul metalurgist din capitală, se arăta că lucrătorii metalurgiști „înfierază actul de sălbăticie mișelească al unor așa ziși conducători amsterdamiști, care, cu ajutorul poliției și al armatei, au spart congresul, aruncînd afară marea majoritate a delegaților muncitorilor organizați.” Moțiunea preciza că muncitorii nu recunosc „adunării particulare a unei mici părți din congres nici un drept de hotărîre asupra mișcării sindicale din România” și, deci, nici afilierea proclamată, nici noul Consiliu general numit.¹⁵

Sindicatele excluse la Cluj, precum și altele care, între timp, s-au desolidarizat la rîndul lor de Consiliul reformist ales acolo, au cerut membriilor vechiului Consiliu general sindical rămași credincioși unității să acționeze neîntîrziat pentru refacerea frontului muncii. În aceste condiții o parte a membrilor Consiliului general ales la Sibiu și alți activiști sindicali, între care, Gh. M. Petrescu-Ghempet, F. Geller, Ștefan Dan, Gheorghe Tănase, Marcel Pauker, Ion Cloțan, N. Simulescu-Militaru, hotărâsc să rămînă în continuare la posturile lor.¹⁶ Într-un manifest adresat muncitorimii, ei declară că: „În urma invitației mai multor sindicate care ne-au cerut să rămînem la postul nostru, noi, membrii ai Consiliului general ales la Sibiu, rămași credincioși unității sindicale, însă dați afară de conducătorii amsterdamiști, împreună cu alți tovarăși *credincioși unității*, am decis să ne constituim în comitet de inițiativă pentru refacerea unității sindicale.” Manifestul îndemna sindicatele care se situau pe recunoașterea princi-

¹¹ „Socialismul” din 20 septembrie 1923.

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem din 27 septembrie 1923.

¹⁴ *Documente din istoria partidului comunist și a mișcării muncitorești revoluționare din România (1921–1924)*, Editura politică, București, 1970, p. 546–551; 554–561.

¹⁵ Idem, p. 546–547.

¹⁶ „Socialismul” din 27 decembrie 1923.

piului luptei de clasă și a unității sindicale și care doreau reintroducerea legalității statutare „să se pună de urgență în legătură cu comitetul de inițiativă spre a primi instrucțiuni și a porni împreună la luptă pentru salvarea unității sindicale.”¹⁷

P.C.R. înțelegea că interesele de luptă ale clasei muncitoare impuneau regrouparea muncitorilor în sindicate, unitatea de acțiune a acestora constituind o necesitate cerută de întreaga dezvoltare economică, politică și socială a țării. Proletariatul, în lupta sa contra exploatării capitaliste, nu putea acționa dezbinat iar sciziunea îi diminuă capacitatea de acțiune tocmai în acei ani în care mișcarea revoluționară intrase în reflux.

Sub îndrumarea partidului comunist, comitetul de inițiativă s-a întrunit între 28 și 30 octombrie 1923, într-o conferință care a hotărât constituirea Consiliului General Sindical Unitar (C.G.S.U.) cu sediul în București, și a adoptat directivele și manifestul programatic al noului organism sindical¹⁸. Cu acest prilej a fost ales Consiliul General al Sindicatelor Unitare*.

Luau astfel ființă SINDICATELE UNITARE, organizații de luptă ale clasei muncitoare care își propuneau să militeze pentru refacerea unității sindicale, pentru organizarea muncitorimii pe baza luptei de clasă.

Datorită îngrădirilor pe care legea Trancu-Iași le punea, atît în directive cît și în manifestul programatic se preciza că Sindicatul unitar, astfel create, nu sînt subordonate nici unui partid politic muncitoresc, deși în realitate ele se aflau sub conducerea nemijlocită a P.C.R. Consiliul unitar se angaja ferm să respingă cu toată tăria orice încercare de sfărîmare a mișcării sindicale. Noul organism urma să se conducă după statutul votat la Congresul de la Sibiu, căruia i s-a adăugat în titlu cuvîntul *unitar* și s-a lărgit reprezentanța la congres, în așa fel ca să poată participa toate sindicatele care aveau de la 25 de membri în sus. S-a mai hotărît ca în Consiliul General Sindical Unitar să nu poată fi ales nici un conducător al vreunui din partidele muncitorești. În dorința refacerii imediate a unității sindicale, C.G.S.U. a trimis Consiliului general numit la Cluj o adresă în care cerea ca acesta să declare anulate toate hotărîrile luate la congres, inclusiv numirea sa, să se constituie un comitet comun provizoriu compus din părți egale care să aibă menirea de a pregăti cît mai curînd un congres general sindical, un adevărat congres muncitoresc, în care să se asigure tuturor sindicatelor reprezentarea iar hotărîrile lui să fie obligatorii pentru toți, membrii conducători ai partidelor politice muncitorești să nu poată fi aleși nici în Comitetul comun provizoriu, nici în Consiliul general care ar fi rezultat din congresul de unificare. Aceste prevederi pe care adresa C.G.S.U. către Consiliul de la Cluj le cuprindea¹⁹ erau menite

¹⁷ *Documente din istoria partidului comunist și a mișcării muncitorești revoluționare din România (1921—1924)*, Editura politică, București, 1970, p. 553.

¹⁸ *Ibidem*, p. 561—564; 565—571.

* Consiliul General Sindical Unitar era compus din: Coloman Müller, președinte; Nicolae Marian, secretar; Ion Burcă, casier; Schein Solomon, Gh. M. Petrescu-Ghempet, Filip Geller, Ion Baga, Kadar Iosif, Ștefan Dan, Gheza Naghi — membri și Iuliu Dascăl și I. Papp — comisia de control (Vezi Arhiva C.C. al P.C.R., fond 6, mapele 2, 4).

să împiedice reînvierea disputelor între conducătorii partidelor muncitorești și, în același timp, să ferească sindicatele de a fi învinuite că, avînd în componența lor conducători de partid, încalcă prevederile legii Asociațiilor profesionale.

În concepția comuniștilor înființarea Sindicatelor unitare nu avea ca scop constituirea unei mișcări sindicale aparte ci crearea cadrului organizatoric cel mai propice unde să se poată acționa cu mai mult succes pe linia refacerii unității sindicale. Membrii C.G.S.U. își exprimau speranța unei apropiate refaceri a unității.

Programul de acțiune preconizat de conducerea Sindicatelor unitare prevedea desfășurarea unei largi campanii în rîndul muncitorilor pentru a-i mobiliza la lupta împotriva legislației antimuncitorești, pentru dreptul de organizare, împotriva ofensivei patronale, a speculei și scumpetei, pentru ziua de muncă de opt ore și înlăturarea muncii în acord, pentru salarii corespunzătoare în raport cu scumpetea, pentru autonomia caselor de boală și altele. Acestor lozinci, care oglindeau principalele revendicări muncitorești, le vor consacra sindicatele revoluționare cea mai mare atenție pe măsură ce se vor organiza și reorganiza din mers.

La scurt timp după conferința de constituire din octombrie 1923, prin hotărîrea judecătorească a tribunalului Ilfov din 12 decembrie, C.G.S.U. dobîndește recunoașterea personalității juridice, iar la conferința de la Sibiu din 29—31 decembrie, se constituie definitiv ca centrală sindicală¹⁹. Conducerea C.G.S.U. se compunea din șapte comuniști, trei socialiști și un social-democrat, ceea ce demonstra caracterul larg reprezentativ al Consiliului precum și dorința sinceră a P.C.R. de a înlesni și pe această cale refacerea unității sindicale. Chiar președintele C.G.S.U. — Coloman Müller — nu era înscris în P.C.R., ci era membru al Partidului Socialist din Banat. El va deține funcția de președinte pînă în anul 1929 la Congresul de la Timișoara²⁰.

Sub aspect organizatoric, încă din primii ani s-au alcătuit instrucțiuni și s-a elaborat un regulament de funcționare care prevedea crearea de comisii sindicale în fiecare localitate. Aceste comisii, împreună cu comitetele sindicale și bărbații de încredere din întreprinderi, aveau sarcina de a organiza muncitorimea din industrie. S-a hotărît, de asemenea, editarea unor broșuri care să trateze problemele la ordinea zilei în legătură cu organizarea maselor²¹, iar din luna aprilie 1925 a apărut în limbile română și maghiară „Viața muncitoare („Munkás”), organul de presă al Sindicatelor unitare. Uniunile sindicale au editat și ele la rîndul lor, numeroase organe de presă cum erau, de pildă, „Ferarul”, organul Uniunii unitare a muncitorilor metalurgiști, chimiști și petroliști, „Lemnarul”, organul Uniunii unitare a muncitorilor în lemn și altele.

Organizîndu-se în conformitate cu statutul adoptat la Congresul general din iunie 1922 de la Sibiu²², Sindicatele unitare își desfășurau activitatea pe întreg teritoriul țării, C.G.S.U. fiind reprezentantul central

¹⁹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 12, fila 2.

²⁰ Ibidem., fond 1, dosar nr. 27, filele 9—22.

²¹ *Documente din istoria partidului comunist și a mișcării muncitorești revoluționare din România (1921—1924)*, Editura politică, București, 1970, p. 57—59.

²² Ibidem, p. 235—240.

al tuturor acestora. Instanța supremă a sindicatelor era Congresul, care trebuia convocat cel puțin la doi ani odată. La C.G.S.U. erau afiliate uniunile organizate pe profesii, care încorporau syndicatele din aceeași ramură de activitate. Aceste uniuni aveau în frunte un Consiliu general condus de unul sau mai mulți secretari, în funcție de mărimea uniunii. Pe plan teritorial C.G.S.U. avea organizate Consilii sindicale regionale și Comisii locale.

După conferința din octombrie 1923 Syndicatele unitare au început să se reorganizeze astfel că, la jumătatea lunii ianuarie 1924, efectivele lor se ridicau la 31 000 de membri, încorporați în șapte uniuni și o serie de syndicate independente. Știind că în timpul congresului de la Cluj existau 52 000 de muncitori cuprinși în syndicate²³, rezultă că în *Syndicatele unitare au intrat majoritatea muncitorilor organizați la acea dată*. Uniunile afiliate C.G.S.U. erau: Uniunea muncitorilor în lemn și mobilă, Uniunea muncitorilor în piele, Uniunea muncitorilor în îmbrăcăminte, Uniunea muncitorilor metalurgiști, chimiști și petroliști, Uniunea muncitorilor în alimentație, Uniunea funcționarilor și Uniunea muncitorilor constructori. Acestora li se adăugau o serie de syndicate ale ceferiștilor, ale muncitorilor portuari, ale tipografilor, ale minerilor precum și circa 2 000 de membri ai unor syndicate independente²⁴. În afara acestor organizații, existau puternice opoziții în syndicatele afiliate la Amsterdam. Astfel, în Syndicatele minerilor, ale tipografilor și ale metalurgiștilor rămase sub controlul Consiliului de la Cluj, adepții unității reprezentau între 25—45%, din numărul membrilor²⁵.

Între anii 1923—1929 Syndicatele unitare au fost în fruntea proletariatului care a desfășurat o serie de importante acțiuni în apărarea drepturilor și cuceririlor anterioare, pentru câștigarea unor condiții mai bune de muncă și trai.

Valul mișcărilor greviste a cuprins numeroase centre muncitorești din țară ca: București (tipografii, metalurgiștii ș.a.), Valea Mureșului (grevele muncitorilor forestieri), Timișoara (greva generală din 1925, grevele textiliștilor), Tîrgu Mureș (metalurgiștii), Brașov, Arad, Oradea, Iași (textiliștii), Satu Mare, Galați, Brăila, Anina ș.a.²⁶ Multe din acțiunile întreprinse în acești ani de către muncitorime se disting prin desfășurarea lor în front unic, prin durată (greva din 1923 a muncitorilor metalurgiști din Tîrgu Mureș a durat aproape patru luni, a celor de la „Lemaitre” o lună

²³ Almanahul „Tribuna socialistă” pe anul 1924, p. 76.

²⁴ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 12, fila 3.

²⁵ Ibidem, mapa 18, filele 2—4.

²⁶ Vezi mai pe larg descrierea principalelor lupte greviste din acești ani în articolele: N. G. Munteanu, *Luptele revoluționare ale muncitorilor de la „Lemaitre” din anul 1923*; E. Cimponeanu, *Greva generală de la Reșița din 1926*; I. Felea, *Acțiunile greviste ale muncitorilor tipografi din capitală din anii 1926—1927*; Petre Bunta, *Greva muncitorilor metalurgiști de la fabrica „Phoebus”—Oradea (mai—iulie 1927)*; Iuliu Gerö și Ion Georgescu, *Din luptele greviste ale muncitorilor de la fabricile de țigle și cărămizi din Lugoj (1929)*; Ion Toacă, *Greva minerilor de la Lupeni din anul 1929*; N. G. Munteanu, *Luptele muncitorilor de la „Lemaitre” din 1929—februarie 1930*, publicate în volumele I, II și IV din lucrarea *Din istoria luptelor greviste ale proletariatului din România, București, 1957—1970*.

ș.a.m.d.) și prin importanța revendicărilor formulate, printre care sporirea salariului, ziua de muncă de opt ore, contract colectiv de muncă și altele. Aceste acțiuni demonstau că muncitorimea răspundea chemărilor lansate de partidul comunist și că ea se orienta spre Sindicatele unitare care se dovedeau a fi tocmai acele organizații muncitorești revoluționare bazate pe principiul luptei de clasă de care muncitorimea avea nevoie în acei ani de înverșunată ofensivă patronală. Sub îndrumarea Sindicatelor unitare muncitorii își formulau revendicările economice; ele reprezentau pe lucrători la tratativele cu patronii sau cu autoritățile pentru reglementarea conflictelor colective de muncă; ele conduceau acțiunile greviste de amploare.

Anul 1928 marchează o creștere continuă a luptei de clasă. Muncitorimea acționează energic împotriva patronatului folosind mijloace și metode de luptă dintre cele mai variate: demonstrații de stradă ale greviștilor, formularea, alături de cerințele economice și a unor cerințe politice ca dreptul de organizare și întrunire, eliberarea arestaților și a deținuților politici, trecerea la redeschiderea căminelor muncitorești închise de autorități, organizarea fără permisiune a mitingurilor, ciocniri deschise cu poliția, jandarmeria și armata. Masele muncitorești se îndreaptă tot mai hotărât spre închegarea frontului unic revoluționar. Pe măsură ce intrăm în anii crizei economice solidarizarea grevistă capătă valențe noi: la sprijinirea greviștilor participă tot mai frecvent șomerii și chiar țărani.

Odată cu intrarea țării în marea criză economică din anii 1929—1933, clasa muncitoare trece la desfășurarea unor ample lupte sociale împotriva ofensivei capitalului și a monopolurilor străine. Acțiunile întreprinse devin mai puternice, mai combative, cuprind noi categorii ale proletariatului, îmbină tot mai frecvent revendicările de ordin economic cu diferite obiective de ordin politic. Sindicatele unitare se află, în continuare, în fruntea unor acțiuni muncitorești care au un puternic ecou într-un mare număr de centre industriale. Amintim mișcările greviste din Valea Mureșului, de la uzinele „Lemaître” din București, de la fabrica „Astra” ș.a. Toate aceste acțiuni au culminat cu lupta minerilor de la Lupeni, din 1929, prima mare ridicare de clasă din anii crizei economice.

Între anii 1923—1929, în condițiile în care, de fapt, avem de-a face cu o perioadă de reflux revoluționar, potrivit datelor oferite de Ministerul Muncii, au fost declarate 2 271 conflicte colective de muncă, la care au participat 578 384 salariați. Dintre aceste conflicte 579 au fost greve și au cuprins 115 156 participanți. Marea majoritate a grevelor s-au încheiat prin cucerirea parțială sau totală a revendicărilor formulate de muncitori²⁷. În această perioadă au fost încheiate un mare număr de contracte colective în care, printre alte prevederi, se stipula dreptul muncitorilor la concedii plătite, repaosul duminical, protecția muncii, asigurările sociale.

Una dintre preocupările de căpetenie ale Sindicatelor unitare în toți acești ani a constituit-o lupta pentru refacerea unității sindicale și pentru realizarea frontului unic muncitoresc. Încă în anul 1924, cu prile-

²⁷ *Conflictele colective de muncă din anul 1929*, p. 49.

jul zilei de 1 Mai, C.G.S.U. a propus organizarea de întruniri și serbări pe baza frontului unic cu partidul socialist, partidul comunist și Consiliul sindical de la Cluj. Întrucît partidul socialist și Consiliul de la Cluj n-au acceptat, C.G.S.U., pentru a nu-și atrage asupra-și o teroare și mai mare din partea autorităților, nu a mai făcut frontul unic nici cu partidul comunist.²⁸

Un moment important în întărirea activității Sindicatelor unitare pe linia luptei pentru unitatea muncitorească este marcat de plenara C.C. al P.C.R. din 21—24 iulie 1925. La această plenară a fost analizată activitatea Sindicatelor unitare constatîndu-se situația extrem de grea în care acestea se aflau datorită terorii dezlănțuite de guvernul liberal și a unor ezitări și greșeli ale conducerii. Plenara a recomandat tuturor comuniștilor să împiedice cu orice preț spargerea Sindicatelor unitare.²⁹ „Muncitorii Sindicatelor unitare, reformiste cît și muncitorii neorganizați — se arăta în rezoluția adoptată la plenară — trebuie chemați să formeze comitete comune pentru susținerea reciprocă morală și materială în conflictele cu patronii, pentru lupta comună împotriva terorii și pentru cererea convocării unui congres comun de unificare”.³⁰ Plenara chema clasa muncitoare să realizeze frontul unic atît de sus în jos cît și de jos în sus.

Într-un proiect de rezoluție din 1925, pregătit pentru congresul sindical ce urma să se țină, se arăta că experiența celor doi ani de sciziune a dovedit cîte pagube a adus aceasta muncitorimii care nu numai că nu a reușit să impună noi revendicări, dar nici n-a izbutit să le mențină pe cele obținute în anii avîntului revoluționar. În document se sublinia că „interesele clasei muncitoare sînt identice, indiferent de apartenența la una din fracțiuni, că muncitorii din ambele fracțiuni au de suferit de pe urma ofensivei patronale și a abuzurilor autorităților, că muncitorii, indiferent cărui sindicat plătesc cotizația, au *un singur* dușman comun, *capitalismul*, care în goana sa după profituri nu face deosebire între cei ce muncesc și pe care-i exploatează, între mirosul plus valorii pe care și-l însușește”.³¹

Pentru a se realiza o unificare durabilă, se considera că aceasta nu trebuie să lezeze nici una dintre fracțiuni sau pe membrii acestora, să respecte principiile democrației muncitorești (dreptul la critică, supunerea necondiționată a minorității față de hotărîrile majorității ș.a.m.d.) convocarea unui congres comun pe țară cu participarea tuturor organizațiilor muncitorești care să elaboreze tactica mișcării sindicale unificate, să hotărască problema afilierii și să aleagă un Consiliu general unic al sindicatelor. Exprimîndu-se unele îndoieli cu privire la posibilitatea încheierii frontului unic de sus în jos, se preconiza intensificarea propagandei în rîndul membrilor din sindicatele reformiste pentru a se putea realiza frontul unic în fabrici și ateliere care să-și fixeze un program pe baza revendicărilor zilnice ale muncitorilor.³²

²⁸ Arhiva C.C. al P. C.R., fond 6, mapa 21, fila 1.

²⁹ *Documente din istoria Partidului Comunist din România (1923—1928)*, vol. II, Editura pentru literatură politică, București, 1953, p. 341.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 79, filele 2—3.

³² Arhiva C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 79, filele 6—7; *Ibidem*, mapa 80, filele 1—4.

În acest scop, Coloman Müller, președintele C.G.S.U. împreună cu alți membri ai Consiliului Executiv au avut întrevederi în anul 1925 și la începutul anului 1926 cu conducătorii sindicali de la Cluj, în problema unificării sindicale.³³

Conducerea P.C.R., prin secretarul său general Elek Köblös, a cerut ca Sindicatele unitare, în ciuda terorii la care erau supuse, să acționeze cu o mai mare energie în direcția cuceririi muncitorilor aflați sub influență amsterdamică și, mai ales, pentru a atrage spre Sindicatele unitare masele largi ale celor neorganizati. De asemenea, subliniind necesitatea istorică a refacerii unității sindicale pe plan național, propunea ca Sindicatele unitare să accepte chiar ideea afilierei la Amsterdam dacă aceasta va fi voința majorității membrilor celor două centrale sindicale. P.C.R. a sugerat ideea convocării unui congres general care să ia o hotărâre în acest sens. El cerea respectarea democrației muncitorești, luptă comună pentru ziua de muncă de opt ore, pentru mărirea salariilor, pentru libertatea presei, libertatea de organizare și asociere, pentru restabilirea autonomiei Caselor de Asigurări Sociale și pentru o largă legislație socială.³⁴

Pe linia apărării intereselor generale ale muncitorimii pentru care militau Sindicatele unitare se înscrie și activitatea propagandistică desfășurată cu fermitate de acestea împotriva legislației antimuncitorești, pentru apărarea drepturilor și libertăților politice și profesionale ale clasei muncitoare.³⁵ Astfel, o campanie deosebit de susținută au desfășurat Sindicatele unitare împotriva adoptării legii Camerelor de muncă și apoi, după adoptare, pentru abrogarea sau îmbunătățirea acelor prevederi care contraveneau flagrant intereselor muncitorimii.³⁶ Această lege venea să completeze alte legiuri mai vechi cum erau legea Trancu-Iași, la care ne-am referit, legea persoanelor juridice și legea excepțională pentru apărarea ordinii publice, în acțiunea claselor stăpânitoare de gîuire a mișcării muncitorești și de încătușare a activității acesteia.³⁷

În presa sindicală centrală precum și în presa diferitelor uniuni sindicale unitare, au apărut imediat după publicarea proiectului amintitei legi, o serie de articole și materiale în care se demascau prevederile ei reacționare și se explica pe larg muncitorilor ce efecte ar avea aplicarea sa, menită să ducă la înrăutățirea situației clasei muncitoare, la subordonarea intereselor ei clasei capitaliștilor și statului burghez. De asemenea, C.G.S.U. a editat o broșură intitulată *Muncitorii și Camerele de muncă*.

Creșterea influenței Sindicatelor unitare și rapida lor dezvoltare din punct de vedere organizatoric a făcut ca, încă de la sfîrșitul lunii februarie 1924, autoritățile să dezlănțuie un val de represii și persecuții împotriva muncitorilor și a activiștilor acestora. Prigoana împotriva P.C.R. care a culminat cu scoaterea lui în afara legilor în anul 1924, s-a repercutat într-o mare măsură și asupra Sindicatelor unitare, a căror activitate, în vara

³³ Ibidem, mapa 95, filele 3—4.

³⁴ Ibidem, fila 4.

³⁵ Vezi mai pe larg expusă atitudinea Sindicatelor unitare față de legislația muncii în studiile lui N. Petreanu și Ilie Ceaușescu din lucrarea *Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România, 1864—1944*, Editura științifică, București, 1972, p. 99—162.

³⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 70.

³⁷ Ibidem.

anului 1924 a fost aproape paralizată. Astfel, într-un memoriu adresat Ministerului de Interne, la 22 mai 1924, C.G.S.U. arăta că muncitorii din Sindicatele unitare nu aveau voie să se adune nici în săli publice, nici în localurile lor pentru a ține conferințe și a discuta problemele legate de condițiile de muncă, fără o prealabilă autorizație a poliției care se obținea uneori după lungi tergiversări sau nu se obținea de loc. Poliția și siguranța stabileau cine și ce să vorbească, interziceau reprezentanților uniunilor sau Consiliului general să participe la adunările sindicatelor. Astfel se petreceau lucrurile în orașele București, Ploiești, Roman, Iași, Chișinău, Oradea, Constanța, Buzău, Cluj, Brașov, Sibiu, Mediaș, Satu Mare, Lupeni, Piatra Neamț ³⁸.

Față de aceste abuzuri, uniunile sindicale unitare și C.G.S.U. cereau cu hotărâre garantarea activității lor pe baza legii persoanelor juridice, interzicerea amestecului poliției și siguranței în activitatea profesională, culturală și educativă a sindicatelor, completa libertate a presei Sindicatelor unitare ³⁹.

O acțiune care a stîrnit vii proteste în țară și peste hotare a fost arestarea în august 1925 a Consiliului General Sindical Unitar sub pretext că acesta, împreună cu comuniștii și... țărăniștii, a ținut un „congres clandestin” pentru a pune la cale revoluția ⁴⁰.

După numeroase opreliști, la 20 februarie 1927, Sindicatele unitare izbutesc să convoace un congres dar, înainte chiar de a se trece la primul punct din ordinea de zi, autoritățile l-au dizolvat ⁴¹. În fața acestei noi samavolnicii, în întreaga țară a pornit un uriaș val de proteste ale muncitorimii organizate și neorganizate ⁴². C.G.S.U. a înaintat, la 9 martie 1927, un protest către Consiliul de Miniștri, Ministerul de Interne, al Muncii și către parlament, remis, în același timp, partidelor politice și presei în care lua atitudine împotriva dizolvării congresului, a arestării membrilor C.G.S.U. și a multora dintre delegați, precum și împotriva procesului înscenat imediat după dizolvare.

În scopul ajutorării materiale, morale și juridice a membrilor sindicatelor, arestați și închiși în număr din ce în ce mai mare, încă la plenara din august 1925, C.G.S.U. a hotărît crearea, pe lângă Sindicatele unitare, a Comitetelor de ajutorare care au desfășurat de-a lungul anilor o rodnică activitate ⁴³.

Arestarea Consiliului general din 1925, împiedicarea ținerii congresului în anul 1926, arestările dinaintea întîlnirii de la Sibiu din februarie 1927 și apoi dizolvarea congresului abia deschis, au constituit tot atîtea momente ale intensificării teroarei pe care autoritățile au pornit-o asupra organizațiilor profesionale și politice ale clasei muncitoare. Membrii multor

³⁸ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 31, fila 6.

³⁹ Ibidem, fila 11.

⁴⁰ Vezi articolul lui N. Petreanu, *Sindicatele unitare și rolul lor în lupta P.C.R. pentru apărarea intereselor celor ce muncesc și refacerea unității mișcării sindicale (1923–1929)* în „Anale de istorie”, nr. 3 din 1963, p. 86–87.

⁴¹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 181.

⁴² „Viața muncitoare” din 27 februarie 1927.

⁴³ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 53, fila 1.

uniuni și comisii locale au fost arestați și condamnați la ani grei de temniță. Toate acestea au culminat cu înscenarea unui proces care a avut loc la Cluj începînd de la 10 septembrie 1928. Pe banca acuzării se aflau 74 de muncitori comuniști, în majoritate membri ai Sindicatelor unitare și ai Blocului muncitoresc țărănesc ⁴⁴. În timpul desfășurării procesului acuzații au avut o atitudine demnă, înfruntînd cu curaj clasa stăpînitoare și devenind din acuzați, acuzatori. Printre cei arestați și implicați în proces se aflau figuri cunoscute de activiști ai P.C.R. și ai Sindicatelor unitare membri marcanti ai B.M.Ț., tineri comuniști, avocați și ziaristi printre care Eugen Rozvan, Alexandru Sencovici, Ștefan Foriș, Avramescu David, Victor Aradi, Simo Geza, Coloman Müller, Ștefan Dan, Haia Lifșiț, Francisc Bucova S. Schein ș.a.

Procesul din anul 1928 a avut un larg ecou în rîndul muncitorilor din întreaga țară. Din toate părțile veneau moțiuni de solidaritate cu cei judecați. Muncitorii din București, Iași, Arad, Ploiești, Brașov și din multe alte localități cereau stingerea procesului și eliberarea celor arestați. Neținînd seama de toate aceste viguroase luări de poziție, după aproape o lună de dezbateri, autoritățile au condamnat pe cei arestați la 150 de ani închisoare, 273 ani interdicție politică și amenzi foarte mari ⁴⁵.

Cu toate condamnările, cu toți anii de detenție pe care i-au împărțit cu larghețe, guvernării n-au putut dizolva nici una dintre organizațiile clasei muncitoare implicate în proces. Activitatea Sindicatelor unitare, a B.M.Ț. și a Ajutorului roșu a continuat.

Acest lucru este dovedit cu prisosință și de congresul Sindicatelor unitare de la Timișoara, care și-a desfășurat lucrările în zilele de 2-5 aprilie 1929 și care ocupă un loc dintre cele mai importante în istoria mișcării muncitorești revoluționare din România. În acele zile, la Timișoara, veniseră peste 300 de delegați, reprezentînd atît muncitorii organizați în Sindicatele unitare cît și o serie de muncitori neorganizați, tineri muncitori, femei muncitoare și chiar țărani săraci, spre a discuta problemele ideologice, organizatorice și tactice ale mișcării muncitorești sindicale revoluționare din România. Prin largă sa reprezentare, congresul constituia un prim pas spre închegarea frontului unic revoluționar de jos.

Însemnătatea congresului de la Timișoara constă, între altele, și în aceea că a fixat o linie clară în problema organizării mișcării sindicale. Noua concentrare a forțelor capitaliste pe plan național și internațional împotriva muncitorimii, cerea noi forme de organizare și luptă. Se impunea renunțarea la organizarea pe profesii, care nu mai corespundea momentului politic și crearea de sindicate pe industrii și întreprinderi, punîndu-se accentul pe comitetele de fabrică. Cu prilejul acestui congres Sindicatele unitare și-au fixat atitudinea față de o serie de probleme de importanță majoră pentru lupta muncitorimii cum erau legislația muncii, cooperația, presa, pericolul de război, amnistia ș.a.

Cu o lună înainte de congres s-a publicat în presă ordinea de zi care cuprindea, printre altele, raportul moral și material de activitate, rapoarte ale uniunilor sindicale unitare, despre raționalizarea capitalistă, problemele organizatorice și centralizarea, unificarea mișcării sindicale, frontul unic

⁴⁴ „Înainte” din 23 septembrie 1928.

⁴⁵ „Înainte” din 21 octombrie 1928.

muncitoresc, relațiile internaționale, legislația muncitorească, presa și cultura proletară, problemele tineretului, ale femeilor, șomajul, cooperativele, lupta împotriva războiului, autonomia asigurărilor sociale, organizarea muncitorilor agricoli, lupta contra teroarei ⁴⁶.

În Raportul moral al Consiliului General Sindical Unitar prezentat la congres sint trecute în revistă luptele muncitorești din perioada 1923—1929 sub conducerea Sindicatelor unitare, este prezentată situația existentă la acea dată în sindicate, se face o analiză a situației politice și economice și se indică sarcinile ce revin sindicatelor pe linia organizării luptei clasei muncitoare.

În încheiere raportul arată că „Mișcarea muncitorească unitară, trebuie să învețe din greșelile trecutului, să cerceteze și să aprofundeze din ce în ce mai bine marile probleme muncitorești, în lumina marxismului și a leninismului, pentru a-și putea îndeplini marele rol istoric ce-l are în lupta de dezrobire a poporului muncitor de la sate și orașe, pentru ca în front unic cu toate organizațiunile revoluționare, să distrugă actuala orînduire bazată pe exploatarea omului de către om, intronînd societatea socialistă”⁴⁷.

Pe plan extern, Sindicatele unitare, deși nu au aderat la nici una dintre cele două internaționale sindicale, se aflau, prin concepții și orientare, în sfera de influență a Internaționalei Sindicale Roșii. Un accent deosebit au pus Sindicatele unitare pe strîngerea legăturilor internaționaliste cu sindicatele revoluționare din țările vecine, Bulgaria, Iugoslavia, Cehoslovacia. În acest scop, președintele C.G.S.U., Coloman Müller, precum și alți conducători ai sindicatelor și uniunilor unitare, au participat la diferite congrese și conferințe cum a fost, de pildă, conferința sindicală interbalcanică de la Sofia, din anul 1926⁴⁸. C.G.S.U. a ținut de asemenea, o permanentă corespondență cu mișcarea sindicală din Franța, Bulgaria, Austria și Cehoslovacia ⁴⁹.

Imediat după congresul de la Timișoara, la 12 aprilie, guvernul național-țărănist, sub pretext că Sindicatele unitare și-au depășit rolul de organizații profesionale și au început să desfășoare o activitate tot mai pronunțată politică, a hotărît interzicerea activității acestora.

În întreaga țară a început un lung șir de procese intentate Sindicatelor unitare și judecate de tribunalele de regiune, care s-au încheiat cu interzicerea lor și pe cale juridică. Cu toate acestea, Sindicatele unitare și-au continuat activitatea semilegal și apoi ilegal.

Avîntul luptei revoluționare precum și situația în care Sindicatele unitare au fost puse de către guvernanți au impus P.C.R. găsirea altor forme și metode de organizare și de luptă. Imperativele majore ale momentului istoric în care se afla țara în primii ani ai deceniului al patrulea cereau P.C.R. să apere cu energie interesele politice, economice și sociale ale întregului popor. Conștient de aceste imperative, P.C.R. s-a situat în fruntea marilor bătălii desfășurate de proletariatul din România în această perioadă, care au înscris noi pagini de luptă eroică a clasei muncitoare. Plenara

⁴⁶ „Femeia muncitoare” din 1 martie 1929.

⁴⁷ „Viața muncitoare” din 10 martie 1929.

⁴⁸ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 180, fila 22.

⁴⁹ Ibidem.

C.C. al P.C.R. din iulie 1936, pornind de la o serie de succese obținute în făurirea unității de acțiune între comuniști și social-democrați, de la experiența luptelor în front unic ale ceferiștilor și petroliștilor, a considerat posibilă și necesară desfășurarea luptei muncitorinii în cadrul unei organizații sindicale unice. Pe această bază, aderenții Sindicatelor unitare au intrat în sindicatele Confederației Generale a Muncii unde au continuat lupta pentru cîștigarea revendicărilor muncitorești, pentru coalizarea tuturor forțelor democratice în Front popular, împotriva fascismului și a războiului.

Din nou proletariatul din România se găsea reunit într-o singură mare organizație profesională ceea ce a influențat pozitiv asupra creșterii rolului clasei muncitoare ca forță conducătoare a mișcării democratice și antifasciste.

Create și conduse de P.C.R., Sindicatele unitare, de-a lungul celor 13 ani cît au ființat, au stat în fruntea luptei pentru apărarea intereselor de clasă ale proletariatului român. Ele au militat activ, și de multe ori cu succes, pentru încheierea frontului unic muncitoresc; au cultivat în rîndurile proletariatului spiritul revoluționar de luptă, internaționalismul proletar; au desfășurat o amplă și susținută muncă de educare revoluționară în rîndul unor largi categorii de muncitori. Sindicatele unitare au constituit principala organizație de masă prin intermediul căreia comuniștii au putut să-și desfășoare activitatea în rîndul proletariatului din România într-una dintre cele mai negre perioade de ilegalitate. „Desfășurîndu-și activitatea în condițiile ilegalității — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu partidul comunist a împletit munca ilegală cu cea legală, creînd o serie de organizații, cum au fost Sindicatele unitare și Blocul muncitoresc țărănesc, care au desfășurat o largă activitate politică în rîndul muncitorilor și țărănilor”⁵⁰. În Sindicatele unitare au crescut și s-au educat multe detașamente de muncitori conștienți pentru marile bătălii de clasă din anii crizei economice.

Prin toate acestea activitatea Sindicatelor unitare, de la a căror apariție pe firmamentul politic al României interbelice s-a împlinit anul acesta o jumătate de veac, se înscrie la loc de frunte în istoria mișcării noastre muncitorești.

LA CRÉATION DES SYNDICATS UNITAIRES ET LEUR PLACE DANS LE MOUVEMENT OUVRIER RÉVOLUTIONNAIRE DE ROUMANIE PENDANT LES ANNÉES 1923—1929

RÉSUMÉ

Les Syndicats unitaires, organisations de lutte de la classe ouvrière, sont apparus après le congrès général de Cluj d'octobre 1923, comme suite du brisement de l'unité syndicale par les leaders opportunistes sociaux-

⁵⁰ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul dezvoltării construcției socialiste*, vol. I, Editura politică, București, 1968, p. 358.

democrates qui, au bout de menées de toute sorte, ont obtenu l'affiliation d'une partie des syndicats roumains à l'Internationale d'Amsterdam.

S'appuyant sur un riche matériel édité et inédit, l'auteur de l'article présente succinctement la manière dont les Syndicats unitaires ont agi tout au long de leur existence pour la défense des intérêts de la classe ouvrière. On relève que les Syndicats unitaires, se situant dès le début sur le principe de la lutte de classe et agissant sous l'orientation directe et permanente du Parti Communiste Roumain, ont dirigé durant la période 1923—1929 l'activité revendicative des ouvriers, se trouvent à la pointe des actions grévistes déployées au cours de ces années. Ils ont milité dans un esprit de suite pour le rétablissement de l'unité syndicale et pour la constitution du Front unique ouvrier. Au moment où les communistes étaient contraints à déployer leur activité en des conditions de profonde clandestinité, les Syndicats unitaires ont constitué la principale organisation de masse par l'intermédiaire de laquelle s'est faite sentir la parole du Parti Communiste Roumain parmi la classe ouvrière roumaine.

IDEILE SOCIAL-POLITICE ALE LUI IOSIF GENILIE, PROFESOR LA COLEGIUL NAȚIONAL „SF. SAVA” (1831—1852)

DE

N. ISAR

Iosif Genilie face parte din grupul de dascăli care prin ideile și activitatea lor au dat strălucire școlii naționale de la „Sf. Sava”, întemeiată de Gheorghe Lazăr¹.

În vederea redeschiderii școlii de la „Sf. Sava”, după o perioadă de întrerupere, îl găsim angajat la 1 iulie 1831, ca profesor de geografie și „hronologie”, odată cu profesorii mai vechi, E. Poteca, C. Moroiu, S. Marcovici, Ion, George și Alecu Popp². Nu este exclus ca, făcând parte din același grup al dascălilor ardeleni, să fi fost profesor la „Sf. Sava” încă din anii 1827—1828³; se găsea la București, în orice caz, înainte de 1 iulie 1831⁴. În anii următori îl găsim implicat în toate acțiunile menite să ducă la reorganizarea școlii pe baza prevederilor Regulamentului organic, sprijinind în acest sens activitatea lui Petrache Poenaru, care ia, după revenirea sa de la studii, conducerea școlii.

Cunoscător de limbi străine, clasice și moderne, el se afirmă ca un profesor bine instruit, imprimând prin lecțiile sale prestigiu disciplinelor pe care le predă. Pasionat om de carte, va îndeplini pentru mulți ani și funcția de bibliotecar al colegiului⁵, aducându-și contribuția la punerea

¹ Nu cunoaștem anul nașterii lui Iosif Genilie; anul morții este 1852 (cf. C. Dima—Drăgan, *Contribuții la istoria Bibliotecii naționale de la Colegiul „Sf. Sava”*, în „Revista arhivelor” VIII” (1965), nr. 2, p. 275, 278).

² Arh. St. Buc., Minist. Cultelor și Instr. Publice, Țara Românească, dosar 6 056 1838, f. 130.

³ S-a născut, după G. Bariț, la Săliște (cf. *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. II, Sibiu, 1889, p. 567).

⁴ Figurează, de fapt, în bugetul școlii pe anul 1830—1831, alături de ceilalți profesori mai vechi, cu o leafă de 1 250 de lei pe lună, cf. „Socotelile școalelor obștești de veniturile și cheltuielile pe 3 luni din let 1830, socotite de la aprilie pînă la sfîrșitul lui dec., pe let 1831 și dupe două luni, ianuarie și februarie, din let 1832” (V. A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800 la 1864*, vol. IV, București, 1896, p. 237).

⁵ El preia conducerea bibliotecii în anul 1843 de la Gheorghe Ioanid, profesor de greacă la „Sf. Sava”; după moartea sa, îi succedă ca director al bibliotecii, după 21 iulie 1852, A. Pretorian (cf. C. Dima—Drăgan, *op. cit.*, p. 274).

în folosință a uneia dintre cele mai mari biblioteci românești din vremea sa ⁶, cuprinzând, între altele, o serie de cărți cu caracter revoluționar ⁷.

Opera lui tipărită înglobează nu numai câteva excelente manuale de geografie ⁸, ci și cea mai mare parte din ziarul „Universul”, redactat de el în anii 1845—1848.

Fără să fi făcut în literatura noastră istorică obiectul unor preocupări speciale ⁹, activitatea și mai ales ideile social-politice ale lui I. Genilie merită tot interesul, el înscriindu-și numele printre dascălii care au slujit cu devotament opera de cultură și educație națională începută de Gheorghe Lazăr.

Deși în ansamblul ideilor sale concepția sa despre geografie are o deosebită însemnătate — Genilie fiind în primul rînd profesor de geografie —, în paginile care urmează nu ne vom referi la acest aspect decît tangențial, el putînd constitui obiectul unei preocupări aparte.

Concepția despre patrie a lui Iosif Genilie și preocupările lui pentru istoria patriei. Concepția despre patrie a lui Iosif Genilie, semnificativă pentru caracterul militant al activității sale, constituie un aspect important al ideologiei lui social-politice. Conceptele de „patrie” și „patriotism” sînt pe larg comentate în manualul său de geografie, această parte fiind, dealtfel, una dintre cele mai interesante ale lucrării.

Ca pămînt al nașterii omului, patria semnifică, în viziunea lui Genilie, corespondența dintre om și natură. În pămîntul patriei, omul a primit soarta „ființei sale din mina naturii” ¹⁰. În acest sens, patria este „o curte mărească a naturii, ce a închinat-o fiecărui individ, de unde să ochiască celelalte provincii ale ei” ¹¹. Numai din patrie deci, ca pămînt al nașterii, omul a avut pentru prima dată revelația „privești Universului” ¹², din acest pămînt, omul a dobîndit, înainte de toate, „sentimentele frumuseților naturii” ¹³.

În definirea conceptului de „patrie” însă, Genilie acordă un rol deosebit de important factorului istoric. Patria este nu numai un loc al nașterii și unghiul din care se privește lumea înconjurătoare sau natura

⁶ Vezi *Catalogul bibliotecii Colegiului național*, vol. I, 1846; vol. II, 1847, lucrarea redactată în cea mai mare parte de G. Ioanid, completată și tipărită sub îngrijirea lui I. Genilie; în ajunul morții — 1852 — acesta din urmă proiecta să scoată un supliment (*ibidem*, p. 275).

⁷ De pildă *Les chaines de l'esclavage* (Lanțurile sclaviei), lucrarea lui Jean Paul Marat, a cărui existență stîrnea, după 1848, indignarea autorităților (cf. *ibidem*, p. 277—278).

⁸ Vezi *Geografie istorică, astronomică, naturală și civilă, a continentelor în general, și a României în parte*, de Iosif Genilie, profesor de geografie și cronologie în Colegiul Național, București, 1835, Tipografia lui Eliade, XVI + 248/256/p. + 4 pl.; lucrare reeditată în anul 1855; *Prințipuri de geografie... pentru tinerimea școalelor publice*, București, 1841, IV + 82 p.; reeditată în 1845 cu titlul *Principe de geografie și astronomie sau începuturi de geografie politică fizică și astronomică pentru tinerimea școalelor publice*, în 1847, iar apoi, după 1818, de șase ori (1851, 1852, 1853, 1856, 1858). Capitolul dedicat Țării Românești în ediția din 1835 a fost reluat și publicat ca studiu aparte în „Almanahul statului” din 1837 (cf. Gh. Bulgăr, *Pagini uitate despre București*, în „Studii”, an, X, 1957, nr. 6, p. 139—148).

⁹ Ca preocupări tangențiale, din ultima vreme, avem în vedere mai ales articolele lui C. Dima-Drăgan și Gh. Bulgăr, citate mai sus.

¹⁰ *Ibidem*, ediția 1855, p. 243 (folosim această ediție pentru partea finală care lipsește din exemplarul, unic, al ediției din 1835, de la Bibl. Acad. R.S.R., pe care noi l-am studiat).

¹¹ *Ibidem*, p. 244—245.

¹² *Ibidem*, p. 235.

¹³ *Ibidem*, p. 227.

ci și, în primul rînd, pămîntul în care zac strămoșii, generațiile trecute. Pămîntul patriei este, scrie el, un „monument al scumpei țărîni strămoșești”¹⁴, este „sieriul generațiilor trecute”¹⁵. Sentimentul dragostei de patrie se dezvoltă la om mai ales din această conștiință a legăturilor sale cu strămoșii prin mijlocirea locului în care s-a născut și trăiește. În aceeași conștiință își află izvorul dorința omului de a lupta pentru binele semenilor săi.

Definind naționalitatea ca fiind „serioasa aplecare a cugetului și a inimii spre îmbunătățirea și fericirea patriei”¹⁶, Genilie definea de fapt conceptul de „patriotism”. Adevăratul patriot, arată el, în fericirea patriei găsește „fericirea sa proprie, care este cel adevărat bine”¹⁷, pe cînd „nepatriotul”, dimpotrivă, orbit de iubirea de sine, „toate interesele și lucrurile patriei le concentrează în favorul său propriu, socotindu-le făcute numai pentru sine”¹⁸.

Demascarea lipsei de patriotism prilejuiește lui Genilie referințe directe la contemporanii săi. El demască pe „nepatriotul” care trăiește prin „degradarea celor mici”, uitînd că „de la public sugere el înaintările stării sale”¹⁹. În același sens, cel mai comun patriotism i se pare lui Genilie a fi atunci cînd oamenii, căutînd „să se folosească” pe ei înșiși, se străduiesc măcar „să nu vatăme publicul”²⁰. Idealist în fondul concepției sale, Genilie oferă „patriotului” pentru faptele sale de bine „mulțămirea conștiinței sale și a opiniei publice : căci această singură este dorirea sa cea mare”²¹, iar „nepatriotului” îi rezervă „amarele muștrări de conștiință sa cea vinovată” sau, mai mult, „ura și batjocura lumii”²².

Necesitatea apărării libertății pămîntului patriei constituie o altă latură, esențială, a patriotismului. În această privință, Genilie găsește numeroase pilde în trecut. Numai sentimentele patriotice pot fi explicația acelor „disperate lupte ale românilor pentru apărarea patriei”, ele arată cum „o mină de oameni înfrîngea, prăpădea și isgonia armii grozave pînă peste Carpați, Dunăre și Balcani”²³. Spiritul de sacrificiu pentru patrie pînă la jertfa vieții, care fusese baza eroismului strămoșilor, era simbolizat în devisa latină : „Dulce și podoabă este pentru patrie a muri”, pe care o găsim enunțată de Genilie și ca încheiere a unor articole cu caracter istoric din „Universul”²⁴. Referindu-se la epoca de glorie a neamului, Genilie scrie : „Poate niciodată cerul României n-a mai răsunit de vorbe mai patriotice din Senatul ei decît de la Mircea Basarab pînă la Mihail

¹⁴ *Ibidem*, p. 229.

¹⁵ *Ibidem*, ed. 1835, p. 7.

¹⁶ *Ibidem*, ed. 1855, p. 237.

¹⁷ Îndurerat de incendiul izbucnit în București în anul 1847, Genilie scria, în acest sens, referindu-se la suferințele patriei : „Nesmintit suferințele sale sînt și ale mele, ca unul ce fac parte a tot locului numit stat” („Universul”, III, 1847, nr. 18, 4 mai, p. 72)

¹⁸ I. Genilie, *Geografia istorică*, ed. 1855, p. 238.

¹⁹ *Ibidem*, p. 238.

²⁰ *Ibidem*, p. 241.

²¹ *Ibidem*, p. 238—239.

²² *Ibidem*, p. 242.

²³ *Ibidem*, p. 240.

²⁴ „Universul”, I, 1845, nr. 14, p. 56, cu referire la jertfa celor doi frați cartaginezi îngroșiți de vii pentru paza hotarelor patriei.

Viteazul. Iată cui sîntem noi datori și din ce sentimente eroice și neînvîinse răsăriră și înfloriră libertatea și ecsistența de acum a nației noastre' ²⁵.

Tributul de sînge pe care strămoșii l-au dat pentru păstrarea libertății patriei impune, subliniază Genilie, respectul și recunoștința unanimă a urmașilor. De aceea, după el, „tot cel ce supără cit de puțin patria este cel mai cumplit păgîn; tot cel ce nu va să o ajute sau o și prigonește este cea mai nesimțitoare fiară; și tot cel ce o favorește și se jărtfește pentru dînsa este cel mai iubit și mai sfînt fiu al ei înaintea virtutei și înțelepciunii” ²⁶. Adresîndu-se cititorului său, autorul *Geografiei istorice* ține să sublinieze că vorbele sale înflăcărâte despre patrie și patriotism nu sînt „părtinitoare”, ci reprezintă „sentimentul unui fiu, care recunoștința sa spre dînsa nu o poate arăta altfel, decît cu a întinde pana în lacrimi scriind Descripția și Analele Patriei sale”. El vede în lucrarea sa doar „o mică abatere patriotică, o aducere aminte celor reci, sau o plăcere, poate, celor înfocați patrioți” ²⁷.

Îndemnul la patriotism, cu privire specială la apărarea libertății, îl găsim reflectat în „Universul” lui Genilie, ieșit din condeiul lui, sau al unor colaboratori. Atunci cînd, notează unul dintre aceștia din urmă, Al. Crețescu, „meritele streine ajung a porunci lucrărilor noastre, și a hotări chipul sprijinirii vredniciei noastre în soțietate, viața noastră a încetat d-a mai fi omenească” ²⁸. Îndemnul la patriotism este evident atunci cînd citim în paginile „Universului” că „om este cel care știe să moară pentru libertate, pentru datorie și dreptul său” ²⁹.

Sublinierea sentimentului patriotic este preocuparea permanentă a lui Genilie și în paginile închinată descrierii frumuseților naturale ale patriei, în lucrările sale de geografie sau în „Universul” ³⁰. Dunărea fusese întotdeauna pentru români, notează el „un șanț nesărit de năvălirile barbarilor, un braț de apărare despre niazăzi” ³¹. Munții patriei fuseseră „o cetate de apărare și scăpare”, ca niște ziduri „peste care păgîna salbăticie a barbarilor de demult, asalt ori n-au făcut, ori cu mare vărsare de sînge” ³². Cîmpia dintre Carpați și Dunăre, „grațioasa cîmpie”, cum îi spune Genilie, la rîndul ei, fusese cîndva un „cîmp de bătaie” ³³.

Preocupările lui Genilie pentru istoria neamului, pentru trecutul său glorios de luptă, izvorau din concepția lui despre caracterul educativ al istoriei, care are, printre altele, rostul de a „face pe om mai înțelept” ³⁴.

²⁵ I. Genilie, *Geografia istorică*, ed. 1855, p. 240—241.

²⁶ *Ibidem*. p. 245.

²⁷ *Ibidem*, p. 215—246.

²⁸ „Universul”, II, 1846, nr. 4, p. 16.

²⁹ *Ibidem*, III, 1847, nr. 36, p. 143.

³⁰ Nu s-a relevat valoarea literară a acestor pagini, care anticipează, după părerea noastră, la un anumit nivel, proza descriptivă a unui Calistrat Ilogaș sau, în zilele noastre, a lui Geo Bogza.

³¹ I. Genilie, *Geografia istorică*, ed. 1855, p. 228.

³² *Ibidem*, p. 228—229.

³³ *Ibidem*, p. 229.

³⁴ „Universul”, II, 1847, nr. 29, p. 116.

Datele pe care ni le oferă Genilie asupra istoriei României pun în lumină, o dată în plus, gândirea lui înaintată. „Analele patriei” reprezintă pentru el „arhiva faptelor strămoșești”³⁵.

Schița pe care el o face istoriei României — istoriei Țării Românești, dar și a celorlalte provincii românești —, începe cu sublinierea originii latine a poporului român. Numele lui Traian, notează el, este „neuitat din mintea românilor”, ei recunoscând în acest „mare erou” pe „părintele nații lor”³⁶. După retragerea împăratului Aurelian, populația romană rămasă pe loc a rezistat de-a lungul secolelor, înfruntând „bîntuirea barbarilor”, pînă cînd a reușit, pe la 1200, să se constituie într-un „stat regulat” sub conducerea lui Negru Basarab (? !). Pentru perioada care a urmat, Genilie pune în lumină faptele de glorie ale înaintașilor: Mircea cel Bătrîn, Iancu de Hunedoara, „generalul român din Transilvania”, „Ștefan cel Mare, „eroul Moldaviei”, Mihai Viteazul³⁷.

Prezentînd faptele glorioase din trecutul poporului român, profesorul de la „Sf. Sava” voia să ofere pilde contemporanilor săi. Această preocupare o găsim oglindită în ziarul „Universul”, unde sînt publicate, elaborate de el sau de unii colaboratori, o serie de articole referitoare la trecutul de luptă al poporului nostru. Ultimului dintre marii voievozi, la care se referă Genilie, Mihai Viteazul, îi este închinat un articol mai mare, intitulat *Popa Stoica Fărcașu*, publicat în două numere consecutive ale ziarului. Autorul, nesemnlat, este, după părerea noastră, Iosif Genilie, redactorul ziarului. Referindu-se la necesitatea unirii țărilor române, Genilie arată că „numai o unire în noroadele la care se vorbește limba românească”, numai aceasta „înfățișa oarecare nădejde de izbutire la întreprinderea de a sfărîma jugul otoman”³⁸. În lumina acestei năzuințe este prezentată de autor figura eroului de la Călugăreni.

După epopeea lui Mihai Viteazul, faptele demne de înregistrat în „Anale” sînt în primul rînd cele de ordin cultural. Factorul pe care și-l propune Genilie să-l urmărească îl constituia, din secolul al XVII-lea, răspîndirea științelor și a „muzelor” în limba patriei. În acest sens, tipărițiile în limba română din vremea lui Matei Basarab marcau doar începutul luptelor împotriva „barbariei trecutelor veacuri pedante”³⁹, împotriva „întinericului cel gros al neînvățături complete”, care, așa cum arată Genilie, triumfase secole de-a rîndul în epoca medievală și în Europa apuseană. Epocă de întineric fusese aceea, precizează el, în care domnise limba slavonă, iar apoi — în secolul al XVIII-lea — limba greacă, limbi pe care „abia le înțelegea ceva numai orbii învățători de aceste limbi moarte”⁴⁰. Pasul decisiv în direcția cultivării limbii naționale s-a făcut, arată Genilie, abia după 1800, cînd a devenit evidentă „materiala trebuință de a învăța publicul științe în limba Patriei”⁴¹.

Preocupările lui Genilie pentru istoria României, împletite strîns cu cele pentru geografia României, au fost mult mai ample decît cele care se

³⁵ I. Genilie, *Geografia istorică*, ed. 1855, p. 230.

³⁶ *Ibidem*, p. 230—231.

³⁷ *Ibidem*, p. 232—233.

³⁸ „Universul”, III, 1847, nr. 23, p. 89, continuare de la numărul precedent.

³⁹ I. Genilie, *Geografia istorică*, ed. 1835, p. 216, 218.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 217.

⁴¹ *Ibidem*, p. 217—218.

întrevăd din analiza manualelor sale de geografie sau din paginile „Universului”.

La 30 iunie 1839, adresându-se Eforiei, el arăta „că atlasului „Le Saj”, cel de zece table, cu a cărui traducere și adaosuri a [fost] subînsărcinat, s-a isprăvit încă dela martie 1838”⁴². Deosebit de străduința depusă pentru „eșactitatea traducerii”, arăta el, „n-a cruțat nici un adaos potrivit cu alcătuirea lui, și neapărat spre deslușirea tinerimii, care se va sluji cu dînsul”⁴³. Printre altele, la diferite table a adăugat, menționează el, „o colonă despre anele dacilor” (tabla a II-a), o „altă colonă despre anele „României și Moldaviei”” (tabla a III-a)⁴⁴. A adăugat la o altă tablă (a VIII-a) „o descriere a Daciei din început pînă la Traian, deslușind pe scurt tot ce ne este cunoscut și mai interesant despre acea vechime a Patriei”⁴⁵.

Tabla următoare (a IX-a) „s-a compus” de el, propriu-zis, menționează Genilie; „cuprinde, hronologicește și geograficește, o hartă a României vechi, de după Traian pînă la Negru Basarab, cu o descriere amăruntă de toate cele mai însemnate epohe și daturi ale acelor timpuri întunecate”⁴⁶. Ultima (a X-a), constituind, ca și cea anterioară, contribuția sa, cuprinde „o hartă a României noă, de la Negru Basarab pînă acum, cu o descriere a prinților și întâmplărilor din România și Moldova”⁴⁷. Arătînd că și „tipărirea s-a întemeiat acum”, Genilie roagă Eforia „să binevoiască a pune în lucrare cele ce s-au zis despre soarta și lucrul acestui atlas”⁴⁸.

Cum Eforia n-a dat curs rugăminții sale, un an mai tîrziu, la 10 iulie 1840, Genilie revine asupra acestei cereri, reamintind că terminase traducerea atlasului „Le Saj” încă din 1838, „cu toate adaosele neapărate despre cele ce privesc la istoria, hronologia și geografia țărilor românești”⁴⁹. Sosind la tipografie „slove de ajuns”, el roagă Eforia „a da slobozenie să se pue în lucrare tipărirea acestui atlas, ca să nu se mai facă și altă întîrziere și împiedicare școlarilor și învățătura istoriei și geografiei, vechi și noă, să nu mai rămie atîta osteneală înzădărnicită, și să mă bucur și eu, apucînd să văz că, după putință, am contribuit ceva la înlesnirea învățăturii tinerilor patriei”⁵⁰. Eforul Mihalache Ghica — avea această calitate din vremea domniei fratelui său Grigore Ghica — a numit o comisie alcătuită din elucerul P. Poenaru, paharnicul S. Marcovici și medelnicerul Aron Florian, profesor de istorie de la „Sf Sava”, pentru „a cerceta acest manuscris și raporta Eforiei”⁵¹.

Relativ la aceeași dată cu revenirea asupra cererii de tipărire a atlasului, la 11 iulie 1840, Genilie prezintă Eforiei cererea pentru tipărirea unei a doua lucrări, aflată în manuscris. „Fiindcă cea mai întâi datorie a

⁴² Arh. St. Buc., Minist. Cult. și Instr. Publice, Țara Rom., dosar 6 056/1838, f. 23.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*.

*Prin „România” Genilie înțelegea Țara Românească.

ținerimii — scrie el — este neapărat o cunoștință cât mai eșactă despre țara sa, știindu-o geograficește, hronologhicește și istoricește; de aceea, suptînsemnatul a socotit de mare trebuință a avea școale[le] orișicare, pentru studiu regulat, niște *elemente de geografie sistematică, hronologie istorică*”⁵². Pentru „ca să nu lipsească nimic vrednic de însemnat la această învățătură elementară”, autorul își împărțise lucrarea în trei părți, „cu harta și istoria lor fieșcare : Dacia, Romania noastră și Romania veche”⁵³. Eforul Mihalache Ghica pune pe cererea lui Genilie rezoluția : „Comisia ce este alcătuită pentru cercetarea manuscrisului Atlasului Le Saj va binevoi să cerceteze și acest manuscris și să raportuiască Eforiei”⁵⁴.

Primul manuscris se tipărea abia peste trei ani; la 24 septembrie 1843 corectorul tipografiei, A. Adamovici, anunță Eforia că se tipăriseră două coli, pentru ale căror cheltuieli el cerea Eforiei „să binevoiască a desface pe tipografie”⁵⁵.

Părerile lui I. Genilie asupra epocii lui. Notele istorice ale lui I. Genilie asupra epocii contemporane lui corespund, în bună parte, adevărului.

Caracterizarea pe care el o dă perioadei dintre 1822 și 1835 — anul apariției manualului său de geografie —, de „epocă a regenerației” este în linii generale obiectivă. Progresul realizat în această perioadă în diferite domenii ale vieții social-politice și culturale marcase într-adevăr începutul unei alte perioade din istoria României, se puseseră în bună măsură în acești ani bazele statului român modern.

Părerea lui Genilie asupra meritelor lui Grigore Dim. Ghica în mișcarea de renaștere socială și națională a poporului român corespunde, de asemenea, într-o anumită măsură, adevărului. În aprecierea domniei acestuia avea în vedere, fără îndoială, în primul rînd realizările obținute în ceea ce numește el „înflorirea învățăturilor în Romano-Moldavia”⁵⁶. Grigore Ghica este pentru el „întiul prinț pămîntean în regenerația României”, este „îmbunătățitorul a multor lucruri”. Totdeauna posteritatea va aprecia, notează Genilie, că „întinderea și înflorirea învățăturilor la noi s-au început întii sub strălucita domnie a bunului nostru prinț pămîntean Grigore Ghica”⁵⁷.

Meritul esențial în mișcarea de renaștere culturală a vremii revine însă lui Gheorghe Lazăr, întemeietorul în 1818 al școlii naționale de la „Sf. Sava”, pe care Genilie — și el unul dintre profesorii acestei școli și urmaș al marelui dascăl — îl elogiază. Gheorghe Lazăr, scrie Genilie, „întii el în limba patrii ațîța întîia scîntee, și seamănă sfînta sămîntă a adevăratei învățături de științe în România, cui vrednic student și urmaș i-a stătut Eliad pînă în 1825, cînd colegiul stricat s-a prefăcut după trebuința claselor de învățături și a profesorilor”⁵⁸.

⁵² *Ibidem.*

⁵³ *Ibidem.*

⁵⁴ *Ibidem.* Este vorba, se pare, de manuscrisul lucrării *Prințipuri de geografie... pentru tinerimea școalelor publice*, tipărită în 1841 și apoi reeditată de 8 ori.

⁵⁵ Arh. St. Buc. Minist. Cult. și Instr. Publice, Țara Rom., dosar 1 975/1844, f.1. Peste mai bine de un an, la 30 decembrie 1844, Eforia dispunea, în sfîrșit, achitarea cheltuielilor către tipografie (*ibidem*, f. 3).

⁵⁶ I. Genilie, *Geografia istorică*, ed. 1855, p. 234.

⁵⁷ *Ibidem*, ed. 1835, p. III—IV.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 218—219. Această informație dată de Genilie este și ea o confirmare a faptului că din 1825 conducerea școlii de la „Sf. Sava” a avut-o E. Poteca.

În această epocă, „după un curs fatal de întâmplări streine sau civile, dela anul 1822 încoace”, în afară de „înflorirea învățăturilor”, I. Genilie semnaleză și alte aspecte ale „regenerației nații”⁵⁹. „Reforma așezămintelor sociale, civile și militare și constituția regulilor civilizate, și a îndreptării abuzurilor, acum fac — notează el — o generală revoluție în sentimentele și moralitatea românilor, a căror înaintare se vede din zi în zi”⁶⁰. Fără îndoială, tabloul este idilic. Rămîne adevărat numai în sensul consemnării unei etape în raport cu trecutul.

Acest tablou este idilic mai ales în prezentarea situației țaranului, pe care, după Regulamentul organic, Genilie îl vede, fără rezerve, „ușurat de sarcinile tributare și răpiri”⁶¹. Nu se poate spune însă că atenția lui Genilie nu s-a îndreptat în general spre această clasă socială și spre măsurile de îmbunătățire a situației ei. Semnificative sînt în această privință referințele sale privitoare la „nelucrarea pămîntului”⁶² sau la necesitatea transformării stării satelor în sensul culturalizării țăranilor, aceasta alcătuind, în concepția lui Genilie, așa cum se va vedea mai departe, un factor esențial în progresul societății românești. Remarcînd cazul unor moșieri din Silezia care și-au împărțit moșiile lor, sub formă de arendă, la mai mulți locuitori, cu acest mijloc țăranii, „săraci de tot mai nainte”, reușind să-și îmbunătățească situația lor și în același timp să dea „întreit venit și statului și stăpînilor lor, decît lua aceștia numai dela un îngrijitor sau arendaș”, I. Genilie îndemna, se pare, spre această soluție în direcția rezolvării problemei agrare⁶³.

Notele de critică la adresa condițiilor sociale și politice ale epocii, mai ales cînd nu se fac aprecieri directe la regimul din țară, în general nu lipsesc în analiza făcută de Genilie epocii contemporane lui. Pledînd pentru întemeierea unui învățămînt real și totodată a unei industrii proprii, deoarece, cum spune el, numai „cu industria trăește o mare nație”, Genilie are în vedere faptul că acest act ar fi „binecuvîntat de mii de familii neavute acum”⁶⁴. Protestul inserat în paginile „Universului” împotriva abuzurilor feudalilor maghiari care „leagă și bat pe supușii lor cît le place”, aceasta numind ei „drept istoric”, viza, fără îndoială, printre altele, soarta grea a țăranimii, aflată încă, în ajunul revoluțiilor de la 1848, în Ungaria, ca și în Transilvania sau în alte părți, sub greutatea legiurilor feudale⁶⁵.

Unele elemente de critică socială, vîdînd în același timp preferințele lui Genilie în domeniul organizării politice a societății, pot fi subînțelese în manualul său de geografie din 1835, mai ales în subcapitolul „Meritul omenesc”, care își propune, printre altele, să prezinte formele de organizare politico-socială a diferitelor societăți. Definind termenul de „guvern”

⁵⁹ I. Genilie, *Geografia istorică*, ed. 1855, p. 233.

⁶⁰ *Ibidem*, ed. 1835, p. 188.

⁶¹ *Ibidem*, ed. 1855, p. 233.

⁶² *Ibidem*, ed. 1835, p. 187.

⁶³ „Universul”, I, 1845, nr. 20, p. 82. Soluția arendării directe a pămîntului la țărani cu sprijinul administrației de stat și excluderea totală a intermediarilor arendași era preconizată și de un alt cărturar luminist, Eufrosin Poteca, provenit din același grup al profesorilor de la „Sf. Sava” (cf. Bibl. Acad. R. S. România, Msse., Scrisori, CII/14).

⁶⁴ „Universul”, II, 1846, nr. 46, p. 181.

⁶⁵ *Ibidem*

sau „stăpînire”, autorul subliniază că acestea conduc „o nație supusă de bunăvoie”, căci, altfel, adaugă el, „supunerea de nevoie este un abuz al puterii”⁶⁶. Definind sistemele de conducere politică, el arată deosebirea dintre monarhia absolută și monarhia constituțională. Termenii definițiilor scot în evidență faptul că I. Genilie este adeptul celei de-a doua forme. În timp ce prima este patronată de bunul plac, a doua are la bază „un așezămînt comun tuturor interesurilor publice numit constituție”, precum și „adunările generale ale nației”⁶⁷. Referindu-se la calitățile unui conducător de stat, Genilie ne oferă imaginea unui om a cărui grijă și bunătate se îndreaptă „către cei mai mici”⁶⁸. Cînd vorbește de o altă formă de organizare politică a unui stat, republica, el amintește că „republica aristocratică” înseamnă domnia unui „clas privilegiat a nației numit nobleță”, în timp ce „republica democratică” înseamnă administrarea țării de către „cea mai mare parte a poporului adunat”⁶⁹. Lipsite de un comentariu aparte, aceste definiții rămîn, desigur, elementare în comparație cu ceea ce poate să ne ofere, în această privință, de pildă, Nicolae Bălcescu, care, pentru a demonstra superioritatea republicii democratice în comparație cu republica aristocratică, apelează la argumentele de ordin istoric sau economic⁷⁰. Raportată la o prezentare atît de sumară, aderența lui I. Genilie la sistemul de organizare republicană rămîne neconcludentă.

Concepția lui Iosif Genilie privind rolul învățăturii în progresul societății românești. Dacă critica realităților sociale se poate aprecia că ocupă totuși un loc redus în cadrul preocupărilor istorice ale lui Genilie, ca și în ansamblul operei sale, în schimb problematica legată de apelul la „luminarea nației” prin școală și educație constituie o latură esențială a gândirii lui social-politice. Notele de critică socială la care ne-am referit sînt subordonate, cum am văzut, concepției lui Genilie despre patrie și despre istoria patriei, din care am reținut în primul rînd îndemnul la patriotism adresat contemporanilor săi. Concepția lui privind rolul învățăturii în cadrul mișcării de renaștere socială și națională a poporului român, la care ne referim în continuare, oglindește în aceeași măsură — ca și concepția sa despre patrie și trecutul istoric — caracterul înaintat al gândirii sale.

Învățătura, scrie Genilie în primul număr al ziarului „Universul”, este „lumină unei nații”, este arma cea mai puternică împotriva „neștiinței ce stînjenește întinderea civilizației”⁷¹. Năzuința omului pentru luminarea minții sale este în firea lucrurilor, face parte din legile naturii. „Natura n-a mărginit cugetul minții omenesti”⁷², scrie geograful, ci, dimpotrivă,

⁶⁶ I. Genilie, *Geografia istorică*, ed. 1835, p. 136.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 137.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 138.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ Vezi N. Isar, *Critica moharhieii absolute și „republica democrată” în concepția lui N. Bălcescu*, în „Revista de filozofie”, t. 16 (1969), nr. 9, p. 1123—1124. Ca elev la „Sf. Sava” în anii 1832—1835, N. Bălcescu a avut, printre alții, ca profesor, pe Iosif Genilie (vezi Horia Nestorescu-Bălcești, *Anii de studii ai lui Nicolae Bălcescu în Colegiul național „Sf. Sava” din București: (1832—1835)*, în „Revista arhivelor”, 1969, nr. 1, p. 65—79).

⁷¹ „Universul”, an I, 1845, nr. 1, p. 3 (De observat că primele numere ale ziarului i redactat de Genilie au apărut cu titlul nearticulat : „Universu”).

⁷² I. Genilie, *Geografia istorică*, ed. 1835, p. 150.

ea a fost pentru el „o visticierie nescursă de idei”⁷³. Scopul ultim al învățaturii este acela de a-i înnobila și a-i uni pe oameni după exemplul oferit de legile naturii. Adevărurile, spune Genilie, sînt „în toată natura aceleași”; de aceea „știința lor unește pe toți cei ce o dobîndesc la un cuget”⁷⁴, ea nefiind altceva decît un „desemn al naturii fără colori”⁷⁵.

Termenii antinomici „lumină” și „întuneric” corespund la Genilie, ca și la alți contemporani sau predecesori, celor de „învățătură” și „neînvățătură”. Neștiința este, după el, un „întuneric în care cad și cei cu ochi ageri, dar tîmpiți de neînvățătură”⁷⁶. Privită în perspectiva istoriei patriei, învățătura era „fundamentul fericirii sale, a civilizației și culturii naționale”⁷⁷. Numai prin ea se putea realiza „stingerea prejudițiilor, capriciilor și a superstițiilor”, ceea ce în lume realizaseră, după Genilie, „acum abia, numai Franța, Englitera și Staturile Unite”⁷⁸.

Învățătura urma să ducă, prin rezultatele ei, printre altele, la îmbunătățirea administrației de stat. Genilie avea în vedere în acest sens faptul constatat de el că ignoranța este aceea care determină în multe cazuri pe slujbașii statului să vadă în „dregătoriile publice o neguțatorie particulară, care atît mai mult se vinează, cît este mai cu interes”⁷⁹. Speranța pusă de el în răspîndirea științei de carte viza însă, în același timp, o reconsiderare a criteriilor de atribuire a funcțiilor publice. Arătînd necesitatea ca statul să aibă „în dregătorii bărbați tot virtuoși și învățați”, el are în vedere pe aceia care „fără nici un merit se înalță asupra celor cu merit”, în timp ce alții („cu merite”) „să afundă neînsemuiți în confuzia populului”⁸⁰.

Ideea de învățătură este tratată de Genilie în strînsă legătură cu aceea de educație. În „sfinția educației” copiilor, „cel mai fraged clas al nației”, profesorul și educatorul de la „Sf. Sava” vede izvorul „adevărului civilizației și fericirii”⁸¹. Pentru întărirea factorului educativ în cadrul școlii se pledează adesea în paginile „Universului”. Unul dintre colaboratori, Al. Crețescu, referindu-se la studiul filozofiei în școală, studiu care, dacă nu ne-ar arăta cum să luptăm „împotriva nedreptății omului”, ar fi „puțin de dorit”, într-unul din numerele ziarului scria că numai prin educație, prin „formarea caracterului” în școli, s-ar putea forma și „un caracter național”⁸².

În raport cu însemnătatea care revine științei de carte în progresul patriei, Genilie vede în activitatea profesorilor și a educatorilor „una din cele mai nobile și mai interesante trebi într-o nație”⁸³, pe care stăpînirea trebuie s-o considere ca atare.

Însemnătatea pe care Genilie o acordă ideii de învățătură în lupta pentru emanciparea politică și socială a poporului român este semnifica-

⁷³ „Universul”, an II, 1846, nr. 46, p. 184.

⁷⁴ I. Genilie, *Geografia istorică*, ed. 1835, p. V—VI.

⁷⁵ „Universul”, an II, 1846, nr. 46, p. 183.

⁷⁶ I. Genilie, *Geografia istorică*, ed. 1835, p. V.

⁷⁷ *Ibidem*, ed. 1855, p. 234—235.

⁷⁸ *Ibidem*, ed. 1835, p. 151.

⁷⁹ *Ibidem*, p. V.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 151—152.

⁸¹ *Ibidem*, p. IX.

⁸² „Universul”, an II, 1846, nr. 9, p. 36 (greșit numerotat 32).

⁸³ I. Genilie, *Geografia istorică*, ed. 1835, p. IX.

tivă pentru caracterul luminist al gândirii sale. Cînd, aplaudînd desființarea robiei țiganilor în Țara Românească și Moldova, în 1847, el se întreabă de ce guvernele celor două țări-surori nu au luat mai demult această hotărîre, răspunde: „pentru că nu se revărsase prin lume cereștile zorii ale învățăturilor, prin școli multe, prin bărbați învățați în dregătorii, prin mulțimi de cărți folositoare societății”⁸⁴.

În strînsă legătură cu ideea de învățătură sînt definite de I. Genilie conceptele de civilizație și cultură. Civilizația este „cel mai nalt grad de regulare a puterilor și trebuințelor omului”; societatea civilizată a unui stat este aceea în care s-au format „serios și regulat constituția, administrația, instrucția, religia, legile ș.a.”⁸⁵. Conceptul de civilizație privește însă, așa cum arăta el, și situația celei mai mari părți a populației: țărănimеa. „Lăcașele unui stat civilizată — scrie el — sînt satele pentru țărani”⁸⁶. Conceptul de „cultură” este raportat în cele din urmă la acela de „învățătură”. Studiul științelor constituie „toată cultura proprie atît a unei persoane, cît și a unei nații”⁸⁷; învățătura științelor reprezintă după Genilie cel mai înalt grad de cultură a unui popor.

Remarcabilă este convingerea lui Genilie în inevitabilitatea progresului culturii și civilizației. Încrederea lui în viitorul omenirii, explicabilă într-o anumită măsură prin orizontul preocupărilor sale de geografie și istorie, este, dealtfel, o constantă a gândirii lui social-politice. După el, „civilizația se întinde”, introducîndu-se cîte puțin în toate straturile pămîntului; științele, măiestriile și învățătura domnescu peste tot publicul, înflorind peste tot, unde mai mult, unde mai puțin”⁸⁸.

Fără îndoială, limitele gândirii sau operei lui Genilie, ca și ale altor dascăli de la „Sf. Sava”, nu pot fi trecute cu vederea. Genilie nu a afirmat și nu putea să afirme ideile schimbării revoluționare a societății. Pentru el, „minunat lucru e reforma ideilor și a judecăților minții”⁸⁹, iar nu revoluția socială. De la Societatea literară, între altele, întemeiată în 1845, „pentru publicarea și înlesnirea lățirii cărților folositoare în limba patriei”⁹⁰, pe care o vede „încoragiată și de însuși zełosul nostru guvern”, el așteaptă fericirea de obște. De scopurile politice ale diferitelor societăți „literare”, Genilie pare a fi străin. Acest „apolitism” al său este impregnat într-un anume fel și ziarului „Universul”⁹¹.

Semnificativă pentru spiritul moderat al lui Genilie, ca și al lui P. Poenaru de altfel, și pentru relațiile lor cu regimul politic al lui Gheorghe Bibescu, este lipsa oricărei poziții a „Universului” față de reforma învățămîntului din 1847, înfăptuită de G. Bibescu. Publicînd în paginile ziarului textul legii care lovea în școala de limba națională în general —

⁸⁴ „Universul”, an. III, 1847, nr. 8, p. 30.

⁸⁵ I. Genilie, *Geografia istorică*, ed. 1835, p. 132.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 134.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 150.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 63—64.

⁸⁹ „Universul”, II, 1846, nr. 17, p. 67.

⁹⁰ *Ibidem*, III, 1847, nr. 33, p. 131; 1846, nr. 17, p. 67.

⁹¹ *Ibidem*, III, 1846, nr. 6, p. 12.

și în aceea de la Sf. Sava în special —, I. Genilie, ca și în numerele următoare, nu-și permite nici un fel de comentariu⁹².

Dacă I. Genilie, ca și alți dascăli de la „Sf. Sava”, nu s-au opus măsurilor luate de Gh. Bibescu în 1847 — și de teama represiunii —, în schimb tinerii aflați la Paris, organizați în „Societatea studenților români”, vor face din lupta împotriva reformelor din 1847, elaborate de domnitorii din Țara Românească și Moldova, unul dintre punctele principale ale programului lor.

Cu toate limitele la care ne-am referit, ideile social-politice și activitatea lui Genilie rămân o contribuție valoroasă la îmbogățirea tezaurului gândirii social-politice din epoca premergătoare revoluției din 1848.

---

⁹² „Universul”, III, nr. 37, 1847, 14 septembrie, cuprinzând tot numărul. Despre poziția nehotărâtă a lui Petrarhe Poenaru însuși față de reforma lui Bibescu, vezi G. Potra, *Petrarhe Poenaru, clădirii învățămîntului românesc, 1799–1875*, Buc., Edit. științifică, 1963, p. 161.

NOI MĂRTURII ASUPRA ÎNCEPUTURILOR RELAȚIILOR DINTRE ROMÂNIA ȘI BRAZILIA

DE

TRAIAN IONESCU

Unul din obiectivele majore ale politicii de pace, promovată cu consecvență de conducătorii partidului și statului nostru, îl constituie stabilirea și dezvoltarea legăturilor politice, economice și culturale cu tot mai numeroase state de pe glob. În cadrul acestor legături, un loc de seamă încep să-l ocupe relațiile dintre România și statele Americii latine, deși acestea sînt situate la mare depărtare, la extremitatea vestică a latinității, pe cînd țara noastră se află la extremitatea ei estică. La promovarea acestor raporturi au contribuit în mare măsură puternicele afinități de limbă și de cultură.

Interesul crescînd pe care poporul român îl arată față de popoarele și statele din America centrală și de sud a dus la elaborarea în țara noastră a primelor lucrări de istorie privind începuturile și dezvoltarea relațiilor dintre România și America latină¹. Deși numai în număr de două, lucrările menționate reușesc să redea, în linii mari, principalele momente ale stabilirii și dezvoltării acestor legături.

Printre primele state de pe continentul latino-american cu care România a stabilit relații diplomatice se află și Brazilia, singura țară de limbă portugheză de pe acest continent. Unele informații despre Brazilia au apărut în țara noastră încă înainte de anul 1800, dar ele vor crește ca număr mai ales în secolul al XIX-lea.

Cea dintîi formă de manifestare a interesului pe care poporul român începe să-l aibă față de această țară este apariția, în presa din Principatele dunărene, în deceniile al patrulea și al cincilea din secolul al XIX-lea, a unor știri cu caracter politic, etnografic și din domeniul științelor naturii referitoare la Brazilia.

Începutul a fost făcut de informații cu caracter istoric. Astfel, în 1830, „Albina românească” publică un portret elogios al împăratului

---

¹ Virgil Cîndea, Constantin I. Turcu, *România și America Latină. Tradiții și actualitate*, Edit. politică, București, 1970, 216 p. și Ion Raul I. Neacșu, *Nuevos aspectos sobre las relaciones entre América Latina y Rumania* (La segunda mitad del XIX° siglo), în „Revue roumaine d'histoire”, tom. X (1971), n. 5, p. 905—910.

Dom Pedro I al Braziliei². Peste trei ani, același ziar publică necrologul lui Pedro I³.

În 1840, în revista „Icoana lumii” apare articolul *Finicu* (*phonix dactylifera*), însoțit de ilustrații⁴. În 1846, aceeași revistă publică articolul lui Popescu D. despre *Starea culturii și datinile Braziliei*, în care se dau știri despre locuitorii, școlile, industria și finanțele Braziliei, dar nu și despre datinile țării, cum se arată în titlu⁵. Tot în „Icoana lumii” din 1846, sub semnătura Part [heny], se publică articolul *Guiaurii*, în care este descris tribul de piei roșii guiaurii din Brazilia⁶.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea se trece la contacte directe, de natură economică, e drept că întâmplătoare, între România și Brazilia. Astfel, în anul 1862, este menționată, pe fluviul Dunărea, o navă cu o capacitate de 348 tone, venită din Brazilia⁷.

Contactele diplomatice dintre cele două țări apar abia în al treilea rînd și ele sînt rezultatul firesc al formării statului unitar român, în 1859, care a activizat participarea României la viața internațională și i-a lărgit legăturile și colaborarea pînă la țări foarte îndepărtate, cu care nu avusese pînă atunci relații directe. În capitalele unde erau acreditați, diplomații români încep să se întâlnească tot mai mult cu reprezentanții Braziliei, cu unii dintre ei fiind colegi de învățătură, din anii de studenție din universitățile Europei occidentale⁸. Ei vor semna împreună tratate și convenții internaționale, la care va adera și România⁹.

Legăturile diplomatice directe, oficiale au la bază activitatea de notificare de către guvernul român, către celelalte state, a cuceririi independenței de stat a României. În cadrul acestei activități se plasează și misiunea colonelului Sergiu Voinescu, „trimis extraordinar, în misiunea specială” la Rio de Janeiro, unde pleacă în toamna anului 1880, înarmat cu o scrisoare din 5 august, a lui Carol I către împăratul Pedro al II-lea și precedat de scrisoarea lui V. Boerescu, ministrul de externe al

² Împăratul Dom Pedro, „Albina românească”, II (1830), p. 81—82. Date bibliografice despre împăratul Braziliei, apud *Bibliografia analitică a periodicelor românești*, vol. I, 1790—1850, partea a III-a, București, 1967, p. 1174, nr. 23 830 (cf. Virgil Cîrdea, Constantin I. Turcu, *op. cit.*, p. 19—20). Dom Pedro I d'Alcantara, împărat al Braziliei între 1822 și 1831, cînd abdică în favoarea fiului său, Dom Pedro II. Decedat în 1833.

³ *Necrologul lui Dom Pedro*, „Albina românească”, V—VI (1833—1834), supliment la nr. 88, p. 1—2. Se publică după ziarul portughez „A. Revista” (apud *Bibliografia analitică a periodicelor românești*, vol. I, 1790—1850, partea a III-a, p. 1174, nr. 23 831).

⁴ *Ibidem*, vol. I, partea a II-a, București, 1966, p. 821, nr. 16 645; „Icoana lumii”, I (1840), p. 69—70.

⁵ *Ibidem*, II (1846), p. 359—360, 363—364; *ibidem*, vol. I, partea a III-a, p. 1 159, nr. 23 167.

⁶ *Ibidem*, p. 171—172; *ibidem*, vol. I, partea a II-a, p. 772, nr. 15 741.

⁷ Ioan Raul I. Neacșu, *op. cit.*, p. 907.

⁸ Virgil Cîrdea, Constantin I. Turcu, *op. cit.*, p. 40.

⁹ România și Brazilia figurează împreună printre semnatarele *Convențiunii Uniunii Poștale Universale*, încheiată la Paris, la 1 iunie 1878, a *Învăzării privilegiate la schimbul mandatelor poștale*, semnată la Paris, la 4 iunie 1878, a *Convenției pentru protecția cablurilor submarine*, încheiată la Paris, la 2/14 martie 1884 și a *Regulamentului de serviciu internațional*, semnat la Berlin, la 17 septembrie 1885; T.G. Djuvara, *Tratate, convenții și învaziri internaționale ale României actualmente în vigoare*, publicate de ..., București, Paris, 1888, p. 512—527, 537—561, 632—651, 652—768.

României, către colegul său brazilian. Trimisul român ducea cu el simpatia poporului său către Brazilia și o serie de ordine și decorații pentru împăratul Braziliei și pentru unii demnitari ai țării. Primit de două ori în audiență de Pedro al II-lea, Voinescu se va întoarce în țară în toamna acelui an, aducând cu el scrisoarea de răspuns a împăratului către Carol I, trei scrisori ale ministrului de externe al Braziliei către V. Boerescu și o serie de ordine și decorații conferite de Dom Pedro domnitorului României, ministrului de externe român și, bineînțeles, aceea conferită personal trimisului român¹⁰. *Misiunea colonelului Voinescu la Rio de Janeiro este cea mai veche acțiune diplomatică directă. între România și Brazilia, cunoscută pînă în prezent în istoriografia română.*

Dar, după acest început promițător, stabilirea unor legături diplomatice permanente s-a făcut cu multă întârziere. Abia în 1914 Brazilia va înființa un consulat la București, urmat în 1919 de un altul la Galați¹¹. Primul consulat român în Brazilia ia ființă la 1 mai 1921¹². Legațiile vor fi create și mai tirziu. România numește pentru prima oară un ministru plenipotențiar în Brazilia la 1 februarie 1928¹³, iar în anul următor, 1929, Brazilia răspunde numind un ministru plenipotențiar al său la București¹⁴.

Documente descoperite recent în Arhiva Ministerului Afacerilor Externe din București atestă existența unor legături directe și mai vechi, din anul 1876, inițiativa aparținînd Braziliei.

În 1876, împăratul Braziliei, Pedro al II-lea¹⁵, pleacă într-o a doua mare călătorie a sa în străinătate. Pe timpul absenței acestuia din țară Adunarea Generală Legislativă a Braziliei, care consimțise ca împăratul să lipsească temporar din țară, încredințează regența imperiului, cu plenițudinea autorității imperiale, la 26 martie 1876, fiicei acestuia, Isabella,

¹⁰ Virgil Cîndea, Constantin I. Turcu, *op. cit.*, p. 42—47.

¹¹ *Ibidem*, p. 52—53.

¹² *Ibidem*, p. 48—49.

¹³ *Ibidem*, p. 78.

¹⁴ *Ibidem*, p. 80.

¹⁵ Dom Pedro II d'Alcantara, născut la 2 decembrie 1825, fiu al împăratului Dom Pedro I și al Mariel-Leopoldina de Austria, ajunge împărat al Braziliei în 1831, prin abdicarea tatălui său. Cît timp a fost minor, a domnit sub tutela lui Bonifacio do Andrada e Silva. Ajuns major conduce țara cu respectarea strictă a Constituției. În 1843 se căsătorește cu Thérèse de Bourbon-Sicilia, cu care are doi fii, morți de mici copii și două fiice. Duce o politică externă activă, alindu-se cu Paraguay și Uruguay împotriva dictatorului argentinian Rosas (1851—1852) și cu Uruguay și Argentina contra dictatorului paraguian Solano Lopez (1865—1870). Om cultivat și filozof, este influențat de ideile pozitivistice. În 1850 favorizează imigrația și interzice comerțul cu negri. În 1866 deschide Amazonul navigației. Dădu impuls lucrărilor publice. Face două lungi călătorii în străinătate: prima călătorie în 1871—1872, în Europa (unde vizitează Parisul, Lisabona, Madridul), iar a doua în 1876—1877, în Franța, Italia, Turcia și Statele Unite. În 1888 abolește sclavajul, ridicînd astfel împotriva lui o coaliție formată din proprietarii de sclavi (nemulțumiți de această abolire), cler (care nu era de acord cu măsurile sale de laicizare) și armată (ce luase cunoștință de forța sa în timpul războiului). Este nevoit să abdice la 15 noiembrie 1889 și se retrage în Franța, unde duce o activitate științifică intensă. Este membru al „Institutului Franței”. Moare la Paris la 5 decembrie 1891. Asupra lui Pedro II, vezi: *Grand dictionnaire universel*, vol. 12, Paris, f.a., p. 495, col. I—II; *Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti*, vol. XXVII, Rizzoli etc., Milano, 1935, p. 241, col. II; *Larousse du XX-e siècle* en six volumes, Tome cinquième, Paris, 1932, p. 445, col. II; *Grand Larousse encyclopedique* en dix volumes, tome huitième, Librairie Larousse, Paris, 1963, p. 483, col. III; M. W. Williams, *Dom Pedro the magnanimous, second emperor of Brazil*, Chapel Hill, N.C., 1937. E cea mai bună biografie a împăratului savant.

prințesă imperială și moștenitoare prezumptivă a coroanei¹⁶. Preluind regența, Isabella adresează, la 31 martie 1876, domnitorului Carol I al României o scrisoare prin care îi anunță acest eveniment și-l asigură că, în timpul guvernării sale, va depune toate eforturile pentru menținerea și întărirea „fericitelor raporturi existente între cele două țări”¹⁷. La 18 mai 1876, ministrul Braziliei la Paris, viconte d'Itajubá, trimite scrisoarea imperială agentului diplomatic al României la Paris, Callimaki-Catargi¹⁸, dar, acesta lipsind din oraș, scrisoarea este primită de primul secretar și girant al Agenției [Vranas], care îi confirmă, la 19 mai, lui Itajubá primirea scrisorii¹⁹, iar pe 20 mai o expediază ministrului de externe al României, M. Kogălniceanu, pentru a o înmîna domnitorului²⁰.

Răspunsul domnitorului Carol I nu se lasă mult așteptat. La 31 mai el scrie regentei Isabella că a primit scrisoarea și că „împărtășește cu grabă dorința acesteia, de a vedea strîngîndu-se mai mult” pe timpul guvernării sale „legăturile de bună armonie și bunele raporturi care subzistă între cele două țări”²¹. După cum rezultă din conținutul scrisorilor Isabellei și a lui Carol, ar fi existat încă dinainte legături între România și Brazilia, pe care însă nu le găsim atestate în alte documente. Să fie vorba oare de simple formule diplomatice sau de curtoazie?

La 30 mai/6 iunie 1876, M. Kogălniceanu trimite scrisoarea lui Carol I către Isabella agentului României la Paris, Callimaki-Catargi, pentru a o remite ministrului Braziliei în capitala Franței²². Dar se pare că, în grabă, ministrul român a uitat să anexeze și o copie a scrisorii domnitorului, așa cum cerea protocolul. De aceea, la 14 iunie, agentul României la Paris îi cere lui Kogălniceanu această copie²³, care îi este expediată chiar a doua zi, la 3/15 iunie²⁴. La 19 iunie, aflîndu-se și în posesia copiei protocolare, Callimaki-Catargi înaintează lui Itajubá scrisoarea către regenta Braziliei²⁵, iar acesta se grăbește să-i confirme primirea la 20 iunie 1876²⁶.

Această corespondență inedită ne pune în fața primului contact diplomatic direct dintre România și Brazilia atestat documentar pînă în prezent. Ea dezvăluie totodată rolul jucat de Agenția diplomatică a României la Paris în stabilirea acestui contact.

O altă știre inedită, descoperită în aceeași arhivă, ne dă informații despre un eveniment surprinzător. La 10/22 septembrie 1876, I. Bălăceanu,

¹⁶ Isabella, născută în 1846, moartă în 1921. Fiica lui Dom Pedros II și a Thérèsei de Bourbon-Sicilia. Căsătorită în 1864 cu Louis Gaston de Orléans, conte d'Eu (1842–1922), fiu al ducelui de Nemours. Ca fiica mai mare e moștenitoare prezumptivă a tronului. Datorită abdicării tatălui său, ea nu va domni niciodată (*Larousse du XXe siècle* en six volumes, Tome cinquième, Paris, 1932, p. 731).

¹⁷ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe București, fond Paris, vol. 6, nenumerotat, vezi Anexa I.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem. vezi Anexa II.

²² Ibidem.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem.

agentul diplomatic al României la Viena, telegrafiază confidențial că „Imperatricea Bresilului va pleca din Pesta luni de dimineață” și l-a înștiințat că nu dorește să i se facă onorurile unui suveran, ci doar să conteze pe ajutorul autorităților române „la caz de trebuință”. Agentul român a asigurat-o că i se va îndeplini această dorință, iar N. Ionescu, ministrul de externe, în urma acestei telegrame, „a dat ordine în consecință la Turnu Severin și Giurgiu”²⁷. Nu dispunem de documente care să ateste că soția lui Dom Pedro al II-lea a trecut într-adevăr prin țara noastră, dar pare neîndoielnică prezența sa în porturile Turnu Severin și Giurgiu.

În toamna anului 1877, Pedro al II-lea, întors în Brazilia din cea de-a doua călătorie, îl înștiințează în scris pe Carol I că a „reluat guvernarea statelor sale la 25 septembrie trecut”. Scrisoarea imperială este trimisă lui Callimaki-Catargi, la 15 noiembrie 1877²⁸, iar aceasta îi confirmă primirea²⁹ și o expediază lui M. Kogălniceanu, revenit la conducerea ministerului, pentru a o înmîna domnitorului, tot în noiembrie 1877³⁰.

Noile informații despre corespondența lui Carol I cu regenta Isabella și cu împăratul Pedro al II-lea, ca și cele despre trecerea împărătesei Braziliei pe teritoriul patriei noastre, dovedesc că primele relații diplomatice româno-braziliene le-au precedat cu cel puțin patru ani pe cele cunoscute pînă în prezent.

ANEXA I

Copie de la Lettre de la Princesse Impériale Isabella du Brésil, Régente de l'Empire pendant l'absence de l'Empereur du Brésil son père.

Illustre Prince de Hohenzollern, mon très cher Cousin et parfait ami, Je me fait un devoir d'annoncer à Votre Altesse que l'Assemblée Générale Législative du Brésil ayant consenti à ce que Sa Majeesté l'Empereur, mon Auguste Père s'absente temporairement du pays, comme Princesse Impériale héritière presomtive de la Couronne Je me trouve depuis le 26 de ce mois investie de la Régence de l'Empire avec la plénitude de l'autorité Impériale. En assurant à Votre Altesse que durant

²⁷ Ibidem, vezi Anexa III. Este vorba de soția lui Pedro II, Thérèse de Bourbon-Sicilia, fiica lui Francisc I, regele Neapolului, născută în 1822, decedată în 1889. Se pare că împărăteasa se îndreaptă pe Dunăre, spre Turcia, țară pe care Pedro II a vizitat-o în cea de-a doua călătorie (vezi nota 15).

²⁸ Ibidem, vol. 7, nenumerotat, vezi Anexa IV.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem.

mon Gouvernement par interim tous mes efforts tenderont au maintien et à l'affermissement des heureux rapports existants entre les deux Pays, Je prie Votre Altesse de vouloir bien agréer l'expression sincère des sentiments de la parfaite amitié et de la haute estime avec lesquelles je suis, Illustre Prince,

de Votre Altesse
La bonne Cousine
Isabelle, Princesse Impériale Régente
Basar de Cotezipa.

au Palais de Rio de Janeiro
le 31 Mars 1876
Illustre Prince de Hohenzollern.

Arhiva Ministerului Afacerilor Externe București, fond Paris, vol. 6, nenumerotat.

ANEXA II

Copie de la Lettre par laquelle S.A. le Prince Charles Ier de Roumanie répond à la Lettre de S.A. Imp^{le} la Princesse Impériale du Brésil, Lui notifiant qu'elle exerce la Régence ée l'Empire pendant l'absence de son père S.M. L'Empereur du Brésil.

1) Altesse Impériale. J'ai reçu avec un vif intérêt la Lettre par laquelle V.A. Imp. m'annonce que par suite de l'absence temporaire de S.M. L'Empereur, Son Auguste Père, Elle se trouve investie de la Régence de l'Empire en sa qualité de Princesse Impériale héritière presomtive de la Couronne.

Je partage avec empressement le désir que V.A. Imp. veut bien m'exprimer de voir se resserrer encore durant son gouvernement les liens de bonne harmonie et les heureux rapports qui subsistent entre les deux pays.

C'est dans cet espoir que je prie V.A.I. de vouloir bien agréer les vœux sincères que forme pour Son bonheur et pour la prospérité du Brésil, ainsi que les sentiments de haute estime et de parfaite amitié avec lesquels je demeure.

de V.A.I.
le bon cousin
(signé) Charles

31 Mai 1876

Arhiva Ministerului Afacerilor Externe Bucuresti, fond Paris vol. 6, nenumerotat.

A N E X A I I I

Rezumatul corespondenței confidențiale de la 16 august — 15 septembrie 1876

10/22 sept. 1876. D. Bălăceanu telegrafiază că Imperatricea Bresilului va pleca din Pesta luni de dimineață. Majestatea Sa l-a încunoștințat ca să nu i se facă onorurile unui Suveran și că dorește numai a putea compta pe ajutorul autorităților române la cas de trebuință. D. Agent a răspuns că ele se vor abține de a face onoruri, dar că erau deja cu totul puse la ordinele Imperatricei. În urma acestei telegrame, D. Ionescu a dat ordine în consecință la Turnu-Severin și la Giurgiu.

Arhiva Ministerului Afacerilor Externe București, fond Paris, vol. 6, nenumotate.

A N E X A I V

Légation Impériale du Brésil

Paris, la 15 novembre 1877

Monsieur Catargi

Agent de Son Altesse le Prince de Roumanie

Monsieur,

J'ai l'honneur de vous transmettre sous ce pli la Lettre, accompagnée de la copie d'usage, par laquelle Sa Majesté l'Empereur, Mon Auguste Souverain, annonce à Son Altesse Monseigneur le Prince Charles I de Roumanie, qu'il a repris le Gouvernement de Ses Etats la 25 Septembre dernier, jour de Son Retour à Rio de Janeiro.

J'ai l'honneur d'avoir recours à votre obligeance pour vous prier de vouloir bien faire parvenir cette Lettre Impériale à Sa Haute destination.

Veuillez agréer, Monsieur, les assurances de ma considération la plus distinguée.

Le Ministre du Brésil
Vicomte d'Itajubá.

Arhiva Ministerului Afacerilor Externe București, fond Paris, vol. 7, nenumotat, original francez.

UN IZVOR NOU DESPRE OPERAȚIILE MILITARE DIN TRANSILVANIA ȘI UNGARIA ÎN VARA ȘI TOAMNA ANULUI 1944

DE

FL. CONSTANTINIU

Dintre marile probleme ale istoriei universale, celui de-al doilea război mondial i-au fost consacrate cel mai mare număr de sinteze, fapt ce ar putea lăsa impresia că investigațiile în domeniul surselor au dat la iveală tot ceea ce era esențial, făcând astfel posibilă elaborarea lucrărilor de ansamblu. Și totuși momente sau aspecte fundamentale ale războiului din anii 1939—1945 fac încă astăzi obiect de litigiu în istoriografie: „miracolul” de la Dunkerque rămîne „miracol”, geneza planului „Barbarossa” păstrează multe laturi obscure și exemplele pot fi continuate. Eddy Bauer, specialistul elvețian în războiul blindatelor, a găsit un titlu potrivit pentru sinteza sa cînd a numit-o „Istoria controversată a celui de-al doilea război mondial”.

În stadiul actual al anchetei, multe din problemele nesoluționate așteaptă descoperirea unui izvor nou care să facă lumină. Oricît s-ar părea, deci, că faza de detectare a surselor privind al doilea război mondial este încheiată, arhivele continuă să rezerve surprize cercetătorilor. Printre ele — fără a avea însă caracterul unei senzaționale descoperiri — se numără și jurnalul personal al fostului șef al Statului Major ungar, generalul colonel Janos Vörös, cu însemnări din perioada 17 aprilie—15 octombrie 1944. Textul însoțit de o anexă de documente și scrisori se păstrează în Arhiva Națională a S.U.A. în cadrul fondurilor de documente capturate de armata americană în timpul războiului și a fost editat de P. Gosztony în publicația „Wehrwissenschaftliche Rundschau”¹.

Atitudinea generalului Vörös în vara și toamna anului 1944 abundă în obscurități și sinuozități. Numit șef al statului major, la recomandarea germanilor, Vörös nu s-a bucurat de încrederea lui Horthy, care nu i-a dezvăluit pînă în ultimul moment, intențiile sale în legătură cu

---

¹ „Wehrwissenschaftliche Rundschau”, XX (1970), nr. 11, p. 634—659, nr. 12, p. 703—732.

modalitățile de ieșire a Ungariei din război. În ziua de 15 octombrie — înlăturarea lui Horthy de la putere de către germani —, Vörös păstrează o atitudine ambiguă; ordinele date de el în această zi, deși menționate în jurnalul său, n-au fost găsite în anexa de documente la care Vörös face referire. Arestat a doua zi de germani, a fost pus în libertate pe cuvânt de onoare și internat la vila sa din apropierea lacului Balaton. La 31 octombrie, Vörös a trecut clandestin frontul la Kecskemét, iar în decembrie a devenit membru al guvernului prezidat de Bela Miklós².

Jurnalul lui Vörös pare, în multe locuri, a fi voit laconic: formulările sale ocolesc esențialul, astfel că cititorul este pus în imposibilitate de a desprinde atitudinea autorului. Dacă ar fi să-l comparăm — păstrînd firește, proporțiile — cu jurnalul unui alt șef de stat-major — cel al lui F. Halder, șeful Statului Major al O.K.H. (Comandamentul trupelor de uscat), — „conciziunea” voluntară a textului lui Vörös apare și mai evidentă. Nu este exclus, ca generalul ungar să se fi gîndit că însemnările sale personale ar putea să cadă sub ochi străini și să fi păstrat atunci, o formulare rezervată care să nu-l angajeze la nimic.

Jurnalul lui Vörös cuprinde un șir de informații care aruncă lumini noi asupra problemelor de strategie, tactică și logistică ale frontului carpato-dunărean în vara și toamna anului 1944. Viitoarele studii vor valorifica desigur aceste date inedite. În rîndurile de mai jos ne propunem să stăruim asupra unui singur aspect, și anume, operațiunile ofensive întreprinse de forțele ungare și germane în prima jumătate a lunii septembrie 1944. Mărturia lui Vörös ni se pare importantă din cel puțin două puncte de vedere: 1) acela al reconstituirii — devenite acum mai riguroasă — a condițiilor în care s-au desfășurat luptele în amintitul interval; 2) pe un plan mai general, jurnalul lui Vörös relevă un caz interesant al dialecticii raportului dintre politic și strategic, problemă ce se impune astăzi tot mai mult între primele obiective ale anchetei de istorie militară³.

Victoria insurecției naționale antifasciste armate de la 23 august 1944 și operația Armatei Roșii în regiunea Iași-Chișinău au provocat Wehrmachtului — sub raportul efectivelor pierdute — o înfrîngere, caracterizată de unul dintre cei mai mari gînditori și istorici militari ai timpului nostru, B.A. Liddell-Hart, drept „tot atît de dezastruoasă ca și cea de la Stalingrad”⁴. O apreciere similară se întîlnește și la fostul general german Hans Kissel, autorul unui documentat studiu despre luptele din august 1944 din România, care scrie: „Amplourea și consecințele militare și politice ale acestei înfrîngeri germane n-au fost mai puțin grave ca cele ale bătăliei de la Stalingrad”⁵. Trecerea României de partea Aliaților a provocat destrămarea sistemului militar german din Europa de sud-est și a creat după opinia istoricului britanic citat „cel mai larg flanc deschis

² Amănunte în biografia dată de P. Gosztony, editorul jurnalului în traducerea germană, ibidem, nr. 11, p. 634—635.

³ J. B. Duroselle, *Sur la nécessité d'enseigner l'histoire de la stratégie* în „Revue d'histoire moderne et contemporaine”, XV (jan.—mars 1968), p. 234—240.

⁴ B. H. Liddell—Hart, *History of the Second World War*, Londra, 1970, p. 585.

⁵ Hans Kissel, *Die Katastrophe in Rumänien 1944*, Darmstadt, 1964, p. 9 vezi și Franz Herberth, *Neues um Rumäniens Frontwechsel am 23 august 1944*, München, 1970, p. 4.

care a fost cunoscut vreodată în războiul modern”⁶. Și totuși imaginea unui Wehrmacht, incapabil de ripostă, trebuie abandonată: la Arnhem, pe frontul de vest, la Nyiregyháza, pe cel de est, s-a văzut că armata germană mai dispunea încă de puternice resurse⁷. România și-a adus deci contribuția ei militară într-un moment când adversarul era încă departe de a fi înfânt.

Informat — prin presă — despre actul de la 23 August 1944 în trenul care îl aducea de la cartierul Führerului la Budapesta, Vörös a discutat la 25 august măsurile militare impuse de noua situație. Într-un moment când Hitler și O.K.W. (Comandamentul Suprem al Wehrmachtului) mai credeau în posibilitatea instalării la București a unui guvern-marionetă, Statul Major ungar lua în considerație coborîrea spre sud a liniei de apărare a Carpaților și ocuparea Transilvaniei de sud. Forțele militare pentru o astfel de acțiune lipseau însă, astfel că în ședința guvernului ungar din 25 august 1944, când unii miniștri au cerut ocuparea cât mai rapidă a Transilvaniei de sud, Vörös a opus un „nu” categoric.

Într-o atmosferă încărcată de suspiciuni reciproce, au avut loc la 31 august convorbiri între Vörös și omologul său german, de fapt șeful de Stat Major al O.K.H. — H. Guderian. Explicațiile date de generalul ungar interlocutorului său german relevă concepția strategică a factorilor militari de decizie de la Budapesta: păstrarea spațiului dunărean central ca „premiză fundamentală pentru desfășurarea ulterioară a războiului” și ocuparea trecătorilor din Carpații meridionali pentru a împiedica accesul forțelor române și sovietice în Podișul Transilvaniei.

După cum se știe, simultan cu acțiunile de lichidare a forțelor germane din Muntenia, Oltenia și Dobrogea, comandamentul român a luat măsurile necesare pentru păstrarea jumătății de sud a Transilvaniei, care să ofere o bază de pornire pentru viitoarele acțiuni ofensive. Ampla operație de acoperire a frontierelor de vest și sud, începută în noaptea de 23 — 24 august⁸, a constituit, așadar, condiția fundamentală pentru eșecul planului germano-ungar de a face din Carpații meridionali o linie de apărare.

Jurnalul lui Vörös aduce informații noi asupra împrejurărilor care au permis desfășurarea cu succes a acțiunilor de regrupare și concentrare a forțelor românești în sudul Transilvaniei, la adăpostul dispozitivului de acoperire, realizat într-un timp record. Atacul asupra Transilvaniei de sud decis în ședința Consiliului suprem ungar al apărării din 1 septembrie a fost mai întâi amînat din considerente politice pe care Vörös se mărginește numai a le enunța, fără însă a le și explica, apoi, în urma unei decizii a premierului G. Lakatos, s-a revenit la data, hotărîită inițial, de

⁶ B. H. Liddell—Hart, *op. cit.*, p. 585.

⁷ Pentru succesul german în bătălia de la Arnhem (17—26 septembrie 1944) vezi *The Encyclopedia of Military History*, New York, 1970, p. 1111; pentru ofensiva germană începută la 23 octombrie 1944 și ocuparea Nyiregyhazei (27 oct.), vezi R. I. Malinovski, *Буданеум — Вена — Прага*, Moscova, 1965, p. 61—62.

⁸ Pentru acțiunile armatei române în perioada discutată aici, vezi *România în războiul antihillerist*, Buc., 1966; E. Bantea, C. Nicolae, Gh. Zaharia, *August 1944 — mai 1945*, Buc., 1969; I. Cușșă, *Armata română pe frontul antihillerist*, Buc., 1973; pentru o orientare rapidă Gh. Romanescu, L. Leonida, *Cronica participării armatei române la războiul antihillerist*, Buc., 1971.

5 septembrie. Astăzi se știe că aceste considerente politice care erau pe punctul de a anula ofensiva Armatei a 2-a ungare — ce avea să fie declanșată la amintita dată pe direcțiile Tg. Mureș-Tîrnăveni, Luduș-Blaj și Cluj-Alba-Iulia — au fost negocierile secrete purtate de reprezentanții ungari cu cei americani la Berna; atașatul militar maghiar din capitala elvețiană, care lua parte la negocieri informase guvernul de la Budapesta că partenerii americani recomandau evitarea trecerii frontierei ungaro-române și a atacurilor împotriva forțelor militare sovietice și române. Formularea din jurnalul lui Vörös care semnalează o audiență comună cu ministrul de externe, Hennyey, la primul ministru, nu lasă să se întrevadă dacă șeful statului major era sau nu la curent cu tratativele secrete care aveau drept scop să asigure ocuparea exclusivă a Ungariei de către armatele anglo-americane⁹.

În ciuda progreselor realizate de unitățile ungare și germane de amîndouă laturile șoselei Cluj-Turda în prima zi a ofensivei, inconsistența militară a succesului lăsa la Budapesta o atmosferă încordată, încărcată de așteptări pesimiste. În cursul zilei de 6 septembrie, forțele hortyste și naziste au întâmpinat o rezistență înverșunată din partea unităților Armatei a 4-a române, ca de pildă la Tîrnăveni, unde înaintarea inamicului a fost oprită; la fel la Jerepea, un batalion al diviziei 9 infanterie a oprit avansul diviziei blindate maghiare¹⁰. A doua zi, Consiliul de coroană al Ungariei a adresat un adevărat „ultimatum” Germaniei — caracterizarea îi aparținea reprezentantului diplomatic german Veesenmayer — solicitînd trimiterea a cinci divizii (pe cît posibil blindate), în caz contrar, Ungaria vîzîndu-se constrînsă să întreprindă demersurile necesare pentru obținerea unui armistițiu. Asigurările patronilor de la Berlin n-au întîrziat să sosească a doua zi, însoțite însă de avertismentul că Reichul va face uz de toate mijloacele pentru a împiedica o eventuală defecțiune a aliatului ungar¹¹.

Pentru a zăvorî valea Mureșului și a împiedica, deci, ieșirea forțelor româno-sovietice din această regiune, corpul al 4-lea al armatei ungare a primit ordinul să atace spre est și să cucerească Aradul. Hans Friessner, comandantul grupului de armate germane „Sud”, afirmă în memoriile sale că „atacul a fost mereu amînat la ordinul lui Horthy din motive politice”¹². O formulare similară se întîlnește și în jurnalul lui Vörös sub data de 8 septembrie: „La indicația guvernului a trebuit să amîn din motive politice atacul asupra Aradului. Motivul n-am putut însă să-l descopăr”. Este probabil că aceleași considerente politice care prezidaseră la amînarea — asupra căreia s-a revenit — a ofensivei de la Cluj-Turda să fi acționat și acum. Angajat în negocieri secrete cu anglo-americanii, Horthy și-ar fi compromis șansele de a-și convinge interlocutorii că dorește să iasă din situația de satelit al Axei, printr-o activitate ofensivă alături de germani.

⁹ Cf. discuțiile din ședința Consiliului de miniștri ținut la 25 august 1944 privind atitudinea anglo-americanilor față de un atac în sudul Transilvaniei. Vörös a participat la această ședință. *Allianz Hitler-Horthy-Mussolini*, Budapesta, 1966, p. 386—390.

¹⁰ Ion Cupșa, *op. cit.*, p. 50.

¹¹ Vezi și P. Gosztony, *Endkampf an der Donau 1944—1945*, Viena, 1969, p. 73.

¹² Hans Friessner, *Verrätene Schlachten*, Hamburg, 1956, p. 131.

În audiența la Horthy din 9 septembrie, Vörös a prezentat regentului argumentele sale în favoarea atacului asupra Aradului pe de o parte, prin ocuparea platoului Arad-Timișoara, blindatele sovietice ar fi avut drumul deschis spre marea cîmpie ungară (Nagy Alföld); pe de altă parte, atacul ungar ar fi permis descoperirea efectivelor adversarului în regiunea Arad-Timișoara, jucînd astfel funcția unei adevărate sonde de foc. De stabilirea acestor efective urma să depindă regrouparea ansamblului forțelor maghiare.

Convorbirea Horthy-Vörös a fost intreruptă de primul ministru Lakatos, care a cerut din nou amînarea atacului pe temeuri politice. Protestul șefului de stat major a rămas fără ecou deoarece între regent și premier s-a manifestat un deplin acord în această privință.

După conferința personalităților politice maghiare convocată de Horthy la 10 septembrie (jurnalul lui Vörös nu lasă nici o îndoială că această consfățuire a avut loc la data amintită și încheie definitiv discuția dintre istorici în privința ei)¹³, Vörös a fost convocat la cartierul Führerului unde a sosit la 12 septembrie.

În jurnalul său, Vörös notează cu mîndrie performanța de a fi putut plasa și el replici în fața unui interlocutor obișnuit cu lungi monologuri. Discuția este revelatoare pentru politica și strategia acestui Reich agonizant. Cel despre care s-a spus că a făcut în ultima fază a conflagrației mondiale un război de caporal mai avea naivitatea — dacă nu chiar stupiditatea — de a crede că putea să dinamizeze un aliat gata să abandoneze, făgăduindu-i achiziții teritoriale . . . după război!

Amenințările n-au lipsit nici ele : Hitler avertiza că dacă guvernul de la Budapesta voia să scoată țara din război, el era decis să facă din Dunăre o linie de apărare și să transforme astfel Ungaria în teatru de război. Dacă fidelitatea conducătorilor maghiari rămînea statornică, planul său era de a organiza o linie de apărare Porțile de Fier — Deva — Mureș al cărei dispozitiv urma să fie întărit cu unitățile retrase din Peninsula Balcanică, și care urma să fie ținută „necon condiționat”; ulterior, pornindu-se de la această linie, apărarea ar fi putut fi mutată pe crestele Carpaților Meridionali. Era deci o revenire la planul imaginat la sfîrșitul lui august.

Credem că nu ne înșelăm afirmînd că planul schițat atunci de Hitler s-a aflat la baza plănuitului operații „Zigeunerbaron” care prevedea, în cazul unui atac sovieto-român, pornit din zona Arad în direcția Cîmpiei ungare, o lovitură nord-sud, care într-o primă fază trebuie să zdrobească pe atacatori, apoi, după cucerirea Timișoarei, să aducă forțele germano-ungare la Porțile de Fier și la Turnu Roșu, făcînd din crestele Carpaților Meridionali o linie trainică de apărare¹⁴.

Aceste intenții se integrează viziunii politice a lui Hitler asupra desfășurării războiului. Știm din altă sursă — memoriile lui H. Friessner comandantul grupului de armate Sud, — că la acea dată, Führerul era convins că obiectivul ofensivei Armatei Roșii nu era Germania, ci Bosforul și că, față de această orientare, el aștepta o schimbare radicală în evoluția

¹³ Vezi discuția la A.I. Pușkaș, *Венгрия в годы второй мировой войны*. Moscow, 1960, p. 430, nota 38.

¹⁴ Ion Cupșa, *op. cit.*, p. 75—76, unde se face și critica acestui plan nerealist. Cf. și P. Gosztony, *op. cit.*, p. 39—41.

războiului, ca urmare a înăsprii relațiilor dintre Londra și Moscova, în următoarele șase săptămâni. Precedentul norocos al lui Frederic al II-lea devenise o adevărată obsesie în mintea conducătorilor celui de-al III-lea Reich. Probabil că numai oportunismul politic i-a smuls lui Vörös, după aceste explicații, de cea mai pură fantezie strategico-politică, aprecierea încredințată lui Friessner: „conducătorul statului dvs. este totuși un geniu”¹⁵.

A doua zi după această convorbire, ofensiva forțelor ungaro-germane s-a dezlănțuit pe văile Crișului Negru, Crișului Alb și Mureșului între 13 și 18 septembrie. Armata 1 română a dus grele lupte de apărare, izbutind în cele din urmă să oprească înaintarea inamicului. La 21 și 22 septembrie, Armatele 1 și a 4-a română în cooperare cu forțele sovietice au trecut la ofensivă. De la 22 septembrie, situația Armatei a 3-a ungare era considerată de Vörös drept critică. Simultan, Armata Roșie a intensificat atacurile în direcția pasului Dukla, astfel că primejdia unei duble învăluiri făcea imposibilă rămânerea trupelor germane și ungare în Transilvania. În zilele următoare, tensiunea în relațiile dintre Berlin și Budapesta a continuat să crească; în timp ce în capitala ungară, absența ajutoarelor germane făgăduite dădea naștere bănuielii că Reichul intenționa să ducă în Ungaria doar lupta de întârziere și apoi să-și abandoneze aliatul, divergențele dintre cele două state majore în legătură cu sferile de autoritate deveneau acute; la 28 septembrie, Keitel a cerut rechemarea atașatului militar al Ungariei de la Berlin. În aceeași zi, inspectorul jandarmeriei, generalul Faraghó a plecat în secret la Moscova pentru a negocia din însărcinarea regentului încheierea armistițiului. Alianța Hitler-Horthy luase sfârșit.

În lumina datelor oferite de noul izvor se pot desprinde următoarele încheieri:

a) insurecția de la 23 august a luat prin surprindere comandamentele german și ungar; ele s-au dovedit incapabile de a împiedica operația de acoperire a frontierei româno-ungare, ceea ce a asigurat forțelor române și sovietice o bază de pornire în sudul Transilvaniei.

b) declanșarea atacului ungaro-german împotriva Aradului a fost întârziată de considerente politice; considerente de același ordin au fost pe punctul de a amîna și ofensiva din regiunea Cluj-Turda. Aceste șovăieli și întârzieri au contribuit la crearea condițiilor favorabile consolidării dispozitivului româno-sovietic în sudul Transilvaniei. Intenția adversarului de a deplasa linia sa de apărare pe lanțul Carpaților era astfel condamnată eșecului.

c) acest eșec pune în lumină caracterul contradictoriu al raportului dintre politică și strategie.

În cazul prezentat de noi, primatul politicului față de stategie în calculele factorilor de răspundere maghiari a însemnat, în același timp, primatul politicului în detrimentul strategicului.

¹⁵ H. Friessner, *op. cit.*, p. 126.

SIMPOZIONUL „CĂDEREA CONSTANTINOPOLULUI, ANTECEDENTE ŞI URMĂRI”

În zilele 13—14 iunie 1973 s-au desfăşurat, la München, lucrările simpozionului consacrat temei : *Căderea Constantinopolului, antecedente şi urmări*. Simpozionul s-a desfăşurat din iniţiativa Comisiei pentru istoria spirituală a Europei răsăritene (Kommission für die Geistesgeschichte Osteuropas). În cadrul simpozionului au fost susţinute şase referate. Cel dintâi, susţinut de cunoscutul bizantinist H.G. Beck, a analizat etapele pierderii de către Constantinopol a funcţiei de capitală a Imperiului bizantin, după 1204. Apariţia şi consolidarea unor centre politice şi culturale autonome a fost una dintre caracteristicile istoriei bizantine în îndelungatul declin care a precedat cucerirea Constantinopolului de către turci. W. Schillbach a oferit o analiză pătrunzătoare a raportului dintre feudalismul bizantin şi capitalismul apusean, cu alte cuvinte rolul capitalului comercial italian în accelerarea procesului de destrămare a Imperiului de răsărit. Şerban Papacostea a expus, în continuare, etapele transformării Mării Negre în zona de dominaţie otomană în perioada 1453—1481. Podhalsky a înfăţişat ecurile căderii Constantinopolului în lumea contemporană şi raportul lor cu speculaţiile eshatologice. Ekkehard Völkel a tratat problema funcţiei ţărilor române ca mijlocitoare a influenţelor culturale sud-slave asupra slavilor răsăriteni, în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Ultimul referat, susţinut de Edgar Hosch a fost consacrat problemei preluării moştenirii ideologice bizantine de către marşle cnezat al Moscovei şi dezvoltării conceptului „Moscova a treia Romă”.

Toate referatele au fost urmate de discuţii la care au participat atît personalităţi proeminente ale vieţii universitare (prof. H. G. Beck, prof. Z. Lilienfeld), cît şi cadre didactice tinere şi chiar şi studenţi.

Textul referatelor susţinute în cadrul simpozionului va fi tipărit în R.F. Germania într-un volum care va apare în cursul anului 1974.

Şerban Papacostea

A 25-A SESIUNE A CURSURILOR DE VARĂ DE LA UNIVERSITATEA DIN CAEN (4—24 iulie 1973)

Înfiinţată de mai bine de o jumătate de mileniu (1432), Universitatea din Caen, frecventată în prezent de peste 12 000 studenţi şi înzestrată din 1957 cu un local nou (vechiul local fiind distrus în 1944 cu prilejul debarcării anglo-americane în Normandia) organizează din 1947

În fiecare an, cursuri de vară pentru studenții străini, menite să contribuie la o mai bună cunoaștere a limbii, culturii și civilizației franceze.

Timp de trei săptămâni, cît durează fiecare serie a acestor cursuri de vară (în total sînt trei serii) sute de studenți din toate colțurile lumii frecventează sub conducerea unor cadre didactice universitare de înaltă calificare, ca de exemplu prof. J. Chauvin, directorul cursurilor, J. Guillard, A.C. Arrouet, P. Soubise, F. Claudet etc., cursuri teoretice și practice în cadrul a două teme principale: 1. Franța de astăzi; 2. Opinii și imagini din Franța.

La prima temă participanții sînt organizați în seminarii pentru perfecționarea în cunoașterea gramaticii limbii franceze, folosindu-se cele mai moderne metoda de predare și în clase de limbă franceză vorbită menită să familiarizeze pe studenții străini cu pronunțarea corectă, cu vocabularul și expresiile moderne ale acestei limbi. În cadrul aceleiași teme sînt organizate ateliere de limbă, literatură și civilizație a căror tematică foarte variată pune la dispoziția participanților materiale privind ortoepia, compoziția, unele aspecte ale literaturii franceze actuale, ale artei contemporane și ale civilizației franceze în perspectivă istorică. La a doua temă pentru debutanții în cunoașterea limbii franceze sînt predate cursuri intensive audio-vizuale după metoda CREDIF.

Ca bursier al Universității din Caen am urmat în afara seminarului de limbă franceză și clasa de limbă franceză curentă, un interesant atelier de civilizație franceză în perspectivă istorică asupra căruia vom da cîteva detalii. Mai întîi că acest curs predat de prof. J. Collin cuprinde trei părți: 1. Istoria Normandiei și a orașului Caen; 2. Franța și locuitorii ei; 3. Viața cotidiană în Franța. În al doilea rînd că lecțiile expuse la curs au fost urmate de seminarii practice în cadrul unor excursii de o jumătate de zi — micile excursii — și de o zi întreagă — marile excursii — la peste 200 km distanță de oraș.

Cît privește tematica cursului de civilizație, ea a fost următoarea: I. Istoria Normandiei și a orașului Caen. 1. Normandia, caracteristicile geografice, economice și politice ale provinciei; Diferitele regiuni ale Normandiei; Diviziunile ei administrative; Tipurile de locuință. 2. Istoria Normandiei, pe epoci istorice din antichitate pînă în prezent; 3. Locuitorii Normandiei, caracterelor lor fizice și psihice; Rolul lor în literatură, știință, artă, politică. 4. Istoria orașului Caen; Originile, citadela și formarea orașului; Evenimente istorice din istoria orașului din antichitate pînă în prezent; Principalele sale monumente istorice și de artă. II. Franța și locuitorii ei. 1. Populația Franței, elemente de demografie istorică, repartitia după vîrstă și sex, după profesii, densitatea și variațiile acesteia după regiuni; 2. Francezul ca specie umană, trăsăturile sale fizice și psihice, tipuri specifice ale francezului în trecut și în prezent; Femeia franceză și rolul ei în societate; 3. Istoria Marseillese-ei și a drapelului francez; 4. Istoria Parisului din antichitate pînă în prezent; Geografia și administrația sa; Cartierele și principalele monumente istorice și de artă; 5. Provincia și provincialul; Caracterele vieții provinciale; Climatul de cafea în viața provinciei; Limbajul provincial; Provinciile Franței și caracterele lor; III. Viața cotidiană în Franța; 1. Francezul și politica; Instituțiile politice și administrative ale Franței; Împărțirea administrativă; Atotputernicia birourilor asupra opiniei publice; 2. Partidele și organizațiile politice; Marile partide politice și rolul lor în viața politică franceză; 3. Francezul și presa; Istoria presei franceze (sec. XVI—XX); Presa de astăzi și caracteristicile ei; Periodicele actuale; Presa vorbită (radioul și televiziunea). 4. Francezul și învățămîntul; Organizarea și structura învățămîntului francez actual; Universitatea din Caen și problemele sale de învățămînt; 5. Religia în Franța; Istoria ei pînă în secolul al XX-lea; Biserica catolică și celelalte culte; Rolul bisericii în viața statului; 6. Oamenii și pămîntul în zilele noastre; Problemele vitale ale omenirii: sporul demografic, implicațiile economice mondiale actuale și în viitor, poluarea diversificată, viața posibilă în anul 2000.

Dintre micile excursii menționăm pe acelea efectuate în orașul Caen pentru vizitarea diferitelor monumente istorice și de artă (Abbaye-aux-Hommes din sec. XI, unde este îngropat Wilhelm Cuceritorul, citadela orașului din sec. XI, Abbaye-aux-Dames din sec. XI, Biserica

Saint Pierre din sec. XIII, Hotel d'Escoville din sec. XVI, case vechi orășenești din sec. XV, arhivele departamentale Calvados, monumentul eroilor rezistenței franceze etc. iar în afara orașului ferma normandă din Maizet.

Marile excursii au fost efectuate în zilele de 8,15 și 22 iulie. Astfel la 8 iulie au fost vizitate : castelul Saint Germain-le-Livet d'n sec. XV—XVI, orașul Lisieux cu monumentele sale istorice, portul Honfleur de la gura Seine la marea Minciei, orașul Deauville, Dives-sur-mer de unde în 1066 a pornit flota lui Wilhelm Cuceritorul împotriva Angliei etc. ; la 15 iulie : orașul Villedieu-les-pôeles, vechi din sec. XI unde se prelucrează artistic arama, Avranches, orașul florilor unde s-a încheiat manevra generalului Patton din timpul debarcării în Normandia, a cărei bibliotecă posedă manuscrise din sec. IX—X, Mont Saint Michel, complex arhitectonic de valoare mondială din sec. XI etc. iar la 22 iulie : orașul Bayeux cu catedrala sa din sec. XI cu palatul său episcopal unde se păstrează celebra tapiserie a reginei Mathilda (70 m lungime și 0,50 m lățime), case orășenești din sec. XIV—XVI, orașul Arromanches cu plaja sa de debarcare din iunie 1944, unde se mai păstrează portul artificial „Mulberry”, cu Muzeul debarcării, localitatea Collville—Saint-Laurent cu cimitirul american de 10 000 eroi, Courseilles-sur-mer cu crescătoria sa de stridii bretone etc.

Ultima zi a fost consacrată decernării diplomelor obținute pe baza examenelor depuse.

În felul acesta atât lecțiile teoretice ținute la Universitatea din Caen în cadrul cursurilor de vară pentru studenții străini cât și excursiile efectuate în diferite locuri din Normandia au permis participanților să cunoască nu numai momentele principale din istoria Normandiei și a orașului Caen dar și monumentele lor istorice și de artă și în general viața cotidiană din Franța zilelor noastre.

Constantin Șerban

CRONICĂ

Dan Berindei, secretar al Comitetului național al istoricilor și șef de departament la Institutul de istorie „N. Iorga”, a vizitat Geneva ca invitat al Departamentului de istorie generală al Universității. Cu acest prilej, a conferențiat la 24 mai a.c. asupra *Formării României moderne în contextul sud-est european* și a luat parte în continuare, la 25 mai, la dezbaterile desfășurate în cadrul menționatului departament privind problemele familiei în epocile medievală și modernă.

Invitat în perioada 27 mai—12 iunie de Institutul pentru Istoria Europei din Mainz, Dan Berindei a conferențiat aci la 4 iunie despre *Evenimentele revoluționare din 1821 în țările române*.

TEZE DE DOCTORAT

În ziua de 29 iunie 1973 în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie a Universității din București a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Frământările politice din*

www.dacoromanica.ro

România în perioada guvernării Partidului Național-Liberal din iunie 1927—noiembrie 1928 elaborată de Dumitru D. Giurea.

Lucrarea cuprinde cinci capitole : cap. I, „Situația politică înaintea instalării guvernului național-liberal din iunie 1927” ; cap. II, „Guvernarea național-liberală în timpul lui Ion I. C. Brătianu (iunie-noembrie 1927)” ; cap. III, „Guvernarea național-liberală în timpul lui Vintilă I. C. Brătianu (noiembrie 1927—noiembrie 1928)” ; cap. IV, „Activitatea P.N.Ț. și a celorlalte partide politice de opoziție în toamna anului 1927. Campania de răsturnare a guvernului desfășurată în primăvara anului 1928” ; cap. V, „Adunarea Partidului Național-Țărănesc din 6 mai 1928 de la Alba-Iulia. Criza guvernării liberale”.

Comisia de doctorat a fost formată din : prof. univ. dr. Aron Petric — președinte ; prof. univ. dr. doc. Ladislau Bányai — conducător științific ; prof. univ. dr. Nicolae Petreanu ; conf. univ. dr. Gheorghe I. Ioniță ; conf. univ. dr. Vasile Hurmuz.

Comisia de doctorat a hotărât în unanimitate să acorde lui Dumitru D. Giurea titlul științific de *doctor în istorie*.

În ziua de 6 iulie 1973, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie a Universității din București a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat, *Învățământul orășenesc din Țara Românească în epoca regulamentară (1831—1848)* elaborată de Floarea Stănculescu.

Lucrarea cuprinde XIII capitole : cap. I, „Redeschiderea școlilor și organizarea învățământului public” ; cap. II, „Starea localurilor și a mobilierului școlar” ; cap. III, „Procesul de învățământ” ; cap. IV, „Activitatea școlii începătoare” ; cap. V, „Școala începătoare — factor de progres și culturalizare a poporului” ; cap. VI, „Învățământul particular în Țara Românească” ; cap. VII, „Învățământul de specialitate” ; cap. VIII, „Studenți români la universitățile străine” ; cap. IX, „Reforma școlară din 1847” ; cap. X, „Critica făcută de slujitorii școlii societății feudale” ; cap. XI, „Poziția profesorilor școlii naționale față de progresul tehnic și dezvoltarea activităților industriale” ; cap. XII, „Ideea originii romane — fundament al luptei de eliberare națională” ; cap. XIII „Școala românească și revoluția de la 1848”.

În afară de capitolele menționate, lucrarea mai cuprinde „Introducere”, „Anexe”, „Bibliografie”, „Listă de abrevieri”.

Comisia de doctorat a fost formată din : prof. univ. dr. Aron Petric — președinte ; prof. univ. dr. doc. Ion Ionașcu, — conducător științific ; conf. univ. dr. Vlad Matei ; prof. univ. dr. doc. Gheorghe Ionescu ; conf. univ. dr. Gheorghe Platon.

Comisia de doctorat a hotărât în unanimitate să acorde lui Floarea Stănculescu titlul științific de *doctor în istorie*.

În ziua de 6 iulie 1973, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie a Universității din București, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Contribuții la cunoașterea relațiilor culturale ale populației românești din Transilvania cu Țara Românească în secolul al XVIII-lea. Circulația cărții tipărite și manuscrise*, elaborată de Ioana Cristache Panail.

Lucrarea cuprinde opt capitole : cap. I, „Relațiile economice, politice și culturale ale Transilvaniei cu Țara Românească din secolul al XIV-lea pînă în secolul al XVIII-lea” ; cap. II, „Cadru istoric al dezvoltării societății românești din Transilvania în secolul al XVIII-lea” ; cap. III, „Circulația cărților tipărite din Țara Românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea” ; cap. IV, „Importanța însemnărilor de pe cărți” ; cap. V „Prezența tipăriturii din Transilvania în așezările din Țara Românească” ; cap. VI, „Circulația meșterilor tipografi” ; cap. VII, „Cărțile manuscrise. Conținutul și realizatorii lor” ; cap. VIII, „Considerații privind

relațiile din domeniul învățămîntului și artelor”. În afară de capitolele menționate teza mai cuprinde „Anexe” și „Bibliografie”.

Comisia de doctorat a fost compusă din : prof. univ. dr. Aron Petric — președinte ; prof. univ. dr. docent Ion Ionașcu — conducător științific ; prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu ; dr. Alexandru Dușu ; prof. univ. dr. doc. Constantin C. Giurescu.

Comisia de doctorat a hotărît în unanimitate să acorde lui *Ioana Cristache Panail* titlul științific de *doctor în istorie*.

DAMIAN HUREZEANU: *C. Dobrogeanu-Gherea. Studiu social-istoric*
București, Edit. politică, 1973, 467 p.

O monografie privind viața și activitatea lui C. Dobrogeanu-Gherea s-a făcut de mult timp și se face și astăzi așteptată, dat fiind rolul de ideolog socialist și de critic literar al principalului propagator al marxismului în România. Controversele privind contribuția teoretică și politică a acestuia la orientarea mișcării noastre socialiste, timp de peste treizeci de ani, în perioada 1883-1916, au constituit o piedică în calea realizării unei asemenea lucrări. Trebuie adăugată și tendința unora dintre admiratorii lui de a-l prezenta necritic, făcând din viața și opera sa un bloc intangibil.

Lăsând la o parte teama de a nu greși, autorul lucrării de care ne ocupăm a făcut un pas hotărâtor pentru cunoașterea multilaterală a vieții și activității lui C. Dobrogeanu-Gherea. El nu a conceput totuși studiul său „social-istoric” „ca o operă biografică”, datele biografice servindu-i numai ca „reper pentru activitatea lui Gherea, și aceasta numai în măsura în care sînt reclamate de conturarea ei” (Damian Hurezeanu, *op. cit.*, p. 10). Deși nu-și concepe studiul ca o biografie, autorul declară că a adoptat „o modalitate preponderent istorică de analiză a activității și concepțiilor lui Gherea”, din care cauză „în virtutea metodei de cercetare alese” apelează „la criteriul cronologic de expunere”, segmentînd „pe etape un act de gândire ce se cere înțeles ca o totalitate”, și urmărind să dea „o structură istorică, iar nu teoretic concepută” (*ibidem*, p. 79).

Din cercetarea sumarului lucrării reiese însă că metodacronologică n-a fost aplicată integral, activitatea de critic literar, de pildă, fiind prezentată separat, într-un capitol final.

În lucrare se dau și date biografice. C. Dobrogeanu-Gherea s-a născut în trgul Slavianka din gubernia Ekaterinoslav (Ucraina), în reședința căreia și-a urmat cursurile liceale. La 16 ani se află la Harkov spre a-și pregăti bacalaureatul, se înscrie audient al Facultății de Științe a Universității din acest oraș și devine adept al democraților revoluționari și al narodnicilor. Citește mult lucrări teoretice și de istorie, atras mai ales de lucrările lui Bakunin. Merge „în popor”, dar, urmărit de poliția țaristă, se refugiază în martie 1875 în România, la Iași, unde intră în contact cu mișcarea socialistă începătoare. Colaborează cu Eugen Lupu și cu N. Codreanu, venit cu puțin înainte din Rusia. Lucrează ca pietrar și pavator, apoi cîțva timp într-un atelier de fierărie. A cunoscut pe tînăra Sofia Parcevskă, poloneză românicizată, cu care s-a căsătorit. În toamna lui 1875 venind în România din Elveția N.K. Sudzilovski (dr. John Russel), C. Dobrogeanu-Gherea se mută la București, unde a deschis un atelier de arămărie. În timpul războiului din 1877-1878 face propagandă revoluționară în rândurile armatei ruse, dar în toamna anului 1878 a fost răpit de ohrana țaristă și deportat în localitatea Mezen de lângă Marca Albă. Peste un an reușește să evadeze în Norvegia și revine în România

În septembrie 1879, hotărât să se ocupe în principal cu probleme românești. Cu ajutorul lui Zamfir Arbore, stabilit și el în România, obține concesiunea restaurantului de clasa I al gării Ploiești, asigurându-și astfel condițiile materiale ale vieții printr-o muncă străluitoare și pricepută.

După ce s-au prezentat începuturile mișcării socialiste din România plină în 1875, se expune în al doilea capitol al lucrării, activitatea cercurilor socialiste premarxiste în anii 1875—1884. În primii ani ai perioadei, rolul principal l-a avut N. Codreanu, C. Dobrogeanu-Gherea fiind „una din figurile centrale ale acestor cercuri” (*ibidem*, p. 45). După moartea lui N. Codreanu, la sfârșitul anului 1878, cercurile socialiste au publicat în anul următor broșura *O pagină din socialismul român. Viața și activitatea lui Nicolae Zubcu-Codreanu*, la elaborarea căreia a participat și C. Dobrogeanu-Gherea (*ibidem*, p. 58—59, nota 123). Dispărând și acesta, rolul de ideolog al mișcării a revenit d-ului Russel, care a publicat în 1880 la Iași scrierea programatică *Un studiu psihiatric urmat de cîteva comentarii asupra ideilor sănătoase*.

Reîntors de la Mezen, C. Dobrogeanu-Gherea participă la redactarea revistei „România viitoare”, din care n-a apărut decât primul număr, la 1 decembrie 1880, cu lozincă: „Totul prin știință și pentru țărănul român” (*ibidem*, p. 62). În 1881 începe să apară la Iași, sub redacția lui Ioan Nădejde, revista „Contemporanul” (1881—1891), sprijinită de cercurile socialiste; aceasta „a contribuit la formarea unui spirit științific” în România (*ibidem*, p. 66). La „Contemporanul” a colaborat și C. Dobrogeanu-Gherea cu studii de critică literară, întemeiate pe concepția materialistă a istoriei.

În capitolul III se prezintă activitatea depusă de C. Dobrogeanu-Gherea în procesul trecerii la marxism a mișcării muncitorești din România (1883—1890). Depășind narodnicismul și asimilându-și marxismul, în anii de după Mezen, C. Dobrogeanu-Gherea începe să publice studii marxiste în 1883 în revista bucureșteană „Emanciparea”, continuându-le în chip strălucit în „Revista socială”

din Iași (1884—1887), considerată „primul organ de presă teoretic marxist”, în „Contemporanul” și în „Critica socială” (1891—1893). Sunt analizate îndeosebi studiile *Karl Marx și economiștii noștri* (1881) și *Ce vor socialiștii români. Expunerea socialismului științific și programul socialist*, prin care „s-a fundamentat programatic orientarea marxistă a mișcării socialiste și muncitorești” (*ibidem*, p. 94). Se atrage atenția, critic, că teoreticianul marxist estompa în acest din urmă studiu rolul maselor populare, respectiv al rășcoalelor țărănești (*ibidem*, p. 98). În partea a doua a studiului *Ce vor socialiștii români?* „Încearcă să închege un tablou critic de asamblu al societății românești în epoca modernă a dezvoltării sale” (*ibidem*, p. 100). Analiza e similară ca „problematică și arie de cuprindere” studiului *Asupra socialismului în țările înapoiate*, publicat cu 25 de ani mai târziu. El consideră ca element de bază al societății românești problema agrară, situându-se astfel într-o „contradicție aparentă” determinată de prezentarea socialismului „ca expresie teoretică a intereselor proletariatului”, deși de acesta nu se ocupă, ca și cînd n-ar fi existat, considerîndu-l numai ca o stare de fapt. La sfârșitul studiului s-a dat și un program de înfăptuiri imediate al mișcării socialiste din România, menit să creeze premisele materiale și social-politice pentru trecerea „de la formele burgheze la cele socialiste”. Programul minimal era considerat de autorul său „singurul lucru *practic* ce putem îndeplini în împrejurările în care ne aflăm, afară, se înțelege, de organizarea societăților de lucrători și de propaganda socialistă, care va fi scopul nostru de căpătîi” (*ibidem*, p. 104, citat). Considerîndu-se justă orientarea generală a studiului *Ce vor socialiștii români?*, se menționează însă critic că în el „se întîlnesc și aprecieri inexacte, teze și formulări nefondate” (*ibidem*, p. 105), cum este afirmația că revoluția română de la 1848 ar fi fost doar rezultatul acțiunii tineretului intelectual format în spiritul ideilor avansate”. Se anunță astfel, odată cu teza formelor fără fond (împrumutată de la Titu Maiorescu), teza

viitoare a dezvoltării țărilor înapoiate în orbita țărilor înaintate.

Tot în perioada 1883–1890, C. Dobrogeanu-Gherea a militat și pe plan internațional, combătând anarhismul, prin ciclul de articole *Robia și socialismul* și culegerea de studii a lui H. Spencer, *Individul împotriva statului*. Un articol al său, *Anarhia cugetării*, publicat în „Critica socială” în 1892, și în traducere franceză în revista „L'Ère nouvelle” sub titlul *Max Stirner*, a fost primit cu elogii de Engels, Lafargue, Kautsky, Plehanov și Guesde. Interesantă este combaterea, în articolul *Domnul Maiorescu*, publicat în 1892 în ziarul ploieștean „Democrația socială”, a ideilor susținute de Titu Maiorescu în conferința *Condițiunile progresului*.

Activitatea lui C. Dobrogeanu-Gherea în perioada de la sfârșitul secolului al XIX-lea e analizată în capitolul IV. Prezentându-se mișcarea socialistă a perioadei, se arată că, în problema creării unui partid propriu, cele două centre ale ei, din București și Iași, manifestau deosebiri de tactică și de orientare. Centrul bucureștean „repudia tactica politică parlamentară ca ineficace și principial inacceptabilă”, în timp ce ieșenii, sub influența lui Ioan Nădejde, a lui V. Gh. Morțun și a lui Lascăr Venizmin, erau partizanii tacticii parlamentare și ai votului universal. C. Dobrogeanu-Gherea a adus, prin autoritatea sa, cele două cercuri la colaborare, ajungându-se astfel în aprilie 1893 la crearea Partidului Social-Democrat al Municipitorilor din România, „eveniment de amplă semnificație istorică în evoluția organizării politice a clasei muncitoare și în desfășurarea luptelor sociale din țara noastră” (*ibidem*, p. 136). După crearea partidului, C. Dobrogeanu-Gherea, dominând activitatea ideologică a mișcării socialiste, a continuat să propage concepția marxistă, înnoindu-și tematica preocupărilor. Una din noile lui teme a fost „problema legalismului mișcării muncitorești și a căilor sale de acțiune, a raportului dintre mișcare ca acțiune politică transformatoare” (*ibidem*, p. 140). Încă din 1892, el devenise conferențiar la adunările muncitorești. Scrierile *Tactica liberală* (1892)

și *Concepția materialistă a istoriei* (1892) au fost inițial conferințe. În aceasta din urmă C. Dobrogeanu-Gherea demonstrează „superioritatea metodologiei marxiste în cercetarea istoriei și stabilirea legilor care guvernează procesul acestei dezvoltări față de alte concepții și interpretări ale evoluției sociale” (*ibidem*, p. 148). În prezentarea concepției idealiste a lui Hegel, el neglijează rolul dialecticii, totodată n-a subliniat „sallul revoluționar marcat de concepția materialistă a istoriei în gândirea socială”, a fetișizat într-o anumită măsură rolul forțelor de producție și n-a înțeles just raportul dialectic „dintre necesitatea obiectivă a dezvoltării procesului istoric și activitatea practică socială a maselor”. *Concepția materialistă a istoriei* a fost mult apreciată în țară și străinătate, fiind publicată și în limbile franceză, bulgară și srbă.

Un alt studiu, inițial o conferință, este *Rolul păturii culte în transformările sociale* (1892), în care se expune teza conform căreia pătura cultă din țările înapoiate trebuie să aibă rolul de agent al transformărilor sociale ce urmau a fi realizate în prealabil în țările înaintate. Critic, autorul lucrării de care mă ocup, atrage atenția asupra erorii principiale a tezei. Și în programul P.S.D.M.R. apar vederile ideologice ale lui C. Dobrogeanu-Gherea, una din ele fiind „ideea că burghezia română, împărțită în tarele organice ale burgheziei apusene, e lipsită de forța istorică constructivă a acesteia . . .” (*ibidem*, p. 158, citat). Teza lui, se atrage atenția, ținea „să surprindă structura distinctă a capitalismului român în raport cu cel european, însă ducea prea departe deosebirea, mergând până la a nega resursele interne ale dezvoltării primului” (*ibidem*, p. 158).

C. Dobrogeanu-Gherea a dat o contribuție prețioasă și în problema tacticii mișcării socialiste în raport cu partidele politice existente și în primul rând cu radicalii, despre care susținea că sînt o grupare politică înaintată. El a avut o prețuire adîncă a activității lui N. Bălcescu și a lui C.A. Rosetti în revoluția de la 1848. În conferința *Tactica liberală* (1892) nu mai reia „teza potrivit căreia revoluția era opera unui pumn res-

trins de intelectuali, subliniind rolul maselor și caracterul obiectiv necesar al acestuia” (*ibidem*, p. 165). Teoreticianul socialist a reluat în 1890, într-o serie de articole publicate sub titlul *Chestiunea țărănească* în gazeta „Munca”, problema agrară, acceptând necesitatea satisfacerii cererii de pământ a țăranilor și a expropriării moșierimii, admitând și în proprietărea individuală a țăranilor. Totuși, el a dezaprobat răscoala țărănească „sub cuvânt că este lipsită de eficiență, datorită caracterului său spontan și neorganizat” (*ibidem*, p. 172). Într-un subcapitol special, *Întâlniri internaționale*, se indică relațiile personale ale lui C. Dobrogeanu-Gherea cu Engels, Bebel și G.V. Plehanov.

Deși activitatea ideologică a lui C. Dobrogeanu-Gherea nu s-a încheiat la sfârșitul secolului al XIX-lea, totuși s-a plasat cronologic aci capitolul *Considerații asupra caracteristicilor gândirii social-politice a lui Dobrogeanu-Gherea*, capitol al cărui loc era mai potrivit la sfârșitul volumului. Gândirea teoreticianului marxist nu e abordată „ca un sistem închegat . . . , dar este, desigur, necesară luarea în considerare a unei anumite coerențe a liniilor directoare din activitatea sa teoretică” (*ibidem*, p. 176). El era convins că marxismul este „un instrument riguros științific de cunoaștere a realității . . . ” (*ibidem*, p. 177), dar n-a reușit „să descifreze în totalitatea sa esența saltului calitativ produs de filozofia marxistă ca o teorie unitară a existenței, a cunoașterii și a acțiunii” (*ibidem*). Astfel, în concepția sa procesul istoric apare ca un automatism, încât mișcarea istorică „suferă de schematism”, în toată opera lui găsindu-se prezentă „tendința de a accentua pînă la exagerare rolul elementelor producției materiale în procesul istoric” (*ibidem*, p. 178). Deși s-a referit și la „importanța elementului subiectiv în realitatea socială”, C. Dobrogeanu-Gherea n-a avut „în genere, o măsură justă în aprecierea capacității transformatoare a acțiunii subiectului în istorie . . . ” (*ibidem*, p. 179). De asemenea n-a acordat atenția cuvenită problemelor dialecticii. Esența concluziilor sale, ca și aceea a liderilor Internaționalei a II-a, nega necesitatea „căilor și metodelor

de acțiune practică revoluționară ca instrument de transformare a societății . . . ” (*ibidem*, p. 181). În subcapitolul *Împotriva tezei „socialismul — plantă exotica”* se arată că C. Dobrogeanu-Gherea a demonstrat că mișcarea socialistă era o adîncă necesitate a societății românești, el considerînd însă redusă „capacitatea de afirmare politică a partidului socialist . . . ” (*ibidem*, p. 188).

Apărută încă la N. Codreanu și la Ioan Nădejde, teoria „dezvoltării țărilor înapoiate în orbita celor înaintate” a căpătat la C. Dobrogeanu-Gherea „forma unui tot închegat” în lucrările *Ce vor socialiștii români?* (1886), în *Post-scriptum sau cuvinte uitate* (1908), în *Neoîobăgia* (1910) și mai ales în *Asupra socialismului în țările înapoiate* (1911). Teza e analizată critic, respingîndu-se teoria formei fără fond (*ibidem*, p. 198) și se arată că C. Dobrogeanu-Gherea nu vedea acțiunea dusă de el pentru legalitate ca un scop în sine. În continuare se observă, în legătură cu teza dezvoltării țărilor înapoiate în orbita celor înaintate, că el „nu desfășoară propriu-zis o argumentare de factură istorică în jalonarea concepției sale; simburile acestei concepții este de natură sociologică” (*ibidem*, p. 208).

Al șaselea capitol al studiului este consacrat activității lui C. Dobrogeanu-Gherea în etapa dezvoltării mișcării muncitorești din România de la începutul secolului al XX-lea. Se începe prin prezentarea trăsăturilor mișcării socialiste în etapa dată și se trece apoi la revirimentul în activitatea ideologică a lui C. Dobrogeanu-Gherea. Revoluția rusă din 1905—1907, venirea potemkinștilor și răscoala țărănească din 1907 i-au provocat o puternică stare emoțională. Referindu-se la revoluția rusă „el consideră în ultimă instanță burghezia o forță a revoluției” (*ibidem*, p. 230). După răscoala din 1907, C. Dobrogeanu-Gherea publică în revista „Viitorul social” articolele *Anarhia cugetării și Deosebirea dintre socialism și anarhism*, apărute ulterior și în broșura *Socialism și anarhism*. Susține polemica cu C. Stere mai ales în articolul *Post-scriptum sau cuvinte uitate*, apărut în 1908 tot în „Viitorul social”.

Un capitol special, VII, prezintă analitic ceea ce mai întinsă lucrare a lui C. Dobrogeanu-Gherea, *Neoiobăgia*, considerată „O piesă centrală într-un vast plan de investigație”. Se arată că ea a fost primită, la apariție „ca un adevărat eveniment al vieții ideologice în România” (*ibidem*, p. 243). În cercetarea trăsăturilor caracteristice ale *Neoiobăgiei*, se pornește de la teza autorului ei conform căreia problema agrară în România de la începutul secolului al XX-lea „nu cuprinde chestia socială și nici nu seamănă cu problemele agrare ale țărilor din Occident; e o problemă specială a țării noastre, și pentru a o pricepe trebuie să ne îndreptăm atenția nu asupra elementelor prin care ne asemănăm cu Apusul, ci tocmai asupra acelor prin care ne deosebim, care ne sînt speciale, căci tocmai acolo rezidă și problema și rezolvarea ei” (*ibidem*, p. 249, citat). Afirmînd că Radu Rosetti, în lucrarea sa *Pentru ce s-au răscolit țăranii?*, apărută în 1907, n-a dat răspunsul la întrebarea pusă de el, C. Dobrogeanu-Gherea, se arată în studiu, „a căutat să ofere în lucrarea sa ceea ce nu a găsit la Radu Rosetti. Și, în adevăr, *Neoiobăgia* se prezintă din acest punct de vedere ca o operă remarcabilă” (*ibidem*, p. 251). Mai departe, se acceptă teza ideologului socialist, conform căreia neoiobăgia, ca rînduială agrară, ar fi fost „modul de existență al realității românești”, caracteristic „sistemului agrar în perioada de după reforma din 1864 . . .” (*ibidem*, p. 251–252), care combină „forme semifendale de producție cu relații capitaliste, aflate în continuă dezvoltare” (*ibidem*, p. 252). Critic, se atrage atenția că autorul *Neoiobăgiei* a subestimat însă ponderea relațiilor capitaliste în agricultura României. De asemenea, el a prezentat răscoalele țărănești „ca pe un produs al contradicțiilor proprii sistemului agrar” existent, dar n-a reușit să analizeze cauzele lor. Se arată apoi că lucrarea lui C. Dobrogeanu-Gherea dă ca soluție a problemei agrare desființarea sistemului de relații neoiobăgist însuși, după dispariția căruia „societatea românească s-ar înscrie pe orbita capitalistă similară cu evoluția unor state din Europa occidentală”, căpătînd o structură burgheză modernă

(*ibidem*, p. 266). Se precizează totuși că deși nu cerea desființarea totală a marii proprietăți moșierești, C. Dobrogeanu-Gherea s-a pronunțat pentru împrăștierea individuală a țăranilor cu o parte însemnată a latifundiilor, operație care credea astfel „mici proprietate” țărănească independentă. Încheindu-se analiza *Neoiobăgiei*, se subliniază că în concluzia acestei lucrări s-a indicat industrializarea ca problemă vitală a țării.

Ultima lucrare de importanță teoretică deosebită a lui C. Dobrogeanu-Gherea, *Asupra socialismului în țările înapoiate* (1911), e cercetată în capitolul VIII. Autorul ei, raportînd-o la *Neoiobăgia*, și-a schimbat optica „asupra caracterelor generale ale fenomenului românesc” (*ibidem*, p. 286), deși prin noua lucrare se realizează și o unitate de concepție, ea fiind reclamată de însăși orientarea investigației din *Neoiobăgia* (*ibidem*). Într-adevăr, în *Asupra socialismului în țările înapoiate*, se conchide că România prezenta (în 1911) „o societate modernă, burghezo-capitalistă și, cu unele modificări care reies din înapoierea noastră, sîntem supuși aceluiași legi sociale care guvernează și societățile înaintate capitaliste” (*ibidem*, p. 289, citat).

În același capitol al studiului lui Damian Hurezeanu se expune și modalitatea definirii de C. Dobrogeanu-Gherea a sarcinilor social-democrației, a susținerii internaționalismului consecvent și a atitudinii față de „revizionismul deschis” (cel „nedeschis” fiind lăsat în pace!).

Datoria de socialist în perioada de cum până a războaielor este titlul capitolului IX, care începe prin definirea coordonatelor social-democrației române în timpul războaielor balcanice și al primului război mondial, continuă cu arătarea felului cum apar problemele războiului în preocupările lui C. Dobrogeanu-Gherea, cu indicarea poziției acestuia în problema națională, cu atitudinea lui față de eventualitatea participării României la război (articolele din ciclul *Război sau neutralitate*), prin relatarea modului cum a decurs jubileul la cei 60 de ani ai lui C. Dobrogeanu-Gherea (în 1915), încheindu-se cu un portret al acestuia.

În 1912 teoreticianul mișcării socialiste românești participă la Congresul de la Basel al Internaționalei a II-a. Reîntors în țară, se rostește contra participării României la războaiele balcanice. Când izbucnește primul război mondial, în ciclul de articole strînse în broșura *Război sau neutralitate* (1914) se declară pentru menținerea țării în neutralitate, pentru că războiul era imperialist și nu putea duce la nici o victorie decisivă (afirmație contrazisă de mersul evenimentelor, dar care e trecut sub tăcere). El este însă partizan declarat al desăvîrșirii unității naționale a României. „Realizarea idealului național al țării, ca și al altor țări europene nedreptățite și îmbucătățite — scria el — va rezulta fără cea mai mică îndoielă din evoluția însăși a societăților moderne capitaliste; acest ideal, sublinia el, se află în drumul evoluției sociale” (*ibidem*, p. 334, citat).

Se prezintă activitatea lui C. Dobrogeanu-Gherea la a II-a Conferință socialistă interbalcanică din 1915 la București și la al IV-lea Congres al P.S.D. Jubileul menționat a fost un prilej pentru a se scoate în evidență personalitatea celui sărbătorit, atît sub raportul contribuției sale precumpănitoare la propagarea marxismului în România, cît și sub raportul politic. Portretul e reușit mai ales sub aspectul moral și al creației. „Gherea, scrie autorul volumului, a avut farmecul simplității autentice și a știut să privească în profunzimile vieții; a ajuns la seninătate prin luptă și a suferit zbuciumul schimbărilor, deși a fost om al lucrurilor bine orînduite” (*ibidem*, p. 347). Mai departe se dă și o caracterizare a operei lui C. Dobrogeanu-Gherea, ca făcînd parte din personalitatea acestuia. „Opera sa, ce completează portretul, este concepută sau, mai bine zis, realizată ca o operă cu caracter propagandistic, educativ, formativ. Ea răspunde cerințelor unei anumite perioade istorice din dezvoltarea mișcării muncitorești și socialiste, cînd educarea și formarea conștiinței de clasă a proletariatului se puneau cu o deosebită acuitate. Mai mult decît atît. În viziunea unor fruntași ai mișcării socialiste, inclusiv a lui Dobrogeanu-Gherea, factorul educativ, avînd o impor-

tanță reală și profundă de necontestat, era considerat, prin excels, obiect aproape unic de preocupări. În orice caz, această viziune alimenta o anumită tendință de minimalizare a celorlalte forme de acțiune și de luptă ale proletariatului. Ea purta în sine germeii unui anumit pasivism” (*ibidem*, p. 349).

În finalul capitolului se prezintă pribegia în Elveția în anii 1916–1919 a luptătorului socialist, provocată de gîndul că i s-ar putea repeta răpirea din toamna anului 1878.

Penultimul capitol, *Un amurg înfiorat de zorii furtunoși*, expune mai întîi în subcapitolul *Start spre noua cadență istorică a mișcării proletare*, avîntul mișcării muncitorești în primii trei ani de după Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, apoi, în subcapitolul *În fața saltului calitativ*, poziția lui C. Dobrogeanu-Gherea față de mișcarea muncitorească din acei ani, atrăgîndu-se atenția și asupra limitelor activității sale în această ultimă etapă. Sfîrșitul personalului central al volumului (7 mai 1920) și manifestările prilejuite de acesta sînt relatate în subcapitolul *Se curmă firul unei mari vieți*.

Activitatea de critic literar a lui C. Dobrogeanu-Gherea e prezentată substanțial în ultimul capitol, XI, cu intenția de a sugera „o imagine de ansamblu a personalității și a operei fruntașului socialist”. Deși tema nu este examinată sistematic, se indică totuși principalele aspecte ale acestei activități destul de pe larg în cele 70 de pagini ale capitolului.

Lucrarea cercetată, deși numai un studiu social-istoric, așa cum ține cu modestie să spună autorul ei, este ceva mai mult decît o biografie, căci analizează de aproape și condițiile social-economice și cursul diverselor etape ale mișcării proletare din România, cărora s-a încadrat și activitatea ideologică și politică a lui C. Dobrogeanu-Gherea. Totodată în lucrare se supune unei analize amănunțite și pătrunzătoare, pe baza metodei materialist dialectice, opera teoretică, activitatea social-politică și chiar aceea de critică literară a lui. Țin să arăt că, în lumina punctelor de vedere indicate, prin amplexarea

prezentării și prin ascuțimea analizei, făcute cu înțelegere teoretică și într-un mod antrenant, studiul social-istoric al lui Damian Hurezeanu întrece cu mult tot ce s-a scris până acum despre activitatea neobositului propagator al marxismului luată în ansamblu. O latură pozitivă a studiului stă în cercetarea critică a acestei activități, arătându-se și contribuția creatoare, dar și limitele cugețării și acțiunii lui C. Dobrogeanu-Gherea, pentru care, altfel, autorul lucrării are mare prețuire, demonstrată puternic și în repetate rânduri de căldura cu care-l prezintă. Lucrarea e valoroasă și prin bogata și variata informație utilizată, precum și prin interpretarea marxist-leninistă, lipsită de spirit dogmatic. Expunerea este curgătoare, antrenantă, stilul cald, bogat în expresii filozofice, uneori însă prețioase.

Pe lângă meritele lucrării și subordonându-se lor, sint și deficiențe, care trebuie semnalate pentru a fi înlăturate la o nouă ediție a lucrării. Astfel, nu mi se pare bine situat capitolul V, *Considerații asupra caracteristicilor gândirii social-politice a lui C. Dobrogeanu-Gherea*, în etapa 1900—1905, locul lui firesc fiind în partea finală a lucrării, unde se putea da o caracterizare asupra întregii activități teoretice a personajului avut în vedere. De asemenea, e anormal așezat capitolul XI (ultimul), *Dobrogeanu-Gherea critic literar (Note)*, care trebuia să fie încadrat organic și cronologic în etapa 1884—1900, când activitatea de critic literar a teoreticianului marxist a fost cea mai creatoare. Referindu-mă tot la organizarea internă a studiului, cred că s-a dat o extindere cu mult prea largă cadrului creat de mișcarea socialistă în diferite etape, deși erau suficiente două-trei pagini de fiecare din acestea pentru explicarea activității lui C. Dobrogeanu-Gherea. Nu sint, altfel, destul de precizate urmările ideologice și strategice ale răpirii din 1878, impunerea la conducerea P.S.D.M.R. a lui Ioan Nădejde, poziția față de trecerea „gene-

roșilor” la liberali și poziția concretă privind răscoala țărănească din 1907. Lucrarea nu e înscăpțată de indici de nume și de materii, absolut necesari unui volum plin de nume de oameni, de locuri și de titluri de publicații. Nu există măcar un paragraf privind istoriografia și izvoarele problemei, nici o listă a lucrărilor lui C. Dobrogeanu-Gherea și o altă a lucrărilor utilizate. Din dorința de precizare a ideilor puse în discuție, sint și unele repetări (p. 63 alineatele 1 și 2 p. 281, ultimul alineat cu p. 282 alineatul 3 etc.). Mici amănunte: la 17 iulie 1888 Ioan Nădejde nu era încă redactorul ziarului „Muncitorul”, cum se afirmă (p. 153); la p. 189 se dă ca editură a *Neoibăgiei* în 1910 „Viața românească”, deși la p. 203 se indică corect editura „Socec”. Numai ediția din 1920 a fost scoasă de editura „Viața românească”. Referirile pentru fenomene importante lipsesc uneori, cum se întâmplă la p. 218, al. 2, pentru datele privind repartitia pământului în România la începutul secolului al XX-lea. În unele cazuri se dau citate din articole ai căror autori nu sint arătați (p. 302, nota 4, p. 303; p. 307—308, nota 14; p. 308, nota 15). La p. 10 se arată că Cr. Racovski în 1907 a alcătuit o „trecere în revistă mai amplă” privind pe C. Dobrogeanu-Gherea, dar nu se dă nici titlul nici locul apariției acestei lucrări. Unele nume sint date în forme diferite: Zubcu-Codreanu (p. 34 și p. 50), N. Codreanu (p. 25), Nicolae Codreanu, p. 44 și 49, Dobrogeanu-Gherea, Gherea și C. Dobrogeanu-Gherea, de multe ori apar diferit în aceeași pagină.

Toate aceste deficiențe, unele de importanță socotită secundară, dar care au o anumită semnificație, nu scad însă din valoarea lucrării, pe care o consider o contribuție importantă la cunoașterea mișcării socialiste din România, ca și la aceea a culturii românești.

Vasile Maciu

ANASTASIE IORDACHE, *Viața politică în România 1910—1914*,
București, Edit. științifică, 1972, 367 p.

Cercetările privind viața politică a României moderne și contemporane rețin în ultimul timp tot mai mult atenția specialiștilor. Este, dealtfel, firesc, întrucât domeniul vieții politice — neglijat o bună perioadă de timp — trezește un interes crescând cititorului, oferindu-i posibilitatea de a cunoaște evoluția vieții politice, activitatea guvernelor, a partidelor politice, inclusiv a programelor lor de guvernare —, activitatea corpurilor legiuitoare (Camera deputaților și Senatul), ca și a diferitelor personalități politice.

După lucrările realizate pe această temă de Traian Lungu¹, care înfățișează tabloul vieții politice din România în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea și Mircea Mușat și Ion Ardeleanu², a căror monografie analizează perioada atât de frământată a anilor 1918—1921, specialiștilor, publicului larg de cititori, li se oferă o amplă monografie referitoare la viața politică din România anilor premergători primului război mondial (1910—1914), elaborată de Anastasie Iordache.

Lucrarea apărută la sfârșitul anului 1972 în Editura științifică — se bazează pe o temeinică documentare, cu informații editate (documente, dezbateri ale Adunărilor Corpurilor legiuitoare, presa vremii etc.) și mai ales inedite (însemnări zilnice, memorii, corespondență a oamenilor politici) depistate în Arhiva Istorică Centrală și în Arhiva Ministerului de Externe, precum și în fondurile de manuscrise ale Bibliotecii Academiei și Bibliotecii Centrale de Stat. Este, dealtfel, prima monografie care analizează evenimentele politice din anii care au precedat declanșarea primului război mondial.

Bogăția informației i-a permis lui Anastasie Iordache să urmărească pas cu pas

evoluția claselor și a diferitelor categorii sociale, politica partidelor, să reliefeze, poziția diferiților oameni politici ai vremii.

Este interesant de menționat că încă din introducere — în care cititorul este informat și asupra istoriografiei problemei — Anastasie Iordache analizează principalele clase ale societății capitaliste din România, reliefează poziția preponderentă a burgheziei asupra moșierimii, rolul ei în progresul social — în care dealtfel era vital interesată —, confruntarea permanentă dintre aceasta și moșierime în lupta pentru putere. În mod just se menționează faptul că mobilul luptei dintre cele două clase exploatare nu viza baza economică a moșierimii, desființarea acesteia din urmă, ci doar transformarea printr-o politică de reforme a marilor proprietari funciari rurali și întreprinzători capitaliști. Autorul remarcă interesele comune ale celor două clase exploatare, politica lor de concesiuni în fața luptei clasei muncitoare și a maselor largi țărănești pentru condiții mai bune de muncă și de trai.

În introducere sînt definite, de asemenea, cu claritate, concepțiile programatice înaintate ale partidului clasei muncitoare, Partidul Social-Democrat, reînființat la sfârșitul lui ianuarie și începutul lui februarie 1910, al cărui țel final era „desființarea orînduirii bazate pe exploatarea muncii”.

Cartea lui Anastasie Iordache este constituită, în afara introducerii, din cinci capitole în care sînt analizate, sub cele mai diverse aspecte, activitatea diferitelor guverne care s-au succedat între anii 1910—1914 la conducerea țării, programele partidelor politice, inclusiv programul politic al Partidului Social Democrat, activitatea legislativă a guvernelor, poziția acestora față de principalele evenimente politice care rețineau atenția opiniei publice.

În capitolul I, intitulat „Cauzele retragerii guvernului liberal și numirii guvernului conservator condus de P.P. Carp”, autorul se oprește asupra împrejurărilor care au contri-

¹ Traian Lungu, *Viața politică în România la sfârșitul secolului al XIX-lea, 1889—1899*, București, Edit. științifică, 1967.

² Dr. Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, *Viața politică în România. Partidele politice (1918—1921)*, București, Edit. politică, 1971.

buit la retragerea guvernului național-liberal și venirea la conducerea țării a guvernului conservator. Autorul consideră că retragerea s-a datorat, în ultimă instanță, necesității pregătirii în opoziție a realizării reformei electorale (colegiul unic) la care se gîndea șeful Partidului Național-Liberal — I.I.C. Brătianu. Evident, trebuie avut în vedere că liberalii găseau potrivit momentul retragerii lor în 1910 și pentru faptul că își realizaseră întregul program pe care-l afișaseră în martie 1907, în zilele furtunoase ale apogeului luptei țărănimii, program care, inițial, a dat naștere la puternice proteste din partea moșierimii conservatoare și chiar a regelui Carol I, care nu vroia atingerea de proprietate. Chiar dacă acest program a fost ulterior mult diminuat, datorită moșierimii conservatoare, a lui P.P. Carp însuși, aplicarea lui a creat dificultăți guvernului național-liberal, determinându-l, după o perioadă de guvernare de aproape 3 ani, să se retragă de la cîrma țării în decembrie 1910.

Vorbind despre atitudinea coroanei, de faptul că aceasta nu avea să permită ca proiectele guvernului liberal să fie votate așa cum fuseseră inițial formulate, Anastasie Iordache consideră că „Regele avea o mare putere în stat și se amesteca direct în problemele de interes național” (p. 18). În fapt așa cum observa un istoric francez³, în România, regele sonda pulsul opiniei publice și numai sub presiunea crescîndă a opoziției desemna un nou șef de guvern; el era un mijlocitor între partide, un arbitru al luptei care se dădea între partidele de guvernămînt. Că puterea regelui nu era așa de „mare” rezultă și din aceea că la Consiliul de coroană din 21 iulie 3 august 1914 el nu a reușit să determine factorii de răspundere ai României (șefi de partide, președinții Camerei și Senatului) să lege destinele țării de Puterile centrale, să intre în război de partea acestora.

Pe de altă parte, referindu-se la relațiile dintre Al. Marghiloman și I.I.C. Brătianu, autorul apreciază că acestea purtau amprenta

unei „aprige dușmăanii” pentru faptul că I.I.C. Brătianu se căsătorise cu Eliza Stirbey (fostă Marghiloman p. 25). În realitate, este de reținut că Al. Marghiloman n-a reproșat niciodată lui I.I.C. Brătianu acest lucru, relațiile dintre ei fiind acelea care se impuneau între doi adversari politici și nimic mai mult. Dealtfel acest lucru a reieșit cu prisosință în relief în anii participării României la primul război mondial cînd, în momentul retragerii guvernului în Moldova, I.I.C. Brătianu a încredințat lui Al. Marghiloman importante fonduri bănești (un milion lei) pentru plata poliției și administrației țării.

O analiză substanțială întreprinde autorul asupra activității guvernului P.P. Carp (28 decembrie 1910—28 martie 1912), programului de guvernare al acestuia. Din capul locului este de precizat că venind pentru a doua oară la conducerea României în calitate de prim-ministru. P.P. Carp găsea acum prilejul să încerce a pune în practică programul pe care nu-l putuse realiza în scurta guvernare de numai 7 luni (7 iulie 1900—12 februarie 1901) și care, în genere, nu diferea prea mult de acela formulat în 1881 și cunoscut sub denumirea de „Era nouă”. Firește, P.P. Carp nu putea să nu țină seama — așa cum sesizează și autorul — de cerințele epocii, inserînd în programul său de guvernare, pe de o parte, unele măsuri referitoare la meseriași — cărora li se promiteau asigurări în caz de boală, de invaliditate și de bătrînețe, acordarea de credite, iar pe de altă parte, organizarea breslelor. Pentru țărani programul prevedea vînzarea în loturi a moșiilor de mină moartă etc.

În mod argumentat sînt analizate programele electorale ale celorlalte partide ale claselor dominante, al Partidului Național Liberal, Partidului Conservator-Democrat, Partidului Naționalist Democrat, care — conchide autorul — nu difereau prea mult de acela al guvernului conservator, cu excepția unor deosebiri în sensul că, de pildă, Partidul Național-Liberal înscrisesse în programul său electoral o nouă reformă electorală, e drept, într-o formulare generală, iar Partidul Conservator-Democrat înscrisesse reducerea colegiilor electorale de la 3 la 2, precum și

³ Felix Ponteil, *L'évolution politique de l'Europe, în L'Europe du XIXe et du XXe siècle (1870—1914)*, Milan, 1962, p. 22.

reprezentarea minorităților în Parlament, puncte care, oricum, contrastau cu acelea ale guvernului.

Cel mai înaintat program politic era acela al Partidului Social-Democrat, care — așa cum arată autorul — își propunea ca scop „desființarea exploatării muncii sub orice formă și înlocuirea ei prin socializarea mijloacelor de producție”, el situându-se „în rindurile detașamentelor de avangardă ale proletariatului din întreaga lume” (p. 41). Autorul insistă asupra superiorității Partidului Social-Democrat „cea mai înaintată forță politică din țară”, reliefează rolul și activitatea partidului proletariatului din România. Caracterizând linia politică și activitatea desfășurată de Partidul social-democrat autorul conchide: „Asprul rechizitoriu la adresa orînduirii capitaliste, afirmarea ca bază a activității sale a principiului luptei de clasă, opoziția declarată și hotărâtă contra tuturor partidelor burgheze, au fost atribute esențiale care au conferit Partidului Social-Democrat rolul de conducător și de reprezentant politic al proletariatului din România” (p. 41). El stăruie asupra programului Partidului Social-Democrat analizîndu-i și reliefindu-i prevederile politice și economice; între altele se arată că în programul partidului muncitorilor „erau însumate toate revendicările politice de seamă ale vremii” (p. 42), că „în nici un program politic nu se prevedeau atîtea reforme pentru democratizarea vieții politice, pentru îmbunătățirea situației materiale a maselor populare.” Sînt arătate, pe larg, revendicările privind desființarea legislației potrivnice drepturilor de asociere și grevă, recunoașterea sindicatelor ca persoane juridice, introducerea contractului colectiv, precum și o serie de alte cerințe necesare progresului social. În legătură cu programul agrar al Partidului social-democrat autorul se referă și la limitele acestui program, conchizînd, în mod just, că „dezideratul exprimat al formării unui fond funciar național, administrat de comune sub supravegherea Statului, și soluția privind „socializarea solului” nu corespundeau stadiului de dezvoltare a statului român și agriculturii sale din acel moment istoric „că singura rezolvare

justă, în acel timp, era desființarea marii proprietăți și împroprietărirea gratuită a țăranilor, ca o verigă indispensabilă în rezolvarea finală a problemei agrare-cooperativizarea” (p. 42—43).

În analiza guvernării conservatoare a lui P.P. Carp atenția cititorului este reținută mai ales de activitatea legislativă a acesteia. Organizarea meseriilor, creditului și asigurărilor sociale, noua lege de încurajare a industriei naționale, vînzarea în loturi la țărani a moșiilor de mîna moartă, modificarea unor dispoziții din legea pentru organizarea Înaltei Curți de Casație și Justiție în scopul reînființării Contenciosului administrativ etc., sînt măsurile legislative cele mai importante ale guvernării lui P.P. Carp pe care autorul le analizează pe larg în lucrare. Referindu-se la prevederile legii meseriilor (din 1912) autorul schițează între altele istoricul legii meseriilor, ocupîndu-se și de legea Missir elaborată în 1902, de ministrul național liberal Basil Missir. Desigur, nu intră în viziunea autorului analiza mai substanțială a acestei legi, dar arătînd neajunsurile ei socotim că se cerea a fi, cit de cit, menționate viguroasele acțiuni desfășurate de muncitori care au impus Partidului Conservator condus de P.P. Carp și guvernului său să vină cu o nouă lege a meseriilor. Analiza mai profundă a legii Missir⁴, a carențelor ei, i-ar fi permis autorului să realizeze mai pregnant mobilurile noii legi a meseriilor, avantajele ei față de aceea din 1902. Oricum, înființarea de școli-ateliere, instituirea Casei Centrale a meseriilor, legiferarea asigurărilor muncitorești prevăzute de noua lege constituiau un progres. Cu toate acestea, muncitorii au întîmpinat lega meseriilor — mai ales prima parte a acesteia, care lovea în libertatea lor de organizare obligîndu-i să facă parte din corporații — cu vehemente proteste. Autorul vorbește despre întrunirile și memoriile de protest ale muncitorilor din diferitele părți ale țării (Botoșani, Iași, Piatra-Neamț, Galați, Tulcea, București, Craiova etc.) prin care se cerea modificarea proiectului de lege a mese-

⁴ Vezi în această privință și G. Tudoran, *Probleme ale mișcării socialiste în unele lucrări de istorie a României*, în „Era socialistă”, an LII, aprilie, nr. 8 1973, p. 52—53.

riilor. În această acțiune muncitorii erau sprijiniți și îndemnați și de organizațiile lor. Astfel se arată că în raportul asupra legii meseriilor, și asigurărilor muncitorești al celui de al II-lea Congres al Partidului Social-Democrat din România și al celui de al IV-lea Congres al Sindicatelor, ale căror lucrări s-au desfășurat la București între 29 iunie — 1 iulie 1912, se combateau pe larg corporațiile „Instituții anacronice”, muncitorii fiind îndemnați să lupte împotriva răpirii libertății, împotriva șicanelor patronilor, pentru impunerea votului universal care ar permite proletariatului să ducă o luptă reală, eficace împotriva claselor dominante. Anastasie Iordache analizează pe larg acțiunile muncitorilor împotriva legii meseriilor din 1912 și dacă ar fi ținut seama și de comentariile apărute în studiile și articolele istoriografiei marxiste privind această lege ar fi putut îmbogăți și mai mult acest comentariu.

O analiză succintă se face și proiectului de lege pentru încurajarea industriei naționale prin care, conservatorii — pentru a contracara legea în acest sens a liberalilor din 1887 —, urmăreau acordarea de avantaje tuturor întreprinderilor care foloseau materiile prime din țară, inclusiv cele ce aparțineau industriei mijloclii și mici, micilor meseriași, industriei casnice. Comentînd această lege autorul face precizarea că, marii moșieri din Partidul Conservator, adoptînd această măsură, aveau în vedere, în primul rînd, interesele lor economice care coincideau întîmplător cu interesul general, anume de a se folosi cu precădere materiile prime din țară, provenind după cum se știe, din agricultură, din silvicultură și din bogățiile subsolului (p. 79).

Un comentariu mult mai larg — datorită și criticilor vehemente din Cameră și Senat venite din partea reprezentanților episcopilor și eforiilor bisericești și spitalicești — acordă autorul proiectului de „lege pentru trecerea în proprietatea statului a moșiilor stăpînite de persoane juridice cu caracter de utilitate publică spre a fi vindute la țărani”. Era vorba de aproximativ 250 000 ha, care urmau a fi trecute în proprietatea țărănimii înstărite, în scopul menținerii integrității marilor latifundii, măsură pe care guvernul conservator,

deși a votat-o, n-a putut să o pună în aplicare, deoarece o lună de zile mai tîrziu era nevoit să se retragă. Nu insistăm asupra dezbaterilor privind această lege; ne exprimăm însă nedumerirea că sînt ignorate aproape complet articolele și studiile care analizează și această problemă a trecerii bunurilor de mînă moartă în proprietatea statului în scopul de a fi distribuite la țărani.

Apreciem, în schimb, felul în care autorul caracterizează personalitatea lui P. P. Carp, „legiutorul cumpănit și moderat”, dar îndrjit apărător al moșierimii conservatoare și care în problema națională s-a pronunțat consecvent pentru alianța cu Puterile Centrale. „Prin lipsa măsurii în politică — menționează autorul — prin unele acțiuni întreprinse în defavoarea maselor populare, prin poziția intransigentă de respingere a oricăror propuneri de reforme și prin orientarea greșită în politica externă, guvernarea conservatoare a lui P. P. Carp a devenit anacronică... Retragerea de la cîrma țării a constituit o necesitate obiectivă. Pentru P. P. Carp, sfîrșitul guvernării conservatoare a însemnat și propriul său sfîrșit ca om politic” (p. 20).

Sînt apoi analizate frămîntările din sinul Partidului Conservator, împrejurările în care s-a constituit guvernul conservator Titu Maiorescu (28 martie 1912 — 12 octombrie 1912), atitudinea opoziției față de acesta, aplanarea conflictului cu Partidul Național-Liberal pe chestia „afacerii tramvaielor” — afacere care scotea o dată mai mult în relief manoperile necinstite ale reprezentanților claselor dominante —, relațiile externe ale României în condițiile izbucnirii crizei balcanice.

Ideea de bază subliniată cu putere de autor, atunci cînd abordează problema relațiilor externe ale României, este aceea că aceasta a urmărit întotdeauna „menținerea unor relații de bună vecinătate” (p. 151). În ciuda faptului că între România și Bulgaria existaseră unele momente de tensiune în trecut (în 1900 mai ales), date fiind împrejurările ivite în regiunea balcanică, România a urmărit să împiedice agravarea conflictului din Peninsula Balcanică. Autorul face o distincție clară între poziția guvernului de concentrare Titu

Maiorescu — Take Ionescu, care urmărea menținerea unor relații de bună vecinătate, făcând propuneri constructive în acest sens, și divergențele generate de atitudinea partidelor de opoziție și a oamenilor politici: P. P. Carp, N. Filipescu, I. I. C. Brătianu, care se pronunțau pentru intrarea României în acest conflict.

Între partidele care se opuneau intrării țării în război, autorul amintește Partidul Social-Democrat și Partidul Național-Democrat evident cu deosebirile de nuanță care existau între cele două partide. El justifică, dintr-un anumit punct de vedere, poziția antirăzboinică din motive doctrinare a lui C. Dobrogeanu-Gherea și C. Rakovski care vedeau în războaie un mijloc de întărire al guvernelor și partidelor. Dar, condițiile istorice obiective nu erau încă favorabile declanșării revoluției. Sînt, de asemenea, combătute tezele și concepțiile privind Federațiunea țărilor balcanice, care ignorau mișcările de eliberare națională, „legitimitatea desăvîrșirii statelor naționale unitare, fără de care nu se putea concepe înfăptuirea revoluției socialiste, dezvoltarea și progresul popoarelor” (p. 170). Pentru cititor, însă, nu rezultă cu claritate care a fost totuși poziția partidului clasei muncitoare față de conflictul balcanic. În legătura cu aceasta sînt și unele nedumeriri cum că „Antrenarea muncitorilor în luptele politice a fost o preocupare aproape constantă a conducerii oportuniste social-democrate” (p. 171). Din felul cum este formulată fraza ar reieși că muncitorii nu trebuiau să facă politică, ceea ce nu credem că a dorit să exprime autorul, căci, altfel, obținerea de revendicări, îmbunătățirea condițiilor lor de viață nici n-ar fi fost posibile fără lupta politică, fără cucerirea puterii politice din mina claselor dominante, fără un partid politic care s-o îndrume, să o influențeze și să-i coordoneze acțiunile. Este probabil că autorul se referă la antrenarea muncitorilor în luptele politice dintre clasele dominante. În cazul acesta, ar fi trebuit să formuleze în așa fel fraza încît să rezulte acest lucru. Este drept, exemplul la care se referă în continuare lasă să se înțeleagă că ar fi vorba de antrenarea muncitorilor în luptele politice dintre clasele exploataatoare.

Cît privește poziția mișcării muncitorești și socialiste față de intervenția României în cel de-al doilea război balcanic considerăm că, în genere, aceasta este expusă cu claritate. În precizarea ei autorul folosește unele documente semnificative. În vederea unei analize aprofundate poate că era necesar să fie utilizate cît mai multe documente intrate deja în circuitul științific prin intermediul revistelor de specialitate („Studii”, „Anale de istorie” etc.) — și care aduc precizări importante privind poziția mișcării muncitorești și socialiste față de războaiele balcanice în general, față de cel de-al doilea război balcanic în special. Acțiunile antirăzboinice din timpul celui de-al doilea război balcanic, întrunirile organizate de Partidul Social-Democrat au făcut să crească rolul acestuia în rîndul maselor, l-au impus ca singurul apărător al intereselor lor. Socotim, de asemenea, că era prilejul să ni se fi arătat cum au reacționat masele țărănești în timpul participării României la cel de-al doilea război balcanic, cu atît mai mult cu cît acțiunile întreprinse de proletariat aveau o puternică influență în lumea satelor.

În legătură cu anunțarea programului de reforme al Partidului Național-Liberal, considerăm că era necesar ca cititorul să fie informat asupra împrejurărilor în care el a fost dat publicității. Acest program nu se datora numai dorinței șefului acestui partid I. I. C. Brătianu — de a-și consolida supremația în partid, cu atît mai mult cu cît, după moartea lui Vasile Lascăr, șefia acestuia nu mai era amenințată de nimeni (Emil Costinescu era mult prea înaintat în vîrstă pentru a mai năzui la șefie). Este posibil ca I. I. C. Brătianu să se fi gîndit încă mai înainte la acel program de reforme. Cristalizarea și apoi necesitatea lansării acestui program i s-au clarificat șefului Partidului Național Liberal în timpul campaniei din Bulgaria la care a luat parte. Contactul cu realitățile din Bulgaria, unde nu exista marea proprietate, i-au întărit convingerea în necesitatea adoptării unui astfel de program.

Pe de altă parte, nu trebuie pierdut din vedere rolul foștilor socialiști — acum membri ai Partidului Național Liberal — în

special rolul activ al lui C. Stere, care împingeau tot mai spre stînga Partidul Național-Liberal, precum și frământările tot mai puternice din lumea satelor⁶ ale căror agitații pentru scutire de dări pentru votul universal s-au intensificat imediat după întoarcerea din Bulgaria. Toate acestea au determinat pe șeful Partidului Național-Liberal să publice scrisoarea-program din 7 septembrie 1913.

Față de acest program de reforme partidele claselor dominante au reacționat prompt, autorul expunînd poziția acestora, felul cum au reacționat prin întruniri, prin presă etc.

Poziția Partidului Naționalist-Democrat față de reformele liberalilor este, după părerea noastră, oarecum confuz redată. Pe de o parte, autorul apreciază că N. Iorga aproba „metoda raționalistă a Partidului Național Liberal”, considerînd că „cu cît vor fi mai repede înfăptuite (reforme — *n.n.*) cu atît vor fi mai de folos, pe de alta că „N. Iorga opunea concepției raționaliste liberale pe cea organică, care privea legea numai în legătură cu omul căruia i se aplică. . . ” (p. 253). În nici un caz poziția lui N. Iorga față de problema reformelor liberale nu poate fi pusă pe același plan cu aceea a Partidului Conservator: „Deși nu se situau hotărît contra reformelor, așa cum au procedat conservatorii, conducătorii naționaliști-democrați erau împotriva lor așa cum fuseseră propuse de liberali; ceea ce însemna același lucru” (p. 266).

Argumentele folosite de autor în precizarea poziției Partidului Naționalist-Democrat nu sînt concludente, ba chiar se contrazic în sensul că N. Iorga aci aprobă reformele, aci nu le aprobă (p. 283).

Ultimul capitol (al V-lea) intitulat „Guvernarea liberală — pînă la primul război mon-

dial” este dedicat mai ales analizei programului de reforme al Partidului Național-Liberal (p. 271—295), despre care autorul a mai vorbit și în capitolul al IV-lea (p. 240—256), deși mai nimerit era ca această analiză să se facă numai în cadrul acestui capitol.

În genere, evenimentele sînt, în cadrul acestui capitol, judicios expuse. Sînt însă și unele afirmații neargumentate. Astfel, la un moment dat se vorbește de unele „momente de tensiune” din interiorul Partidului Național-Liberal, de faptul că I.I.C. Brătianu fusese de multe ori pus în dificultate, intenționînd chiar să demisioneze”... (p. 264). Informația — destul de importantă — este totuși neatestată documentar și ca atare nu poate fi socotită.

Un paragraf bine realizat, bine argumentat este acela referitor la „Problema națională. Atitudinea nișcării muncitorești și socialiste din Transilvania. Reorientarea politicii externe”, în cadrul căruia cititorul urmărește, pas cu pas, acțiunea de reorientare a politicii externe românești, în scopul înfăptuirii idealului secular al desăvîrșirii unității statale.

În genere, monografia realizată de Anastasie Iordache — deși analizează o perioadă de timp de numai 4 ani, dar deosebit de bogată în evenimentele istorice — are meritul de a fi definit liniile directoare ale vieții politice românești din anii premergători primului război mondial. Este, dealtfel, prima lucrare care analizează în chip monografic această perioadă din istoria țării. Unele neclarități, unele minusuri semnalate aci, ca și unele completări, la care ne-am referit pe parcursul acestor pagini, nu scad cu nimic din meritele autorului, care a reușit să elaboreze o lucrare valoroasă cu merite incontestabile în cunoașterea vieții politice din perioada anterioară izbucnirii primului război mondial.

Mircea Iosa

⁶ Vezi în această privință *Relații agrare și mișcări țărănești, 1908—1921*, București, 1967, unde frământările și mișcările sînt pe larg analizate.

ION BABICI, *Solidaritate militantă antifascistă*, București,
Edit. politică, 1972, 308 p.

Bogata și multilaterală activitate politică, ideologică și organizatorică desfășurată de Partidul Comunist Român în anii dintre cele două războaie mondiale pentru apărarea intereselor economice și sociale ale maselor populare, lupta împotriva pericolului fascist, pentru apărarea drepturilor și libertăților democratice, a independenței și suveranității naționale a poporului român a constituit mai ales în ultimul deceniu obiect de investigație științifică riguroasă, de tratare analitică realistă, destul de bogată în studii și lucrări monografice. Îndeosebi problematicii perioadei 1933—1940 i-au fost consacrate câteva lucrări de înaltă ținută științifică, de amplă investigație documentară și de prezentare a evenimentelor într-o manieră demnă de relevat. Între acestea cartea istoricului Ion Babici vine să adauge noi contribuții, într-un domeniu ceva mai puțin investigat, să releve una din laturile fundamentale ale mișcării revoluționare și democratice din România, internaționalismul de care ea a fost pătrunsă încă de la primele începuturi, într-o etapă extrem de zbuciumată din istoria contemporană a lumii, și deci și a României.

Pornind de la premisa unității organice a patriotismului cu internaționalismul, autorul reliefează activitatea Partidului Comunist Român, forța de avangardă a proletariatului, a celorlalte partide muncitorești, care și-au educat membrii lor în spiritul dragostei fierbinți față de patrie, luptând cu tenacitate pentru apărarea intereselor vitale ale poporului, pentru neafirmarea și prosperitatea României. În carte, autorul întreprinde, pentru prima oară în istoriografia noastră într-o monografie, o analiză temeinică a contribuției aduse de mișcarea muncitorească și democratică din țara noastră în frunte cu P.C.R. la sprijinirea luptei antifasciste din alte țări. Cunoscut pentru preocupările sale în acest domeniu, publicând, cu ani în urmă, în revistele de specialitate investigațiile întreprinse, autorul, pasionat cercetător, a avut fericita idee și talentul analitic de a reuni, dezvoltă și reda într-un tot unitar, într-o lucrare de proporții,

alcătuită din două secțiuni, amplul tablou al manifestărilor internaționaliste din țara noastră în anii 1933—1939.

Parcurend filele lucrării, scrisă într-o manieră accesibilă și plăcută, cititorul va putea înțelege cu ușurință conținutul, caracteristicile și esența ajutorului internaționalist acordat de forțele revoluționare și democratice ale poporului român mișcării antifasciste de peste hotare. De asemenea din lucrare rezultă cu claritate forțele sociale angajate în luptă, în primul rând clasa muncitoare, țărănimea, intelectualitatea progresistă, cărora li s-au raliat elemente ale burgheziei democratice, personalități politice ale vremii, diverse păături sociale, care într-un fel sau altul s-au ridicat la luptă împotriva pericolului fascist intern și extern. În vederea realizării lucrării monografice autorul a folosit un bogat material documentar extras din arhive din țară și din străinătate, presa vremii, atît cea muncitorească și de orientare democratică, cît și publicistica burgheză, broșuri, manifeste etc. Important de subliniat în folosirea materialului studiat este spiritul critic de care a dat dovadă autorul, ceea ce se poate constata cu ușurință nu numai din selectarea, ci și din analiza documentelor epocii, confruntînd în numeroase rînduri documentul cu mărturia participanților la evenimente. Și din acest punct de vedere cartea se remarcă printr-un plus de inedit, căci autorul aduce în circuitul istoric numeroase nume de oameni: comuniști, socialiști, social-democrați sau muncitori fără de partid, intelectuali progresiști, personalități politice burgheze cu orientare democratică etc. Dealtfel, prefața semnată de acad. Petre Constantinescu-Iași, cunoscut militant comunist antifascist, este mai mult decît edificatoare în această direcție. În felul acesta autorul reușește să redea o istorie vie a evenimentelor din acei ani, o frescă elocventă a luptei maselor populare contra pericolului fascist, a fascismului însuși.

În vederea mai buneii sistematizări a materialului documentar extrem de bogat, cît și pentru o tratare clară și accesibilă celor

mai diverse categorii de cititori, autorul a structurat lucrarea în două mari capitole: *Alături de lupta antifasciștilor de pe continentul european* și, al doilea, *Solidaritate cu popoarele cotoPILE de fascism*.

După o introducere destul de lungă în care se descriu cadrul apariției și ascensiunii fascismului în Europa, pericolul acestuia pentru soarta națiunilor, îndeosebi după instaurarea dictaturii hitleriste în Germania, autorul ne prezintă forțele sociale angajate în lupta contra primejdiei fasciste pe plan mondial și apoi în țara noastră. Aici, ca de altfel în întreaga lucrare, autorul găsește calea potrivită pentru integrarea istoriei mișcării antifasciste din România în mișcarea mondială antifascistă. Este o operă în cea mai mare parte reușită, căreia istoriografia noastră îi mai datorează destul de mult.

Unul dintre primele subcapitole ale lucrării se referă la prezența delegaților români la marile întâlniri antifasciste internaționale în anii 1933—1934. Avem în vedere Congresul mondial antifascist de la Paris din iunie 1933, cel al femeilor din august 1934 și al studenților din decembrie același an, cît și o serie de plenare ale unor organisme mondiale antifasciste. Vorbeam de acea încadrare a istoriei noastre în cea universală. Aici, ca și în alte subcapitole, exemplul este cît se poate de concludent, căci autorul redă tabloul mișcării antifasciste din țara noastră, îndeosebi aspecte privind crearea Comitetului național antifascist cu secțiile sale de tineret și femei și principalele manifestări organizate de acestea, pe care le înscrie organic în mișcarea mondială antifascistă; participanții la congrese internaționale nu sînt doar mesageri ai luptei antifasciste, ci participanți activi în forurile internaționale, militanți într-una sau alta din organizațiile muncitorești și democratice din țară, care în forme de manifestare dintre cele mai diferite își aduceau contribuția de preț la tezaurul mondial antifascist al popoarelor. De asemenea autorul surprinde în mod just și manifestările de solidaritate ale congreselor internaționale antifasciste cu lupta maselor muncitoare din România, îndeosebi cu marile bătălii revoluționare din 1933 ale ceferiștilor și

petroliștilor. Se cuvine a fi relevată contribuția autorului în redarea unor aspecte importante din activitatea P.C.R. pe linia ralierei pe o platformă comună de luptă a muncitorimii contra primejdiei fasciste. Ne referim în mod concret la Comitetul de coordonare a frontului unic format din delegații ai P.C.R., ai Comitetului național antifascist, ai Ligii Muncii și ai Partidului Socialist Unitar, la acțiunile întreprinse de acesta cu sferă de manifestare în cele mai diverse categorii sociale. Deși este cunoscută în genere activitatea organizațiilor de masă legale create sau îndrumate de P.C.R., autorul reușește să surprindă activitatea acestora în conexiune directă cu mișcarea mondială antifascistă, să aducă elemente de inedit din acest punct de vedere, să evite repetări sau supra-puneri cu alte lucrări.

În forme specifice autorul evidențiază manifestările antifasciste din țara noastră *impozitivă procesului de la Leipzig*, înscenat de hitleriști lui Gh. Dimitrov, încadrîndu-le totodată în campania de proteste pe plan mondial. Opinia publică progresistă din România, înfierînd crimele hitleriste și înscenările sale, s-a ridicat în apărarea libertății și demnității umane. Dar autorul surprinde faptul că manifestările de solidaritate cu cei implicați în marele proces internațional din Germania coincideau într-o măsură cu acțiunile organizate de P.C.R. pentru eliberarea și achitarea conducătorilor luptelor din ianuarie—februarie 1933. Autorul pune în evidență mai ales aspectele propagandei de masă desfășurate de P.C.R. și celelalte organizații muncitorești, îndeosebi articole din presa vremii, broșuri de largă popularizare, apeluri, chemări, manifeste etc. Era de fapt una dintre primele și cele mai susținute campanii de demascare a fascismului internațional, a acoliților lui interni. Această idee își găsește o ilustrare dintre cele mai sugestive în partea intitulată *Ajutor frășesc antifasciștilor din Germania*. Cu puteri de investigație pînă la cele mai mici detalii spre a putea reda tabloul epocii și al manifestărilor antifasciste în totalitatea lor, autorul aduce documente de o puternică forță demascatoare la adresa Germaniei hitleriste, a politicii sale de sugru-

mare a libertăților democratice, de suprimare politică a partidelor, de exterminare a militanților revoluționari. Din inițiativa P.C.R. se creează comitete Ernst Thälmann, se organizează manifestări de solidaritate dintre cele mai diferite în toată țara, la care participă muncitori, țărani muncitori, intelectuali, funcționari, meseriași etc. Acțiunile sînt ridicate de la simple acte de protest la nivelul unor manifestări de principiu, în apărarea culturii și civilizației, a idealurilor de dreptate și libertate, de demascare a rasismului și a altor teorii reacționare. În acest scop au fost selectate și interpretate realist documente ale P.C.R., dar și ale P.S.D. și P.S.U., care informau opinia publică românească despre stările reale de lucruri din statele fasciste; totodată, se aduc dovezi grăitoare, poziții clar exprimate ale unor ilustre personalități din viața științifică și literară din societatea românească contra regimurilor totalitare, a ideologiei fasciste.

Un alt paragraf al lucrării este consacrat *sprijinirii insurecțiilor antifasciste din Austria și Spania din anul 1934*. După ce prezintă, succint, evenimentele petrecute în cele două țări, ca experiență pentru unitatea de acțiune a proletariatului pe plan mondial contra fascismului, autorul relevă puternicul ecou internațional pe care l-au produs. În țara noastră acțiunile de solidaritate cu proletariatul austriac și spaniol s-au împletit cu lupta dusă de masele muncitoare împotriva pericolului fascist și totodată pentru apărarea drepturilor și libertăților democratice, pentru eliberarea militanților antifasciști. Spre deosebire de unele scrieri mai vechi, Ion Babici surprinde corect forțele politice antrenate în aceste manifestări, atît în ceea ce privește P.C.R., cît și P.S.D. și P.S.U., ca și celelalte organizații legale de masă sau de tineret, syndicatele muncitorești. Poate asupra contribuției sindicatelor, ca organizații cuprinzătoare ale clasei muncitoare, în sensul că ele înglobau comuniști, socialiști, social-democrați, se putea insista mai mult. Autorul relevă faptul că acordurile de colaborare încheiate între P.C.R. și organizațiile sale de masă cu P.S.U. și P.S.D. au fost de natură să impulsioneze manifestările cu caracter

antifascist și de solidaritate cu lupta popoarelor austriac și spaniol împotriva fascismului și reacțiunii. De asemenea ele erau noi indicii ale politicii juste promovate de P.C.R., de colaborare principială cu celelalte partide muncitorești, pași importanți pe drumul făuririi unității muncitorești în România.

Cu paragraful *Mișcarea antifascistă din România și Frontul popular din Franța* se încheie primul capitol al lucrării. Date fiind legăturile tradiționale dintre cele două țări, autorul surprinde pe acest fundal bine conturat o multitudine de manifestări legate de politica guvernului de front popular din Franța, semnificația sa politică, ecoul produs în România. Firește, autorul s-a oprit mai ales asupra a ceea ce a reprezentat Frontul popular ca metodă de colaborare a forțelor politice interne în vederea ieșirii dintr-o situație dificilă de ripostă contra fascismului, deci mai ales sub raportul experienței de luptă a proletariatului. În acest sens în carte se evidențiază larga acțiune întreprinsă de către forțele înaintate din România de popularizare a Frontului popular, a realizărilor sale în domeniile social și politic. În acest scop din inițiativa comuniștilor au fost create o serie de asociații („Tinerimea amică româno-franceză”, „Louis Barthou”, „Anatole France” etc.) cu largă audiență la public, în care activau muncitori comuniști, social-democrați și socialiști, intelectuali de prestigiu din țara noastră, încît manifestările organizate de aceste societăți au cuprins o arie largă și au avut un mare ecou în opinia publică românească. De asemenea, autorul, prin investigațiile făcute, arată cum s-au creat în Franța încă din 1935 comitete de apărare a antifasciștilor din România și mai apoi Asociația franco-română, acțiunile organizate de acestea în sprijinul mișcării antifasciste din țara noastră.

Cel de-al doilea capitol al lucrării, mult mai dens, tratează o problemă privind manifestările de solidaritate cu popoarele cotate de fascism în anii 1935–1939: etiopian, spaniol, austriac și cehoslovac. Autorul a știut să integreze organic aceste manifestări din România în evenimentele ce se petreceau pe plan mondial, și mai pre-

sus de toate să contureze aria largă a forțelor politice în sprijinul statelor cotoprite de fascism, redând însăși poziția guvernului român. În paragraful destul de voluminos consacrat apărării Etiopiei, după ce aduce numeroase exemple de protest împotriva fascismului cotoptor și de solidaritate cu poporul etiopian, organizate de P.C.R. și celelalte organizații muncitorești, de diferite cercuri de intelectuali, țărani, meseriași, funcționari etc., autorul arată că și unele cercuri ale burgheziei, cu vederi mai largi, s-au ridicat împotriva agresiunii mussoliniene în Africa. Bazat pe unele lucrări din străinătate scrise după cel de-al doilea război, cit și pe o serie de documente diplomatice, autorul aduce noi elemente privind rolul delegatului român, Nicolae Titulescu, la Liga Națiunilor în problema aplicării de sancțiuni împotriva Italiei fasciste și a aderării României la măsurile de sancționare a agresorului.

Un alt paragraf mare este consacrat luptei maselor populare pentru apărarea și sprijinirea Spaniei republicane contra rebeliunii franchiste și a intervenției armate a statelor fasciste în anii 1936—1939. Situând evenimentul în contextul internațional, ca un fenomen de amplă semnificație pentru lupta poporului spaniol, dar și pentru lupta tuturor popoarelor contra fascismului, autorul arată că în România evenimentele au fost urmărite nu numai cu emoție și admirație, dar că din primul moment Partidul Comunist Român a inițiat, a organizat și a condus o puternică mișcare de solidaritate cu Spania republicană, inclusiv cu arma în mână. Cititorul întâlnește calde pagini de solidaritate proletară, ample acțiuni pînă în cele mai îndepărtate colțuri de țară, pentru sprijinirea într-un fel sau altul a luptei poporului spaniol, creîndu-se comitete, organizîndu-se colecte în bani și îmbrăcăminte, o amplă campanie propagandistică în presă la care iau parte prestigioase personalități literare și politice etc. O atenție importantă atît sub raport documentar (multe publicații străine), cît și analitic interpretativ se acordă în lucrare grupului de voluntari români care au luptat alături de guvernul republican spaniol, cît

și poziției guvernului român în problema spaniolă, îndeosebi atitudinii realiste a lui Titulescu.

Pentru cauza dreaptă a popoarelor austriac și cehoslovac este titlul unui alt paragraf al lucrării. Bazat pe o amplă investigație în arhive diplomatice și citînd numeroase lucrări consacrate evenimentelor din 1938—1939, lucrarea istoricului Ion Babici pune în lumină noi aspecte deosebit de interesante ale unei perioade zbuciumate din istoria celor două țări, dar nu numai a lor, ci și din cea a omenirii, căci acapararea de către Germania hitleristă a celor două state în mijlocul Europei crea o mare primejdie pentru popoare. Pentru România pericolul revizionist a crescut mult, de aceea lupta pentru apărarea independenței naționale și a integrității sale teritoriale erau imperative supreme. Autorul surprinde just raportul de forțe creat pe plan european, mai ales după cotopirea Cehoslovaciei, analizînd pe multiple planuri manifestările de solidaritate organizate de P.C.R. și de alte forțe politice din țara noastră cu lupta celor două popoare.

De asemenea, se acordă un loc apreciabil în lucrare inițiativelor guvernului român pentru consolidarea sistemelor de alianțe din centrul și sud-estul european în vederea susținerii Republicii Cehoslovace, inclusiv prin a-și da acordul pentru survolul teritoriului țării noastre de către avioane sovietice spre Cehoslovacia.

Ceea ce se impune a fi relevat în mod deosebit în legătură cu lucrarea în ansamblu, dar mai ales cu acest al doilea capitol, este investigația amplă în arhivele străine a unei vaste istoriografii și aducerea în circuitul istoric nu numai de documente noi, ci și de aprecieri dintre cele mai frumoase făcute de personalități politice din diferite țări la adresa României, a politicii sale din acei ani, la aportul maselor populare, a Partidului Comunist, a altor forțe progresiste din țara noastră în cadrul manifestărilor internaționaliste, de solidaritate cu popoarele cotoprite de fascism.

Ultimul paragraf al lucrării, ca dealtfel și primul, este consacrat contribuției delegaților români în congresele internaționale

pentru pace din anii 1935—1939. În această direcție se analizează, ce-i drept mult prea succint, Congresul internațional al scriitorilor antifasciști (1935), cel al Reuniunii universale pentru pace (1936), Congresul internațional al tineretului pentru pace (1936), Congresul mondial al tineretului pentru pace (1938), Conferința mondială pentru pace și democrație (1939) și altele. Deși surprinde amplele manifestări pentru apărarea păcii în România și aportul delegaților noștri în diferite reuniuni internaționale, considerăm că acestui paragraf i s-ar fi cuvenit un spațiu mai întins, o investigație mai bogată și o analiză mai temeinică.

În încheiere autorul subliniază semnificația politică a acțiunii desfășurate pe întreg cuprinsul țării în sprijinul luptei antifasciste a popoarelor din diferite țări și participarea

peste hotare a numeroși patrioți români la lupta cu arma în mână împotriva agresiunii fasciste ca dovă a prieteniei dintre poporul român și alte popoare, manifestări de înalt internaționalism proletar ale maselor muncitoare din România.

Lucrarea *Solidaritate militantă antifascistă 1933—1939* a istoricului Ion Babici este una dintre cele mai bune cărți ale anului 1972 în domeniul istoriei mișcării muncitorești. Cartea este bogat ilustrată, are rezumate în limbi străine, un indice general, utile instrumente de lucru. Volumul de față contribuie fără doar și poate, la îmbogățirea literaturii de specialitate din țara noastră consacrată glorioaselor tradiții internaționaliste ale mișcării muncitorești revoluționare, ale Partidului Comunist Român.

Ion Iacoș

MATEI D. VLAD, *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (secolele XV—XVIII)*, București, Edit. Acad., „Biblioteca istorică” XXXVII, 1973, 186 p.

Lucrarea reprezintă forma prescurtată a tezei de doctorat pe care Matei D. Vlad a susținut-o în anul 1972, la Facultatea de istorie din București. În *Introducere* se arată că „problema colonizării rurale în cadrul orînduirii feudale nu este nouă și nici specifică celor două principate dunărene”. „În secolul al XIX-lea, îndeosebi în a doua jumătate, cîțiva reprezentanți ai istoriografiei românești și-au pus unele întrebări în legătură cu acest fenomen social-demografic, fără a-i dedica însă studii speciale și aprofundate. Nici istoricii din prima jumătate a secolului al XX-lea nu i-au acordat atenția pe care ar fi meritat-o... Ca atare, problema în sine nu a fost adîncită și lămurită... Abia în anii construcției socialiste, istoriografia contemporană a început să manifeste o preocupare mai atentă și intensă pentru procesul fundării unor noi sate ce a avut loc pe teritoriul Țării Românești și

Moldovei în epoca feudală. Nu s-a ajuns însă nici pînă în prezent la alcătuirea unei monografii mai ample, merită să lămurească din toate punctele de vedere această problemă interesantă cu caracter economic, social-politic și chiar cultural din istoria patriei noastre. *Cercetarea de față... reprezintă o încercare de a fixa coordonatele fundamentale ale colonizării rurale în răstimpul celor patru veacuri*”, se afirmă în *Introducere* (p. 5, subl. ns.).

Autorul nu pretinde că a epuizat problema, dar că, prin studiul său, „va izbuti să pună în circulație constatări și concluzii de natură să stimuleze viitoare cercetări într-o problemă deocamdată puțin studiată, dar cu adînc și numeroase implicații în istoria poporului nostru” (p. 6).

În cap. I — *Izvoare* (p. 7—14), autorul trece în revistă principalele izvoare interne și externe, pe care le-a folosit. „Putem afirma

că documentele interne, editate și inedite, au ponderea cea mai mare în susținerea diverselor păreri și concluzii. Dealtfel, această categorie de documente a fost pentru noi de primă importanță, completată, e drept, cu alte știri, menite să ne conducă spre reconstituirea reală a evoluției procesului de colonizare din Moldova și Țara Românească. Aceasta, cu atât mai mult cu cât majoritatea informațiilor furnizate de cronicari și de călători străini reflectă în general just realitățile demografice din Țara Românească și Moldova, mai ales că multe dintre ele sînt confirmate și de alte izvoare", subliniază autorul (p. 7—8).

Se trece apoi în cap. II la *Cauzele colonizării rurale din Țara Românească și Moldova (veacurile XV — XVIII)*, în care sînt urmărite etapele acestei colonizări (p. 15—48). După ce se menționează cauzele acestui proces pînă la „legarea de glic” în timpul lui Mihai Viteazul 1595— (p. 17—22) sînt urmărite aceste cauze în veacul al XVII-lea (p. 22—32) și în veacul al XVIII-lea (p. 33—48). De subliniat este faptul că asistăm la un *crescendo*, de la un veac la altul. „Față de informația săracă și lacunară din secolele anterioare, ... documentele secolului al XVIII-lea sînt incomparabil mai bogate, concludente și lămuritoare, pentru înțelegerea cauzelor colonizării”, constată autorul. Și mai departe: „Fenomenul spargerii satelor a crescut în intensitate în perioadele de maximă exploatare, silind clasa stăpînitoare să-și înfrîneze, vremelnic, tendințele de oprimare și să treacă la anumite concesiuni, este drept, necesitate”. La agravarea situației populației satelor, au contribuit și în această perioadă transformarea principatelor în teatru de operații militare, precum și invaziile tătarilor” (p. 35).

Cap. III privește *Mișcările demografice în cadrul colonizării rurale* ... (p. 49—92). Sînt tratate aceste mișcări pînă la „legarea de glic” (p. 50—65). Se relevă faptul că în acest timp „Transilvania a revărsat descori valuri de populație în Țara Românească și Moldova” și că țărani ardeleni se opreau de obicei în regiunile de dealuri, într-un mediu similar cu cel părăsit, încît putem conchide că prin emigrare nu au căutat neapărat re-

giuni mai productive, cît scăparca de stăpînirea nobililor ... Elementele din Transilvania au avut și o însemnătate politică și culturală. Avînd aceeași limbă, credință și obiceiuri, au contribuit la închegarea și păstrarea unității și conștiinței de neam” (p. 65).

Mișcărilor demografice din veacul al XVII-lea li se consacră 12 pagini (p. 65—77), iar celor din veacul al XVIII-lea 15 pagini (p. 77—92). În epoca turco-fanariotă acțiunea de colonizare devine deosebit de activă, atît în Moldova, cît și în Țara Românească. S-au întreprins atunci din cînd în cînd reforme fiscale, au fost date hrisoave generale, cum au fost cele din 1746 pentru abolirea „rumâniei” în Țara Românească și desființarea „veciniei” în Moldova, elaborate din inițiativa lui Constantin Mavrocordat. S-au emis și hrisoave parțiale sau semigenerale. „În noile condiții de relativă libertate, create după pacea de la Kuciuk-Kainargi, unii domni fanarioți, exprimînd interesele boierimii pentru mărirea producției de cereale, s-au străduit, în mod perseverent, prin diferite hrisoave, să atragă un număr tot mai mare de brațe de muncă din țările vecine, oferind avantaje și scutiri coloniștilor” (p. 83).

„Grupurile de țărani români veniți din Transilvania în secolul al XVIII-lea care erau dealtfel cele mai numeroase — au jucat un rol important sub raport demografic la sud și est de Carpați” (p. 86). Ni se spune: „Se pare că fenomenul emigrărilor transilvănene spre Principate dovedește, între altele, că regimul fanariot, înfățișat deseori în cele mai întunecate culori, a fost în unele privințe mai puțin abuziv decît cel austriac. Deși, în Transilvania, relațiile feudale se aflau într-un stadiu mai evoluat decît în Principate, aceasta a însemnat în viața iobăgească în general o agravare” (p. 88—89) (subl. ns.). Desigur, unii istorici au pus temeiul sfîrșitului orînduirii feudale pe scama domniilor „fanariote”, înfățișîndu-ne acel veac „cumpănit”, numit al „fanarioților”, care au fost făcuți singuri vinovați de urgia abătută asupra poporului în acea vreme. De la această poziție se abat cîteva excepții de seamă, cum sînt cele ale lui Mihail Kogălniceanu, N. Bălcescu, V. A. Urechia, A. D.

Xenopol, N. Iorga și Const. C. Giurescu. Aceștia, cu deosebiri de nuanță, au scos în relief atât rolul negativ al domniilor fanariote, cât și pe cel pozitiv, constând în reforme determinate de procesul obiectiv al dezvoltării forțelor de producție.

În Țara Românească au venit coloniști și de peste Dunăre, bulgari, sirbi și macedoneni, iar în Moldova polonezi, ruși, cean-găi, ucraineni etc., dar numărul românilor transilvăneni emigrați era destul de mare spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, din moment ce Austria reclama 8 000 de familii din Moldova și 16 000 de familii din Muntenia. „În concluzie, trebuie să subliniem că ... elementele românești din Transilvania imigrate în Moldova și Țara Românească pe diverse căi, din motive economice, sociale, politice și religioase, au întrecut din punct de vedere cantitativ numărul celor sosiți din alte părți”, menționează autorul, pe bună dreptate.

În cap. IV, intitulat *Trăsăturile caracteristice ale satelor de colonizare* (p. 93—115), se dă definiția unui sat de colonizare, arătându-se că „el constituie o așezare fundată pe un loc pustiu sau refăcut, o siliște, unde un colonizator (domn, boier, mănăstire) a adus oameni ca să-l populeze, fie din interiorul țării, fie «înstrăinați» din afara hotarelor, ori elemente străine sau mixte, interne și externe” (p. 95).

În Moldova, ca și în Țara Românească, mănăstirile sînt primii beneficiari ai hrisoavelor de colonizare și ocupă locul predominant (p. 96, 97), apoi feudali laici, îndeosebi marii boieri cu diverse funcții administrative, fiscale sau militare (p. 98).

Domnia se afla deseori în situații financiare complicate din cauza agravării dominației otomane. Atunci, recurgea la vinderea „siliștilor” sau „locurilor pustii”, operație care, cu timpul, a devenit o adevărată practică și care a scos-o din atâtea grele încurcături (p. 100). Se întîlnesc și situații cînd unii boieri sau chiar mănăstirile cumpărau de la alți stăpîni de moșii scăpătați diferite „locuri pustii” sau „siliști”, pe care ulterior le valorificau prin întemeierea de sate (p. 101). Sînt și sate de colonizare, care au luat ființă

pe moșiile domniei și au rămas mai departe sub stăpînirea acesteia, purtînd denumirea de „slobozii domnești” (p. 102). Se acordă de către domnie hrisoave de fundarea unor noi sate și unor persoane aparținînd altor categorii sociale (p. 103). Se omite să se menționeze, ca o nouă categorie socială, burghezia în formare.

„Puterea centrală a încurajat o serie de colonizări, pornite din inițiativă proprie dar și a mănăstirilor, boierilor și a altor persoane, atât din dorința de a pune capăt fluctuației și de a fixa populația rurală, cât și din nevoia satisfacerii de cereri bănești, uneori imediate, din ce în ce mai mari ale domniei sau ale Porții . . .” (p. 104). Colonizarea se înfăptuia de obicei în cursul primăverii și verii, acestea fiind considerate cele mai prielnice anotimpuri pentru asemenea mișcări (p. 109). Satele de colonizare luau ființă în locuri care întruneau condiții prielnice de viață pentru coloniști și, totodată, ofereau posibilitatea realizării unor venituri pentru boieri și mănăstiri (p. 111—112). Aceste sate trebuiau să ofere coloniștilor condiții necesare de trai, care să le asigure nu numai „hrana” necesară, dar să le fie chiar „cu îndestulare” lor și stăpînilor lor (p. 113). Aceștia, în schimb, trebuiau să nu fie înscrși cu obligații fiscale în altă parte (p. 114).

Autorul se ocupă apoi, în cap. V, de *Regimul fiscal în satele de colonizare* (p. 117—151). Pînă la legarea de glie, stabilirea țăranilor în sate noi sau pustii se-a făcut în urma acordării de către domnie a unor privilegii de scutire de dări și munci, denumite slobozenii, de unde satele au primit denumirea de „slobozii”. Aceste scutiri aveau un caracter mai mult sau mai puțin provizoriu și se acordau în general pentru un număr limitat de ani. Quantumul lor varia de la caz la caz (p. 117). Avantajele care se ofereau celor noi veniți erau destul de însemnate pentru ca ei să fie ispitiți să-și părăsească gospodăriile lor. Satele de colonizare erau scutite la început de îndatoriri față de domnie, în afară de plata birului și prestarea slujbei militare. Țăranul dependent obișnuit avea cele mai multe obligații față de stăpînul de moșie. Reducerea acestor obligații dădea posibilitate țăranilor coloniști să-și înjghebeze gospodăria (p. 118).

În secolul al XVII-lea, regimul fiscal al satelor de colonizare trebuie analizat în mod diferențiat pentru Țara Românească și pentru Moldova, deoarece documentele existente referitoare la istoria social-economică nu permit o studiere și o tratare comună, edificatoare, a regimului fiscal pentru ambele țări. Precumpănește *renta în bani*, în cadrul coexistenței acestora cu celelalte două: *în produse și în muncă*. Aceste sate reprezintă un caz tipic pentru condițiile de dezvoltare social-economice noi ale vremii (p. 120).

Media cuantumului rentei în bani în satele de colonizare de pe moșiile domnești oscila, în Țara Românească, în jurul sumei de 100 de galbeni pe an, în satele mănăstirești în jurul sumei de 70 de galbeni, iar în cele boierești, în jurul sumei de 50 de galbeni (p. 123—124). Cu foarte mici diferențe situația se prezenta la fel și în Moldova. Perceperea „dării împărătești” se făcea ca și în Țara Românească, tot în două rate sau „cîștiuri”, în timpul verii și al iernii. Predomină însă sistemul „soroacelor” de primăvară și toamnă. „Seutirile”, deși se prelungeau uneori mai mulți ani în șir, pînă la urmă, cădeau totuși în desuetudine, în parte sau în totalitate (p. 144).

În veacul al XVIII-lea, se dau o serie de așezăminte cu caracter general, privind pe coloniștii din întreaga țară. Concesiile fiscale făcute coloniștilor se caracterizează nu atât prin reduceri însemnate, masive, ale dărilor și prestațiilor, așa cum ne obișnuisem să constatăm, în majoritatea cazurilor, în veacul anterior, ci, mai ales, prin încercări de a se introduce noi metode de impunere și percepere în viața satelor de colonizare. Aceste metode vor tinde, în contextul și pe fondul general al reformelor fiscale și administrative din această epocă, să se extindă și în cadrul satelor de localnici, așa cum s-a întîmplat cu sistemul „ruptei”, a cărei aplicare începuse încă din veacul al XVII-lea. Față de locuitorii din satele de pămînteni, coloniștii erau totuși favorizați, întrucît se bucurau de anumite avantaje: seutiri, reduceri la diferite dări, modalitatea de percepere prin reprezentanți ai coloniștilor, și nu de către slujbașii fiscului etc. Pe de altă parte, pres-

tau mai puține zile de clacă boierilor sau mănăstirilor sau puteau să le răscumpere prin sume de bani, relativ mici (p. 144—145). Se uită însă că asupra acestor coloniști a planat în permanență spectrul transformării lor în clăcași. Regimul fiscal al coloniștilor din veacul al XVIII-lea, privit însă în ansamblul său și în comparație cu cel al localnicilor, era totuși mai avantajos din toate punctele de vedere decît al acestora din urmă (p. 151).

În cap. VI, autorul scoate în relief *Regimul administrativ în satele de colonizare* (p. 153—163). Coloniștii aduceau cu ei modul de organizare al vieții săticești, cunoscut în regiunile de unde veneau. Domnia acorda satelor de colonizare o jurisdicție specială care le garanta o viață relativ liniștită din punct de vedere administrativ și libertate de cult și de limbă. Astfel, dreptul feudal, cu vechile imunități, cunoaște o decădere; o parte din drepturile stăpînilor de moșii, boieri sau mănăstiri, sînt concesdate coloniștilor care fundează noile sate (p. 153). Regimul de autonomie administrativă al satelor de colonizare rezultă și din felul în care se făcea strîngerea b'rului și ducerea lui la „vistieria domniei”. Această sarcină revenea „aleșilor satului” (p. 161), după cum aceea de judecare a pricinilor mărunte revenea unor „bătrîni aleși de obște” (p. 158). „În concluzie regimul acesta de autonomie se baza pe necesități obiective economice, sociale, politice, pe tradiții ale obștilor libere de aici și cele aduse de coloniști. În evoluția istorică a satelor de colonizare, putem urmări tendința permanentă a celor puternici de încălcare a autonomiei acordate inițial și lupta neobosită a țăranilor coloniști de a o apăra și păstra” (p. 163).

În concluzii (p. 165—167), se spune că „Un rol important în colonizarea rurală din veacul al XVII-lea și al XVIII-lea l-au avut, ca, dealtfel, și mai înainte, românii veniți din Transilvania și așezați în Moldova și Muntenia, care au întrecut din punct de vedere numeric contingentele străinilor propriu-ziși, sosiți din alte părți”.

Pe de altă parte, „mișcările de populație țărănească în cele trei țări române au avut

nu numai o importanță economică, socială și politică, dar și culturală . . . ele au contribuit la întărirea unității limbii române, la păstrarea obiceiurilor și datinilor strămoșești pe întreg teritoriul românesc, într-un cuvânt la menținerea unității etnice a poporului român” (p. 166).

În încheiere, se subliniază că „Din întrepătrunderea instituțiilor și obiceiurilor aduse de coloniști și cele găsite în țară a rezultat un regim nou, care a creat țăranilor coloniști o situație deosebită, am putea spune privilegiată, față de cea existentă în satele aservite din secolele XV—XVIII” (p. 167).

Remarcând meritele lucrării, nu înseamnă însă să nu semnalăm existența unor minusuri. Primul dintre acestea și cel mai important este că studiul începe cu veacul al XV-lea, când ar fi trebuit să înceapă cu veacul al XIV-lea, și se oprește la sfârșitul veacului al XVIII-lea, nefiind extins până la mișcarea revoluționară din anul 1821, când se consideră că se încheie evul mediu românesc.

Sînt omise, dintre izvoare, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, scrise în limba slavă în secolul al XVI-lea și traduse de un călugăr admirator al lui Neagoe Basarab. Deosebit de expresiv în favoarea celor săraci este „Cuvînt pentru judecată” (*Învățăturile lui Neagoe Basarab* . . ., București, 1971, p. 285—286).

Se trece de asemenea, cu vederea, în aceeași vreme, peste relatările lui Matei al Mirelor, prelat grec, originar din Pogoniana (Epir), venit în Țara Românească în timpul lui Radu Șerban (1602), cînd a fost făcut egumen la Mănăstirea Dealul. El este cunoscut mai ales prin *Scurta povestire despre Șerban Vodă* și prin cronica sa rimată *Istoria celor întimplate în Țara Românească de la Șerban Vodă pînă la Gavril vodă*, ambele scrise în limba greacă. Cronicarul, în sfaturile sale către Alexandru Vodă Iliș (1616—1618), îl îndemna să fie drept și nepărtinitor: „Să cauți adevărul, să nu te uiți la persoană, de este boier sau țăran și nici la daruri, să cercetezi cu nepărtinire fiecare pricină . . . să dai hotărîre după lege” (*Istoria literaturii române*, I, București, 1964, p. 352—355).

Autorul nu observă că „legarea de glic” a țăranilor în Moldova s-a petrecut la 16/26 ianuarie 1628, prin importantul hrisov dat de Miron Barnovski. Este menționat hrisovul, dar nu i se subliniază importanța. Ipoteza susținută de P. P. Panaitescu că legarea de glic în Moldova este aproape concomitentă cu cea din Țara Românească dovedește numai tendința boierilor și a mănăstirilor de a anula dreptul de strămutare al vecinilor, iar nu legiferarea legării de glic. Aceasta s-a făcut, în mod solemn, într-o adunare „a țării” la 16/26 ianuarie 1628, iar nu la 12 ianuarie 1628 (p. 25). Actul se află în regist în *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva istorică centrală*, vol. II, 1959, doc. nr. 400.

Există și originalul la Biblioteca Academiei, pac. 85, doc. 25. Autorul n-a consultat publicația respectivă (București, 1957—1970, vol. I—IV (1387—1700) și nici *Indicii cronologici privitori la Mitropolia, episcopiile și mănăstirile din Țara Românească de la A la Z*, a căror publicare a fost inițiată de Arhivele Statului din București, începînd din anul 1945 și continuînd pînă în anul 1961.

La cauzele din veacul al XVII-lea și al XVIII-lea (p. 22—48), nu se insistă mai mult asupra unor calamități naturale și anume asupra a trei mari secete, urmate de trei perioade de foamete cumplite (1602, 1660 și 1684). De pe urma acestora, au profitat boierii, acaparînd pămînturile pe care țăranii au fost nevoiți să și le vîndă, devenind clăcași. Foametea din 1602—1603 a bîntuit Transilvania. Cronicile contemporane transilvane, pe care autorul nu le-a consultat, semnalează această foamete. A lăsat urme în *Memoriile cronicarului secu* Francisc Nagy Szabó (1581—1658). *Memoriile* sînt scrise în limba maghiară (I. Crăciun și A. Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne, sec. XV—XVIII, privind istoria României*, București, 1963, p. 279—80). A mai avut ecou, în cronicile scrise în limba latină, de trei cronicari sași: Marcu Fuchs, Christian Lupinus și Ioan Oltardus, care au fost aproape contemporani (1557—1630). Au fost publicate mai tîrziu de Josephus Fransch, la Brașov (1847—1848) (*ibidem*, p. 335—337). Fenomenul l-a impresionat pe cronicarul reformat Smirnai Szent Polikarpus

a cărui cronică în limba maghiară a fost publicată de-abia în anul 1766, la Sibiu. „Primii ani ai veacului al XVII-lea erau așa de grozavi, în urma multelor războaie și nevoi, încât nu se găsea un bou în zece sate și guvernul generalului crâncen George Basta era atât de urât, încât oamenii trebuind să-și facă căruțe cu numai două roate, acestea au fost numite „căruța lui Basta”.

În general, lipsese din studiu memoriile unor cronicari maghiari, secui, sași, germani, șvabi, sîrbi din Transilvania între secolele XV—XVIII.

N. Bălcescu, C. D. Aricescu (*Istoria Cămpulungului*, București, 1855—1856, vol. I—II), A. D. Xenopol, N. Iorga ș.a. sînt de acord că Matei Basarab (1632—1654) s-a situat pe o poziție asemănătoare cu Mihai Viteazul (1593—1601) în uzurparea proprietății moșnenești de către boieri, declarîndu-le „moșii pustii”. Mai ales, în urma aplicării reformei „darea talerului”, introdusă la 1 decembrie 1634 și care consta într-un sistem de impunere pe persoană, pe cap —, cine-ș pe capul lui” —, în locul vechiului sistem al „cislei”. Conform acestuia, mai multe familii plăteau solidar cuantumul dării. „Darea talerului” a însemnat o mărire considerabilă a sarcinilor fiscale ce apăsau asupra țăranilor ceea ce a provocat fuga lor în masă. În schimb, boierii se arătară mulțumiți de acest sistem, care-i favoriza. În anul 1638, marea adunare a țării, față de fuga în masă a moșnenilor, hotărî ca fugarii care nu se vor întoarce pînă la Sf. Petru (29 iunie), să fie socotiți „hidleni”, iar pămîntul să li se confişte de domnie și să fie dăruit boierilor ce vor lua asupra lor dările neplătite (*Istoria României*, III, București, 1964, p. 160—161). Este caracteristic faptul că ultima măsură fiscală din domnia lui Matei Basarab din 1653 a fost desființarea năpastei, dreptul dregătorilor visteriei de a arunca asupra altor locuitori din sat sau din satele vecine darea celor fugiți. Cîrmuirea a fost silită să ia măsuri de ușurare, aflîndu-se în fața unor răscoale și a fugii în masă de pe moșii.

Foametea din Moldova din anul 1660 putea să-i fie cunoscută autorului din studiul lui C. Andreescu și C. Stoide, *Ștefăniță Lupu, domn al Moldovei (1659—1661)*, București,

1938, 199 p. Aceeași foamete a blîntuit și în Țara Românească.

Cu privire la foametea cea mare din 1681—1685 în Moldova, a scris unele comentarii C.A. Stoide („Arhiva”, XLI (1931), p. 151—155).

Periodic, au mai avut loc cîteva epoci de foamete în secolul al XVIII-lea și în cele două decenii de la începutul secolului al XIX-lea.

Nu găsim menționat, între izvoare, *Sobornicescul hrisov împotriva domniilor meșteșugite și a schimbărilor forțate*, dat în Moldova de Alexandru Mavrocordat Firaris la 27 decembrie 1785 (Edit. Acad., 1958, 110 p.). Deși a căzut în desuetudine, acest hrisov important trebuia amintit.

Se recurgea, în Țara Românească, în documente întîlnite de pe la jumătatea secolului al XVII-lea, la un subterfugiu, născocit de boieri, și anume „lipirea moșiei de moșie”. Noul sistem consta în alegerea celor mai bune pămînturi ale moșnenilor și expedierea lor în locurile cele mai proaste, încît, de regulă, ei erau siliți să-și „spargă” satul și să se așeze în altă parte. Cîte sate nu se vor mai fi „spart” cu acest prilej. „Dispariția și reînființarea, adesea sub alt nume, a satelor și slobozilor, variabilitatea extremă a populației ce la un an la altul, oscilarea elementului românesc de o parte și alta a granițelor..., sînt fenomene caracteristice ale istoriei noastre”, stabilește Const. Giurescu, în studiul *Legătura lui Mihai Viteazul* (în *Studii de istorie socială...*, ed. a II-a, editată de Const. G. Giurescu, București, 1943, p. 54). Se referă și autorul la locuri „pustii”, efemere (p. 97, 102, 108 ș.a.).

Autorul constată că „Un curent puternic și cu consecințe însemnate, ca și în vremurile anterioare de altfel, pentru istoria Moldovei și Țării Românești în această epocă, este curentul imigrărilor dinspre Transilvania. Deși... de origine mai veche, asistăm la intensificarea lui, în proporții cu totul neliniștitoare pentru curtea imperială de la Viena. Dar și insistențele autorităților românești, de chemare a coloniștilor, erau deosebit de puternice”... „Aici regimul clăcii era mai ușor. Claca fusese stabilită la 12 zile pe an, tinzîndu-se să fie majorată la 24, iar mai tîrziu la 36 de zile, ceea ce reprezenta o cantitate de supramuncă mult mai mică, în comparație cu cele 204 zile de robotă

fixate pentru iobagii din Transilvania încă din anul 1714. Și renta în produse sau dijma era mai mică, fiind fixată la a zecea parte sau „zeciuala”, care trebuia dată boierului, pe cînd în Transilvania aceasta era dublă, iobagii trebuind să dea noua parte din produse sau „nona” nobililor, iar a zecea parte sau „decima” bisericii catolice. Se adăuga însuși regimul iobăgiei, care, în Transilvania, continua să se bazeze pe legarea de glie, decretată în anul 1514, în timp ce în Țara Românească și Moldova aceasta fusese atenuată prin reformele lui Constantin Mavrocordat din anii 1746 și 1749, prin care rumânilor și vecinilor, adică țăranilor dependenți, li se dădea posibilitatea să se elibereze din șerbie prin răscum-părare, chiar dacă li se cerea în schimb un preț greu, iar eliberarea era limitată numai la persoana lor — la „capetele” lor —, fără pămînt, ceea ce însemna rămînerea lor pe drumuri.

„Și conștiința că fac parte din același popor explică fuga iobagilor români peste Carpați, în Țara Românească și Moldova”.

„O altă explicație a fugii trebuie căutată în înlesnirile pe care domnitorii de aici le acordau, reducîndu-le claca” (Gh. Georgescu Buzău, *Răscoala de la 1784 a iobagilor din Transilvania...*, București, 1962, p. 125—126).

Nu se face nici o legătură între hrisovul lui Grigore al II-lea Ghica de la 14 mai 1750, dat m-rii Argeș, și iobagii din Transilvania (p. 81). Protopopul Nicolae Pop din Balomir, fost vicar al episcopului Inochentie Micu, fugise în Țara Românească încă din anul 1748. Devenit egumen al m-rii Argeș, ca și călugărul Sofronie, fugit tot aici în anul 1761, au facilitat așezarea, pe moșiile m-rii Argeș, a iobagilor români, fugiți în masă din Transilvania. Hrisovul respectiv pentru așezarea „a multor români ungureni” se află publicat în *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, București, 1961, doc. 332, p. 493—494. Documentul în limba latină a fost publicat mai întîi de Silviu Dragomir, în studiul său *Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în sec. XVIII*, vol. I, Sibiu, 1920, p. 89—90. Fuga acestora a fost determinată și

de presiunea sălbatică pentru catolicizare, exercitată de generalul Bucow.

Nu în anul 1764 a avut loc „militarizarea forțată a satelor grănicerești”, căreia noi i-am spus „cătănăia forțată” (Gh. Georgescu Buzău, *op. cit.*, p. 68—75), ci în anul 1761 (p. 89). Habsburgii aveau nevoie de oameni pentru armata imperială, aflată aproape în permanență în stare de război, fie în scopurile lor expansioniste, fie pentru a înăbuși lupta crescîndă dinăuntru a maselor subjugate. Rezervorul pentru această numeroasă armată de sacrificiu îl alcătuiau masele populare din Transilvania, ca și din celelalte teritorii anexate. Așadar, cătănăia forțată s-a adăugat la celelalte forme de asuprire. Pentru a scăpa, locuitorii fie că apuceau calea codrilor, fie că fugeau în Țara Românească și Moldova, fie că se automutilau „pentru a deveni nepu-tincioși în purtarea armelor”. Dacă pe nici una din aceste căi, iobagii nu izbuteau să scape de cătănăie, recurgeau la ultima cale ce mai răminea: dezertarea. „Patenta” împărătesei Maria Tereza din anul 1766 pentru a împiedeca dezertările din armată, precum și alte patente de „general pardon” (iertare generală) de după aceea, constituie o indicație a proporțiilor pe care le luaseră aceste dezertări, ca formă de rezistență împotriva cătănăiei. Generalul Bucow a propus să se formeze de-a lungul frontierei Transilvaniei, din Banat pînă în Bucovina, trei regimente grănicerești dintre români și anume primul la Orlat, în părțile Sibiului; al doilea la Năsăud, iar al treilea în Banat, cu garnizoana la Caransebeș. Au fost înființate și trei regimente grănicerești, recrutate dintre secui, în colțul de sud-est al Transilvaniei. Ele au trebuit să facă și paza graniței și să observe fuga românilor și secuilor peste munte, în Țara Românească și Moldova. Existența lor avea să se prelungească pînă după revoluția din 1848—1849.

Lucrarea ar fi avut de cîștigat dacă autorul ar fi lărgit consultarea literaturii de specialitate.

Astfel nu se găsesc menționate o serie de lucrări de seamă, fie mai vechi, fie recente, privitoare la problemă, pe lîngă studiile folosite de noi mai înainte. Cităm dintre acestea pentru Transilvania: Silviu Dragomir, *Ro-*

măntii din Transilvania și unirea cu biserica Romei, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. III, 1959; Ioan Moga, *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a țărilor române la sfârșitul sec. XVII*, Cluj, 1933; idem, *Politica economică austriacă și comerțul Transilvaniei în veacul XVIII*, București, 1933; Rolf Kutschera, *Guvernatorii Transilvaniei 1691—1774*, Sibiu, 1943; Helmut Klima, *Guvernatorii Transilvaniei, 1774—1867*, Sibiu, 1943; D. Prodan, *Les migrations des roumains au de là des Carpathes du XVIII-ème siècle*, Sibiu, 1945 ș.a.

Printre publicațiile privitoare la Țara Românească și Moldova, semnalăm: Gheorghe Gh. Tașcă, *Evoluția proprietății rurale în România...*, București, 1898; A. D. Xenopol, *Proprietatea mare și cea mică în trecutul țărilor române*, în „Viața românească”, an. VIII, 1913; Ecaterina Zaharescu, *Vechiul județ al Saacului*, în „Bul. Soc. Geogr.”, t. XLI (1922); George Fotino, *Contribution à l'étude des origines de l'ancien droit coutumier roumain...*, Paris, 1926; N. Iorga, *Anciens documents de droit roumaine*, Paris, Bucarest, 1930—1931, vol. I—II; I.C. Filitti, *Proprie-*

tatea solului în Principatele Române până la 1864, București, 1934; Ion Radu Mircea, *Catalogul documentelor Țării Românești. 1369—1600* (Secția istorică de la Arh. St. Buc.), 1937; G-ral R. Rosetti, *Familia Rosetti*, București, 1938—1940, 1942, vol. I—II; Ioan Iavorski, *Dreptul feudal scris al Moldovei și Țării Românești...*, Iași, 1956; Gh. Georgescu-Buzău, *Un studiu inedit de istorie socială al lui Grigore Tocilescu: Țăranul român*, în care este urmărită problema tot în Țara Românească în evul mediu și modern, până în august 1878 („Analele Univ. Buc., Seria științe sociale, Istorie, an. XV, 1966, p. 91—107); Gh. Cronț, *Instituțiile medievale românești: Înfrățirea de moșie. Jurătorii*, București, 1969, care privește tot Țara Românească, între secolele XV—XIX ș.a.

În lumina acestor considerații lucrarea lui Vlad Matei trebuie privită ca o contribuție meritorie adusă temei pe care autorul și-a propus să o studieze, constituind un îndemn pentru continuarea cercetărilor în problema colonizărilor în țările române.

Gh. Georgescu-Buzău

„Revue de l'institut de sociologie“, Université libre de Bruxelles, 1972, nr. 2, 324 p.

Introducerea și aplicarea la domeniul științelor sociale, în istorie îndeosebi, a unor metode și procedee noi, aparținând prin excelență științelor exacte, fenomen sesizat de opinia publică științifică de pretutindeni, capătă în prezent tot mai mare amploare. Așa se face că asistăm în ultimul timp la apariția și dezvoltarea unor domenii noi ale cercetării istorice tradiționale: demografia istorică, geografia istorică, sociologia istorică, rezultate din preluarea și aplicarea de către istorici a metodelor specifice acestor științe învecinate, și care au tendința să se constituie ca domenii autonome de cercetare în cadrul istoriei generale.

Astfel, pentru Albert Soboul istoria socială este strâns legată de științe învecinate, care în esență depind de ea: demografia, statistica și în special istoria economică¹.

Unor probleme similare este consacrat nr. 2/1972 al prestigiosului periodic „Revue de l'Institut de Sociologie“, editat de Universitatea din Bruxelles, axat aproape în exclusivitate pe discutarea problemei „Cuantificarea în istorie“.

Înainte de a proceda la expunerea interesantelor opinii conținute în susmenționatul număr, socotim util să amintim faptul că acest proces nu este specific doar deceniului al optulea al secolului nostru, ci el s-a manifestat încă din deceniul al patrulea odată cu apariția unor monografii care au constituit lucrări de

pionierat în acest domeniu. Astfel în 1932 a apărut lucrarea lui F. Simian, *Le salaire, l'évolution sociale et la monnaie*, doi ani mai târziu cea a cunoscutului istoric francez Ernest Labrousse, *Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au XVIIIe siècle*, iar în 1936 cea a americanului E. J. Hamilton, *Money, Prices and Wages in Aragon 1350—1500*. În aceste lucrări s-a susținut în mod convingător ideea creării unei istorii cantitative, bazate pe datele oferite de statistică, desprinzându-se totodată necesitatea urmăririi indicatorilor economici principali ca elemente de bază în studiul vieții economice a perioadei cercetate. Lucrările amintite mai puneau totodată în evidență faptul că pe măsura învechirii metodelor de cercetare descriptivă a faptelor, pentru istorici se puneau cu tot mai multă acuitate problema găsirii unor căi și metode noi de abordare a domeniului lor de cercetare.

Vehiculată în urmă cu aproape patru decenii, teza că cercetarea cantitativă a istoriei servește ca bază pentru întreaga istorie capătă astăzi tot mai mult teren. De altminteri, chiar în „Cuvîntul înainte“, care deschide sumarul propriu-zis al revistei, se ridică chestiunea dacă metodele matematice vor ajunge să domine în istorie, dacă istoria va deveni înainte de toate o știință cantitativă. Se recunoaște că nici unul dintre autori nu a încercat să răspundă în mod ferm la această întrebare — deși este evident că opiniile semnatărilor articolelor diferă în mod radical dar se remarcă fenomenul evident că cercetarea cantitativă a început să rivalizeze cu metodele tradiționale, utilizate de această veche știință.

¹ Cf. *Некоторые проблемы статистического изучения социальной истории*, în „Новая и новейшая история“, nr. 2 1967.

La reușita acestui fenomen au contribuit — se pare cu destul succes — introducerea metodelor de cercetare cantitativă și statistică, specifice matematicii, care au determinat, în unele cazuri, obținerea unor spectaculoase rezultate. Aceste metode, care oferă o viziune nouă în interpretarea proceselor istorice, au fost larg receptate în special de istoriografia franceză, care pe baza lor a dat o serie de lucrări valoroase în materie². În revista de care ne ocupăm primul care deschide seria articolelor pe această temă este cunoscutul istoric francez Guy Fourquin în contribuția intitulată *Reflecții și metode asupra cantitativului și istoria evului mediu occidental* (p. 213—222). Autor al unor remarcabile sinteze asupra perioadei în discuție³, de valoare unanim recunoscută, Fourquin pornește de la teza că „istoria construită pe cifre, pe numere, va deschide noi perspective în cercetarea evenimentelor sale”.

Autorul mai sus amintit efectuează o argumentată pledoarie în favoarea extinderii aplicării metodelor de cercetare cantitativă la studiul istoriei societății europene medievale. În sprijinul aserțiunilor sale, Fourquin oferă un tablou al evoluției demografice a Occidentului medieval, ca ilustrare a progreselor realizate prin aplicarea metodelor demografico-statistice în cercetarea istorică.

Astfel, el subdivide evul mediu, sub raportul evoluției demografice, în trei perioade distincte. Pentru prima perioadă, ce se întinde din secolul al V-lea pînă în secolul al X-lea (e.n.) — intitulată de autor, datorită sărăciei izvoarelor și informației documentare, „timpurile obscure” —, evaluările istoricilor nu pot fi decît aproximative și extrem de incerte.

A doua etapă (anii 1000—1300) e văzută ca o epocă de puternică expansiune demografică. „Datorită creșterii numărului de surse informative de toate categoriile, cunoștințele

despre această perioadă sînt mult mai largi și ca atare perspectivele pe care ea le oferă pentru cercetarea cantitativă sînt dintre cele mai promițătoare.

Secolele XIV și XV sînt considerate de Fourquin ca o perioadă de declin demografic, în care se dispune de multe ori de date oficiale și în care se produc numeroase variații „demografice brutale”. În final, după ce sugerează cîteva din direcțiile de perspectivă ale investigațiilor istorice în acest domeniu, autorul menționat, fără a nega teza susținută la începutul studiului, recomandă totuși prudență și combatte tendința, vizibilă la unii cercetători, de a cădea într-un optimism exagerat privind rezultatele pe care le-ar putea obține cu noile metode.

Două dintre articole își extrag tematica din problemele situației social-economice a Franței la începutul secolului al XVIII-lea. Primul dintre acestea îl reprezintă o interesantă cercetare, intitulată *Măsura productivității în timpul Vechiului Regim* (p. 223—228), datorată profesorului H. Van Der Wee de la Universitatea din Louvain. Articolul amintit conține un documentat comentariu asupra indicatorilor utilizați pentru a exprima productivitatea terenului, a muncii etc. Dintre concluziile demne de reținut ale lui Van Der Wee mai interesantă ni se pare opinia acestuia după care ar fi eronat de a lega studiul productivității muncii de nivelul salariilor din epoca respectivă.

Autorul subliniază aici că prețul real dă indicații asupra puterii de cumpărare a salariului, dar nu este un indicator concludent asupra productivității salariatului respectiv. Fiecare din elementele etalon utilizate — demonstrează autorul — oferă egale avantaje și riscuri așa încît exactitatea datelor care se pot întocmi pe baza lor este totuși relativă. Cel de-al doilea material, semnat de Philippe Moureaux de la Universitatea din Bruxelles, se ocupă de *Critica recensămintelor industriale de la sfîrșitul Vechiului Regim* (p. 229—244). La finele unei documentate analize asupra valorii și conținutului acestor anchete, asupra metodologiei lor de lucru, autorul ajunge la concluzia că valoarea lor nu trebuie absolutizată, căci ele prezintă încă numeroase lacune. Interpre-

² Vezi, de pildă, Roland Mousnier, *Les hiérarchies sociales de 1450 à nos jours*, Paris, 1969; Ernest Labrousse ș.a., *Histoire économique et sociale de la France*, Paris, 1970; Michele Vovelle, *La chute de la monarchie (1787—1792)*, Paris, 1972.

³ *Histoire économique de l'Occident medieval*, Paris, 1969; *Seigneurie et féodalité au Moyen-Age*, Paris, P.U.F., 1970.

tarea și folosirea lor — este de părere Philippe Mourcaux — necesitând o aprofundată cunoaștere a vieții și instituțiilor politice din epoca respectivă, trebuie făcută așadar cu multă circumspecție și prudență.

O interesantă direcție de cercetare lansează, prin tema abordată, materialul lui Herman Daems ce conține câteva *Reflecții teoretice asupra aspectelor cantitative ale strategiei antreprenorilor* (p. 245—257). Articolul conține un model etalon, de altfel destul de bine întocmit, de aplicare a metodelor matematice la cercetarea unui aspect cu totul particular al vieții economice din trecut și anume strategia antreprenorilor. Studiul în cauză propune așadar o nouă direcție în cercetarea fenomenelor de istorie economică, respectiv aplicarea modelelor logistice și econometrice în scopul descoperirii strategiei și deciziilor antreprenorilor europeni din epoca modernă.

D. Degreve semnează un întins studiu intitulat *De la corespondența unei teorii la interpretarea datelor: teoria pură a comerțului internațional și statisticile belgiene de comerț exterior* (p. 259—303). În eseuul său, ce constituie o încercare de aplicare a teoriei economice pure în domeniul relațiilor internaționale, autorul a urmărit să realizeze, pe această bază o imagine de ansamblu a comerțului exterior al Belgiei între anii 1830—1913. Concluziile cercetătorului francez, emise la capătul unei minuțioase investigații, converg spre sublinierea ideii că Belgia, orientându-și economia internă în funcție de conjunctura internațională, a înregistrat o evoluție ascendentă a comerțului său extern. Autorul recunoaște însă că există o serie de impedimente și dificultăți în aplicarea metodelor matematice și a teoriilor economice, întrucât este practic imposibil de a găsi reguli de perfectă corespondență a teoriilor cu modele. Articolul lui J. Dupaquier, *De la animal la om-mecanismul autoregulator al populațiilor tradiționale* (p. 177—211) realizează o documentată privire de ansamblu asupra fenomenului evoluției demografice europene în perioada anilor 1650—1900. Analiza factorilor diverși (natalitate, mortalitate, densitatea populației ș.a.), care au acționat în cadrul acestui proces l-au determinat pe autor să încerce o comparti-

mentare a perioadei analizate în patru sub-perioade: 1650—1750; 1750—1800; 1800—1850; 1850—1900 fiecare având caracteristici speciale determinate de o multitudine de elemente.

Realizând o interesantă și originală comparație între societatea umană și cea animală — privind modul în care acționează la fiecare dintre ele mecanismul de echilibru a numărului de indivizi al speciei autorul emite și o serie de opinii îndrăznețe.

J. Dupaquier ridică astfel problema, includerii luptei de clasă — ca fenomen cu implicații profunde asupra vieții sociale între factorii care pot acționa asupra mecanismului autoregulator (p. 186), dar se eschivează de a da un răspuns net la această întrebare.

Remarcabilă apare și luarea de poziție a lui Dupaquier, în care el combate cu fermitate aserțiunile unor cercetători (I. Meuvret, E. Le Roy Ladurie, P. Goubert) care — în lucrări mai vechi sau mai recente — au luat, într-o versiune contemporană, vechea teorie malthusiană.

Combătând aceste poziții, pe care le consideră insuficient fondate științific, autorul mai sus amintit demonstrează că în cadrul procesului autoregulator al populației din secolul al XVIII-lea, mortalitatea și mai ales fenomenul de subnutriție, n-au putut juca rolul de factor decisiv. „Cum — se întreabă astfel Dupaquier — ar fi putut cei 18 milioane de supuși ai regelui Ludovic al XIV-lea, prost hrăniți și înghesuiți să facă loc, la capătul unui secol, la 27 milioane indivizi, trăind într-o relativă îndestulare și reacționând viguros la ridicările de prețuri — cum s-a văzut bine în 1789” (p.190).

Ceea ce constituie după Dupaquier — factorul determinant în acest proces este căsătoria prin care, consideră el „populațiile vechi, supuse legilor moralei creștine, dispuneau de o rezervă considerabilă de reproducere și expansiune demografică” (p. 202).

Ultimele considerații, incluse în subcapitolul „Demografie, economie și societate” converg spre teza că în această societate a Vechiului Regim numărul de „focuri” (de gospodărie — n.n.) putea să varieze, dar numai în anumite împrejurări, bine determinate:

respectiv fie ca urmare a unei catastrofe naturale sau a unui război — care pot reduce pînă la 50%, din efective sau fie ca urmare a unor schimbări economice care să favorizeze mărirea numărului de locuitori (dezvoltarea meșteșugurilor de pildă).

Demn de semnalat este și faptul că Dupaquier și-a reafirmat — într-un alt context —, aceste opinii, reluîndu-le, în încercarea recentă pe care a făcut-o de a descompune mecanismul evoluției istorice a familiei.

În articolul pe care l-a consacrat acestei probleme, realizat împreună cu M. Demonet⁴ el precizează că „Este vorba nu de a reconstitui, prin aproximatie, o populație reală, ci de a recăuta legi generale, și mai precis, de a măsura efectele variațiilor fecundității, nupțialității și a mortalității asupra dimensiunilor familiilor” (p. 1026).

În încheiere autorii consideră că „se poate totodată conchide că dimensiunea familiilor depinde mai întîi de fecunditate, și în secundar de mortalitatea copiilor (p. 1042).

Seria articolelor pe această temă se încheie cu considerațiile lui J. Hannes privind *Istoria cantitativă și slăbiciunea istoricului* (p. 305—308) în care acesta expune o serie de opinii referitoare la situația cercetării istorice ce se confruntă în prezent cu problema atât de discutată a aplicării metodelor sociologice și economice.

Faptul că domeniul de cercetare al istoricului este foarte întins, că datele de care dispune el sînt de multe ori discutabile și defectuoase, pun — după părerea lui Hannes — sub semnul întrebării utilizarea în acest domeniu a metodelor sociologice și a ordinatorilor electronice.

În această situație autorul consideră că soluția optimă care se impune este cercetarea interdisciplinară bazată pe o armonioasă conlucrare între cercetătorii unor domenii diferite, în cadrul căreia istoricul va putea utiliza, în deplină cunoștință de cauză datele utile furnizate de colegii săi.

Ne exprimăm totuși opinia că rezervele lui J. Hannes privind avantajele utilizării meto-

delor cantitative sînt totuși exagerate, dacă avem în vedere faptul că în istorie analiza cantitativă nu constituie un scop în sine, ci numai un mijloc de elucidare a naturii calitative a fenomenelor. În plus, problema aplicării matematicii nu se pune în toate domeniile cercetării istorice, ci numai acolo unde se caută legăturile cauzale, conexiunea reciprocă dintre fenomene și unde datele existente îndeplinesc condițiile necesare pentru o prelucrare matematică adecvată.

Nu e mai puțin adevărat însă că tot aici există și pericolul căderii într-o extremă, a absolutizării laturii cantitative în cercetarea fenomenelor sociale, care atrage după sine nesensizarea esenței și profunzimii fenomenelor cercetate.

Și alți istorici străini sînt unanimi în părerea că istoria trebuie să caute noi căi de cercetare.

În acest sens ni se pare extrem de semnificativă opinia cercetătorului american, R. Swierenga, care consideră că problema primordială care stă în fața istoriei cantitative este cea a adoptării unei metodologii specifice istorice de verificare a datelor, ceea ce ar permite un control mai bun al eficienței acestei metode⁵. Pe o poziție din acest punct de vedere similară, se plasează și R. Zemsky, care optează pentru căutarea de către istorici a unor noi tehnici și programe, căci programul și tehnicile de lucru de care ei beneficiază în prezent nu mai sînt corespunzătoare volumului de informații de care dispun. În articolul său *Numărul și istoria — dilema sistemului de măsurat*, el consideră că aplicarea matematicii în istorie va fi de asemenea mult facilitată și prin utilizarea concomitentă, în cadrul acestui proces, a metodelor sociologiei, psihologiei, psihologiei sociale, care vor crea un cadru propice pentru mai buna înțelegere a fenomenelor cercetate⁶.

Încheindu-ne aici considerațiile noastre privind disputele care au loc în prezent între istorici privind noile metode de studiu aplicative la știința istoriei, ne exprimăm convin-

⁴ J. Dupaquier și M. Demonet, *Ce qui fait les familles nombreuses*, în „Annales”, nr. 4 5/1972, p. 1025—1047.

⁵ Cf. Liveanu, *Metode matematice, calculatoare electronice, teorie istorică*, în „Revista de referate și recenzii”, Istorie, nr. 5/971.

⁶ *Ibidem*.

gereea că din toate aceste dileme și dezbateri, știința istorică va fi cea în câștig, iar progresele vor fi lente, dar sensibile.

Dar înainte de toate istoricul, indiferent de metoda pe care o aplică, nu trebuie să scape din vedere faptul esențial, că istoria e făcută de oameni, să-și amintească că în societate un rol imens îl joacă activitatea nemijlocită a acestora. În acest sens sînt edificatoare cuvintele lui Engels, care își păstrează și azi valabilitatea : „... în istoria societății factorii activi

sînt numai oamenii înzestrați cu conștiință, care acționează cu rațiune sau cu pasiune în vederea unor scopuri anumite ; nimic nu se întîmplă fără o intenție conștientă, fără un scop voit”⁷.

Marian Stroia

⁷ K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 21, București, Edit. politică, 1965, p. 295.

ISTORIA ROMÂNIEI

AL. ALEXIANU, *Acest ev mediu românesc. Însemnări de iconografie și artă veche pămînteană* București, Edit. Meridiane, 1973, 382 p. + 73 figuri.

Citind titlul de pe coperta cărții — *Acest ev mediu românesc* — ne-am închipuit că, în sfîrșit, un autor s-a încumetat să ne înfățișeze caracterele acestei lungi perioade din istoria noastră. Conținutul cărții nu corespunde însă acestui titlu promițător (dar comercial), lucrarea fiind alcătuită dintr-o serie de articole relative îndeosebi la iconografie și istoria artelor, multe din ele publicate în diferite reviste și rămase fără un rîsunet deosebit.

Cartea se compune din cinci părți, în care cele 30 de articole sînt grupate mai mult cronologic decît tematic: 1) *Acest ev mediu românesc* (plină în sec. XV); 2) *Renaștere în Principate* (sec. XVI); 3) *Vremea lui Mihai Viteazul* (în care este vorba despre trei portrete); 4) *Cronicari, votevozi, cîltori, ostași* (sec. XVII—XVIII); aici este tratată și problema unor cîltori, problemă similară cu una dintr-un capitol precedent, și 5) *Zugrăvi și liturgii din veacul trecut*. După fiecare articol urmează niște „glose și izvoare”, în care autorul discută și unele probleme adiacente celor tratate în articolele respective.

Autorul ne anunță în prefața cărții (p. 7) că lucrarea d-sale oferă „o nouă viziune a lucrurilor sau fapte cu totul noi”, precum și „un punct de plecare”. Pentru a ne oferi o asemenea viziune sau punctul de plecare promis, autorul ar fi trebuit să posede o pregătire istorică temeinică.

Ceea ce am reproșa mai întîi autorului este apropierea forțată pe care o încearcă între diverse momente din istoria sau istoria artei noastre medievale și momente contemporane apusene, primele găsindu-și, după părerea d-sale, corespondență perfectă în fapte similare din Apus. Astfel, tiranii, vendetele și asasinatele „după moda Italiei” ar fi fost aduse de „sîrbi de seama lui Iacșici” (p. 79); oamenii Renașterii din sec. al XVI-lea ar fi fost aceiași și pe malul Răcătăului și în Spania, avînd „aceleași caractere și comportament... moravuri similare” etc. (p. 112). Fără îndoială că au existat „figuri de Renaștere și printre români”, cum spune autorul (p. 133), dar nu se poate pune semnul egalității atît de tranșant între două realități diferite doar pentru că între ele ar fi existat „o legătură secretă”, revelată doar autorului.

Făcînd să dispară ceea ce era propriu poporului român, autorul se întrebă el însuși: „ce a mai rămas astăzi propriu nouă din acest amalgam de lucruri, de obiceiuri, de mode și curente, răsăritene sau venetice, amețitor de bogate și ispititoare?” (p. 91). Este greu să acceptăm acest „amalgam”, în care nu mai recunoaștem poporul român cu geniul său creator, cu capacitatea sa deosebită de a asimila curente și influențe străine conform *specificului și nevoilor* sale.

Autorul pare a nu înțelege ceea ce este caracteristic „acestui ev mediu românesc” de care vorbește în prima parte a cărții sale. Ca și N. Iorga (pe care nu-l citează însă), autorul vrea să acrediteze ideea unei societăți feudale patriarhale, în care oamenii sînt „înfrățiți” prin „interesele lor comune, ca în sinul unei

mari ginți primitive agrare” (p. 10). Or, după cum se știe, societatea feudală era împărțită în clase antagoniste, în care nu poate fi vorba de „interese comune” și de „înfrățire”.

Nici caracterizarea trecutului nostru ca fiind alcătuit „de negură și de zgură” (p. 16) nu ni se pare prea fericită. În afară de „negură” și „zgură”, acest trecut este încărcat de lumină și de glorie care pun adeseori pecetea asupra unor epoci din istoria noastră.

Autorul încearcă să reînvie viața orașelor medievale, dar imaginea înfățișată de d-sa este în mare măsură falsă sau inexactă. Nu știm de unde a luat autorul știrea că „bătrnul oraș moldovenesc de odinioară” era „înconjurat de ziduri groase, cu creneluri și metereze, cu două, contraforți și turnuri de pază” (p. 10-11). Nici un izvor istoric nu atestă existența unor asemenea ziduri. În afară de cetățile de zid — care nu înconjurau însă orașele unele din acestea (Suceava, de pildă) au avut în secolele XIV-XV fortificații alcătuite din șanțuri de apărare și palisade de lemn¹, dar nici un oraș moldovean nu a fost înconjurat de ziduri, fapt remarcat de altfel, ca o ciudățenie, de către toți călătorii apuseni, obișnuiți cu astfel de ziduri.

Autorul caută să ne convingă că Despot Heraclidul a fost o mare personalitate și că a meritat, nu a uzurpat, tronul Moldovei (p. 134-135). Fără să negăm meritele personale ale acestui grec aventurier, ajuns domn al Moldovei, nu putem uita aspectele negative ale domniei sale, în primul rând fiscalitatea excesivă². Și caracterizarea făcută lui Petru Cercel, de domn „civilizator”, ni se pare exagerată.

Autorul afirmă (p. 116) că „două secole și mai bine, în Țara Românească, Ardeal și Moldova (începând cu viteazul Ioan de Hunedoara), domnesc bastarzii”. Oricine cunoaște istoria țărilor române își dă seama că o ase-

menea afirmație este neîntemeiată. Autorul este dornic să prezinte cititorilor săi și lucruri mai picante, ca aventurile galante ale domnilor cu diverse pescărițe „dulci la trup și iuți ca zvirleuge” (p. 117).

Cit privește pe aprodul Purice (p. 52-61), ne este greu să acceptăm legătura forțată făcută de autor între acest aprod legendar și familia Movilă din sec. al XVI-lea, pentru motivul că aceasta nu are nici o legătură cu Movilă din sec. al XV-lea, Ioan Movilă fiind fiul lui Iașco I Iudici³.

Autorul afirmă (p. 58) că pe vremea lui Grigore Ureche armura era ieșită din uz și că războinicii care o purtau erau rari. Totuși Miron Costin amintește în câteva rânduri de husarii poloni veniți în Moldova, oaste îmbrăcată „tot în hier, temeinică oaste foarte și neînfrântă”⁴, ceea ce dovedește că armurile erau încă destul de folosite prin părțile noastre.

Bartolomeu Brutti nu era italian, ci albanez italianizat, rudă probabil cu Sinan pașa⁵. Nu înțelegem însă legătura dintre el și zugrăvi (p. 87).

Dar, în afară de încercările de a prezenta o „viziune” nouă dar inexactă a istoriei noastre medievale, autorul are și ambiția de a aduce contribuții la lămurirea unor probleme de istoria artei medievale sau moderne.

Pentru d-sa „fenomenul artistic românesc” ar fi „un miracol izolat și stingher, inexplicabil doar prin simpla înfruntare a unei arte bizantine din vremea Paleologilor” dacă nu ar fi pus în legătură cu arta apuseană contemporană (p. 15). Cercetările mai noi ale lui Virgil Vătășianu, Corina Nicolescu, Răzvan Theodorescu și ale altora au dovedit însă că acest fenomen nu este „izolat și stingher” și că are rădăcini adinci în realitățile vieții de la nordul Dunării în care s-au asimilat în mod creator unele influențe străine.

Încercarea autorului de a plasa pe meșterul Manole-Manea în sec. al XIV-lea (p. 19-36) nu reușește pentru că probele aduse nu conving. Nu înțelegem ce legătură se poate stabili

¹ Vezi, mai nou, Mircea D. Matei, L. Chițescu, *Nouvelles données du problème de l'apparition des fortifications des villes moldaves au moyen-âge („Dacia”*, XI, 1967, p. 321-330) și Lucică Chițescu, *Fortificațiile Moldovei în secolele XIV-XVI. Cetăți voievodale și fortificații orașenești*, Buc., 1972.

² *Istoria României*, II, 1962 p. 908.

³ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, Buc., 1971, p. 317.

⁴ M. Costin, *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, p. 53, 69, 76.

⁵ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 295-296.

între girbaciul din mîna ispravnicului sau prezența voievodului pe șantierul de lucru și meșterul Manolă, ca și între îngroparea sub dărlimături a lui Manolă și zidirea iubitei în construcția sa, plasată în sec. al XIV-lea. În plus, bibliografia privind „jertfa zidirii” la diverse popoare este foarte bogată și folosirea ei ar fi fost foarte utilă și bine venită.

Afirmația autorului că din sec. al XVI-lea — „veac artistic pe care l-am bănuat atît de bogat” — ne-au rămas doar „urme sărace” (p. 84) nu este întemeiată, deoarece acest secol este puternic reprezentat în artă.

Întrebarea lui Alexianu despre meșterul pisaniei bisericii Sf. Dumitru din Suceava își găsește parțial răspunsul în *Istoria artelor plastice în România* a lui Virgil Vătășianu, unde, la p. 394, se afirmă că stema „repetă modelul creat de Mino da Fiesole pe o balustradă a Capelei Sixtine”.

Autorul face și două încercări de a identifica pe ctitorii români ai unor biserici din afara hotarelor țării, încercări nu prea izbutite, așa cum vom vedea.

La întrebarea *Cine este Iosif moldovalahul, fondatorul de la Phaneromene?* (p. 199—202), autorul răspunde că „bogatul dregător moldovean” ctitor a fost de fapt un negustor, Iosif, amintit în timpul domniei lui Despot vodă. Autorul nu ar trebui să uite că în această vreme trăiește și un mare dregător cu numele Iosif Veveriță, mare postelnic și pîrcălab (1550—1560)⁶, care ar putea fi la fel de bine ctitorul bisericii amintite.

La fel de puțin convingătoare este și încercarea autorului de a vedea în cei *Doi români ctitori în Bulgaria și Pind* pe Gheorghe și Constantin Roșca (p. 304—310), aceasta deoarece datele invocate de d-sa nu corespund realității⁷. În ce ne privește, credem mai curînd că este vorba de Iorga mare postelnic (1644—1649), numit în documente și Gheorghe, care avea o soră Cherața și care — fiind văr cu Vasile Lupu — putea întreține relații cu sudul Dunării⁸.

În studiile publicate în volumul recenzat autorul utilizează o bibliografie săracă, din

care lipsesc multe din lucrările mai noi sau unele deosebit de importante privind subiectele sau problemele tratate. Iată cîteva exemple: la studiul de la p. 40—51 nu este citată monografia lui D. R. Mazilu, *Sfînta Filofteia de la Argeș. Lămurirea unei probleme istorico-literare. Monografie hagiografică*, Buc., 1934, ca și bogata bibliografie indicată de autorul acestei recenzii în *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din Țara Românească*, I, p. 238 și urm. La articolul privind pe aprodul Purice (p. 52—61) nu este utilizată lucrarea Teodorei Voinescu, *Portretele lui Ștefan cel Mare în arta epocii sale*, în vol. *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, p. 473—478.

Despre influența Renașterii în Moldova și Țara Românească există, de asemenea, o bibliografie bogată, neutilizată sau necunoscută de autor: N. Iorga, *Cinci conferințe despre Veneția*, Buc., 1914; idem, *Influențele dalmato-venețiene în România* („Ramuri”, 1922, p. 746—748); Claudio Isopescu, *Orme di Roma nell'arte moldava* („Terra d'Italia”, II, 1927, fasc. 5, p. 203—206); V. Vătășianu, *Eléments du style renaissance dans l'art moldave* („Acta Historica Artium”, XIII, fasc. 1—3, 1967, p. 93—98) etc.

Pentru afirmația că frescele exterioare ale bisericilor moldovene aveau menirea să țină trează atenția locuitorilor împotriva primejdiei otomane (p. 126), trebuia neapărat citat studiul lui Sorin Ulea, *Originea și semnificația ideologică a picturii exterioare moldovenești* („Studii și cerc. de istoria artei”, 1963, nr. 1). Utilă ar fi fost și citarea (la p. 142—144) a lucrării lui G. Lăzărescu și N. Stoicescu, *Țările române și Italia pînă la 1600*, Buc., 1972, paragraful *Aventurieri și pretențiuni...*, cu multe știri necunoscute autorului. Despre Filip Moldoveanu (p. 166 și urm.) deosebit de important este studiul introductiv istoric al lui Ludovic Demény la *Evangeliarul slavo-român de la Sibiu*, Buc., Edit., Academiei, 1971, și el necunoscut autorului. În sfîrșit, despre Mina zugravul și soliile sale (p. 188 și urm.) există un articol al lui V. Brătulescu publicat în „Mitropolia Olteniei”, 1963, nr. 3—4, p. 201—206. Am putea prelungi lista

⁶ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 335—336.

⁷ *Ibidem*, p. 434—435.

⁸ *Ibidem*, p. 410—411.

numeroaselor lucrări omise de autor, dar ne oprim aici.

Am mai remarca apoi numeroasele numiri greșite, care ar fi avut nevoie de o erată. Iată câteva: Ladislav Comnenul (p. 26) este de fapt Ladislau Cumanul; Alexandru Sacerdoșeanu (p. 49) este cunoscut cu numele de Aurelian Sacerdoșeanu; Ludovic de Luxemburg (p. 80) se numea în realitate Sigismund, Ludovic cel Mare fiind alt rege al Ungariei etc.

O serie de note utilizate de autor nu au aici nici un fel de legătură cu textul la care se referă. Astfel, nota 18 de la p. 35 nu se leagă de cele spuse la p. 30, unde se susține (greșit) că recompensarea zugravilor cu pământuri echivala cu o înnoobilare; nota se referă la textul din josul paginii, unde se vorbește de biciul din mîna ispravnicului. Tot astfel, nota 14 de la p. 99 nu are legătură cu cele spuse de autor la p. 83 despre cererea de zugravi italieni făcută de Al. Lăpușneanu la 1560, precum nota de la p. 194 nu are nici o legătură cu Ștefan Bathory, citat la p. 172, ci se referă la... satele lui Mihai Viteazul! etc.

N. Stoicescu

DAN SIMONESCU, *Codex aureus*, București,

Edit. Meridiane, 1972, 101 p.

În seria „Manuscris”, la Editura Meridiane, a fost publicat, la sfîrșitul anului 1972, evangheliarul din Lorsch, manuscris care se păstrează la Biblioteca Centrală de Stat a R.S.R., Filiala Batthyáneum din Alba Iulia.

La începutul studiului, autorul schițează un istoric al *Codex-ului aureus*. Manuscrisul este opera unei școli de scribi și miniaturişti (Academia Palatina) din secolul al IX-lea, din timpul domniei împăratului franc Carol cel Mare (742 — 814). Inițial, codicele s-a păstrat în biblioteca *Sanctus Nazarius*, la mănăstirea din Lorsch (R. F. Germania). Înregistrat în catalogul acestei biblioteci sub titulatura *Evangelium scriptum cum auro pictum habens tabulas eburneas*, manuscrisul se afla încă, la 1479, la Lorsch,

dată la care i se renovează legătura, după cum ne mărturisește o discretă însemnare.

Frederic de Hessen, principele elector al Palatinatului, „achiziționează” codicele, în anul 1555, introducîndu-l în biblioteca imperială din Heidelberg. După mai multe decenii, în vremea războiului de 30 de ani (1618 — 1648), cu prilejul asediului Heidelbergului (1622) de către mercenarii generalului Tilly, comandantul Ligii catolice, cînd este pustiită și biblioteca imperială a orașului, niște soldați dornici de cîștig, ar fi împărțit codicele.

Prima parte, conținînd evangheliile lui Matei și Marcu, ajunge la Viena, în condiții nebuloase, în biblioteca arhiepiscopului Cristophoro Migazzi. De la acesta este cumpărată, spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, împreună cu vreo 8 000 de volume, de către episcopul Transilvaniei, Ignatius de Batthyáni. La ora actuală, partea întii a manuscrisului, Lorsch I, se găsește în biblioteca Batthyáneum din Alba Iulia și nu la Muzeul de istorie a R.S.R., cum precizează autorul. A doua parte, cea care cuprinde evangheliile lui Luca și Ion, era inventariată, în anul 1623, deci la un an după devastarea bibliotecii imperiale din Heidelberg, în catalogul bibliotecii Vaticanelor din Roma (Pal. lat. 50). Nu se știe, cu precizie, cum a ajuns aici. Coperțile originale ale evangheliarului se găsesc, în momentul de față, la *Victoria and Albert Museum* din Londra (nr. inv. 138/1866) și la *Museo Sacro* din Roma.

Cu sprijinul citorva țări europene, printre care și România, a fost deschisă la Aachen (Aix la Chapelle), în anul 1965, o expoziție închinată epocii lui Carol cel Mare. Pentru întia oară din anul 1622. *Codex aureus* a fost prezentat în întregime, bucurîndu-se de un succes deosebit. Cu aceeași ocazie, s-au realizat, în bune condiții tehnice, mai multe facsimile.

În continuare, Dan Simonescu cercetează particularitățile grafice ale codicei. Copiștii anonimi au folosit pentru cele 476 de pagini limba latină, cerneală din aur și purpură, textul fiind scris în uncia carolină, pe un pergament extrem de bun (probabil piele de capră). Foile sînt ornamentate cu peste 3 600 de chenare, din care se desprind aproape 100 de tipuri. La scrierea evangheliarului din

Lorsch o tratare aparte au „începuturile” (*Incipit*...) și inițialele, împodobite cu numeroase elemente zoomorfe. Culoarele predominante sînt roșu închis, albastru, violet, verde. Ele nu și-au pierdut, prin scurgerea timpului, nimic din prospețime.

După istoricul și particularitățile grafice ale manuscrisului, autorul tratează, în mod firesc, *pictura*. Din cele 476 de pagini, 455 sînt ornate. Dintre acestea se remarcă, în chip deosebit, canoanele liturgice de la Lorsch I (concordanța între evanghelii) și portretele evangheliștilor. Autorul întreprinde o detaliată prezentare a monumentalului *Majestas Domini* (F 18 v), care presupune mîna dibace a unui remarcabil artist, ce stăpînea tainele desenei și particularitățile culorilor.

Legătura manuscrisului din Lorsch constituie o altă problemă de analiză pentru semnatul studiului. Copertile originale ale codicelui, care se găsesc la Londra și la Roma, sînt realizate din plăcuțe de fildeș, sculptate cu o înaltă măiestrie, înfățișînd scene religioase încadrate în rame de aur.

Școala palatină din vremea lui Carol cel Mare și Grupul de manuscrise Ada sînt ultimele chestiuni prezente în studiul prof. Dan Simonescu. Ținînd seama de caracteristicile manuscriselor carolingiene de tipul Ada (denumirea derivă de la notița de pe evanghelia din Tiera), mai mulți specialiști cred că evangheliarul din Lorsch este opera unui scrib anonim, din grupul Ada, care l-ar fi realizat la Aachen, pe la 810, din porunca împăratului Carol cel Mare. Reputatul istoric de artă V. Vătășianu are altă opinie: codicele ar fi scris de trei copişti la date diferite. Lorsch I, superior din punct de vedere grafic și pictural părții de la Roma, este atribuit unui artist franc, de formație italiană, chiar cu reminiscențe bizantine, pe cînd Lorsch II este opera tirzie a unui alt meșter, din jurul anului 800. Evanghelia lui Marcu, partea cea mai slabă sub raport artistic, s-ar datora unui meșter „stîngaie”.

Dan Simonescu caracterizează *Codex aureus*, pe drept cuvînt, „...o capodoperă caligrafică și miniaturistică aparținînd epocii împăratului franc Carol cel Mare”. Autorul crede că manuscrisul este produsul școlii de copişti și miniaturiști care a funcționat la

vechea mănăstire din Lorsch, unde s-a și păstrat la început.

Studiul are meritul că înfățișează pentru prima dată bibliofililor români evangheliarul din Lorsch. Este însoțit de 40 de facsimile în culori, dintre care mai reușite ni se par doar detaliile, și de un rezumat în limba franceză, înlesnind specialiștilor și amatorilor de artă străini să intre în contact cu una din capodoperele indiscutabile ale renașterii carolingiene. Fără să dea soluții definitive, prin conținutul și forma sa, studiul prof. Dan Simonescu este un material peste care nu se va putea trece ușor, atunci cînd cineva va mai cerceta *Codex aureus*.

Iacob Marza

VASDRAVELLIS I. K., ‘Ο Φιλικός καὶ ἀγωνιστὴς Γιάννης Φαρμάκης. ‘Η ἡρωικὴ ἀμυνα στὴ Μολδαβία (Eteristul și luptătorul Ioan Farmache. Apărarea eroică în Moldova), Salonic, 1972, 63 p.

Istoricul de la Salonic I. K. Vasdravellis, secretarul Societății de studii macedonene, cunoscut și în țară mai ales prin lucrările sale publicate cu privire la haiducia în Balcani (de curînd a apărut ediția a II-a) și la activitatea patrioților macedoneni în revoluția greacă din 1821, a publicat de curînd lucrarea pe care o prezentăm acum.

În studiul său, autorul, bazîndu-se pe izvoare grecești, românești, rusești, austriece și sîrbești, caută să scoată în evidență părțile necunoscute pînă acum din viața și activitatea compatriotului său dinainte și din timpul revoluției grecești din 1821.

Titlurile celor șase capitole, care oglindesc conținutul cărții, sînt următoarele: I. Τὸ ἀρματολίκι στὴν περιοχὴ τοῦ Ἀλιάκμονα (Haiducia în regiunea Aliacmon); II. ‘Ο Φαρμάκης Φιλικός (Farmache eterist); III. ‘Ο Φαρμάκης στὴν Μολδοβλαχία (Farmache în Moldovlahia); IV. Ἀπὸ τὸ Δραγατσάνι στὰ βουνά τῆς Μολδαβίας (De la

Drăgășani în munții Moldovei); V. Ἡ ἀντίστασις στὸ μοναστήρι τοῦ Σέκου (Rezistența la mănăstirea Secu); VI. Μυθικὸς ἡρωϊσμός τοῦ Φαρμάκη καὶ τὸ τραγικὸ τέλος (Eroismul legendar al lui Farmache și sfârșitul său tragic).

Monografia istoricului grec, bazată pe o bogată bibliografie, este astăzi cea mai completă despre revoluționarul Ioan Farmache, al cărui nume este trecut și în istoria țării noastre, prin activitatea sa desfășurată în Principatele Române și prin relațiile sale cu domnitorul Ioan Caragea și Tudor Vladimirescu.

În cele ce urmează vom face unele mici completări, care pot să slujească autorului la o eventuală nouă ediție.

Din monografia lui Vasdravellis nu rezultă când a venit Farmache pentru prima dată în Principatele Române. Dintr-un document care se află la Arhivele statului din București, vedem că el se afla în București la 17 iulie 1816.

Autorul se ocupă de încercarea frunțașilor eteriști din București, printre care și Farmache, de a atrage de partea Eteriei pe Miloș Obrenovici și de a colabora cu el, dar ne miră faptul că nu se ocupă deloc de relațiile lui Tudor Vladimirescu cu frunțașii eteriști din București. Vasdravellis nu amintește de cele două legăminte semnate în capitala Țării Românești de Farmache alături de Iordache Olimpiotul și Tudor Vladimirescu, primul în august 1819 iar al doilea în ianuarie 1821, câteva zile înainte de izbucnirea revoluției.

Casa boierului Bellu nu se afla în Iași, cum afirmă Vasdravellis, ci în București, și aici a avut loc binecuvîntarea steagului Eteriei, la care au luat parte Farmache și Aristia, care a ținut steagul în timpul procesiunii. La Iași steagul eterist a fost binecuvîntat în biserica Trei Ierarhi de mitropolitul Moldovei Veniamin, în prezența șefului Eteriei, Alexandru Ipsilanti.

Istoricul grec acordă prea mare încredere memorialistului Ivan Liprandi. Materialele rămase de la el și publicate în *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. V, trebuie utilizate cu mai multă prudență,

deoarece uneori afirmațiile lui Liprandi nu sînt obiective și induc în eroare pe cercetători.

Despre acțiunea eroică a eteriștilor de la mănăstirea Secu nu s-a spus încă ultimul cuvînt. Sînt multe materiale care trebuie cercetate și, după cum spune și Vasdravellis, este nevoie de trudă, bună credință și mare atenție la utilizarea izvoarelor (p. 39).

Cît despre sfârșitul tragic al lui Farmache, autorul putea să utilizeze și cîteva rapoarte diplomatice trimise de la Constantinopol, în care sînt date amănunte interesante despre decapitarea lui Farmache și a celor douăzeci de tovarăși ai lui și atitudinea unor puteri străine față de acest act barbar al turcilor.

Completările noastre nu scad valoarea monografiei, care poate fi utilizată de cercetătorii noștri cu mult folos.

Nestor Camariano

IULIAN CÂRȚÂNĂ, ILIE SEFTIUC, *Dunărea în istoria poporului român*, București, Edit. științifică, 1972, 404 p.

În ultimii ani, un fenomen cu accentuată tendință care se constată în istoriografia românească îl reprezintă sporirea preocupărilor privind studierea rolului și importanței marelui fluviu în viața poporului nostru. Acest lucru îl dovedește și recenta lucrare a lui Iulian Cârțână și Ilie Seftiuc, operă care vine să se adauge volumelor cu tematică similară, apărute în anii anteriori¹. Prelucrînd un vast material documentar în mare parte inedit, monografia amintită se axează în principal pe reliefaarea cîtorva din momentele importante ale luptei duse de România pentru apărarea drepturilor sale de riveran al fluviului, pentru respectarea și consfințirea oficială a poziției

¹ L. Bădulescu, G. Ganja, E. Glaser, *Contribuții la studiul istoriei regimului internațional al Dunării*, București, Edit. științifică, 1957; Paul Gogeanu, *Dunărea în relațiile internaționale*, București, Edit. politică, 1970

corespunzătoare a statului român în tratatele internaționale.

Lucrarea propriu-zisă este precedată de o *Introducere* (p. 1—15) în care este trecută succint în revistă istoriografia problemei. Se evidențiază aici că problematica Dunării a atras un mare număr de autori, de preocupări și profesii diferite, dintre care mai notabile au rămas contribuțiile lui Mihail Kogălniceanu, Nicolae Iorga, Eugeniu P. Botez, Grigore Antipa, Dinu C. Arion, Nicolae Dașcovici.

Capitolul I se ocupă de *Însemnătatea geografică și economico-strategică a Dunării*. Autorii relevă aici importante avantaje ale marelui fluviu pentru viața economică și politică a românilor: utilă arteră de transport, cale de legătură cu Marea Neagră și prin ea la căile de apă ale globului, obstacol natural în calea invadatorilor, marile resurse de hrană.

În cadrul capitolului al doilea atenția autorilor s-a îndreptat spre evidențierea locului și rolului Dunării în istoria României până la sfîrșitul primului război mondial.

În perioada dominației turcești asupra țărilor române, Imperiul otoman a fost stăpînul și controlorul de necontestat al fluviului. După declinul și decăderea tot mai accentuată a acestuia, România a făcut eforturi susținute pentru a-și impune drepturile sale legitime asupra fluviului.

Un moment important în cadrul acestui proces l-a constituit Congresul de la Paris din 1856. Tratatul încheiat cu prilejul congresului conținea și o serie de articole privitoare la regimul Dunării, care au constituit un adevărat statut al fluviului și au rămas în vigoare până la primul război mondial.

Una din prevederile importante, cu repercusiuni ulterioare nebanuite, avea să fie și înființarea Comisiunii europene a Dunării, organism menit să vegheze la respectarea prevederilor tratatului. În deceniul al 8-lea al secolului al XIX-lea, în condițiile redeschiderii chestiunii orientale, lupta tenace a poporului român pentru cucerirea independenței sale politice a făcut ca problema Dunării să se afle și ea între temele dezbătute de cele două congrese de pace (San Stefano și Berlin).

Regimul Dunării stipulat cu acest prilej oglindea în special tendințele Austro-Ungariei

de a-și impune dominația asupra celei mai mari părți a fluviului. În același timp, prin oficializarea autonomiei Comisiei europene a Dunării față de statul riveran (în speță România) se aduceau serioase atingeri suveranității noastre. Acest punct va constitui un izvor de viitoare contradicții și conflicte între România și acest organism. Cu acest prilej, ieșea la iveală atitudinea caracteristică marilor puteri de desconsiderare a aspirațiilor și intereselor legitime ale statelor riverane, tendința de satisfacere numai a propriilor interese, indiferent de prejudiciile care acestea le cauzau celorlalți.

O edificatoare dovadă în acest sens a constituit-o refuzul marilor puteri de a admite România printre țările participante la Conferința (din martie 1883) de la Londra, unde s-au discutat și adoptat hotărîri asupra unor probleme care interesau țara noastră în cel mai înalt grad: prelungirea mandatului Comisiei europene, stabilirea regulamentului de poliție și navigație pentru zona Galați — Porțile de Fier, a jurisdicției C.E.D. ș.a.

Al treilea capitol al lucrării urmărește poziția statului român față de chestiunea Dunării în perioada 1918—1921. După primul război mondial, Comandamentul aliat a împărțit Dunărea în mai multe sectoare puse sub controlul Comisiei interaliatate a Dunării, organism provizoriu, cu caracter militar, care în această perioadă a coexistat cu Comisia europeană a Dunării.

Acastă împărțire a fluviului reflecta noua situație creată în urma încheierii războiului. Principiul conform căruia „învîgătorii au întotdeauna dreptate” a funcționat și acum. Marile puteri învingătoare (Anglia, Franța, Italia) au profitat de noua conjunctură internațională pentru a-și extinde influența în zonele în care până atunci se manifestase hegemonia țărilor învinse.

În acest context s-a schimbat și componența Comisiei europene a Dunării, în care intră acum Anglia, Franța, Italia și România.

La Conferința de pace de la Paris, problema Dunării s-a numărat printre cele aflate pe agenda de lucru a dezbaterilor. Datorită însă divergențelor acute care s-au manifestat între delegații țărilor participante, nu s-a putut ajunge la o soluție finală, din care cauză s-a

stabilit ținerea unei conferințe speciale consacrate definitivării statutului politico-juridic al fluviului.

Lucrările Conferinței internaționale consacrate problemei Dunării, desfășurate la Paris între august 1921–1922, au reliefat tendințele expansioniste ale marilor puteri de a-și impune controlul asupra acestei importante căi de navigație.

În situația creată, statele riverane (România, Republica Cehoslovacă, Regatul Sîrbocroato-sloven) au adoptat, pe parcursul desfășurării lucrărilor conferinței, o atitudine solidară, fapt care le-a permis să-și apere, în condiții mai bune, interesele proprii.

Conferința stabilea crearea unei Comisii internaționale a Dunării (care înlocuia vechia Comisie interaliată), a cărei competență se întindea pe porțiunea de la Ulm la Brăila, și menținerea Comisiei europene a Dunării pe zona cuprinsă între Brăila și vărsarea Dunării în mare. Ca urmare a eforturilor depuse de statele riverane, în frunte cu România, prevederile finale ale Statutului Dunării au fost mult îmbunătățite față de modul cum fuseseră concepute inițial (în proiectul francez asupra acestei probleme), deși multe din prevederile lui, ce încălcău drepturile naturale ale statelor riverane, n-au putut fi înlăturate.

Un condensat volum de informații a fost utilizat de autori în elaborarea celui de-al cincilea capitol al lucrării, care tratează despre *Politica României în chestiunea Dunării în anii 1922–1936*. Sînt relevate cu acest prilej activitatea României în vederea îmbunătățirii condițiilor de navigație pe Dunăre în perioada interbelică, acțiunea politică și diplomatică a statului român în cadrul Comisiei internaționale a Dunării, ca și atitudinea sa față de regimul politico-administrativ al zonci Porților de Fier.

Un extrem de interesant episod descris în unul din subcapitolele lucrării este cel al diferendului dintre România și Comisia europeană a Dunării privind limitarea atribuțiilor acestui organism, adus spre soluționare în fața Curții permanente de justiție de la Haga. Cu această ocazie este evidențiată suplețea diplomatică și adîncul patriotism al lui Nicolae Titulescu, care s-a ridicat cu tărie în apărarea pozițiilor

statului român. Cu clarviziunea politică care îl caracteriza, Titulescu și-a exprimat rezerva față de „soarta procesului de la Haga”.

Ultimul capitol se ocupa de lupta României între 1936 și 1939 pentru modificarea Statutului Dunării, văzută ca o parte integrantă a luptei sale pentru apărarea suveranității și independenței naționale.

Ca urmare a eforturilor tenace duse în decursul perioadei interbelice, România a reușit să obțină în august 1938 (la conferința de la Sinaia) modificarea serioasă a atribuțiilor C.E.D., care din punct de vedere practic sînt reduse la minimum. Dar în același timp, situația încordată din Europa în anii premergători celui de-al doilea război mondial a facilitat și tentativa Germaniei care a reușit să desființeze Comisia internațională a Dunării și să fie admisă ca membru al C.E.D. În acest fel în perioada care a urmat Germania va deveni stăpînă pe marile fluviu, folosindu-l în cea mai mare parte în scopuri militare.

În încheiere autorii evidențiază ideile majore ce au constituit coordonatele principale pe care este axat volumul: lupta României pentru respectarea drepturilor sale legitime asupra Dunării, eforturile sale de a crea un front unic cu celelalte puteri riverane în vederea apărării în comun a intereselor, tentativele marilor puteri de a căuta să-și impună controlul și hegemonia asupra fluviului.

În încheiere, considerăm oportun a face cîteva remarci pe marginea volumului în discuție. Astfel, ni se pare că titlul volumului este oarecum prea larg, nu reflectă în mod corespunzător conținutul lucrării, deoarece, de exemplu, Dunărea în perioada medievală a istoriei poporului nostru nu e tratată decît foarte succint, accentul principal punindu-se pe epoca modernă și mai ales pe cea contemporană.

De asemenea, considerăm că Dunărea nu e încadrată — ca resurse și facilități economice — în contextul situației economice a României din perioada tratată. În fine, lucrarea ar fi avut de cîștigat, dacă pe lîngă materialul de arhivă (utilizat din abundență) autorii ar mai fi folosit și alte categorii de izvoare — colecții de periodice ale epocii, de pildă, — care

ar fi întregit și completat valoarea informațională a lucrării citate.

Aceste mici scăderi nu prejudiciază însă asupra meritelor incontestabile ale monografiei lui Iulian Cârțână și Ilie Seftiu, care, repre-

zentînd o contribuție de prim ordin la aprofundarea unui domeniu de interes major al istoriei patriei, se înscrie ca o realizare notabilă a istoriografiei românești actuale.

Marian Stroia

ISTORIA UNIVERSALĂ

* * * *Loi de jugement, compilation attribuée aux empereurs Constantin et Justinian, versions slave et roumaine établies par Mihail Andreev et Gheorghe Cronț. Association internationale d'études sud-est européennes. Études et documents concernant le sud-est européen. Nr. 4. Bucarest, 1971, 191 p.*

„Asociația internațională de studii sud-est europene”, cu sediul la București, înființată încă din 1963, sub auspiciile organizației UNESCO și ale Consiliului internațional de filozofie și științe umaniste, AIESEE (= prescurtarea denumirii în limba franceză), a desfășurat timp de zece ani o rodnică activitate științifică, concretizată în congrese, colocvii, conferințe, reuniuni și schimburi de specialiști, ediții de texte și documente, monografii etc., așa cum stabilește art. 6 din statut. În afară de acestea, AIESEE publică, începînd din 1963, — deci chiar din anul înființării —, un *Buletin* trimestrial în limba franceză, al cărui sumar, pe lângă partea informativă, cronică, semnalări, note, recenzii, mai cuprinde și studii substanțiale din domeniul științelor umaniste, semenate de specialiști aparținînd cu precădere țărilor din această parte a Europei.

Colaborările sînt foarte variate, încît fiecare număr al buletinului acoperă, într-o măsură mai mică sau mai mare, aria cercetărilor de balcanistică. Créd că după revista Institutului de studii sud-est europene („Revue d'études sud-est européennes”) — care continuă într-o formă lărgită tradiția cercetărilor sud-est europene inaugurate de

N. Iorga — buletinul AIESEE, prin apariția lui calendaristică la intervale mult mai scurte, conferă o și mai mare acuitate problemelor de balcanistică și de sud-est europeanistică.

Începînd din 1966, AIESEE și-a lărgit activitatea, incluzînd în planul său editorial publicarea unor „studii și documente privitoare la Europa de sud-est”. Pînă în momentul de față, au apărut în această colecție cinci volume de documente și studii, cu implicații în istoria culturii și civilizației popoarelor din Balcani¹. Editate într-o limbă de întinsă circulație și cu o mare acuratețe științifică, aceste materiale sînt menite să îmbogățească patrimoniul cercetărilor de balcanologie. Lucrarea de care ne ocupăm aici face și ea parte din această colecție și — fiind vorba de o colaborare interbalcanică —, se încadrează cel mai bine în planul editorial al asociației.

În adevăr, doi specialiști în istoria dreptului, prof. Mihail Andreev (Sofia) și Gh. Cronț (București), publică un text juridic, în versiune slavă și românească, cunoscut în literatura de specialitate sub numele de *Legea*

¹ Nestor Camariano, *Chansons et opuscules de l'Hétairie, publiés à Jassy en 1821*, Nr. 1, Bucarest, 1966; Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés roumaines 1769—1830*, Nr. 2, Bucarest, 1970; Al. Dușu, *Les livres de sagesse dans la culture roumaine*, Nr. 3, Bucarest, 1970; Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines 1831—1848*, Nr. 5, Bucarest, 1972.

lui *Justinian*. E vorba de o compilație care în manuscrisele slave poartă numele de *Suda*, iar în cele românești de *Cartea de judecată*. În cele două versiuni există un mare număr de reguli identice, însă textul românesc în raport cu textul slav prezintă unele abateri, rezultate de pe urma adaptării dispozițiilor originare la realitățile românești sau, pur și simplu, din necunoașterea unor termeni ai izvorului original.

Ambele texte, slav și românesc, sînt precedate de cite un studiu introductiv, în care autorii se ocupă de paternitatea, răspîndirea și semnificația istorică a textelor editate. Astfel, M. Andreev precizează că din așa-zisa *Lege a lui Justinian* au circulat două redacții: una succintă, de proveniență mai veche, alta lărgită, de dată mai nouă, care formează originalul celor două versiuni, slavă și românească; ambele producții aparținînd manuscriselor din codexul legiurii lui Ștefan Dușan. Folosind o metodă enunțiativă, autorul stabilește raportul dintre redacția lărgită a *Legii lui Justinian* și alte texte juridice medievale care au intrat în componența acesteia (*Sintagma* lui Matei Vlastares, redacție succintă a *Legii lui Justinian*). De pe urma interpolării au rezultat însă modificări și adaosuri, pe care prof. Andreev le denunță, fără o apropiere comparativă a textelor. Căutînd să identifice sursa unor atare schimbări, autorul descoperă unele analogii între redacția lărgită a *Legii lui Justinian* și vechiul text juridic slav *Legea pentru judecata mirenilor*, despre care afirmă că a fost redactat pe teritoriul Bulgariei medievale². De aici, prezumția că autorul redacției lărgite a *Legii lui Justinian*, deci a compilației noastre, a cunoscut total sau în parte *Legea pentru judecata mirenilor*. Și totuși, prof. Andreev constată că, în ansamblu, între aceste două legiuri există unele

deosebiri, ca o consecință a condițiilor în care a luat naștere. *Legea pentru judecata mirenilor* a fost alcătuită în ultimul deceniu al sec. al IX-lea, pe cînd cealaltă abia la finele sec. al XVI-lea.

Deoarece în componența redacției lărgite au intrat și dispoziții de origine consuetudinară, în chestiuni de drept civil și penal, prof. Mihail Andreev e ispitit să admită că autorul compilației aparținea unei populații din Imperiul otoman și că era un om învățat pentru vremea lui. Foarte probabil, un călugăr. Ba, ceva mai mult, textul compilat a putut fi alcătuit de mitropolitul Paisie de la Ipek sau de unul din ciracii săi — ipoteză formulată încă din 1928 de A. Soloviev. O ultimă chestiune de care se ocupă prof. Andreev sînt factorii care au solicitat elaborarea redacției lărgite a *Legii lui Justinian*. Necesitatea adoptării acestei legiuri, susține autorul, s-a simțit pe de o parte din motive patriotice, iar pe de alta, nevoi imediate, cu caracter social, au impus elaborarea unui atare text, spre a veni în ajutorul tribunalelor comunale și ecleziastice.

Problemele schițate de prof. Andreev, deși necesită desigur o dezbateră mai largă, totuși — și în această formă — lărgesc sfera cercetărilor privitoare la răspîndirea normelor de drept bizantin la popoarele din Balcani.

Urmează textul slav, compus din 86 de articole, însoțit de traducerea în limba franceză. Deoarece textele sînt publicate paralel, cu indicația paginajului din original, transpunerea într-o limbă modernă a instituțiilor juridice poate fi urmărită cu ușurință. Deși e foarte greu de înveșmîntat în tiparele unei limbi moderne arsenalul instituțional al unei legiuri alcătuite într-o limbă moartă cu aproape patru veacuri în urmă, totuși, cu excepția unor nuanțe pe care nu e locul să le relevăm aci, prof. Andreev a izbutit să pună în circulație un text inteligibil și util pentru studiul instituțiilor juridice bizantino-slave, intrate în patrimoniul popoarelor din sud-estul Europei.

În introducerea sa, Gh. Cronț analizează cu egală competență cîteva probleme pe care

² Problema oblrșiei acestei legiuri e încă în litigiu. Ipoteza prof. Andreev a fost contestată de Josef Vašica, care susține că *Legea pentru judecata mirenilor* n-a putut lua ființă decît în Moravia Mare.

Vezi argumentele și bibliografia la J. Vašica, *K otázce puvodu zakona sudného ťjudem*, „Slavia”, Praha, XXX (1961), 1, p. 1—19.

le pune textul românesc al acestei compilații. Deși ne aflăm în domeniul ipotezelor, Gh. Cronț dă totuși uneori alte soluții. De pildă, în chestiunea legată de numele împăratului Constantin Justinian, în seama căruia compilatorul anonim pune această legiuire, Gh. Cronț crede că e vorba de un fenomen de asociere prin suprapunere a două nume, evident răsunătoare și legate între ele printr-o filiație genealogică. Justinian al II-lea (685—695; 705—711), la care se referă titlul cărții de judecată, era fiul lui Constantin al IV-lea (668—685) — amindoi aparținând dinastiei heracleene. Apropierea a fost înlesnită și de faptul că în textul compilației au intrat și dispoziții din codul rural bizantin, legiuire agrară care a circulat sub numele împăratului Justinian.

În această problemă prof. Andreev ne oferă o explicație tot atât de prezumtivă. Prezența celor două nume de împărați în titlul compilației se explică prin interpolarea în corpul acesteia a unor dispoziții de drept din *Legea lui Justinian*, versiunea succintă, și din *Legea pentru judecata mirenilor*, atribuită împăratului Constantin cel Mare. Compilatorii, dacă au fost mai mulți, au ținut ca opera lor să aibe girul și prestigiul istoric al celor doi împărați bizantini. Avem de-a face, fără îndoială, cu o suprapunere de nume, fenomen deseori întâlnit în sfera literaturii manuscrise din evul mediu.

În ceea ce privește locul unde s-a putut alcătui textul *Cărții de judecată*, spre deosebire de prof. Andreev, Gh. Cronț înclină să creadă că acest fapt s-ar fi petrecut într-un centru de veche sinteză bizantino-slavă, cum a fost, de pildă, Ohrida. Însă nu exclude nici cealaltă ipoteză.

Versiunea românească prezentată de Gh. Cronț s-a păstrat într-un manuscris din 1776, deși ar putea fi o copie mai veche. Ea conține 18 capitole cu 152 de paragrafe, însă nenumerate, Materialul nu este sistematizat. Compilatorul a extras fără noimă dispoziții și reguli din surse bizantine, postbizantine, ca și din dreptul consuetudinar slav și român. De aceea, autorul procedează la o grupare selectivă a stipulațiilor juridice cuprinse în *Carlea de judecată*, tocmai pentru a trezi

interesul cercetătorilor. În versiunea românească sînt cuprinse măsuri pentru apărarea *ordinii sociale*, dispoziții privitoare la *dreptul de judecată*, norme de *drept agrar*, reguli care definesc *dreptul de familie*, *dreptul de moștenire* ș.a. Surprinzător de interesante mi se par rînduiele pentru construcția caselor. Multe din ele, dacă nu chiar toate, se găsesc și în legiurile urbanisticii moderne. Iată, de pildă, cît de frumos și de actual sună dispoziția privitoare la croirea străzilor: „Ulița cetății trebuie să fie largă, ca de două pari, adică pași, pentru răsfațarea cetății” (p. 173).

Tot atît de semnificative sînt și măsurile referitoare la ridicarea de școli „în cetăți, orașe și sate”, precum și obligațiile ce revin autorităților bisericești și părinților cu copii de vîrstă școlară. Pe bună dreptate subliniază Gh. Cronț că „textul e însuflețit de un înalt spirit pedagogic superior pentru țările noastre din sec. al XVIII-lea” (p. 153). Pasajul privitor la învățămînt și școli poate fi considerat un adevărat regulament pentru organizarea învățămîntului public din cele două Principate, învățămînt care, în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, scăpase din strînsarea tiparelor bisericești și se laicizase

Cele două versiuni ale aceluiași text juridic — slav și românesc — transpuse într-o limbă de largă circulație sporesc cu mult sfera cercetărilor de drept comparat din această zonă a Europei de răsărit. Astfel se verifică puterea de receptivitate a spiritului românesc, atît față de valorile culturii occidentale, cît și față de cele bizantine. Încă o dovadă că radiația fascinantă a culturii bizantine a contribuit într-o foarte mare măsură la crearea acelor valori spirituale comune popoarelor din sud-estul Europei. Publicarea lucrării de care ne-am ocupat aci ar putea constitui un imbold pentru colaborări similare și în alte domenii ale istoriei și culturii popoarelor din Balcani,

Tr. Ionescu-Nișcov

WOLFGANG HILGER, *Ikongraphie Kaisers Ferdinands I. (1503—1564)*, Wien, 1969, 214 Seiten, 124 Abbildungen auf 60 Tafeln und I Farbtafel.

Prin publicarea volumului de față, Wolfgang Hilger încearcă acoperirea unei lacune existente în domeniul studiilor iconografice dedicate diversilor membri ai casei de Habsburg și în care Ferdinand I (1503—1564) a ocupat doar un loc secundar¹.

Scopul lucrării este o prezentare cât mai completă a principalelor opere iconografice, contemporane și postume împăratului, cu ajutorul cărora trăsăturile psihice și fizice ce se conturează din acestea să întregască pe cele desprinse din izvoare narative, obținându-se astfel o imagine cât mai clară a înfățișării, a caracterului și obiceiurilor acestui monarh.

Pornind la pregătirea acestui studiu, autorul constată că deși Ferdinand s-a aflat aproape toată viața în umbra fratelui său, împăratul Carol al V-lea, s-au păstrat totuși un număr imens de reprezentări ale sale, pornind de la tablourile comandate pictorilor oficiali ai curții din Viena și ajungând la simple plăci de teracotă. Desigur că din această multitudine de lucrări un număr restrâns sînt autentice, în rest fiind vorba de copii, variații și prefaceri a cîtorva originale lucrate în cele mai diferite tehnici artistice.

În prima parte a volumului său, Wolfgang Hilger trece în revistă principalele reprezentări ale lui Ferdinand, grupate pe perioade mari de ani ce se încadrează între anumite evenimente politice și care acoperă

tot cursul vieții acestui monarh. La sfîrșitul fiecăruia din aceste paragrafe autorul adaugă fragmente din izvoare narative contemporane, care prezintă evoluția trăsăturilor psihice și fizice așa cum se conturează ele în reprezentările iconografice ale lui Ferdinand. În continuarea primei părți a lucrării, Wolfgang Hilger prezintă într-un capitol și iconografia postumă mai bogată mai ales din secolele XVII și XVIII, autorul subliniind că acest lucru s-a datorat interesului genealogic, de care s-a bucurat Ferdinand de Habsburg și după moartea sa.

Autorul schițează apoi un portret al acestui împărat, realizat pe baza reprezentărilor autentice cunoscute, iar pentru deplina edificare a cititorilor adaugă un excurs cu acele lucrări iconografice în care Ferdinand a fost greșit identificat. Prima parte a lucrării se încheie prin citarea unor fragmente de texte narative contemporane din cei mai reprezentativi autori (Sandoval, Contarini, Mogenico, Tiepolo etc.) care scot în evidență personalitatea lui Ferdinand de Habsburg.

Partea a doua cuprinde catalogul foarte amănunțit al reprezentărilor iconografice ale lui Ferdinand încadrate cronologic și pe genuri artistice (picturi în ulei, fresce, mozaicuri, picturi pe sticlă, tapiserii, grafică și miniaturi, desene, sculpturi, medalii și monezi, sigilii etc.). În continuare lucrarea conține un indice bibliografic, unul de persoane și altul de localități. La sfîrșitul cărții sînt grupate 124 de reproduceri (alb-negru), ce întregesc sugestiv datele prezentate de autor în lucrare; la acestea se adaugă o reproducere color (ce apare pe coperta cărții) reprezentînd un tablou pictat în 1521 de Hans Maler.

Lucrarea lui Wolfgang Hilger reprezintă un interesant și documentat reper în bibliografia dedicată lui Ferdinand de Habsburg, demonstrînd în același timp necesitatea și importanța ce trebuie acordată studiilor de iconografie, știință care, deși se află între istorie și istoria artei, nu este suficient valorificată de nici unul din aceste domenii de cercetare.

Ștefana Simionescu

¹ În timpul domniei acestui monarh, relațiile diplomatice și politice între casa de Habsburg și domnia Moldovei și Țării Românești s-au intensificat, două fiind momentele mai importante și anume: încheierea primului tratat diplomatic și politic între Moldova lui Petru Rareș (1527—1538; 1540—1545) și Ferdinand, în anul 1535, și susținerea materială și militară de către Habsburgi a lui Despot ajuns domn al Moldovei în anii 1561—1563, cunoscut mai ales pentru încercarea introducerii luteranismului și a culturii occidentale în această parte a Europei.

R. ERNEST DUPUY și TREVOR N. DUPUY,
*The Encyclopedia of Military History from
 3500 B.C. to the Present*, Harper and
 Row Publishers, New York, 1970, 1406 p.

Proliferarea considerabilă a lucrărilor de istorie — cărți, studii, articole etc. — a atras după sine, cu necesitate, sporirea atât a sintezelor, cât și a instrumentelor de lucru specifice. Simțul de orientare în mozaicul istoriografic actual dobândește prin aceste din urmă lucrări virtuți noi de siguranță și selecție.

Concepută ca un punct de referință de autoritate acoperind întreaga istorie militară a lumii și ca oglindă selectivă a istoriei războiului pe parcursul experienței umane înregistrate, enciclopedia pe care o prezentăm se dovedește un instrument de lucru valoros. Autorii — militari de profesie — nu s-au limitat numai la înregistrarea seacă a faptelor și evenimentelor de natură militară, ei au încercat și o interpretare a acestora, fără ca astfel să scadă din valoarea ca sursă de informații și de referință a lucrării. Ceea ce se poate reproșa cu temei celor doi Dupuy este concepția lor asupra războiului. Ei îl consideră „inerent naturii umane și concomitent întregii existențe omenești de la primii oameni ai cavelor pînă la cei ai zilelor noastre”. Mai mult, susțin — cu totul falsă — „armele sofisticate de azi cu o mare putere de distrugere n-au modificat substanțial dorința omului de a recurge la forță pentru a-și impune voința asupra altora”.

Greutatea alcătuirii unei lucrări de asemenea proporții reiese evident. Referințele sînt diverse și contradictorii, mai există încă necunoscute în istoria militară mondială dar, mai presus de acestea, se găsește imensa dificultate a trierii, a selecției faptelor și evenimentelor. Autorii mărturisesc cu sinceritate că „a trebuit să fim arbitrari cu un subiect atât de vast ca al nostru”.

Pentru simplificare autorii au împărțit în mod arbitrar istoria universală în 21 de perioade specifice. Fiecăreia dintre acestea i se dedică un capitol special, precedat de un eseu introductiv care prezintă suma trăsă-

turilor militare principale ale epocii, progresul înregistrat în arta militară, tactică, armament, organizare etc. Restul capitolului este dedicat spațiilor geografice pe secțiuni regionale în cadrul cărora se inserează subsecțiuni care prezintă cronologic principalele evenimente militare referitoare la fiecare stat, națiune sau popor din regiunea respectivă.

Adăugîndu-le părților introductive ale fiecărui capitol, autorii au inclus, acolo unde a fost cazul, scurte descrieri ale sistemelor militare naționale.

Un index general cuprinde numele proprii și evenimentele menționate în text. Indexuri separate sînt consacrate bătăliilor, asediilor și războaielor,

Bibliografia este unilaterală. Se folosesc în exclusivitate lucrările istorice occidentale sau traduceri în limba engleză ale clasicilor antichității. Limitarea, în acest mod, a ariei de informare a condus, obiectiv, la erori sau omisiuni.

Referirile la istoria militară a României nu pot să mulțumească cititorii români. Se înțelege că economia lucrării a impus o selecție riguroasă; numai că evenimentelor militare românești li s-a acordat un spațiu insuficient, iar uneori interpretarea celor prezentate este eronată sau datarea greșită.

Bănuind similitudini și în ce privește istoria militară a altor popoare, subînțelegem existența unor „pete albe” în cuprinsul enciclopediei discutate. Chiar așa fiind, valoarea ei ca instrument de lucru rămîne nealterată și impune respectul nostru pentru cei 10 ani de muncă intelectuală de bună calitate depusă de autori.

I.E. Mihail

GÜNTER VOGLER, HANS VETTER,
*Preussen. Von den Anfängen bis zur
 Reichsgründung. Mit 52 Abbildungen und
 zwei Karten*, Berlin, VEB Deutscher
 Verlag der Wissenschaften, 328 p.

Cartea aceasta reprezintă, după diferitele scrieri ale lui Franz Mehring, prima sinteză

materialist-marxistă consacrată evoluției statului prusac și a „fenomenului prusac” din istoria Germaniei. De la polemică la polemică, Karl Marx și Friedrich Engels cu prusismul reacționar, aceste confruntări au devenit un arsenal stabil al luptei de clasă și al mișcării muncitorești, Cartea celor doi istorici marxști din Republica Democrată Germană se înscrie volt pe această linie, continuând deci o tradiție inițiată de Marx și Engels. G. Vogler și H. Vetter își încep lucrarea cu un titlu pragmatic *Königsberg 1701 und Versailles 1871*. La 18 ianuarie 1701 electorul Brandenburgului Frederic al III-lea și-a pus singur coroana regală pe cap, proclamându-se Frederic I rege al Prusiei. La 18 ianuarie 1871 regele Prusiei Wilhelm I și-a pus pe cap la Versailles coroana imperiului german, devenind împăratul Wilhelm I. Reliefind paralelismul dintre aceste două încoronări, cei doi autori își pun următoarea întrebare: cum a fost posibil ca Prusia să ocupe un loc

atât de important în istoria Germaniei? Or, întreaga lucrare urmărește evoluția statului brandenburgic; respectiv prusac, de la începutul veacului al XVI-lea și până la 1871, având mereu ca preocupare primordială să dea răspuns la această întrebare. Concluzia autorilor sintetizează întreaga expunere: „Despotismul militar a fost și a rămas trăsătura caracteristică a evoluției continue de la statul prusac până la imperiul germano-prusac. Cu ajutorul lui membrii dinastiei Hohenzollern și-au dobândit forța teritorială, pe care au lărgit-o printr-o politică de jaf, cu ajutorul lui clasa dominantă și-a consolidat și apărât poziția privilegiată din acest stat, cu ajutorul lui ea a instaurat regimul reacționar îndreptat împotriva tuturor mișcărilor democratice și revoluționare, cu ajutorul lui a înecat în sine revoluția burgheză-democratică din Germania și mișcările de eliberare națională din alte țări”.

Adolf Armbruster

REVISTĂ DE ISTORIE

INDEX ALFABETIC

ANUL XXVI, 1973

GENERALITĂȚI, ISTORIOGRAFIE, TEORIA ȘI METODA ISTORIEI

	<u>Nr.</u>	<u>Paș.</u>
Mesajul adresat tovarășului NICOLAE CEAUȘESCU de Comitetul Central al P.C.R., Consiliul de Stat și Consiliul de Miniștri, cu prilejul aniversării a 55 de ani de viață și 40 de ani de activitate în rîndurile mișcării comuniste	1	I
Mesajul de felicitare al Academiei de Științe Sociale și Politice adresat tovarășului NICOLAE CEAUȘESCU, secretar general al Partidului Comunist Român și președinte al Consiliului de Stat al Republicii Socialiste România, cu prilejul aniversării a 55 de ani de viață și a 40 de ani de activitate de partid	1	V
★		
HUREZEANU, DAMIAN, Progresul ca legitate istorică în lumina concepției marxist-leniniste	2	223
OLTEANU, ȘTEFAN, Probleme prioritare ale evului mediu timpuriu românesc	4	677

Istorie medie

ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU, M.M., Aspecte ale vieții economice din orașele și ȋrgurile Dobrogei sub stăpînirea otomană (sec. XV—XVII)	1	33
ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU, M.M., Dimitrie Cantemir, istoric al Imperiului otoman	5	971
BREZEANU, STELIAN, Asupra începuturilor pătrunderii monedei niceene la Dunărea de Jos	4	699
CERNOVODEANU, PAUL, ALVINA LAZEA și CARATAȘU MIHAI, Din corespondența inedită a lui Dimitrie Cantemir	5	1023
COSMA, VIOREL, Personalitatea muzicală a lui Dimitrie Cantemir în contextul culturii europene din secolele XVIII—XIX	5	991

	<u>Nr.</u>	<u>Pag.</u>
DEMÉNY, LIDIA, Regimul negustorilor străini din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVII-lea	2	283
DEMÉNY, LUDOVIC, Tradiție și continuitate în „Hronicul” lui Dimitrie Cantemir. Contribuții	5	947
GEORGESCU, VALENTIN AL., Observații asupra structurii juridice a proprietății orășenești în Țara Românească și Moldova (1711—1831)	2	255
HOLBAN, MARIA și L. DEMÉNY, Originalul și traducerea latină a „Diplomei lui Petru I” dată lui Dimitrie Cantemir, cuprinzând condițiile tratatului moldo-rus din 1711	5	1067
HOPE, TREVOR, Rapoartele lui sir William Sidney Smith asupra stării principatelor Moldova și Țara Românească în anul 1792	4	715
HURDUBEȚIU, ION, Puncte de vedere cu privire la raporturile dintre coloniștii germani și populația autohtonă românească în spațiul carpato-danubian în evul mediu timpuriu	6	1179
ILIEȘ, AURORA și MARIETA ADAM, Date noi despre circulația și cititorii operei lui Dimitrie Cantemir „Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea”	5	999
LEHR, LIA, Mihnea al III-lea (Mihail III Radu) (1658—1659)	6	1161
PIPPIDI, ANDREI, Politică și istorie în proclamația lui Dimitrie Cantemir din 1711	5	923
REZACHEVICI, CONSTANTIN, Poziția mării boierimi din Țara Românească față de Mihai Viteazul și Simion Movilă (noiembrie 1600—august 1601)	1	49
SACHELARIE, OVID, Dimitrie Cantemir istoric al dreptului și al instituțiilor juridice	5	957
ȘERBAN, CONSTANTIN, Contribuții la repertoriul corespondenței lui Dimitrie Cantemir	5	1051
ȘTEFĂNESCU, ȘTEFAN, Originea, continuitatea și unitatea poporului român în concepția lui Dimitrie Cantemir	5	915

Istorie modernă

ABRUDAN, PAUL și DOMNICA AVRIGEANU, Sibiul în timpul revoluției de la 1848—1849 din Transilvania	3	513
BERINDEI, DAN, Știri din presa din Heidelberg privind moartea lui Alexandru Ioan Cuza	3	555
BUȘE, CONSTANTIN, Dezvoltarea orașului Galați (1848—1861)	6	1195
CĂZĂNIȘTEANU, CONSTANTIN, Știri privitoare la activitatea unei asociații transilvane create în urma revoluției române de la 1848—1849	3	497
CHIRIȚĂ, GR., Presa, opinia publică din România la moartea lui Cuza Vodă	3	545
DÎRDALĂ, IONEL, Generalul Bem și românii bucovineni	3	531
IACOȘ, ION, Semnificația politică, ecoul intern și internațional al creării Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România	3	559
IONESCU-NIȘCOV, TR., Cazul Dunin	1	65
JINGA, VICTOR, Economistul D.N. Preda (1842—1901)	4	729
MACIU, VASILE, Mișcarea românească pentru republică în epoca revoluției de la 1848	3	437
MACIU, VASILE, S.I. Popov și luptele politice din Moldova în octombrie—decembrie 1858	1	5

	Nr.	Pag.
MATEESCU, CORNELIU, Atitudinea antimonarhică a lui G. Panu reflectată în ziarul „Lupta”	6	1219
MUNTEANU, NORA ZIZI, „Noua gazetă renană” și revoluția de la 1848 din Țara Românească	3	537
PASCU, ADRIAN TH., Ioan Axente Sever și revoluția română de la 1848 . . .	3	475
RĂDULESCU ZONER, ȘERBAN, România în fața crizei internaționale din iulie 1914	1	81
STAN, APOSTOL, Călătoria pe Dunăre a revoluționarilor exilați de la 1848. Însemnări inedite de C.A. Rosetti	3	525
STAN, APOSTOL, O acțiune politică pentru cucerirea independenței naționale în timpul războiului franco-prusian (1870—1871)	4	749
STĂNCULESCU, FLOREA, Școala din Țara Românească în sprijinul revoluției de la 1848	3	459
STROIA, MARIAN, Karl Marx și problema agrară în Internaționala I	2	233

Istorie contemporană

BANTEA, EUGEN, Insurecția antifascistă din România în desfășurarea generală a războiului purtat contra Reichului nazist	1	117
CAMPUS, ELIZA, Poziția internațională a României în anii 1938—1940	6	1139
GALEA, AUREL, Consiliul Dirigent. Organizarea, atribuțiile și cauzele desființării sale	2	299
HERLEA, ALEX., Contribuții la istoria economiei miniere în Munții Apuseni. Prezentarea arhivei societății „MICA”	1	101
KOSEV, DIMITĂR, Insurecția din septembrie 1923 din Bulgaria	4	683
NICOLAESCU, NICOLAE, Crearea Sindicatelor unitare și locul lor în mișcarea muncitorească revoluționară din România în anii 1923—1929	6	1235
PORȚEANU, ALEXANDRU, Traian Vuia—militant social-politic patriot . . .	4	767
RUSȘINDILAR, PETRU, Aspecte privind întărirea unității de acțiune a clasei muncitoare și făurirea partidului unic muncitoresc	3	577
SAIZU, IOAN, Considerații asupra politicii „prin noi înșine” în perioada 1922—1928 (I)	2	319
SCURTU, IOAN, Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918—1926) .	4	785

DOCUMENTAR

ANDREESCU, ȘT., În jurul unui document inedit de la Matei Basarab . . .	4	799
CAMARIANO, NICOLAE, Un eterist fruntaș din București: Nicolae Scufos .	4	803
CONSTANTINESCU, ALEX., Despre învățăturile lui Neagoe Basarab . .	1	131
CONSTANTINIU, FL., Un izvor nou despre operațiile militare din Transilvania și Ungaria în vara și toamna anului 1944	6	1271
CRONȚ, GHEORGHE, Influențe romano-bizantine în dreptul românesc din epoca fanariotă	2	339
DEUTSCH, ROBERT, Aplicarea testului lui Student la procesele-verbale ale Conferinței de la Montreux	4	817
ESKENASY, VICTOR, Un nou izvor referitor la prima domnie a lui Petru Rareș	1	137

	Nr.	Pag.
GEORGESCU, ION, Fundația „Emanoil Gojdu” în sprijinul studenților și elevilor români din Austro-Ungaria	2	353
GÖLNER, CAROL, Cîteva referiri la dezvoltarea manufacturilor din Transilvania în anii 1760—1780	2	349
IONESCU, TRAIAN, Noi mărturii asupra începuturilor relațiilor dintre România și Brazilia	6	1263
ISAR, N., Ideile social-politice ale lui Iosif Genilie, profesor la Colegiul național „Sf. Sava” (1831—1852)	6	1251
PIPPIDI, ANDREI, Cronica armenilor din Camenița. Noi spicuiuri privitoare la istoria românilor	1	145
SUCIU, I. D., Traian Vuia. Noi contribuții documentare	2	367

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

APOSTOL, GELU, Sesiunea științifică „300 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir”	5	1079
ARMBRUSTER, ADOLF, Ciclu de conferințe în R.F. Germania.	5	1083
ARMBRUSTER, ADOLF, Comemorarea lui Dimitrie Onciul la Suceava	4	830
BERINDEI, DAN, Conferința de la Klagenfurt consacrată situației țărânului din Europa centrală și răsăriteană.	1	173
BUȘILĂ, VALENTINA, Al IX-lea Congres internațional al frontierelor romane	1	163
BUȘILĂ, VALENTINA, Centenar muzeal	2	382
CERNOVODEANU, PAUL, Călătorie de studii în R.P. Ungară.	3	612
CERNOVODEANU, PAUL și L. DEMÉNY, Sesiunea științifică internațională consacrată lui Gh. Doja	1	167
COLUMBEANU, SERGIU, Călătorie de documentare în Statele Unite ale Americii	3	614
CONSTANTINIU, FLORIN, Simpozionul internațional „Rolul popoarelor nomade în civilizația Asiei Centrale”	5	1082
DECEI, AUREL, O nouă încercare de a localiza orașul Vicina	4	846
GRIGORAȘ, NICOLAE, Cercetări în Arhivele centrale din Varșovia, (12—26 octombrie 1972)	4	849
IONIȚĂ, GHEORGHE I., Lucrările Comisiei mixte a istoricilor din R.S. România și U.R.S.S.	3	610
IOSA, MIRCEA și ANASTASIE IORDACHE, Călătorie de documentare în U.R.S.S.	3	611
ISCRU, GHEORGHE D., Cu privire la cercetarea istoriei învățămîntului	1	157
KAKUCS, LAJOS, Sesiune de comunicări științifice dedicată aniversării a 1000 de ani de existență a orașului Satu Mare	1	161
MARINESCU, STELE, Sesiunea Adunării generale a Academiei de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România	3	600
MĂNESCU I. NICOLAE, Activitatea Comisiei de heraldică, genealogie și sigilografie de pe lângă Institutul de istorie „N. Iorga” în 1971—1972	1	164
MÎRZA, IACOB, Sesiunea științifică de la Alba Iulia consacrată comemorării a 100 de ani de la moartea lui Avram Iancu	1	159
OLTEANU, CORNELIA, Omagiu unui ilustru înaintaș al învățămîntului românesc	3	609
OLTEANU, ȘTEFAN, Simpozion științific la Curtea de Argeș.	5	1081

	Nr.	Pag.
PĂPAȚOSTEA, ȘERBAN, Simpozionul „Căderea Constantinopolului, antecedente și urmări”	6	1277
PORȚEANU, ALEXANDRU, Comemorarea lui Vasile Lucaciu	3	602
RUSENESCU, MIHAIL, Călătorie de studii în U.R.S.S.	1	172
STROIA, MARIAN, Centenarul Muzeului Banatului	3	605
ȘTROIA, MARIAN, Sesiunea de comunicări a Direcției monumentelor istorice și de artă	3	608
STROIA, MARIAN, Sesiunea de comunicări pe tema „Însemnătatea istorică a creării primului partid politic al clasei muncitoare din România”.	4	829
ȘERBAN, CONSTANTIN, Al V-lea Congres internațional de filozofie medievală	1	169
ȘERBAN, CONSTANTIN, A 25-a sesiune a cursurilor de vară de la Universitatea din Caen	6	1277
ȘERBAN, CONSTANTIN, Colocviul internațional consacrat luptei dintre papalitate și imperiu	2	385
UDREA, TRAIAN, Colocviul internațional de la Zamosc (R.P. Polonă) privind „Expulzările de populație efectuate de cel de-al III-lea Reich și de aliații săi în teritoriile ocupate în timpul celui de-al doilea război mondial” (17—20 oct., 1972)	2	384
UDREA, TRAIAN, Sesiunea științifică „Particularitățile revoluției populare din România”	2	380
WAGNER, GABRIELA, Publicațiile membrilor institutului de istorie „N. Iorga” pe anul 1972	4	832
* * * Activitatea Institutului de istorie „N. Iorga” în anul 1972	3	587
* * * Manifestări consacrate aniversării republicii	2	377
* * * Cronică	1	175
* * * Cronică	2	387
* * * Cronică	3	618
* * * Cronică	4	852
* * * Cronică	5	1084
* * * Cronică	6	1279
* * * Teze de doctorat	1	176
* * * Teze de doctorat	2	389
* * * Teze de doctorat	3	619
* * * Teze de doctorat	4	853
* * * Teze de doctorat	5	1088
* * * Teze de doctorat	6	1279

RECENZII

BABICI, ION, <i>Solidaritate militantă antifascistă</i> , București, Edit. politică, 1972, 308 p. (<i>Ion Iacoș</i>)	6	1296
BOICU, L., <i>Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii (1853—1856)</i> București, Edit. Acad., 1972, 478p. (<i>Șerban Rădulescu Zoner</i>) . . .	2	394
CONSTANTINESCU-IAȘI, PETRE, <i>Pagini de luptă din trecut</i> , București, Edit. politică, 1972, 359 p. (<i>Ion Apostol</i>)	5	1098
COPOIU, NICOLAE, <i>Istoria Comunei din Paris</i> , București, Edit. științifică, 1971, 251 p. (<i>Al. Vianu</i>)	2	398
DUȚU, ALEXANDRU, <i>Cărțile de înțelepciune în cultura română</i> București, Edit. Academiei, 1972, 168 p. „Biblioteca istorică”, XXXIV. (<i>Gh. Cronț</i>) . .	1	182

	Nr.	Pag.
KREISSLER, FELIX, <i>De la révolution à l'annexion. L'Autriche de 1918 à 1938</i> , Paris, Presses Universitaires de France, 1971, 419 p. (Nicolaie Dascălu) . . .	4	877
FOSSIER, ROBERT, <i>Histoire sociale de l'Occident médiéval</i> , Paris, Librairie Armand Colin, 1970, 382 p. „Collection „U.” Serie „Histoire medievale” dirigée par Georges Duby (C. Șerban).	1	191
HUREZEANU DAMIAN, C. <i>Dobrogeanu-Gherea. Studiu social-istoric</i> , București, Edit. politică, 1973, 467 p. (Vasile Maciu)	6	1283
IORDACHE, ANASTASIE, <i>Viața politică în România 1910—1914</i> , București, Edit. științifică, 1972, 367 p. (Mircea Iosa)	6	1290
LATOUCHE, R., <i>Les origines de l'économie occidentale (IV—XI siècles)</i> Paris, Editions Albin Michel, 1970, 401 p. Bibliothèque de Synthèse historique „L'Evolution de l'humanité”, tom XLIII (Constantin Șerban)	4	871
LĂZĂRESCU, GEORGE, NICOLAE STOICESCU, <i>Italia și Țările Române pînă la 1600</i> , București, Edit. științifică, 1972, 406 p. + 16 foi ilustr. (Andrei Pipidi).	4	855
LIDDELL, HART, B.N., <i>History of the Second World War</i> , London, Cassell, 1970, 768 p. (Fl. Constantin și M.E. Ionescu)	3	640
MATEI, VLAD, <i>Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (secolele XV—XVIII)</i> , București, Edit. Acad. R.S.R., „Biblioteca istorică XXXVII, 1973, 186 p. (Gh. Georgescu Buzău)	6	1300
MUȘAT, MIRCEA și ION ARDELEANU, <i>Viața politică în România: Partidele politice 1918—1921</i> , București, Edit. politică, 1971, 320 p. (I. Scurtu) .	3	630
PAPACOSTEA, ȘERBAN, <i>Oltenia sub stăpînire austriacă. 1718—1739</i> , București, Edit. Academiei, 1971, 342 p. („Biblioteca istorică”, XXIII) (Fl. Constantin)	1	179
STAHL, H.H., <i>Studii de sociologie istorică</i> , București, Edit. științifică, 1972, 235 p. (Șt. Olteanu)	2	391
VAIDA, PETRU, <i>Dimitrie Cantemir și umanismul</i> , București, Edit. Minerva, 1972, 310 p. Colecția „Universitas” (M. Stroia)	5	1089
VANCU, MILAN, <i>Mala Antania, 1920—1938</i> (Mica Înțelegere 1920—1938), Belgrad, Edit. Titovo-Uzice, 1969, 398 p. (Dumitru Tușu)	1	186
WRIGHT, GORDON, <i>The ordeal of total war 1939—1945</i> , Stanford University, Harper and Row Publishers, New York, 1968 (Mihai Ionescu)	5	1102
* * * <i>Eastern and Western Europe in the Middle Ages</i> , edited with an introduction by Geoffrey Barraclough, London, Harcourt Brace Javanovitch, 1970, 216 p. (History of European Civilization Library). (Șerban Papacostea) . . .	2	402
* * * <i>Călători străini despre țările române</i> , vol. IV, volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Edit. științifică, 1972, 634 p. cu ilustr. (P. Binder) . . .	4	864
* * * <i>Dejiny Statu a Praha na území Československa v Období Kapitalizmu I, 1848—1918</i> (Istoria statului și dreptului pe teritoriul Cehoslovaciei în perioada capitalismului, I, 1848—1918) Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej Akademie Vied, 1971, 448 p. (Ion Sykora)	3	634
* * * <i>Oasea cea mare. Tradiții înaintate ale luptei maselor populare din România pentru libertate și independență națională</i> . București, Edit. militară 1972, 360 p. (C. Rezachevici)	5	1093
* * * <i>Populație și societate. Studii de demografie istorică</i> . Sub red. prof. St. Pascu, I, Cluj, Edit. Dacia, 1972, 356 p. (Louis Roman)	3	621

Nr. Pag.

REVISTA REVISTELOR

APOSTOL, GELU, „București, Materiale de istorie și muzeografie”, VIII (1971), 464 p. IX (1972) 454 p.	5	1110
APOSTOL, ION, „Anale de istorie”, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., an XVII (1971) nr. 1—6, București, Edit. „Știința”, 1232 p.	2	409
ARMBRUSTER, ADOLF, „Forschungen zur volks und landeskunde”, XIV, (1971), nr. 1—2; XV (1972) nr. 1—2	3	645
JOIȚA, VIRGIL, „Historica” vol. II (Revista Centrului de științe sociale Craiova) Edit. Academiei, 1971, 317 p.	1	197
STROIA, MARIAN, „Revue de l'Institut de sociologie”, Université libre de Bruxelles, 1972, nr. 2, 324 p.	6	1309

ÎNSEMĂRI

Istoria României

ALEXIANU, AL. <i>Acest ev mediu românesc. Însemnări de iconografie și artă veche pămînteană</i> , București, Edit. Meridiane, 1973, 382 p. + 79 fig. (N. Stoicescu)	6	1315
BRANIȘTE, VALERIU, <i>Amintiri din închisoare (Însemnări contemporane și autobiografice)</i> . Studiu introductiv de Miron Constantinescu și Alexandru Porțeanu. Ediție îngrijită și note de Alexandru Porțeanu. București, Edit. Minerva, 1972, 610 p. (I.D. Sucu);	1	203
CEAUȘESCU, ILIE și VASILE MOCANU, <i>România în războiul pentru independența națională, 1877—1878</i> . Contribuții bibliografice, Edit. militară, București, 1972, 232 p. (C. Căzănișleanu)	4	885
CĂRȚĂNĂ, IULIAN, ILIE SEFTIUC, <i>Dunărea în istoria poporului român</i> , București, Edit. științifică, 1972, 404 p. (M. Stroia)	6	1320
DUNĂRE, NICOLAE, <i>Țara Birsei</i> , București, Edit. Academiei R.S.R., 1972, vol. I, 475 p. + 23 h. + 140 fig. alb-negru, (Maria Constantin)	5	1117
GEORGESCU, VLAD, <i>Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines 1831—1848</i> , Bucarest, 1972, 291, p. (Apostol Stan)	3	651
GHINDEA, TEODOR și NICOLAE LATEȘ, <i>Monografia Gurghitului, Tîrgu-Mureș 1971, 190 p. (Vasile Netea)</i>	3	655
GÜNTER VOGLER, HANS VETTER, <i>Preussen. Von den Anfängen bis zur Reichsgründung</i> , mit 52 Abbildungen und zwei Karten, Berlin, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, 328 p. (Adolf Armbruster)		
HITCHINS, KEITH, <i>Cultură și naționalitate în Transilvania</i> , Cluj, Edit. Dacia, 1972, 95 p. (Lucian Boia)	5	1120
LOGHIN, AUREL, MARIA PLATON, GH. PLATON, <i>Universitatea „Al. I. Cuza” Iași</i> , București, Edit. Litera, 1971, 145 p. (I. Salzu)	5	1122
MĂCIUCĂ, CONSTANTIN, <i>Dimitrie Cantemir</i> , București, Edit. Albatros, 1972, 342 p. (Gelu Apostol)	5	1115

	Nr.	Page.
NCOLESCU, CORINA, <i>Istoria costumului de curte în țările române. Secolele XIV—XVIII</i> , București, Edit. științifică, 1970, 305 p., 21 pl. color, 203 pl. alb negru + 78 fig. (<i>Maria Constantîn</i>)	1	205
PĂRNUȚĂ, GH., <i>Începutul culturii și învățămîntului în județul Dimbovița, Tîrgoviște</i> , 1972, 282 p. (<i>G.D. Iscu</i>).	4	888
POSEA, GR., M. JELENICZ ș.a. <i>Județul Buzău</i> , București, Edit. Academiei, 1971, 134 p. + 50 fig. (<i>D. Gh. Ionescu</i>)	1	207
RĂDULESCU, ANDREI, <i>Pagini din istoria dreptului românesc</i> , București, Edit. Academiei, 1970, 362 p. (<i>Gheorghe Cronț</i>)	2	422
SIMONESCU, DAN, <i>Codex Aureus</i> , București, Edit. Meridiane, 1972, 101 p. (<i>Iacob Mărza</i>)	6	1318
VASDRAYELLIS, I.K. 'Ο Φιλικός και αγωνιτής Γιάννης Φαρμάκης. 'Η ήρωική άμυνα στη Μολδαβία (Eteristul și luptătorul Ioan Farmache. Apărarea eroică în Moldova), Salonic, 1972, 63 p. (<i>Nestor Camariano</i>)	6	1319
TRÓCSÁNY, ZSOLT, <i>Teleki Mihály, Erdély és a Kurucmozgalom 1690-ig</i> (Teleki Mihály, Transilvania și mișcarea curuților pînă la 1690), Akademiai Kiado, Budapest, 1972, 334 p. (<i>Ludovic Demény</i>)	4	891
* * * <i>Cluj. Pagini de istorie revoluționară. 1848—1971</i> (Oameni și fapte, locuri), Cluj, I. P. Cluj, 1971, XII + 418 + 20 pl. (<i>Traian Udrea</i>)	2	419
* * * <i>Evangeliarul slavo-român de la Sibiu. 1551—1553</i> , București, Edit. Academiei, 1971, 418—419 p. (<i>Paul Cernovodeanu</i>)	3	657
* * * <i>Erdély jobbágyok panaszlevelei. Kórdokumentumok az erdélyi falu életéből 1771—1848</i> (Jalbele iobagilor transilvăneni. Documente de epocă privitoare la viața satului din Transilvania 1771—1848). A leveleket valogata, bevezetőtanul és jegyzetével ellátta Kovách Géza (Selectarea jalbelor studiul introductiv și note explicative de Kovach Géza), București, Edit. Kriterion, 1971, 256 p. (<i>L. Demény</i>)	1	208
* * * <i>Marx în publicistica română</i> , Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., București, 1972, 530 p. (<i>M. Stroia</i>)	2	417
* * * <i>Mihail Kogălniceanu. Documente diplomatice</i> . Edit. politică, București, 1972, 551 p. (<i>Apostol Stan</i>)		883
* * * <i>Monografia istorice-economice ale Reștei</i> (<i>Alexandru Porșeanu</i>)	3	654
* * * <i>Muzeul de istorie Bistrița. File de istorie</i> . Culegere de studii, articole și comunicări, 1971, 356 p. (<i>Vasile Netea</i>)	4	893
* * * <i>Uzina Oțelul Roșu 1796—1971</i> . Studiu monografic. Reșița, 1971, XII + 190 p. (<i>Alexandru Porșeanu</i>)	2	421

Istoria universală

BÖNIS, GYÖRGY, <i>A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon</i> (Intellectualitatea juridică din Ungaria pînă la Mohacs), Budapest, Akademiai Kiadó, 1971, 446 + 2 p. + 8 tabele (<i>Carol Vekov</i>)	2	424
BOULOISEAU, MARC, <i>La République jacobine, 10 août 1792 — 9 Thermidor an II</i> , Paris, Editions du Seuil, 1972, Collection „Nouvelle histoire de la France contemporaine”, 290 p. (<i>Lucia Taftă</i>)	2	429
CHECKLAND, S. G., <i>The rise of industrial society in England 1815—1885</i> , London, Longman, 1971, 471 p. (<i>M. Stroia</i>)	3	665

	Nr.	Paș.
DUPUY, R. ERNEST și TREVOR N. DUPUY, <i>The Encyclopedia of Military History from 3500 B. C. to the Present</i> , Harper and Row Publishers, New York, 1970, 1406 p. (I. E. Mihail)	6	1327
FINES, JOHN, <i>Who's who in the Middle Ages</i> , London, Anthony Blond, 1970, XII + 218 p. (Adolf Armbruster)	4	896
GALLO, MAX, <i>Maximilien Robespierre. Histoire d'une solitude</i> , Paris, Librairie Académique Perrin, 1969, 352 p. (Marian Stroia)	4	899
GODECHOT, JACQUES, <i>Les révolutions (1770—1799)</i> , Paris, Presses Universitaires de France, 1970, collection „Nouvelle Clio”, L'histoire et ses problèmes, 424 p. (Constantin Șerban)	3	658
HILGER, WOLFGANG, <i>Ikongraphie Kaiser Ferdinands I (1503—1564)</i> Wien, 1969, 214 Seiten, 124 Abbildungen auf 60 Taffeln und I Farbtafel. (Ștefana Simionescu)	6	1326
MATSCHKE, KLAUS, PETER, <i>Fortschritt und Reaktion in Byzanz im 14. Jahrhundert. Konstantinopel in der Bürgerkriegsperiode von 1341 bis 1354</i> , Berlin, Akademie Verlag, 1971, 264 p. (Cristina Rotman)	1	209
OBERMANN, KARL, <i>Die ungarische Revolution von 1848—1849 und die demokratische Bewegung in Deutschland</i> (Revoluția maghiară din 1848—1849 și mișcarea democratică din Germania), Budapest, Akadémiai Kiado, 1971, 70 p. (I. Bidianu)	3	661
PADRÓN, FRANCISCO, MORALES, <i>Historia del Descubrimiento y Conquista de America</i> (secunda edición), Madrid, Editora Nacional, 1971, 615. p. (Ion I. Neacșu)	2	431
POLISENSKY, JOSEPH, <i>Der Krieg und die Gessellschaft in Europa 1618—1648</i> , Praha, Akademie Nakladatelstvi Cekoslovenske, Akademie Ved, 1971, 241p. (Cristina Rotman)	3	663
REES, GORONWY, <i>La grande crise de 1929. La capitalisme remis en question</i> , Paris, Editions Albin Michel, 1972, V + 316 p. (Nicolae Dascălu)	3	669
TVETKOVA, BISTRA, Памятна битка народа (Memorabila luptă a popoarelor) Warna, 1969, 290 p. (Tr. Ionescu-Nișcov)	4	894
VOVELLE, MICHEL, <i>La chute de la monarchie (1787—1792)</i> , Paris, Editions du Seuil, 1972, collection „Nouvelle histoire de la France contemporaine”, 288 p. (Marian Stroia)	1	214
ZACEK, JOSEPH, FREDERICK, PALACKY, <i>The historian as Scholar and Nationalist</i> , The Hague-Paris, 1970, 137 p. (Lucian Boia)	4	897
* * * Cuadernos de Historia del Islam, nr. 1, 1967; nr. 2, 1970; Publicaciones del seminario de Historia del Islam de la Universidad de Granada; serie monografică Islamica Occidentalia (Monica Maria Gâțetu)	1	217
* * * Daniel Krman Mladý (1663—1740), Itinerarium (Cestovný demik z rokov 1708—1709) (Jurnal de călătorie din anii...) Bratislava, Vy davatelstvo slovenskej akademie vied, 1969, 975 p. (Tr. Ionescu-Nișcov)	1	212
* * * La independencia de la America Espanola y la diplomacia alemana, Advertencia de Ricardo R. Caillet-Bois. Introduccion, selección y traducción Karl Wilhelm Körner, Buenos Aires, Universidad de Buenos Aires, Facultad de Filosofia y Letros, 1968, 289 p. (Ioan I. Neacșu)	3	667

	<u>Nr.</u>	<u>Pag.</u>
* * * <i>Lot de Jugement, compilation attribuée aux empereurs Constantin et Justinien</i> . Versions slave et roumaine établies par Mihail Andreev et Gheorghe Cronț. Association internationale d'études du sud-est européen, Études et documents concernant le sud-est européen nr. 4, București, 1971, 191 p. (<i>Traian Ionescu-Nișcov</i>).	6	1323
* * * <i>Los tercios de Espana la ocasion de Lepanto</i> (Madrid), Servicio Historico militar, 1971, 288 p. + 9 foi ilustr. (<i>Ioan R. Neacșu</i>)	4	901
* * * <i>Olazky de jin sredni a vychodni Evropy</i> (Probleme privitoare la istoria Europei centrale și răsăritene), Opera universitatis Purkynianae Brunensis Facultas Philosophica, nr. 176, Brno, 1971, 377 p. (<i>Tr. Ionescu-Nișcov</i>)	5	1123
BULETIN BIBLIOGRAFIC (<i>Gabriela Wagner, Florin Constantiniu</i>)	4	905
<div style="border: 1px solid black; padding: 2px; display: inline-block;">CONSTANTIN DAICOVICIU (1899—1973)</div>	5	1131
INDEX ALFABETIC (<i>Rusu Magdalena</i>)	6	1329

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE — CLUJ
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
„A. D. XENOPOL” — IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
  - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
  - SERIA TEATRU — MUZICĂ — CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
  - SERIE BEAUX-ARTS
  - SÉRIE THÉÂTRE, MUSIQUE, CINÉMA
- STUDII CLASICE

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Str. Gutenberg 3 bis, București, Sectorul VI

www.dacoromanica.ro

„Studii”. Revistă de istorie publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniile istoriei medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile : Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Discuții, Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, în care se publică materiale privitoare la manifestările științifice din țară și din străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, în patru exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, Bd. Aviatorilor, nr. 1. București.

RECTIFICARE. În numărul precedent al revistei „Studii” (nr. 5/1973) s-au strecurat două erori de tipar care n-au putut fi semnalate la timp: la p. 997, în textul ilustrației de la fig. 4, rândul 3 de jos, în loc de *tambur* se va citi *Chemenge (Kemance)*; iar la p. 1 31, rândul 6 de sus, în loc de *filozofie* se va citi *filologie*.

**LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

- * * * **Din cronicăa unor zile istorice**, 1971, 240 p., 9,25 lei.
- * * * **A. D. Xenopol, Studii privitoare la viața și opera sa**, 1972, 445 p., 26 lei.
- * * * **Bibliografia istorică a României, II, Secolul XIX, t. I**, volum îngrijit de Cornelia Bodea, 1972, 512 p., 47 lei.
- L. BOICU, **Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii, 1853—1856**, „Biblioteca istorică”, XXXIII, 1972, 478 p., 29 lei.
- ALEXANDRU DUȚU, **Cărțile de înțelepciune în cultura română**, „Biblioteca istorică”, XXXIV, 1972, 168 p., 11 lei.
- ADOLF ARMBRUSTER, **Romanitatea românilor: istoria unei idei**, „Biblioteca istorică”, XXXV, 1972, 283 p., 20,50 lei.
- ELIZA CAMPUS, **Înțelegerea Balcanică**, „Biblioteca istorică”, XXXVI, 1972, 394 p., 27 lei.
- M. M. ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU, N. Iorga — a Romanian historian of the Ottoman Empire, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 40, 1972, 190 p., 10 lei.
- PAUL CERNOVODEANU, **Englands trade policy in the Levant and her exchange of good with the Romanian countries under the latter Stuarts, (1660—1714)**, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 41 (2), 1972, 157 p., 8,25 lei.
- L. BÁNYAI, **Destin comun, traditions fraternelles**, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 42, 1972, 209 p., 8 lei.
- VLAD MATEI, **Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (sec. XV — XVIII)**, „Biblioteca istorică”, XXXVII, 1973, 186 p., 11,50 lei.
- BARBU CÂMPINA, **Studii istorice**, I, „Biblioteca istorică”, XXXVIII, 1973, 364 p., 23,50 lei.
- * * * **Studii și materiale de istorie medie**, vol. VI, 1973, 446 p., 25 lei.
- GHEORGHE EMINESCU, **Napoleon Bonaparte**, I, II „Istorie și civilizație”, 4—5, 1973, 256 p., 255 p., 30 lei.
- PAUL CERNOVODEANU, **Societatea feudală românească văzută de călători străini (secolele XV — XVIII)**, „Istorie și civilizație”, 6, 1973, 273 p., 15 lei.
- VLADIMIR DICULESCU, **Bresle, negustori și meseriași în Țara Românească (1830—1848)**, „Biblioteca istorică”, XL, 1973, 220 p., 19 lei.
- * * * **Studii și materiale de istorie modernă**, vol. IV, 1973, 466 p., 26 lei.

I. P. „Informația” c. 8388

43 856

Lei 30.—